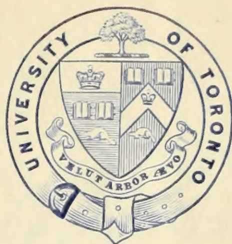
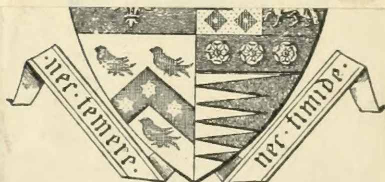

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

nec temere
nec timide
Vandersmissen

[illegible]

T. LIVII PA

HISTORIARUM

LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

LH.

TOMUS TERTIUS.

EDITIO NOVA EMENDATIOR.

HALAE ET BEROLINI,

IMPENSIS ORPHANOTROPHEI.

MDCCCXIX.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXXI.

EPITOME LIBRI XXXI.

Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti causae referuntur hae. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociae civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proeliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Poenum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas, continet Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius praetor.

LIBER XXXI.

I. Me quoque juvat, velut ipſe in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. nam etſi profiteri auſum, perſcripturum res omnes Romanas, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, cum in mentem venit, tres et ſexaginta annos (tot enim ſunt a primo Punico ad ſecundum bellum finitum) aeque multa volumina occupaſſe mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni a condita urbe ad Ap. Claudium conſulem, qui primus bellum Carthaginienſibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vaſtiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, et creſcere paene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetuſtaque fama gentis, et magnitudine imperii, quo multam quondam Europae, majorem partem Aſiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum adverſus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depoſitum erat, cum Aetoli et belli et pacis fuiſſent cauſa. Vacuos deinde pace Punica jam Romanos et infenſos Philippo, cum ob infidam adverſus Aetolos alioſque regionis ejusdem ſocios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam miſſa Hannibali Poeniſque, preces Athenienſium, quos agro perváſtato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege, et Rhodiis legati venerunt, nuntiantes, Aſiae quoque civitates ſollicitari. His legationibus reſponſum eſt, curae Aſianam rem ſenatui fore. Conſultatio de Macedonico bello integra ad conſules, qui tunc in proelio cum Bojis erant, rejecta eſt. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati tres miſſi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut et an-

annuntiarent victum Hannibalem Poenosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, cum audisset a Bojis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium praefectum socium hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturae erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt caesa: inter quos ipse C. Oppius praefectus. ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenere: qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, et cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia cum gessisset, Romam rediit.

III. Cum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Laevinus propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex,

et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius auſus ex aliquanto minore regno eſſet; haec eadem ſcribere Aurelium conſulibus et ſenatui placuit.

IV. Exitu hujus anni cum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio P. Scipionis in Africa bellum perfeciſſent; decreverunt Patres, ut M. Junius praetor urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. et A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Aelius Paetus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Aelio conſule comitia habente, creati conſules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Praetores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnifice apparateque facti ab aedilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quinctio Flaminino. biduum inſtauratum eſt. frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miſerat, quaternis aeris populo cum ſumma fide et gratia diviſerunt. Et plebeji ludi ter toti inſtaurati ab aedilibus plebis, L. Apuſtio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat. et Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

V. Anno quingenteſimo quinquageſimo ſecundo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio conſulibus, bellum cum rege Philippo initum eſt, paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum conſulatus inibatur, P. Sulpicius conſul retulit: ſenatusque decrevit, uti conſules majoribus hoſtiis rem divinam facerent, quibus Diis ipſis videretur, cum precatione ea: *Quam rem ſenatus populusque Romanus de republica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano, ſociis-*

ſociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret: ſecundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis ſenatum conſulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, et literae a M. Aurelio legato, et M. Valerio Laevino propraetore allatae: et Athenienſium nova legatio venit, quae regem appropinquare finibus ſuis nuntiaret: brevique, non agros modo, ſed urbem etiam in ditione ejus futuram, niſi quid in Romanis auxilii foret. Cum pronuntiaſſent conſules, rem divinam rite perfectam eſſe, et precationem admiſiſſe Deos haruſpices reſpondere, laetaque exta fuiſſe, et prolationem finium, victoriamque, et triumphum portendi; tum literae Valerii Aureliique lectae, et legati Athenienſium auditi. Senatus inde conſultum factum eſt, ut ſociis gratiae agerentur; quod diu ſollicitati, ne obſidionis quidem metu fide deceſſiſſent. de auxilio mittendo tum reſpondere placere, cum conſules provincias ſortiti eſſent: atque is conſul, cui Macedonia provincia eveniſſet, ad populum tuliſſet, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia ſorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui ſub regno ejus eſſent, ob injurias armaque illata ſociis populi Romani, bellum indici.* alteri conſuli Aurelio Italia provincia obtigit. Praetores exinde ſortiti ſunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata eſt. id cum feſſi diuturnitate et gravitate belli ſua ſponte homines taedio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingreſſus, incuſaverat bella ex bellis ſeri, ne pace unquam frui plebs poſſet. Aegre eam rem paſſi Patres, laceratusque probris in ſenatu tribunus plebis: et conſulem pro ſe quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, caſtigaretque ſegnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura eſſet.

VII. Conful in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in fuffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare*, inquit, *videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos confuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) fed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hoftem in Italiam accipiatis. Hoc quantum interfit, fi unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti eftis. Quis enim dubitat, quin, fi Saguntinis obfeffis fidemque noftram implorantibus impigre tuliffemus opem, ficut patres noftri Mamertinis tulerant, totum in Hifpaniam averfuri bellum fuerimus, quod cunctando cum fumma clade noftra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium eft, quin hunc ipfum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, miffo cum claffe Laevino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. et quod tunc fecimus, cum hoftem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulfo Italia Hannibale, devictis Carthaginienfibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, ficut Sagunto expugnando Hannibalem paffi fumus, fegnitiem noftram experiri regem. Non quinto inde menfe, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, fed quinto inde die, quam ab Corintho folverit naves, in Italiam perveniet. Ne aequaveritis Hannibali Philippum, ne Carthaginienfibus Macedonas; Pyrrho certe aequabitis:* dico, *quantum vel vir viro, vel gens genti praeftat. Minima acceffio femper Epirus regno Macedoniae fuit, et hodie eft. Peloponnefum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipfos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Noftra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, falvis ducibus, falvis tot exercitibus, quos Punicum poftea bellum abfumfit, aggreffus Pyrrhus tamen concuffit, et victor prope ad ipfam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiae, quam majorem Graeciam vocant, ut linguam, ut nomen fecutos credere, fed Lucanus, et Bruttius, et Samnis, a nobis defecerunt. Haec vos, fi Philippus in Italiam transmiferit, quietura aut manfura in fide creditis? Manferunt enim Pu-*

Punico postea bello. nunquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. / Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Hannibalem et Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat. hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. / Ite in suffragium, bene juvantibus Diis, et, quae Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam Dii immortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, et sociis ac nomini Latino classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum jusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nuntiari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum. consules binas legiones scribere jussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Praetoribus L. Furio Purpureoni et Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id

praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti propraetor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo venerunt, qui nuntiarent, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Graeciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quae facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiae regi ab senatu actae, responsumque; *Tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi; regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suae reipublicae esse.* Munera deinde legatis in singulos quinûm millium aeris ex senatusconsulto missa. Cum delectum consules haberent, pararentque, quae ad bellum opus essent: civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, et obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Jovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, *ex incerta pecunia vovere debere. si ea pecunia non posset in bellum usui esse, reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quanquam et res, et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul jussus, si posset recte votum incertae pecuniae suscipi. posse, rectiusque etiam esse, pontifices de-

decreverunt. Vovit in eadem verba conſul, praeeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuscipi ſolita erant: praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum, cum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente, nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cenomanique, et Boji, excitis Salyis, Ilvatibusque, et ceteris Liguſtinis populis, Hamilcare Poeno duce, qui in iis lociis de Hasdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant: et, direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades ſpatium colonis dedit ad claudendas portas, praeſidiaque per muros disponenda: ut obſiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad praetorem Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciae praeerat: cetero ex ſenatusconſulto exercitu dimiſſo, praeter quinque millia ſocium ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum ſubſtiterat. Is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quae ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis praeſidii colonis laborantibus fore, niſi quinque millia ſocium quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, et tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniae Romanae augere hoſtium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet, et aut ipſe, ſi per commodum reipublicae poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur; aut L. Furio praetori ſcriberet, ut, cum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis in vicem earum quinque millibus ſocio-

rum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Carthaginem, ut nuntiarent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo Romano esse.* simul nuntiare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur.* Haec ad Carthaginienses mandata. Masinissae gratulari jussi, *quod non patrium modo recuperasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adjecta, etiam auxisset.* nuntiare praeterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Graeciam mitti; et, distinendo copias, causa inprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga praetexta cum curuli sella: jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enise id populum Romanum merito ejus praestaturum.* Verminae quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, et amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem ejus Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum: et eum ipsum rudimentum adolescentiae bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano esse, quam ut rex, socius-*

ſociusque, et amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga ſe regum meritis dare populum Romanum conſueſſe. Legatos Romanos in Africa fore; quibus mandaturum ſenatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rurſus ab ſenatu ei poſtulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam miſſi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes ſingulis datae.

XII. Literae deinde in ſenatu recitatae ſunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat; *Pecuniam Locris ex Proſerpinae theſauris nocte clam ſublatam; nec, ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla exſtare.* Indigne paſſus ſenatus, non ceſſari ab ſacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxae ſimul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad praetorem in Bruttios ſcriberet: *ſenatui placere, quaeſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuiſſet. Quae inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum foret, expleri; ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſa expiandae violationis ejus templi.* Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt. In Lucanis coelum arſiſſe afferrebant. Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. Lanuvii templo Soſpitae Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcoeni foetus pluribus locis nuntiabantur. in Sabinis incertus infans natus, maſculus an femina eſſet. alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſae porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Foeda omnia et deformia, errantisque in alienos foetus naturae viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique, in mare extemplo deportari: ſicut proxime, C. Claudio, M. Livio conſulibus, deportatus ſimilis prodigii foetus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quae proxime ſecun-

ſecundum id prodigium factae eſſent, imperarunt. carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni Reginae ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen, ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) cum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, cum ad novum bellum, quod magna claſſe magnisque exercitibus gerendum eſſet, vix aerarium ſufficeret, negaverant eſſe, unde iis in praeſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſustinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tanquam ob noxam, ſuam pecuniam fore?* Cum et privati aequum poſtularent, nec tamen ſolvendo aeri alieno reſpublica eſſet, quod medium inter aequum et utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, et ſibimet emtis opus eſſe; agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum aeſtimaturos, et in jugera aſſes vectigales, teſtandi cauſa publicum agrum eſſe, impoſituros; ut, ſi quis, cum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, reſtitueret agrum populo.* Laeti eam conditionem privati accepere. Trientius Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, appellatur.

XIV. Tum P. Sulpicius, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundiſium venit, et, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibusque ex claſſe conſulis Cornelii lectis, altera die, quam

quam a Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei praesto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus exemplo Athenas est C. Claudius Centho, cum viginti longis navibus, et militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho Syriae rege, divisaeque jam cum eo Aegypti opes; cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa: dum ex vetere fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percontantes: deductique ad antistites templi, cum palam esset, per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit: et irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Aeginam venissent; rex Piraeeum; renovandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis causa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis, intrantem urbem, ac Dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quae vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur; quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In-

site-

literis autem, quae miſſae in concionem recitataeque ſunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem ſociam; deinde rerum, quas adverſus Philippum geſſiſſet; ad poſtremum adhortatio, *Capeſſendum bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, praetermiſſam occaſionem quaeſituros.* Rhodii deinde legati auditi ſunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiſerant. itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: et Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ciam ab Aegina, inde per inſulas Rhodum navigarunt: omnibus, praeter Andrum, Parumque, et Cythnum, quae praeſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis. Attalum Aeginae, miſſi in Aetoliam nuntii, exſpectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere: et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque compoſita cum Philippo pace, et ipſe Rhodiique, ſi inſtitiſſent tunc Philippo, egregium liberatae per ſe Graeciae titulum habere potuiſſent: patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Graeciae opportuna loca vires colligere, bellum alucre; gloriamque ejus geſti perfectique Romanis conceſſerunt.

XVI. Philippus magis regio animo eſt uſus: qui, cum Attalum Rhodiosque hoſtes non ſuſtinuiſſet, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis ſuis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipſe terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Aenum inde cum magno

gno labore, poſtremo proditione Ganymedis praefecti Ptolemaei, cepit. deinceps alia caſtella, Cypſela, et Doriſcon, et Serrheum, occupat. inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elaeunta et Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et caſtella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praeſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, cum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea, cum jam vix ſustinerent obſidionem, et ipſe Attalus cum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adjutis ſociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. poſtea, cum et muri pars ſtrata ruinis, et ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet, legatos ad regem de conditionibus tradendae urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique praeſidium emitti liceret; atque ipſis urbe excedere cum ſingulis veſtimentis. Quibus cum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus, reſpondiſſet; adeo renuntiata haec legatio ab indignatione ſimul ab deſperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum ſuis nutricibus, in gymnaſium includi juberent: aurum et argentum in forum deferri, veſtem pretioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, congeri: ſacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caeſam aciem ſuorum, pro diruto muro pugnantem, vidiſſent, extemplo conjuges liberosque interficerent; aurum, argentum, veſtemque, quae in navibus eſſet, in mare dejicerent; tectis publicis privatisque, quam plurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent; et, ſe facinus perpetraturos, praeeuntibus exſecrabile carmen ſacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris

taris aetas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, cum nox proelium diremtura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. *Aetas*, inquit, *et forma, et super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos foederum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coacervata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad caedem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: et, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Cum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occur-

currerunt, consulem jam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse: et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissae, mandataque edita. Equites mille Numidae (cum duo millia daret) accepti. ipse in naves imponendos curavit: et cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datae leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus: *sed exemplum a majoribus non accepisse, ut, qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut praetorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit: et ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex praeda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta. militibus ex praeda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus conſularis ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia ſociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adverſus Gallos, Cremonam tum obſidentes, profectus, caſtra mille quingentorum paſſuum intervallo ab hoſte poſuit. Occaſio egregie rei gerendae fuit, ſi protinus de via ad caſtra oppugnanda duxiſſet. Palati paſſim vagabantur per agros, nullo ſatis firmo relicto praeſidio. laſſitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore ſuorum ex agris revocati, omiſſa praeda, quae in manibus erat, caſtra repetivere, et poſtero die in aciem progreſſi. nec Romanus moram pugnandi fecit. ſed vix ſpatium inſtruendi fuit: eo curſu hoſtes in proelium venerunt. Dextra ala (in alas diviſum ſocialem exercitum habebat) in prima acie locata eſt; in ſubſidiis duae Romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) praepoſiti. Praetor ſecum duos legatos, Cn. Laetorium et P. Titinium, habebat: cum quibus circumſpicere et obire ad omnes hoſtium ſubitos conatus poſſet. Primo Galli, omni multitudine in unum locum conniſi, obruere atque obterere ſeſe dextram alam, quae prima erat, ſperarunt poſſe. ubi id parum procedebat, circumire a cornibus, et amplecti hoſtium aciem (quod in multitudine adverſus paucos facile videbatur) conati ſunt. Id ubi vidit praetor, ut et ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra laevaque alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat, aedemque Deo Jovi vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornua hoſtium emittat, nec circumire eos aciem patiatur. ſimul et ipſe, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre confertos milites, et perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulſi. ac repente, cum omni parte caede ingenti ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. fugientes perſecutus eques, mox et legiones inſecutae in caſtra impetum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt. caeſa

caesa aut capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa praeda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria laetaque Romae fuit. literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dextrae alae, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quanquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a praetore accepit. Consul alter, cum, autumno ferme exacto, in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius triremesque Romanae, (sicut ante dictum est) Athenas missae, cum Piraeeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam et terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant; et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiae quadriremes, et erant Atticae tres apertae naves, ad tuendos maritimos agros comparatae. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide, regiorum injuriis pulsi, attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse: nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeae posset; ne superato promontorio conspiceretur, classem

in ſtatione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit. et tranquille pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa ſcalis cepit, alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente. progreſſi inde ad frequentia aedificiis loca, cuſtodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discurſum eſt: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagarunt et horrea regia, et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. caedes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta eſt. nec ullo jam, qui militaris aetatis eſſet, non aut caeſo, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane praefecto praeſidii interfecto, praeda omnis primo in forum collata, deinde in naves impoſita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emiſſique captivi, quos Philippus tanquam in tutiſſimam cuſtodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, ſigno receptui dato, conſcenderunt naves, et Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod ſi tantum militum Romanorum fuiſſet, ut et Chalcis teneri, et non deſeri praeſidium Athenarum potuiſſet; magna res principio ſtatim belli, Chalcis et Euripus ademta regi forent. nam ut terra Thermopylarum anguſtiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo cum eſſet nuntiata clades ſociae urbis, quanquam ſerum auxilium perditis erat, tamen, quae proxima auxilio eſt, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, et trecentis equitibus extemplo profectus, curſu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. a qua deſtitutus ſpe, nec quidquam aliud, quam ad deforme ſpectaculum ſemirutae ac fumantis ſociae urbis cum veniſſet, paucis vix, qui ſepelirent bello abſumtos, relictis, aeque raptim ac venerat, transgreſſus ponte Euripum, per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud diſparem eventum ratus reſponſurum. et reſpondiſſet, ni ſpeculator, (hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno curſu emetientes ſpatium) con-

contemplatus regium agmen e ſpecula quadam, praegreſſus nocte media Athenas perveniſſet. Idem ibi ſomnus, eademque negligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido et praetor Athenienſium, et Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari jubent, ut hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita undique ad portas, ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conſpectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna: et conſidere ac conquieſcere agmen juſſit, vi aperta propalam uſurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo acceſſit. porta ea, velut in ore urbis poſita, major aliquanto patentiorque, quam ceterae, eſt: et intra eam extraque latae ſunt viae, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam poſſent: et extra limes mille ferme paſſus, in Academiae gymnaſium ferens, pediti equitique hoſtium liberum ſpatium praeberet. Eo limite Athenienſes cum Attali praeſidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam inſtructa, ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere ſe hoſtes in poteſtate ratus, et diu optata caede (neque enim ulli Graecarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, ſe intuentes, pugnarent, ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet*, concitat in hoſtes equum, non ira tantum, ſed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici ſe pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hoſtes, ingentem cum ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus, injecit. plurimos manu ſua cominus eminusque vulneratos compulſosque in portam, conſecutus et ipſe, cum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia, qui in turribus portae erant, ſuſtinebant tela, ne in permixtos hoſtibus ſuos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus, ſigno receptui dato, caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque, et lucus erat

 cir-

circumjectus) posuit. sed Cynosarges, et Lyceum, et quidquid sancti amoenive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec divini humanive juris quidquam prae impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die, cum primo clausae fuissent portae, deinde subito apertae, quia praesidium Attali ab Aegina, Romanique ab Piraeeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improviso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, et classem a Piraeeo subsidio venire, omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. et cum Argis Achaeorum concilium esse audisset, inopinantibus Achaeis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedaemoniorum: qui, translato imperio a Philopoemene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat, et jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, cum, quantum ex quaque civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus, demturum se eis curam, quod ad Nabin et Lacedaemonios attineret, pollicitus; nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Haec oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen aequum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praesidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, et Chalcidem, et Corinthum tuenda satis sit: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedaemoniis.* Non fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedaemonios: id quaeri, ut obsidem Achaeorum juventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. et id quidem coarguere Cycliades praetor Achaeorum nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achaeorum de aliis rebus referre, quam

quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaja fuit, Philocles praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, e regione Eleusinis saltum Cithaeronis transscendit. inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in praedantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellere insidiae. itaque revocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaja conjunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio ejus castelli est. sed naves Romanae, a Piraeeo venientes, intromissumque praesidium, absistere incepto coëgerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piraeeum pergit: ut, cum Philocles subeundo muros, et comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piraeeum levi cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piraeei, quam Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piraeeum Athenis jungit, repulsus; omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quae pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi jussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, et copia domestici marmoris, et ingeniis artificum, praebuit huic furori materiam.

neque enim diruere modo ipſa templa, ac ſimulacra evertere ſatis habuit; ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit: et, poſtquam non tam ira ſatiata, quam irae exercendae materia haec deerat, agro hoſtium in Boeotiam exceſſit; nec aliud quidquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quo arceſſitum L Apuſtium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit. Apuſtius, extrema Macedoniae populatus, Corrago, et Gerrunio, et Orgeſſo caſtellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus anguſtis ſitam urbem, venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, perlicere eſt conatus: deinde, ubi, magnitudine ac moenibus ſituque urbis freti, dicta aſpernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibusque interfectis, praeda omni militibus conceſſa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum et munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Praeſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad conſulem cum ſatis magna praeda, Athenagoras quidam regius praefectus in tranſitu fluminis a noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem et trepidationem cum revectus equo propere legatus ſigna convertiſſet, conjectisque in medium ſarcinis aciem direxiſſet; non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad conſulem, remittitur inde extemplo ad claſſem.

XXVIII. Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes accolae Macedonum in caſtra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. Pollicentibus auxilia reſpondit conſul,

ſul, Dardanorum et Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Amynandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, claſſem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, ſicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui aetatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias, quae ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium praedae ac praemio eſſent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum ſtatuta die, quod Panaetolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, et legati regis iter accelerarunt, et ab conſule miſſus L. Furius Purpureo legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentiſſimum foedus erat, auditi ſunt. qui, *nulla nova re, nihil ſe novi habere, quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de cauſis, experta inutili ſocietate Romana, pacem cum Philippo feciſſent, compoſitam ſemel ſervare eos debere. An imitari*, inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, cum legatis veſtris Romae reſponderi ita juſſiſſent, Quid ad nos venitis, Aetoli, ſine quorum auctoritate pacem cum Philippo feciſtis? iidem nunc, ut bellum ſecum adverſus Philippum geratis, poſtulant. et antea propter vos, et pro vobis arma ſumta adverſus eum ſimulabant; nunc vos in pace eſſe cum Philippo prohibent. Meſſanae ut auxilio eſſent, primo in Siciliam conſcenderunt: iterum, ut Syracuſas oppreſſas ab Carthaginienſibus in libertatem eximerent. Et Meſſanam, et Syracuſas, et totam Siciliam ipſi habent, vectigalemque provinciam ſecuribus et faſcibus ſubjecerunt. Scilicet, ſicut vos Naupacti legibus veſtris per magiſtratus a vobis creatos concilium habetis, ſocium hoſtemque libere, quem velitis, lectu-*

lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas aut Messanam, aut Lilybaeum indicitur concilium. Praetor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgae tergo, secures cervicibus imminent: et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt, cum Italiae urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines, plus lingua et moribus et legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, haec tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestrae: qui, cum merito vestro vobis infestus esset, et nihil a vobis ultra, quam pacem, petiit, fidemque hodie pacis pactae desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, et jugum accipite. sero ac nequidquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguae homines, leves ad tempus ortae causae disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellum est, eritque. natura enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed, unde coepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui foeda passi justius in crudelitatem saevitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quaedam belli jura; quae*

quae ut facere, ita pati sit fas sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enimvero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit. omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta et truncata simulacra Deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Aetoliam, Graeciamque omnem facturum. Urbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. eodem enim scelere urbem colentes Deos, praesidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piraeei Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam moenibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saevisse. Itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut, miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent.

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam et Macedones, cum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: et Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaja, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quae nobis objecit; nisi gloria digna sunt,*

ſunt, fateor ea defendi non poſſe. Rhegium, et Capuam, et Syracuſas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio a nobis, Rheginis ipſis, ut mitteremus, orantibus, in praeſidium miſſa, urbem, ad quam defendendam miſſa erat, per ſcelus poſſedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello perſecuti ſceleratam legionem, in poteſtatem noſtram redactam tergo et cervicibus poenas ſociis pendere cum coëgiſſemus, urbem, agros, ſuaque omnia, cum libertate legibusque, Rheginis reddidimus? Syracuſanis oppreſſis ab externis tyrannis, quo indignius eſſet, cum tuliſſemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitiſſima oppugnanda eſſemus, cum jam ipſi Syracuſani ſervire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque infitias imus, Siciliam provinciam noſtram eſſe, et civitates, quae in parte Carthaginienſium fuerunt, et uno animo cum illis adverſus nos bellum geſſerunt, ſtipendiarias nobis ac vectigales eſſe. quin contra, hoc et vos et omnes gentes ſcire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam eſſe. An Campanorum poenae, de qua neque ipſi quidem queri poſſunt, nos poeniteat? Hi homines, cum pro iis bellum adverſus Samnites per annos prope ſeptuaginta cum magnis noſtris cladibus geſſiſſemus, ipſos foedere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, poſtremo civitate nobis conjunxiſſemus, tempore noſtro adverſo primi omnium Italiae populorum, praeſidio noſtro foede interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde, indignati ſe obſideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miſerunt. Horum ſi neque urbs ipſa, neque homo quisquam ſupereſſet, quis durius, quam pro merito ipſorum, ſtatutum indignari poſſet? Plures ſibimet ipſi conſcientia ſcelerum mortem conſciverunt, quam a nobis ſupplicio affecti ſunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam ſtare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnatae captaeve ibi veſtigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? cum Carthagini victae pacem ac libertatem dederimus. Magis illud eſt periculum, ne, nimis facile victis ignoſcendo, plures ob id ipſum ad experiendam adverſus

nos

nos fortunam belli incitemus. Haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philippum: cujus domestica parricidia, et cognatorum amicorumque caedes, et libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. Quod ad vos attinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. et nos, cum alia majora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. Nunc et nos, Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis.

XXXII. Haec dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus praetor Aetolorum, pecuniâ, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem,* dixit. *Celerem enim poenitentiam, sed eanden seram atque inutilem, sequi; cum praecipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse: cum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panaetolico et Pylaico concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, cum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti ajebat. nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritimaeque orae prae-

praefecit Heraclidem, quem et ante praefecerat. ipſe terreſtres copias comparabat, magna ſe duo auxilia detraxiſſe Romanis credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perſeo interclusis. Ab conſule non parabatur, ſed gerebatur jam bellum. per Daſſaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in uſum militi ſatis eſſet, praebentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu ſe tradebant. quaedam vi expugnata, quaedam deſerta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum ſtativa poſuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Daſſaretiorum mittebat. Philippus conſternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: ſed parum gnarus, quam partem petiiſſet conſul, alam equitum ad explorandum, quonam hoſtes iter intendiſſent, miſit. Idem error apud conſulem erat. Moviſſe ex hibernis regem ſciebat, quam regionem petiſſet ignorans. is quoque ſpeculatum miſerat equites. Hae duae alae ex diverſo, cum diu incertis itineribus vagatae per Daſſaretios eſſent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus eſt, hoſtes appropinquare. Itaque prius, quam in conſpectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hoſtem videre, concurrendi facta eſt. Forte et numero et virtute, utpote lecti utrinque, haud impares, aequis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipſorum equorumque, incerta victoria, diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad conſulem retulerunt. per transfugas cognitum eſt, quos levitas ingeniorum, ad cognoſcendas hoſtium res, in omnibus bellis praebet.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem ſuorum, et ut promtius pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum, qui ceciderant in expeditione, ſe-

pe-

peliendorum curam habuiſſet, afferri eos in caſtra juſſit, ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inaeſtimabile eſt, quam animi multitudinis. quod promtiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incuſſit: nam, qui haſtis ſagittisque et rara lanceis vulnera facta vidiſſent, cum Graecis Illyriisque pugnare aſſueti, poſtquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora brachiis abſciſis, aut tota cervice deſecta diviſa a corpore capita, patentiaque viſcera, et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adverſus quae tela quosque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgo cernebant. Ipſum quoque regem terror cepit, nondum juſto proelio cum Romanis congreſſum. itaque, revocato filio praeſidioque, quod in Pelagoniae faucibus erat, ut iis copiis ſuas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hoſtem profectus, paulo plus ducentos paſſus a caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco foſſa ac vallo communivit: ac, ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur et univerſam ſpeciem caſtrorum, et deſcripta ſuis quaeque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; et negaſſe, barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum conſul et rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) et Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paulo plus quingentos paſſus) velites et equitum duae ferme alae emiſſae: ut numero quoque eques, pedesque hoſtem aequarent. Credidere regii, genus pugnae, quo aſſuerant, fore; ut equites, invicem inſequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excurſiones et impetus ſub-

itos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum. nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus, et prope seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, cum omnibus copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex esset, nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; praeceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces cetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendae rei amisere. Romanus, et aperto proelio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites

tes curſu aequare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana et frumentatores conſtituit ſigna. Inde, copiis diviſis, partem ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipſe ſubſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim caedes ac fuga erat, necdum quisquam in caſtra Romana nuntius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam ſtationem incidebant: et plures ab obſidentibus vias, quam ab emiſſis ad caedem, interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium, intulerunt caſtris.

XXXVII. Conſul, equitibus juſſis, qua quisque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones e caſtris educit, et agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exſiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna coepit. Regia ſtatio atrociſſimum proelium edebat. nam et ipſa multitudine equitum peditumque prope juſta acies erat: et Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quod et rex ipſe hortator aderat, et Creteniium auxiliares multos ex improviſo vulnerabant, conferti praeparatique in diſperſos et effuſos pugnantes. Quod ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in praeſentis modo certaminis gloriam, ſed in ſummam etiam belli profectum foret: nunc, aviditate caedis intemperantius inſecuti, in praegreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: et fugiens eques, ut primo ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos: verſaque momento temporis fortuna pugnae eſt, terga dantibus, qui modo ſecuti erant. Multi cominus congreſſi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, ſed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente ſaucio equo, praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum

ſubjecit. Ipſe, cum pedes aequare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus ad caſum regis concitatis confoſſus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in caſtra tandem, jam deſperantibus plerisque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere. centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiae accuſarent. nam et Philippo quiescendum fuiſſe, cum paucis diebus hoſtes, exhauſto circa omni agro, ad ultimum inopiae venturos ſciret: et conſulem, cum equitatum hoſtium levemque armaturam fudiſſet, ac prope regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe, debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam, ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, cum omnes victi metuque perculſi ex proelio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. cum vero integrae copiae peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes ante portas, praeſidiaque diſpoſita eſſent, quid, niſi ut temeritatem regis, effuſe paulo ante ſecuti perculſos equites, imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperae pugnae impoſuiſſet. Eo quoque minus eſt mirum, tentaſſe eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe. Quibus ſi undique circumventus copiis foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, ſecundum duas adverſas equeſtres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem ſtativis fore Philippus ratus, cum abire inde et fallere abiens hoſtem vellet, caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret, fruſtratus hoſtem, ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat conſul, cum, veniſſe caduceatorem, et quid veniſſet, nuntiatum eſt. reſponſo tantum dato, mane poſterò die fore copiam conveniendi, id quod quaeſitum erat, nox dieique inſequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanorum ſciebat, petit. Conſul, prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abiſſe hoſtem cum ſenſiſſet, ignarus qua ſequeretur, iisdem ſtativis frumentando dies aliquot conſumſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluvinam eſt progreſſus, nondum comperto, quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus, cum primo ad Bryanium ſtativa habuiſſet, profectus inde transverſis limitibus, terrorem praebuit ſubitum hoſti. Movere itaque ex Pluvina Romani, et ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde et ipſe, vallo ſuper ripam amnis ducto, (Erigonum incolae vocant) conſedit. Inde ſatis comperto, Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes arctis faucibus incluſum aditum poſſent, praeceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent, alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſuppeditabat, permuniit; atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſilveſtria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quae, niſi ubi praelongis haſtis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thracas quoque romphaeae, ingentis et ipſae longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretenſium una cohors non inutilis erat: ſed ea quoque ipſa ut, ſi quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque ſagittas conjicere poterat, ita adverſus ſcuta Romana nec ad trajiciendum ſatis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus ſenſerunt eſſe, ſaxis paſſim tota valle jacentibus inceſſebant hoſtem. ea, majore cum ſonitu, quam vulnere ullo, pulſatio ſcutorum parumper ſuccedentes Ro-

manos tenuit. Deinde, iis quoque ſpretis, partim, teſtudine facta, per adverſos vadunt hoſtes: partim, brevi circuitu cum in jugum collis evaſiſſent, trepidos ex praeſidiis ſtationibusque Macedonas deturbant; et, ut in locis impeditis difficili fuga, pleroſque etiam obtruncant.

XL. Ita anguſtiae minore certamine, quam quod animis propoſuerant, ſuperatae, et in Eordaeam perventum; ubi pervaſtatis paſſim agris, in Elimeam ſe recepit. inde impetum in Oreſtidem fecit; et oppidum Celetrum eſt aggreſſus, in peninſula ſitum. Lacus moenia cingit: anguſtis faucibus unum ex continenti iter eſt. Primo ſitu ipſo freti, clauſis portis, imperium abnuere: deinde, poſtquam ſigna ferri, ac teſtudine ſuccedi ad portam, obſeſſasque fauces agmine hoſtium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Daſſaretios proceſſit, urbemque Pelium vi cepit. ſervitia inde cum cetera praeda abduxit, et libera capita ſine pretio dimiſit: oppidumque iis reddidit, praeſidio valido impoſito. nam et ſita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hoſtium agris, conſul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orſus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli, et Athamanes, et Dardani, et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adverſus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia ſeſe, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus miſit, juſſum inſtare ab tergo abeuntibus, et, carpendo poſtremum agmen, ſegniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: poſt famam equeſtris ad Octolophum pugnae, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam, ad haec claſſis Romanae adventum in Oreum, et, ſuper circumfuſas tot Macedoniae gentes, maritimam quoque inſtantem obſidionem.

XLI. Hae cauſae Damocritum Aetolosque reſtituerant Romanis: et, Amynandro rege Athamanum adjuncto,

juncto, profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate, quia regium habebant praesidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant e magna clade, liberi servique, inter ceteram praedam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Aetoli, inopia praedae inde aversi, in Perrhaebiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, foedeque diripiunt: qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhaebia Gomphos petendi Amynander auctor erat: et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere; sequente, quanquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Aetolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset, cum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Cum Aetoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus aequarent: Philippus inopinantibus advenit. quem cum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros praedabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, cum universi sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque praestantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. caesi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturae, aquatum ire et prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Aetoli, (jam enim et, quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi coepere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caelique sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per proelium, deinde per direptionem castrorum absumto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit: dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna justo proelio erat. ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii, nullum talis auxilii genus haben-

tes

tes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant: et loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim et pugnant, et cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, reſtituerat Philippus, incepto forti, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hoſtium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo miſſus, ſex millia peditum et equites mercede conductos Aegyptum avexit. nec ex juventute Aetolorum quenquam reliquiſſet, ni Damocritus, nunc belli, quod inſtaret, nunc futurae ſolitudinis admonens, (incertum cura gentis, an, ut adverſaretur Scopae, parum donis cultus) partem juniorum caſtigando domi continuiſſet. Haec ea aeſtate ab Romanis Philippoque geſta erant.

XLIV. Claſſis a Corcyra ejusdem principio aeſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii praeſentis ſpem effudit. nec unquam ibi deſunt linguae promtae ad plebem concitandam: quod genus, cum in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque ſcivit, *ut Philippi ſtatuae, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quae ipſius majorumve ejus honoris cauſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe, neque in iis quidquam poſtea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotiescunque pro populo Athenienſi, ſociisque, et exercitibus, et claſſibus eorum precarentur, toties deteſtari atque exſecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navalesque copias,*

Macedonum genus omne nomenque. additum decreto, *Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum: si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure caesurum.* postremo inclusum, *Ut omnia, quae adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, cum Piraeeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique aeque immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piraeeo Andrum. et cum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam praesidio regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos Romana signa armaque non ante visa animique militum, tam prompte succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti. et in arce cum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Boeotiae transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus, et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequidquam absumti: et, quia vix operae pretium erat, abscedere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae

boeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere; ibi paucos dies, saeviente Borea, retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. praedae nec erat quidquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde cum, superato promontorio, ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam, collectis in unum navibus, expositisque copiis, aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (et erat validum ibi regium praesidium) irrito incepto regressi Canastraeum Pallenes trajecere. inde, superato Toronae promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi (jam enim et graves praeda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, et ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Aetolus princeps legationis ejus fuit, quae ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Aetolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo oppugnando coeptum. Valida ea civitas et moe-

nibus, et, quia ante fuerat tentata, firmo erat praesidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto viginti Rhodiae naves, tectae omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiae id super Demetriadem promontorium est peropportune objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus oppugnabant: Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua et muro intersepta urbs est: et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, et vineis, et ariete admovendo muris: regii ballistis, catapultisque et alio omni genere tormentorum tela ingerentes.- et pondere ingenti saxa jaciebant, et cuniculos, et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis, et, castigationibus regis in admissa culpa, simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, praeter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et jam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, et vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: praesidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII.

XLVII. Jam autumnale aequinoctium instabat: et est sinus Euboicus, quem Coela vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piraeeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque ejus a consule et legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus praetorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum praeda majore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum venisset, senatum in aede Bellonae habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat, et gratia. Majores natu negabant triumphum, *et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares praecipue, *exspectandum fuisse consulem*, dicebant. *potuisse enim castris, prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. et, quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent; ubi coram disceptantes consulem et praetorem audissent, verius de causa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil praeter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quae velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositae fuissent, cum una direpta et incensa esset, trajecturumque id incendium, velut ex continentibus*

bus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit, (potuisse enim, si non cum praetoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum: ne per praetorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum: et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnae spectari oportere. fusos caesosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno proelio esse. Non homines tantum ea victoria laetatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, respublica a L. Furio praetore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiae genti Gallica bella.

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est, praesentis gratia praetoris, absentis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor. In aerarium tulit trecenta viginti millia aeris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia praelata, neque milites secuti. omnia, praeter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires ejus coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtine-

obtinebat, magnum hoftium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hifpanorum eo proelio dicuntur caefa, figna militaria capta octo et feptuaginta. C. Aurelius conful, cum ex provincia Romam comitiorum caufa veniffet, non id, quod animis praeceperant, queftus eft, *Non exfpectatum fe ab fenatu, neque disceptandi cum praetore confuli poteftatem factam; fed ita triumphum decreffe fenatum, ut nullius, nifi ejus, qui triumphaturus effet, haud eorum, qui bello interfuiffent, verba audiret. Majores ideo inftituiffe, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adeffent; ut veritas rerum geftarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, fi non militem, lixam faltem fuiffe, quem percontari poffet fenatus, quid veri praetor vanive referret?* Comitiis deinde diem edixit: quibus creati funt confules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Praetores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviferunt: et ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum inftaurarunt: figna aenea quinque ex mulctaticio argento in aerario pofuerunt. Plebeji ludi ab aedilibus L. Terentio Maffiliota et Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorem defignaverant, ter toti inftaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Laevini caufa, a P. et M. filiis ejus facti: et munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir facrorum, mortuus. in ejus locum M'. Acilius Glabrio fuffectus. Comitiis aediles curules creati funt forte ambo, qui ftatim occipere magiftratum non poffent. nam C. Cornelius Cethegus abfens creatus erat, cum Hifpaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem praefentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiftratum autem

plus

plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si aedilis, qui pro se juraret, arbitratu consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse aedilis jurasset. Et de altero aedile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius aedilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania jussit.

EPITOME LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur: inter quae, in Macedonia in puppi longae navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adjuvantibus, in Euboeam et maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est: duo millia necati sunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

LIBER

LIBER XXXII.

I. Consules praetoresque, cum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; praetoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus; Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque millia sociûm. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio praetoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret; et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret) feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nuntiatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de coelo tactum; et Formiani legati aedem Jovis, item Ostienses aedem Jovis, et Veliterni Apollinis et Sanci aedes, et in Herculis aede capillum enatum: et ex Bruttiis ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse. Inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literae allatae, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longae enatam. Priorum prodigiórum causa senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio

plicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat; pecunia Romae mutua sumta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul jussus. creati P. et Sex. Aelii (Paetis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves impositos. sed utcunque, seu injuncta, seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse. consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore et opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *causam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, videri*, dixit. *seditionis nec*

eam

eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quam pertinacia, quod velint, impetraturos.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque; et jam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coëgit subitus Aetolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. et adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Coela vocant: Thessaliaeque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso, rupibus imposita est. Hae difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam instabat, cum inde abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacunque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curae angunt, non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque et in Achajam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achaeis Orchomenon, et Heraeam, et Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, nunquam eam urbem

fuiſſe ex Triphylia, ſed ſibi debere reſtitui, quia una eſſet ex iis, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent. Et cum Achaeis quidem per haec ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi conciliavit cum Heraclide. nam cum eum maximae invidiae ſibi eſſe cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando unquam ante alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et Macedonas, et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoneam fauces ſunt, (Stena vocant Graeci) miſit. Ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, cum ſitum omnem regionis adſpexiſſet, maxime idoneum ad muniendum locum credidit eſſe praeter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolae vocant, anguſta valle fluit, iter exiguum ſuper ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Aeropo poſuit caſtra. Qua abſciſae rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat; quae minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut miſſilibus procul arcerent hoſtem, idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo, in conſpecto maxime tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuisque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

VI. Conſul, per Charopum Epiroten certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, et ipſe, cum Corcyrae hibernaſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris cum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die conſilium habuit, utrum per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc conſilium per multos dies agitanti nuntius venit, T. Quinctium conſulem factum,

ſorti-

ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias intraſſe ſaltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege inſeſtis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant caſtra regia, transgreſſum acie conflixiſſe fuſum fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo proelio caeſa, capta duo millia et ducentos, et ſigna militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta. aedem etiam Jovi in eo proelio votam, ſi res proſpere geſta eſſet. Ceteri Graeci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem T. Quinctium accepiſſe tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, conſul alter L. Lentulus, qui Romae ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. hi, magna inter ſe concordia, et ſenatum ſine ullius nota legerunt, et portoria venalium Capuae Puteolisque, item Caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, et ſub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hiſpania decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno plebis, ne ovans rediret, cum ab ſenatu impetraſſet, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines; prope cum toto exercitu eſt circumventus: ſupra ſex millia et ſexcentos milites amiſit. tanta ex eo bello, quod jam timeri delierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam juſſit. Neque ipſe conſul memorabile quidquam geſſit, comitiorum

rum caufa Romam revocatus; quae ipfa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quinctium Flamininum confulatum ex quaeftura petere non patiebantur. *Jam aedilitatem praeturamque faftidiri: nec per honorum gradus, documentum fui dantes, nobiles homines tendere ad confulatum, fed tranfcendendo media, fumma imis continuare.* Res ex campeftri certamine in fenatum venit. Patres cenfuerunt, *Qui honorem, quem fibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, poteftatem fieri aequum effe.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati confules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Flamininus. Inde Praetorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui aediles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji inftaurati: et epulum Jovis fuit ludorum caufa. Et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pontifices eo anno mortui funt, in eorum locum M. Aemilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices fuffecti funt.

VIII. Sex. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus confules, magiftratu inito, fenatum in Capitolio cum habuiffent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam confules compararent inter fe, fortirenturve. Utri eorum Macedonia eveniffet, in fupplementum legionum tria millia militum Romanorum fcriberet, et trecentos equites. item fociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri confuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni confuli prorogatum imperium eft; vetitusque aut ipfe provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis conful veniffet. Sortiti confules provincias. Aelio Italia, Quinctio Macedonia evenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam eft fortitus. Delectus inde haberi eft coeptus. nam, praeter confulares exercitus, praetores quoque juffi fcribere milites erant. Marcello in Siciliam qua-

quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, et trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi praetores ambo, cum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe sua copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quaeque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, cum exposuissent, *Vereri* dixerunt, *ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque praesidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita respondere jussit, *Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversos Antiochum, socium et amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum. et principium et finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque ejus et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum et senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Aequum esse, socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.*

IX. Consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. De coelo tacta erant via publica Vejis, forum et aedes Jovis Lanuvii, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus et turres et aedes, quae Alba dicitur. coelum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessae Auruncae nuntiabant

agnum cum duobus capitibus natum, et Sinueſſae porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſa ſupplicatio unum diem habita. et conſules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis, profecti in provincias ſunt. Aelius cum C. Helvio praetore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit; ipſe novis legionibus, quas ſecum adduxerat, bellum geſturus. neque memorabilis rei quidquam geſſit. Et T. Quinctius alter conſul maturius, quam priores ſoliti erant conſules, a Brundiſio cum transmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: et in caſtra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimiſſo, paucos moratus dies, dum ſe copiae ab Corcyra aſſequerentur, conſilium habuit, utrum recto itinere per caſtra hoſtium viam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Daſſaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Viciſſetque ea ſententia, ni timuiſſet, ne, cum a mari longius receſſiſſet, miſſo e manibus hoſte; ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſilvisque ſe tutari rex voluiſſet, ſine ullo effectu aeſtas extraheretur. Utcunque eſſet igitur, illo ipſo tam iniquo loco aggredi hoſtem placuit. ſed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, ſatis expediebat.

X. Dies quadraginta ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abſumſerant. Inde ſpes data Philippo eſt, per Epirotarum gentem tentandae pacis: habitoque conſilio delecti ad eam rem agendam, Pauſanias praetor, et Alexander magiſter equitum, conſulem et regem, ubi in arctiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, praeſidia ex civitatibus rex deduceret. iis, quorum agros urbesque populatus eſſet, redderet res, quae comparerent. ceterorum aequo arbitrio aeſtimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem eſſe* reſpondit. *Quas ipſe cepiſſet; eas liberaturum. Quae ſibi traditae a majoribus eſſent, earum hereditaria ac juſta poſſeſſione non exceſſurum. ſi quas quererentur belli clades eae civitates,*

tates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. Consul, *Nihil ad id quidem arbitro aut judice opus esse,* dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde cum ageretur, quae civitates liberandae essent, Thessalos primo omnium nominavit consul. ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares, T. Quincti?* atque ita se ex colloquio proripuit. et temperatum aegre est, quin missilibus, quia diremti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa proelia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, et militaris disciplina, et genus armorum erat, aptum urgendis regiis: pro hoste loca, et catapultae ballistaeque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositae. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, cum etiam, ut in proelio justo, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam, a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere* ait: *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum.* Haec, Charopus renuntiari jubet, *ita crederet, ut suae potius omnia, quam illius, potestatis essent.* Cum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in pla-

nitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monſtraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, ſuper caput hoſtium perventum ſit, fumo dare ſignum: nec ante clamorem tollere, quam ab ſe ſigno accepto pugnam coeptam arbitrari poſſet. Nocte itinera fieri jubet, (et pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides exſtet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimiſſis, eo intentius Romanus undique inſtat capi ſtationes.

XII. Interim die tertio cum verticem, quem petierant, Romani cepiſſe ac tenere ſe fumo ſignificarent; tum vero, trifariam diviſis copiis, conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra laevaque admovet caſtris. nec ſegnius hoſtes obviam eunt: et, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paulo ſuperior eſt Romanus miles, et virtute, et ſcientia, et armorum genere. Poſtquam, multis vulneratis interfectisque, recepere ſe regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta, amentes repentino terrore regios feciſſet. Pars in fugam effuſi ſunt: pars magis, quia locus fugae deerat, quam quod animi ſatis eſſet ad pugnam, cum ſubſtitiſſent, ab hoſte, et a fronte et ab tergo urgente, circumventi ſunt. Deleri totus exercitus potuit, ſi fugientes perſecuti victores eſſent: ſed equitem anguſtiae locorumque aſperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuſe ac ſine reſpectu fugit: dein, quinque millium ſpatium progreſſus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, ſuſpicatus eſſet, ſequi non poſſe hoſtem, ſubſtitit in tumulo quodam, dimiſitque ſuos per omnia juga valliesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amiſſis, cetera omnis multitudo, velut ſignum aliquod ſecuta, in unum cum conveniſſet, frequenti agmine petunt Theſſaliam. Romani, quoad tutum fuit, inſecuti,

cuti, caedentes ſpoliantesque caeſos, caſtra regia, etiam ſine defenſoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in ſuis caſtris manſerunt.

XIII. Poſtero die conſul per ipſas anguſtias, qua ſe inter valles flumen inſinuat, hoſtem ſequitur. Rex primo die ad Caſtra Pyrrhi pervenit. locus, quem ita vocant, eſt in Triphylia terrae Melotidis. inde poſtero die (ingens iter agminis, ſed metus urgebat) in montem Lingon perrexit. ipſi montes Epiri ſunt, interjecti Macedoniae Theſſaliaeque. Latus, quod vergit in Theſſaliam, oriens ſpectat: ſeptemtrio a Macedonia objicitur. Veſtiti frequentibus ſilvis ſunt. juga ſumma campos patentes aquasque perennes habent. Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo eſt, utrum protinus in regnum ſe reciperet, an reverti in Theſſaliam poſſet. inclinavit ſententia, ſuum in Theſſaliam agmen demittere, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui ſequi poſſent, ſedibus excibat: oppida incendebat: rerum ſuarum, quas poſſent, ferendarum ſecum dominis jus fiebat: cetera militis praeda erat. nec, quod ab hoſte crudelius pati poſſent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab ſociis patiebantur. Haec etiam facienti Philippo acerba erant, ſed e terra, mox futura hoſtium, corpora ſaltem eripere ſociorum volebat. ita evaſtata ſunt oppida, Phacium, Ireſiae, Euhydrium, Eretria, Palaepharus. Pheras cum peteret, excluſus, quia res egebat mora, ſi expugnare vellet, nec tempus erat, omiſſo incepto, in Macedoniam tranſcendit. Nam etiam Aetolos appropinquare fama erat. qui, audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evaſtatis circa Sperchias et Macran (quam vocant) Comen, transgreſſi inde in Theſſaliam, Cymines et Angeas primo impetu potiti ſunt. a Metropoli, dum vaſtant agros, concurſu oppidanorum ad tuenda moenia facto, repulſi ſunt. Callithera inde aggreſſi, ſimilem inpetum oppidanorum pertinacius ſuſtinuerunt: compulſisque intra moenia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia ſpes nulla admodum expugnandi erat, abſceſſerunt.

 Theu-

Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperae pugnae Romanorum, quieverunt.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico praesidio, cum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi urbem tuentes, cum scalas ad moenia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, et Thimarum, et Lisinas, et Stimonem, et Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, submoto Macedonum metu, in aliena victoria suam praedam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enise facere videt, ex praesenti eos potius, quam ex praeterito, aestimat habitu, et ea ipsa facilitate veniae animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis Corcyram, ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV.

XV. Primam urbium Theſſaliae Phaloriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in praeſidio habebat, qui primo ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant: ſed oppugnatio continua, non die, non nocte remiſſa, (cum conſul in eo verti crederet ceterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſustinuiſſent) vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Piera dedentes urbes venerunt. venia eisdem petentibus datur. Phaloria incenſa ac direpta eſt. Inde Aeginium petit. quem locum cum vel modico praeſidio tutum ac prope inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. degreſſusque in campos Theſſaliae, cum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem, an ſinum Ambracium onerariae tenuiſſent, frumentatum Ambraciam invicem cohortes miſit. et eſt iter a Gomphis Ambraciam, ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Atracem eſt profectus. decem ferme millia ab Lariſſa abeſt: ex Perrhaebia oriundi ſunt: ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita, intra Tempe ſtativis poſitis, ut quisque locus ab hoſte tentabatur, praeſidia per occaſiones ſubmittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo conſul adverſus Philippum primum in Epiri faucibus caſtra poſuit, et L. Quinctius, frater conſulis, cui claſſis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab ſenatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zamam inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quae cum commeatu ſequebantur, pervenit. A Malea, juſſis ceteris, quantum maxime poſſent maturate, ſequi, ipſe tribus quinqueremi-

remibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apuſtio legato ad praeſidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Aſia claſſes profectae, una cum Attalo rege; (eae quatuor et viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum: Ageſimbrotus praeerat. Hae circa Andrum inſulam claſſes conjunctae Euboeam, inde exiguo diſtantem freto, trajecerunt. Caryſtiorum primum agros vaſtarunt; deinde, ubi Caryſtus, praeſidio a Chalcide raptim miſſo, firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis adventu audito, venit; juſſitque, ut, quae ex ſua claſſe veniſſent naves, Euboeam peterent. Eretria ſumma vi oppugnabatur, nam et trium junctarum claſſium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia ſecum portabant, et agri affatim materiae praebebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur moenia: deinde feſſi vulneratique aliquot, cum et muri partem everſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinarunt. ſed praeſidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: et Philocles regius praefectus a Chalcide nuntios mittebat, ſe in tempore affuturum, ſi ſuſtinerent obſidionem. Haec mixta metu ſpes ultra, quam vellent, aut quam poſſent, trahere eos tempus cogebat. deinde, poſtquam Philoclem repulſum trepidantemque refugiſſe Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miſerunt. Dum in ſpem pacis intenti ſegnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, ſtationes armatas opponunt; Quinctius, noctu ab ea parte, quae minime ſuſpecta erat, impetu facto, ſcalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniae aurique et argenti haud ſane multum fuit: ſigna, tabulae priſcae artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Caryſtus inde repetita: unde, priusquam e navibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe de-

deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent. Hac summa redemti, in Boeotiam inermes trajecti. Navales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis, circumvectae Sunium Atticae terrae promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam moenibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, cum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis, sed ad summam universi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: et cohortes invicem sub signis, quae cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis prae se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem Romani, pilis nequidquam emissis, cum strinxissent gladios, neque congredi propius, neque praecidere hastas poterant: et, si quas incidissent, aut praefregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc et muri pars adhuc

adhuc integra utraque tuta praeſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat; quae res turbare ordines ſolet. Acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una in altiorem orbitam depreſſa ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis praebuerit.

XVIII. Cum parum quidquam ſuccederet, conſul minime aequo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul a mari et in evaſtatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae ora portus erat, qui ſimul et omnes onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium verſa ſinum, ad id opportuniſſime ſita viſa: quia nec procul Theſſalia hoſtiumque locis abibant; et ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpatio diviſam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam ſine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando praebuit morae. Ambryſus inde Hyampolisque receptae. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis, nec operibus capi poterat. laceſſendo miſſilibus eos, qui in praeſidio erant, cum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invicem inſequendoque, et levibus ſine effectu certaminibus, eo negligentiae et contemtus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia caſtella Phocidis terrore magis, quam armis, in poteſtatem venerunt. Elatia clauſit portas: nec, niſi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obſidenti conſuli rei majoris ſpes affulſit, Achaeorum gentem ab ſocietate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis

nis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem jungi volebat, praetor erat. Classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati a fratre ejus L. Quinctio, et Attalo, et Rhodiis, et Atheniensibus, ad Achaeos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. terrebat eos Lacedaemonius, gravis et assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solum, quid in senatu quisque civitatis suae, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium: ubi cum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si, quibus sua sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrinque quae difficilia essent, promendo admonendoque, per totum

tum diem habitae. Tandem Ariſtaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achaei, ſunt, quibus in conviviis et circulis, cum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrinque verba audieritis, cum referant magiſtratus, cum praeco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis. Si non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem, quae in hanc aut illam partem animos veſtros inclinarunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? cum praeſertim nemo tam hebes ſit, qui ignorare poſſit, dicendi ac ſuadendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occaſionem eſſe, priusquam quidquam decernamus. Ubi ſemel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante diſplicuerit, pro bono atque utili foedere defendendum.* Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad ſuadendum; ſed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantae, ex tot populis congregatae, movit.

XXI. Tum Ariſtaenus praetor rurſus: *Non magis conſilium vobis, principes Achaeorum, deeſt, quam lingua: ſed ſuo quisque periculo in commune conſultum non vult. Forſitan ego quoque tacerem, ſi privatus eſſem. nunc praetor video, aut non dandum concilium legatis fuiſſe, aut inde ſine reſponſo eos dimittendos non eſſe. Reſpondere autem, niſi ex veſtro decreto, qui poſſum? Et quando nemo veſtrûm, qui in hoc concilium advocati eſtis, pro ſententia quidquam dicere vult, aut audet: orationes legatorum, heſterno die dictas, pro ſententiis perçenſeamus: perinde ac non poſtulaverint, quae e re ſua eſſent, ſed ſuaſerint, quae nobis cenſerent utilia eſſe. Romani Rhodiique et Attalus ſocietatem amicitiamque noſtram petunt: et in bello, quod adverſus Philippum gerunt, ſe a nobis adjuvari aequum cenſent. Philippus ſocietatis ſecum admonet et jurisjurandi; et modo poſtulat, ut ſecum ſtemus; modo, ne interſimus armis, contentum ait ſe eſſe. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum ſocii ſunt, plus petant, quam ſocius? Nam ſit hoc neque modeſtia Philippi, neque impudentia Romanorum.*

rum. Achaei portus et dant fiduciam postulantibus, et demunt. Philippi praeter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae spolia prae se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem foedere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Romanis defendat, non modo praesidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. non, Hercle, magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, cum tentasset nostram juventutem hinc in Euboeam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi praesidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achaei arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimae urbes in terrore ac tumultu

 erant:

erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos, nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc antem defuncti bello Punico Romani, quod per ſexdecim annos velut intra viſcera Italiae toleraverunt, non praeſidium Aetolis bellantibus miſerunt, ſed ipſi duces belli arma terra marique ſimul Macedoniae intulerunt. Tertius jam conſul ſumma vi gerit bellum. Sulpicius, in ipſa Macedonia congreſſus, fudit, fugavitque regem; partem opulentiſſimam regni ejus depopulatus: nunc Quinctius tenentem clauſtra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, caſtris exuit: fugientem in Theſſaliam perſecutus, praeſidia regia ſociasque ejus urbes prope in conſpectu regis ipſius expugnavit. Ne ſint vera, quae Athenienſes modo legati de crudelitate, avaritia, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quae in terra Attica ſcelera in ſuperos inferosque Deos ſunt admiſſa: multo minus, quae Ciani Abydenique, qui procul ab nobis abſunt, paſſi ſunt: noſtrorum ipſi vulnerum, ſi vultis, obliviſcamur: caedes direptionesque bonorum Meſſenae in media Peleponneſo factas; et hoſpitem Cypariſſiae Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas prope ipſas occiſum: et Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum ſenem infelicem parentem etiam appellare ſolitus eſſet, interfectos; filii etiam uxorem libidinis cauſa in Macedoniam asportatam: cetera ſtupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne ſint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuiſtis omnes: (nam quae alia tacendi advocatis in concilium cauſa eſt?) cum Antigono, mitiſſimo ac juſtiſſimo rege, et de nobis omnibus optime merito, exiſtimemus disceptationem eſſe: num id poſtularet facere nos, quod tum fieri non poſſet? Peninſula eſt Peloponneſus, anguſtis Iſthmi faucibus continenti adhaerens, nulli apertior neque opportunior, quam navali, bello. ſi centum tectae naves, et quinquaginta leviores apertae, et triginta Iſſaici lembi maritimam oram vaſtare, et expoſitas prope in ipſis litoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas ſcilicet nos urbes recipiemus? tanquam non inteſtino et haerente in ipſis viſceribus uramur bello? Cum terra Nabis et Lacedaemonii, mari Romana claſſis urgebunt;

bunt; unde regiam ſocietatem et praeſidia Macedonum implorem? an ipſi noſtris armis ab hoſte Romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello ſumus tutati. Satis exemplorum nobis alienae clades praebent: ne quaeramus, quemadmodum ceteris exemplo ſimus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac ſumma ope petendum erat, faſtidire. metu enim videlicet compulſi in aliena terra, quia ſub umbra auxilii veſtri latere volunt, in ſocietatem veſtram confugiunt, ut portubus veſtris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in poteſtate habent; terras, quascunque adeunt, extemplo ditionis ſuae faciunt. Quod rogant, cogere poſſunt: quia pepercisſe volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tanquam mediam et tutisſimam vobis viam conſilii, ut quieſceretis abstineretisque armis, oſtendebat; ea non media, ſed nulla via eſt. Etenim, praeterquam quod aut accipienda, aut aſpernanda vobis Romana ſocietas eſt, quid aliud quam nusquam gratia ſtabili, velut qui eventum exſpectaverimus, ut fortunae applicaremus noſtra conſilia, praeda victoris erimus? Nolite, ſi, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, faſtidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, ſic ſemper liciturum eſt. nec ſaepe, nec diu eadem occaſio erit. Liberare vos a Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine veſtro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis claſſibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos ſi ſocios aſpernamini, vix ſanae mentis eſtis: ſed, aut ſocios, aut hoſtes habeatis, oportet.

XXII. Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium. et jam non ſinguli tantum, ſed populi univerſi, inter ſe altercabantur: tum inter magiſtratus gentis (damiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius, quam inter multitudinem, eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana ajebant, ſuffragiumque daturos: quinque lege cautum teſtabantur, ne quid, quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet,

aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgiis est consumtus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quae decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interemturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. qui cum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac prae se ferentibus, quid decreturi essent; Dymaei ac Megalopolitani, et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos, avorum memoria pulsos ab Lacedaemoniis, restituerat in patriam Antigonus: et Dymaeis, captis nuper direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicunque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Jam Argivi, praeterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob haec concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excessererunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achaeorum, cum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et hi quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra.

Ro-

Romani ad Cenchreas verſam partem urbis, Attalus, traducto per Iſthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant; primo ſegnius, ſperantes ſeditionem intus fore inter oppidanos ac regium praeſidium. poſtquam uno animo omnes, et Macedones tanquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem praeſidii Androſthenem, haud ſecus quam civem et ſuffragio creatum ſuo, imperio juſto patiebantur; omnis inde ſpes pugnantibus in vi, et armis, et operibus erat. undique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurriſſent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum eſt. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani; aſſumtis deinde Achaeorum Attalique auxiliis, aequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedones Graecosque facile loco pulſuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum ſecuti, pars navales ſocii, relictis nuper claſſibus, ad ſpem honoratioris militiae transgreſſi. hos deſperata ſalus, ſi Romani viciſſent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium eſt adverſus Sicyonem, Junonis quam vocant Acraeam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, ſeptem millia ferme paſſuum. eo Philocles, regius et ipſe praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. praeſto fuere ab Corintho lembi, qui praeſidium id acceptum Lechaeum trajicerent. Auctor erat Attalus, incenſis operibus, omittendae extemplo oppugnationis. Pertinacius Quinctius in incepto perſtabat. is quoque ut pro omnibus portis diſpoſita vidit praeſidia regia, nec facile erumpentium impetus ſustineri poſſe, in Attali ſententiam conceſſit. ita irrito incepto, dimiſſis Achaeis, reditum ad naves eſt. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, conſul, in Phocide ad Elatiam caſtris poſitis, primo colloquiis rem per principes Elatienſium tentavit: poſtquam,

nihil esse in manu sua, et plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia moenia inferebant. et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transscenderunt. quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in haec data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achajam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causa praetores pronuntiare Jovem, Apollinemque, et Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi, (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi praesidio, cum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Aenesidemus Dymaeus praeerat. Adhortator a praefecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis,

ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus, eſſe, quos ne Romani quidem ad Corinthum ſustinuiſſent) primo nihil, nec ducem, nec ipſos movit: poſt paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum, ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Aeneſidemus, ne flos Achaeorum juventutis ſimul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipſe, quo loco ſteterat armatus, cum paucis clientibus non exceſſit. Miſſus a Philocle, qui quaereret, quid ſibi vellet? nihil fatus, tantummodo, cum projecto prae ſe clypeo ſtaret, *in praeſidio creditae urbis moriturum ſe armatum*, reſpondit. tum juſſu praefecti a Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achaeos et Romanos ſocietatem duae nobiliſſimae civitates, Argi et Corinthus, in poteſtate regis erant. Haec ab Romanis ea aeſtate in Graecia terra marique geſta.

XXVI. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sex. Aelio conſule geſtum. cum duos exercitus in provincia habuiſſet, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconſul praefuerat, (ipſe ei C. Helvium praetorem praefecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonenſibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus disſipati erant, conſumſit. Quemadmodum Gallia praeter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis prope tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiae cuſtodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex praeda emta mancipia. Cum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Circejos, ſervitia ſollicitarent; ſatis jam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per caedem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circejos occupare. Hujus rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam

lam praetorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quae acta futuraque erant, expoſuerunt. Quibus domi cuſtodiri juſſis, praetor, ſenatu vocato edoctoque, quae indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quaerendam atque opprimendam juſſus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere et ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. dimiſſi deinde per agros, qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis aeris dari Patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia aeris, et libertatem. pretium eorum ex aerario ſolutum eſt dominis. Haud ita multo poſt, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nuntiatum eſt, ſervitia Praeneſte occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumſit. in timore civitas fuit, obſides captivosque Poenorum ea moliri. Itaque et Romae vigiliae per vicos ſervatae; juſſique circumire eas minores magiſtratus: et triumviri carceris lautumiarum intentiorem cuſtodiam habere juſſi: et circa nomen Latinum a praetore literae miſſae, ut et obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici, cuſtodia eſſent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentûm quadraginta ſex pondo in Capitolio poſuerunt, gratiasque ſenatui egerunt, quod Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxiſſet. Eadem aeſtate equites ducenti, et elephanti decem, et tritici modiûm ducenta millia, ab rege Maſiniſſa ad exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et veſtimenta exercitui miſſa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; ſanctus et innocens, aſperior tamen in foenore coërcendo habitus.

Fu-

Fugatique ex insula foeneratores, et sumtus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum causa Romam cum redisset, creavit Consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita. Sex praetores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, et latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant. curules aediles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. Prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quaerendo regem et exercitum ejus Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium, congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quinctium, rebus divinis Romae majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset.

nisset. Consulibus binae legiones decretae, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui descivissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Praeesse idem, qui praeerat, classi L. Quinctius Flamininus jussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac Latini nominis data, et quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: et terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules praetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod Fregellis murus et porta de coelo tacta erant: et Frusinone inter noctem lux orta: et Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romae non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur: duae ad ostia fluminum Vulturni Literni-que: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. trecenae familiae in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quae per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis assumtis, Q. Minucius in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, praeter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quae se dediderant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque ſe Inſubribus et Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus conſules rem geſturos, ut et ipſi collatas in unum vires firmarent. Poſtquam fama accidit, alterum conſulem Bojorum urere agros, ſeditio extemplo orta eſt. Poſtulare Boji, ut laborantibus opem univerſi ferrent. Inſubres negare, ſe ſua deſerturos. Ita diviſae copiae, Bojisque in agrum ſuum tutandum profectis, Inſubres cum Cenomanis ſuper amnis Mincii ripam conſederunt. Infra eum locum quinque millia paſſuum, et conſul Cornelius eidem flumini caſtra applicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut ſatis comperit, non ex auctoritate ſeniorum juventutem in armis eſſe, nec publico conſilio Inſubrium defectioni Cenomanos ſe adjunxiſſe; excitis ad ſe principibus, id agere ac moliri coepit, ut deſciſcerent ab Inſubribus Cenomani, et, ſignis ſublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos tranſirent. Et id quidem impetrari nequiit. in id data fides conſuli eſt, ut in acie aut quieſcerent, aut, ſi qua etiam occaſio fuiſſet, adjuvarent Romanos. Haec ita conveniſſe Inſubres ignorabant: ſuberat tamen quaedam ſuſpicio animis, labare fidem ſociorum. Itaque, cum in aciem eduxiſſent, neutrum iis cornu committere auſi, ne, ſi dolo ceſſiſſent, rem totam inclinarent, poſt ſigna in ſubſidiis eos locaverunt. Conſul principio pugnae vovit aedem Soſpitae Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent. A militibus clamor ſublatus, compotem voti conſulem ſe facturos, et impetus in hoſtes eſt factus. Non tulerunt Inſubres primum concurſum. quidam et a Cenomanis, terga repente in ipſo certamine aggreſſis, tumultum ancipitem injectum auctores ſunt, caeſaque in medio quinque et triginta millia hoſtium, quinque millia et ſeptingentos vivos captos: in iis Hamilcarem Poenorum imperatorem, qui belli cauſa fuiſſet: ſigna militaria centum triginta, et carpenta ſupra ducenta. Oppida, quae defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

XXXI. Minucius conſul primo effuſis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut, relictis Inſubri-

ſubribus, ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boji detrectaſſent pugnam, ni fama victos Inſubres allata animos fregiſſet. Itaque, relicto duce caſtrisque, diſſipati per vicos, ſua ut quisque defenderet, rationem gerendi belli hoſti mutarunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendae, rurſus populari agros, et urere tecta, vicosque expugnare coepit. Per eosdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſtinos Ilvates, qui ſoli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Bojos, ita ut tentare ſpem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literae conſulum a Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatae. M. Sergius praetor urbis in ſenatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. ſupplicatio in quatriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat.

XXXII. Cum T. Quinctius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna diſpoſita haberet, Opunte ſeditio orta eſt. Factio una Aetolos, qui propiores erant; altera Romanos arceſſebat. Aetoli priores venerunt: ſed opulentior factio, excluſis Aetolis, miſſoque ad imperatorem Romanum nuntio, usque in adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat praeſidium: neque, ut deſcenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis conſulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate conceſſum regi eſt. non quin cuperet Quinctius per ſe partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum; necdum enim ſciebat, utrum ſucceſſor ſibi alter ex novis conſulibus mitteretur; an, quod, ſumma vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur: aptum autem fore colloquium credebat, ut ſibi liberum eſſet, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In ſinu Maliaco prope Nicaeam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave roſtrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, et Achaeo-

rum

rum exſul vir inſignis Cyclades. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, et Dionyſodorus Attali legatus, et Ageſimbrotus praefectus Rhodiae claſſis, et Phaeneas princeps Aetolorum, et Achaei duo, Ariſtaenus et Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progreſſus, cum rex in proram navis in anchoris ſtantis proceſſiſſet, *Commodius*, inquit, *ſi in terram egrediaris, et ex propinquo dicamus in vicem, audiamusque.* Cum rex facturum ſe id negaret; *Quem tandem*, inquit Quinctius, *times?* Ad hoc ille ſuperbo et regio animo: *Neminem equidem timeo, praeter Deos immortales. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Aetolis.* *Iſtud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum eſt, qui cum hoſte ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides ſit.* *Non tamen*, inquit rex, *T. Quincti, par perfidiae praemium eſt, ſi fraude agatur, Philippus et Phaeneas. neque enim aeque difficulter Aetoli praetorem alium, ac Macedones regem in meum locum ſubſtituant.* Secundum haec ſilentium fuit.

XXXIII. Cum Romanus eum aequum cenſeret priorem dicere, qui petiſſet colloquium; rex, ejus eſſe priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem ſuam orationem eſſe. ea enim ſe dicturum, quae ni fiant, nulla ſit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praeſidia eſſe. captivos et transfugas ſociis populi Romani reddendos. reſtituenda Romanis ea Illyrici loca, quae poſt pacem in Epiro factam occupaſſet. Ptolemaeo regi Aegypti reddendas urbes, quas poſt Philopatoris Ptolemaei mortem occupaſſet. Suas populique Romani conditiones has eſſe: ceterum et ſociorum audiri poſtulata verum eſſe.* Attali regis legatus, *Naves captivosque, quae ad Chium navali proelio capta eſſent, et Nicephorium, Venerisque templum, quae ſpoliaſſet evaſtaſſetque, pro incorruptis reſtitui.* Rhodii Peraeam (regio eſt continentis adverſus inſulam, vetuſtae eorum ditionis) repetebant, poſtulabantque *praeſidia deduci ab Jaſſo, et Bargyliis, et Euromenſium urbe, et in Helleſponto Seſto atque Abydo, et Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui,*

et

et liberari omnia Asiae emporia portusque. Achaei Corinthum et Argos repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas cum eadem fere, quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes, quae quondam juris ac ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Aetolorum Alexander, vir, ut inter Aetolos, facundus. *Jamdudum se reticere*, ait, *non quo quidquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari et captare: in bello non congredi aequo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium praemia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes, qui unquam hostes Thessaliae fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam, pulso praetore et praesidio Aetolorum, occupasse eum. Chium item suae ditionis urbem funditus evertisse ac delesse. Eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Larissam, et Pharsalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter, Phaeneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam caeco;* jocatus in valetudinem oculorum Phaeneae. et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit, *Aetolos, tanquam Romanos, decedi Graecia jubere: qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. Ipsius enim Aetoliae Agraeos, Apodotosque, et Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, cum ipsi pro lege hunc*

anti-

antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate demta, juventutem suam militare sinant, et contrariae persaepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? Neque ego Chium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adjuvi: et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi. sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Aetolis haec. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim a me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa, Peraeam Rhodiis, et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet; quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci sylvaeque caesae restitui possunt, curam impensamque sationis me praestaturum: quoniam haec inter se reges postulare et respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achaeos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent, invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis*, dixit. *De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; quaesiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas a majoribus suis accepisset.*

XXXV. Parantibus Achaeis Aetolisque ad ea respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat: et jam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. At ipse quidem, *cum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumsisse deliberando*, ajebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum.

dum. et eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, ut, ſummotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei imponi poſſet, cum ipſo imperatore Romano liceret ſibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur ſocii: deinde, cum haud abſiſteret petere, ex omnium conſilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris ſummotis, ad extremum litus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi cum aliquamdiu ſecreto locuti eſſent, quae acta ad ſuos Philippus retulerit, minus compertum eſt. Quinctius haec retulit ad ſocios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi. Attalo naves, et cum iis captos navales ſocios; Rhodiis regionem quam Peraeam vocant, reddere: Jaſſo et Bargyliis non ceſſurum. Aetolis Pharſalum Lariſſamque reddere, Thebas non reddere. Achaeis, non Argis modo, ſed etiam Corintho ceſſurum.* Nulli omnium placere, partium, quibus ceſſurus, aut non ceſſurus eſſet, deſtinatio: *plus enim amitti in iis, quam acquiri. nec unquam, niſi tota deduxiſſet Graecia praeſidia, cauſas certaminum deponere.*

XXXVI. Cum haec toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul ſtantem vox eſt perlata. itaque a Quinctio petit, ut rem totam in poſterum diem differret: profecto aut perſuaſurum ſe, aut perſuaderi ſibi paſſurum. Litus ad Thronium colloquio deſtinatur. eo mature conventum eſt. Ibi Philippus primo et Quinctium et omnes, qui aderant, rogare, ne ſpem pacis turbare vellent. Poſtremo petere tempus, quo legatos Romam ad ſenatum mittere poſſet. *Aut his conditionibus ſe pacem impetraturum, aut, quascunque ſenatus dediſſet, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat. nec enim aliud, quam moram et dilationem ad colligendas vires, quaeri. Quinctius, *verum id futurum fuiſſe*, dicere, *ſi aeſtas et tempus rerum gerendarum eſſet. nunc, hieme inſtante, nihil amitti, dato ſpatio ad legatos mittendos. Nam neque ſine auctoritate ſenatus quidquam eorum ratum fore,*

quae

quae cum rege ipsi pepigissent: et explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adjiceret; Q. Fabium, (uxoris Quinctii sororis filius erat) et Q. Fulvium, et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt cetera eorum oratio conviciis regis consumta est. Moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non posse liberam Graeciam esse: et ipsum Philippum, non contumeliosius, quam verius, compedes eas Graeciae appellare. Legati deinde regis intromissi. quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam. sic infecta pace, regii dimissi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non taedere belli senatum, et ipse, victoriae, quam pacis, avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, cum acie decernendum videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achajae urbibus, regionis ab se diversae, et magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet. Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, praeterquam quod jam veniebat cum munere, adji-

cit ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portaeque clausae. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptae fortunae: praesentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniae imperatae ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo: duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, a quo eam civitatem, et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium, et Attalum Aeginae hibernantem, mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse. eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque praesidio Philippum nudaret, cum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret: ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorum praetor cum auxiliaribus paucis venit.

nit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interjacentis campi: inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum: inermi item regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quod armatus ipse armatisque septus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere*, dixit, *sed exsules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achaeis finiret: alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit. pro pace cum Achaeis, induciae impetratae, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata: cum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere: sed, deductis ex urbe praesidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedaemoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Haec disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum praetorem Achaeorum et Lacedaemoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus: et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua muni-

 nifi-

nificentia praeteriret civitatem ſociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato praeſidio Argis, Lacedaemonem regreſſus, cum ipſe viros ſpoliaſſet, ad feminas ſpoliandas uxorem Argos remiſit. Ea nunc ſingulas illuſtres, nunc ſimul plures genere inter ſe junctas domum arceſſendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, ſed poſtremo veſtem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

EPITOME LIBRI XXXIII.

T. Quinctius Flamininus proconſul cum Philippo ad Cynoſcephalas in Theſſalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus, frater proconſulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput eſt Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis cum exercitu caeſus eſt. Attalus, a Thebis ob ſubitam valetudinem Pergamum translatus, deceſſit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data eſt. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus conſules Bojos et Inſubres Gallos ſubegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, fruſtra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epiſtolas adverſae factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginienſium ſenatum de eo miſerant, profugus ad Antiochum regem Syriae ſe contulit, bellum contra Romanos parantem.

LIBER XXXIII.

I. Haec per hiemem geſta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Beotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis ſuae facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab The-

Thebis, quod caput eſt Boeotiae, poſuit caſtra. Inde poſtero die cum unius ſigni militibus, et Attalo, legationibusque, quae frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, juſſis legionis haſtatis (ea duo millia militum erant) ſequi ſe, mille paſſuum intervallo diſtantes. Ad medium ferme viae Boeotorum praetor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque proſpeculabatur. rara arma paucique milites circa eos apparebant: haſtatos, ſequentes procul, amfractus viarum vallesque interjectae occulebant. Cum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam ſalutaret, tardius incedebat. Cauſa erat morae, ut haſtati conſequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, inſecutum confeſtim agmen armatorum non ante, quam ad hoſpitium imperatoris ventum eſt, conſpexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque, obſtupuerunt omnes. Et apparebat, nihil liberae conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat Boeotis, relictum. Texerunt dolorem, quem et nequidquam, et non ſine periculo ostendiſſent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orſus a majorum ſuorum ſuisque, et communibus in omnem Graeciam, et propriis in Boeotorum gentem, meritis, ſegnior jam et infirmior, quam ut contentionem dicendi ſustineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paulisper concio intermiſſa eſt. Ariſtaenus inde, Achaeorum praetor, eo cum majore auctoritate auditus, quod non alia, quam quae Achaeis ſuaſerat, Boeotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quinctio adjecta, fidem magis Romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Plataeenſi Dicaearcho lata recitataque, de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiae civitatum ſuffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimiſſo, Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coëgit, poſtquam non vitae praeſens periculum vis morbi attuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, relicto eo ad curationem neceſſariam

corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Boeotis quoque, ſicut prius Achaeis, ad ſocietatem adſcitis, et quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, converſis.

III. Philippus quoque primo vere, poſtquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere inſtituit, in magna inopia juniorum. abſumſerant enim per multas jam aetates continua bella Macedonas: ipſo quoque regnante, et navalibus bellis adverſus Rhodios Attalumque, et terreſtribus adverſus Romanos ceciderat magnus numerus. ita et tirones ab ſedecim annis milites ſcribebat, et emeritis quidam ſtipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad ſigna revocabantur. Ita ſuppleto exercitu, ſecundum vernum aequinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique ſtativis poſitis, exercendo quotidie milite, hoſtem opperiebatur. Et Quinctius per eosdem ferme dies, ab Elatia profectus, praeter Thronium et Scarphaeam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Aetolorum, Heracleam indictum, tenuit, conſultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum ſequerentur. Cognitis ſociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progreſſus, in confinio Aenianum Theſſalorumque poſitis caſtris, Aetolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Aetoli ſunt. Phaenea duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium eſſet, quid exſpectaſſet, confeſtim Quinctius movit caſtra. Transgreſſo in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretenſium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatae, haud diſpari armatu, ſe conjunxere: nec ita multo poſt Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de ſumma rerum adeſſet certamen, adhortandos milites ratus, multa jam ſaepe memorata de majorum virtutibus, ſimul de militari laude Macedonum, cum disſeruiſſet, ad ea, quae tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam ſpem poterant, venit. 19

IV.

IV. Acceptae ad Aoum flumen in anguſtiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulſos Romanos opponebat: *et illic tamen, ubi inſeſſas fauces Epiri non tenuiſſent, primam culpam fuiſſe eorum, qui negligenter cuſtodias ſervaſſent: ſecundam, in ipſo certamine, levis armaturae mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc ſtetiſſe, et loco aequo juſtaque pugna ſemper manſuram invictam.* Decem et ſex millia militum haec fuère, robur omne virium et regni. Ad hoc duo millia cetratorum, quos peltaſtas appellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis nomen eſt genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, et duo millia equitum. Cum iis copiis rex hoſtem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Aetoli acceſſerant, ſuperabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas caſtra cum moviſſet, ſpem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturae ad muros ſucceſſit. Ibi adeo fruſtrata ſpes eſt, ut non certamen modo cum erumpentibus, ſed periculum quoque atrox ſubiret: ni caſtris exciti repente pedites equitesque in tempore ſubveniſſent. Et poſtquam nihil conceptae temere ſpei ſuccedebat, urbis quidem amplius tentandae in praeſentia conatu abſiſtit; ceterum ſatis gnarus, jam in Theſſalia regem eſſe, nondum comperto, quam in regionem veniſſet, milites per agros dimiſſos vallum caedere et parare jubet. Vallo et Macedones et Graeci uſi ſunt; ſed uſum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipſius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam et majores et magis ramoſas arbores caedebant, quam quas ferre cum armis miles poſſet; et cum caſtra his ante objectis ſepſiſſent, facilis molitio eorum valli erat. nam et quia rari ſtipites magnarum arborum eminebant, multique et validi rami praebebant, quod recte manu caperetur; duo, aut ſummum tres juvenes conniſi arborem unam evellebant. qua evulſa, portae inſtar extemplo patebat, nec in promtu erat, quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos pleroſque, et trium, aut, cum

 pluri-

plurimum, quatuor ramorum vallos caedit, ut et ſuspenſis ab tergo armis ferat plures ſimul apte miles; et ita denſos offigunt implicantque ramos, ut neque, quae cujusque ſtipitis palma ſit, pervideri poſſit; et adeo acuti, aliusque per alium immiſſi radii locum ad inſerendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, cum inter ſe innexi rami vinculum invicem praebeant, poſſit; et, [1] ſi evulſus forte eſt unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile eſt.

VI. Quinctius poſtero die, vallum ſecum ferente milite, ut paratus omni loco caſtris ponendis eſſet, progreſſus modicum iter, ſex ferme millia a Pheris cum conſediſſet, ſpeculatum, in qua parte Theſſaliae hoſtis eſſet, quidve pararet, miſit. Circa Lariſſam erat rex, qui certior jam factus, Romanum a Thebis Pheras moviſſe, defungi quamprimum et ipſe certamine cupiens, ducere ad hoſtem pergit, et quatuor millia fere a Pheris poſuit caſtra. Inde poſtero die cum expediti utrinque ad occupandos ſuper urbem tumulos proceſſiſſent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, cum inter ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt; nuntios in caſtra remiſſos, qui, quid ſibi, cum praeter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in caſtra revocati ſunt. Poſtero die circa eosdem tumulos equeſtre proelium fuit: in quo non minimum Aetolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, et coarctata itinera maceriis, et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione, et, velut ex praedicto, ambo Scotuſſam petierunt: Philippus, ſpe frumentandi inde; Romanus, ut praegreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, cum Philippus ad Melambium, quod

quod vocant Scotussaei agri, Quinctius circa Thetidium Pharsaliae terrae posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri jussit. sed tam densa caligo occaecaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris cum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit, monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, praecaverent. Ubi ventum ad infessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein, nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in qua cum haudquaquam pares Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime Aetolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna, Macedones laborantes opem regis per nuntios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter offusam caliginem, quam proelium, exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuntii instabant, et jam juga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis, tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis indefensae jactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, praeter Thracas, auxiliis, et equitatu Macedonum ac Thessalorum

 mittit.

mittit. eorum adventu depulſi ab jugo Romani non ante reſtiterunt, quam in planiorem vallem perventum eſt. Ne effuſa detruderentur fuga, plurimum in Aetolis equitibus praeſidii fuit. is longe tum optimus eques in Graecia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Laetior res, quam pro ſucceſſu pugnae, nuntiata, cum alii ſuper alios recurrentes ex proelio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum ſibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis neceſſitate, quam occaſione pugnae inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante ſigna inſtructis, in ſubſidiis reliquit: laevo cum omni levi armatura in hoſtem vadit; ſimul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque ſeptos, victa naturali difficultate locorum, expuliſſent, acieque expugnaſſent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obſidentes Eordaeae aditum viciſſent. Fama ſtetiſſe, non viribus, Macedoniae regnum. Eam quoque famam tandem evanuiſſe.* Jam perventum ad ſuos in ima valle ſtantes erat, qui adventu exercitus imperatoriſque pugnam renovant, impetuque facto rurſus avertunt hoſtem. Philippus cum cetratis et cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero curſu ad hoſtem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confeſtim ſequatur, imperat. Primo, ut in jugum evaſit, et, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hoſtium, proelium eo loco fuiſſe, pulſoſque inde Romanos, et pugnari prope caſtra hoſtium vidit, ingenti gaudio eſt elatus: mox, refugientibus ſuis, et terrore verſo, paulisper, incertus an in caſtra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut appropinquabat hoſtis, et praeterquam quod caedebantur averſi, nec, niſi defenderentur, ſervari poterant, ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum aſſecuta parte ſuorum, periculum ſummae rerum facere, equites levemque armaturam, qui in proelio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos et Macedonum phalangem, haſtis poſitis, qua-

rum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. ſimul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demtum introrſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies eſſet. ſimul et denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quinctius, his, qui in proelio fuerant, inter ſigna et ordines acceptis, tuba dat ſignum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus. nam forte utraque acies ſimul conclamavere. nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quique tum maxime in proelium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; ſiniſtro, tum cum maxime appropinquante phalangis parte, quae noviſſimi agminis fuerat, ſine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quae propior dextrum cornu erat, ſtabat ſpectaculo velut nihil ad ſe pertinentis pugnae intenta: phalanx, quae venerat, agmen magis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnae, vixdum in jugum evaſerat. In hos incompoſitos Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis prius in hoſtem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertere Macedones, terrore primo beſtiarum averſi. et ceteri quidem hos pulſos ſequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto conſilio, cum viginti ſignorum militibus, relicta ea parte ſuorum, quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hoſtium averſum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbaſſet; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem acceſſit, quod phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere ſe poterat, nec hoc, qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis inſtabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulſos inſequuntur, tradiderant hoſti ad terga ſua circumducto. Paulisper in medio caeli, deinde, omiſſis plerique armis, capeſſunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut ſpecularetur,

retur, quae in laeva parte ſuorum fortuna eſſet: deinde, poſtquam fugam effuſam animadvertit, et omnia circa juga ſignis atque armis fulgere, tum et ipſe acie exceſſit. Quinctius, cum inſtitiſſet cedentibus, repente quia erigentes haſtas Macedonas conſpexerat, quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei conſtituit ſigna: deinde, ut accepit hunc morem eſſe Macedonum tradentium ſeſe, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris milſitibus omiſſam ab hoſte pugnam, et quid imperator vellet, impetus in eosdem factus, et, primis caeſis, ceteri in fugam disſipati ſunt. Rex effuſo curſu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum ſubſtitit ad excipiendos, ſi qui proelio ſupereſſent. Romani victores in caſtra hoſtium ſpe praedae irruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. Caeſa eo die octo hoſtium millia, quinque capta. Ex victoribus ſeptingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hoſtium eo die ſunt caeſa; capta, ubi modeſtius mendacium eſt, quinque millia ſeptingenti, ſigna militaria ducenta unum et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hoſtium caeſa ſcribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potiſſimum numero credidimus, ſed Polybium ſecuti ſumus, non incertum auctorem cum omnium Romanarum rerum, tum praecipue in Graecia geſtarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga, qui, variis caſibus pugnae disſipati, veſtigia ejus ſecuti fuerant, miſſisque Lariſſam ad commentarios regios comburendos, ne in hoſtium venirent poteſtatem, in Macedoniam conceſſit. Quinctius, captivis praedaque venumdatis, partim militi conceſſis, Lariſſam eſt profectus, hauddum ſatis gnarus, quam regionem petiſſet rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, ſpecie ut induciae eſſent, donec tollerentur ad ſepulturam, qui in acie ceciſſent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta et illa vox, *bono animo eſſe regem ut juberet:* quae maxime Aetolos offendit, jam tumentes querentesque, *mutatum victoria*

ria

ria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum: nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiae privatae locum quaerere; ut dura atque aspera belli Aetoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat. Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris. sed, cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum; sed et succensebat non immerito Aetolis, ob insatiabilem aviditatem praedae, et arrogantiam eorum, victoriae gloriam in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures offendebat: et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Aetolos habendos Graeciae dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Induciae quindecim dierum datae hosti erant, et cum ipso rege constitutum colloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit: *ita componendam pacem esse, ut Graecia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendae simul pacis libertatisque esset.* Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati, *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad haec Quinctius negare, *Aetolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse; et Romanos, praeter vetustissimum morem victis parcendi, praecipuum clementiae documentum dedisse, pace Hannibali et Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus proelio foret,*

foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. Libertati Graeciae videri graves Macedonum reges. si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras. Ne, proxima quaeque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phaeneae praetori Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum possit.*

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe, (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, *quae priore colloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum*, dixit. Quanquam vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur, Phaeneas tamen Aetolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis*, inquit, *Philippe, reddisne tandem Pharsalum, et Larissam Cremasten, et Echinum, et Thebas Phthias?* Cum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum et Aetolos orta est de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas esse, Quinctius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, cum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanae praeposuissent. Phaeneas, et pro societate belli, quae ante bellum habuissent, restitui Aetolis aequum censebat, et ita in foedere primo cautum esse, ut belli praeda, rerumque, quae ferri agique possent, Romanos; ager urbesque captae Aetolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quinctius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis: quae si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliae civitates*

tes sua voluntate in ditionem nostram venerunt. Haec, cum omnium sociorum assensu dicta, Aetolis non in praesentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam causae, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides, et ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor mensium induciae essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandae, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium Androsthenem justo proelio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Graeciae civitates, et principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et, praeter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Boeoti, Thessalique, et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus praetor Achaeorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus. sed, imparem se et numero et genere militum cernens, moenibus non excedebat. Regiae copiae peditum equitumque vagae Pellenensem, et Phliasium, et Cleonaeum agrum, depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transscendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achajae vastabant. Cum id effusius hostes, et, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die, et quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliae terrae is locus est)

eſt) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliaſiorum fines nocte Cleonas, inſciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturae levis, et trecenti equites, cum iis copiis dimiſſi, qui ſpecularentur, quam in partem hoſtes effunderent ſeſe, opperiebantur.

XV. Androſthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis eſt Corinthium et Sicyonium interfluens agrum) caſtra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimiſſa, dimidiam trifariam diviſit, et omnes equites discurrere ad depopulandos ſimul Pellenenſium Sicyoniumque agros, et Phliaſium, jubet. Haec tria diverſa agmina diſceſſere. quod ubi Cleonas ad Nicoſtratum perlatum eſt, extemplo validam mercenariorum manum praemiſſam ad occupandum ſaltum, per quem transitus in Corinthium eſt agrum, ante ſigna equitibus, ut praegrederentur, locatis, ipſe confeſtim agmine duplici ſequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul caſtris aberant pedites equitesque, et Thraçum quidam in vagos palatosque per agros hoſtes impetum fecerunt, cum repens terror caſtris infertur. Trepidare dux, ut qui hoſtes nusquam, niſi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidiſſet: ad Cleonas quidem acceſſuros nunquam crediddiſſet. revocari tuba jubet vagos a caſtris dilapſos. Ipſe, raptim capere arma juſſis militibus, infrequenti agmine porta egreſſus, ſuper flumen inſtruit aciem. Ceterae copiae, vix colligi atque inſtrui cum potuiſſent, primum hoſtium impetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad ſigna fuerant, et diu ancipitem victoriae ſpem fecerunt: poſtremo fuga ceterorum nudati, cum duae jam acies hoſtium ex diverſo, levis armatura ab latere, clypeati cetratique a fronte urgerent; et ipſi, re inclinata, primo retulere pedem: deinde impulſi terga vertunt, et plerique, abjectis armis, nulla ſpe caſtrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicoſtratus, mercenariis militibus

bus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique caedem edidit: majorem prope, quam in proelio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tanquam in suas, illati sunt; partim ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaja omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quae sola Graeciae gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duae autem maxime causae eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis, qui convenerant, idem placuit. sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanae societatis fieret. Id omnes, qui absuerant, aegre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanae societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiae fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidae praetori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Cum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinae dignitatis, ac misericordia praesentis fortunae ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia da-

 bat,

bat, disseruerunt: postremo, ultro aliquid etiam queri, et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita affecerunt animos, ut omnia, quae in eos decreta erant, frequentes tollerent: neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta. id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, cum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade ad Heraeum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris coepit. Acarnania universa, inter Aetoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, et vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohaerens Acarnaniae. Quingentos ferme passus longae fauces erant; latae haud amplius centum et viginti. in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est. nam et vada sunt stagno similiora, quam mari: et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri; obstruere, quae patefacta ruinis erant; proelia impigre inire; et armis magis muros, quam se ipsos moenibus, tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, justo proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis

locis

locis moenia, et per ftragem lapidum ac ruinas transfcenfum in urbem. jamque ipfe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio caefi; pars, armis abjectis, dediderunt fefe victori. Et poft dies paucos, audito proelio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniae in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia fimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem, (Peraeam vocant) poffeffam a majoribus fuis, Paufiftratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum collectis, miferunt: Galli, et Pifuetae, et Nifuetae, Tamiani, et Arei, ex Africa, et Laodiceni ex Afia erant. cum his copiis Paufiftratus Tendeba in Stratonicenfi agro locum peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore et ad id ipfum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus fupervenerunt. Theoxenus iis praeerat. Dinocrates, regius praefectus, recuperandi caftelli caufa, primo caftra ad ipfa Tendeba movit; inde ad alterum caftellum, item Stratonicenfis agri: Aftragon vocant. omnibusque ex praefidiis, quae multifariam disjecta erant, devocatis, et ab ipfa Stratonicea Theffalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hoftes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, caftris in propinquum collatis, extemplo in aciem defcenfum eft. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex caftellorum (Cares maxime erant) praefidiis: equites cornibus circumdat, et Cretenfium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos dextro cornu, finiftro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumjectum. Eo die fteterunt tantum acies utraeque fuper ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emiffis, in caftra receperunt fefe. Poftero die eodem ordine inftructi majus aliquanto proelium, quam pro numero, edidere, pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni ferme

 equi-

equites ceterum non numero tantum, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, et aequa ſpe pugnarunt. Achaei primi, torrente ſuperato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota prope curſu transgreſſa amnem acies eſt. Diu anceps pugna ſtetit. numero Achaei mille et ipſi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine et velut ſtipata phalanx conſiſtebat, moveri nequiverunt. poſtquam, laevo latere nudato, circumjacere haſtas in venientem ex transverſo hoſtem conati ſunt, turbati extemplo tumultum primo inter ſe fecerunt: terga deinde vertunt: poſtremo, abjectis armis, in praecipitem fugam effuſi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei ſuperfuit ſecuti, receperunt ſe ad caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petiſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Praetermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis vicisque Peraeae recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam praeſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox et Dinocrates cum iis, quae proelio ſupererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obſeſſa opugnataque urbs eſt: recipi, niſi aliquanto poſt, per Antiochum non potuit. Haec in Theſſalia, haec in Achaja, haec in Aſia per eosdem dies ferme geſta.

XIX. Philippus cum audiſſet, Dardanos, transgreſſos fines ab contemtu concuſſi tum regni, ſuperiora Macedoniae evaſtare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique ſe ſuosque profligante fortuna, urgebatur, tamen morte triſtius ratus, Macedoniae etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improviſo hoſtes oppreſſit. Magna multitudo hominum in proelio, major praedandi cupidine palata per agros caeſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnae, in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunae facta, refectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimul

et

et cum Philippo foret bellandum: quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam, praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum, priore aestate omnibus, quae in Coele-Syria sunt, civitatibus Ptolemaei in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connisus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris praemissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciaeque et Cariae tentaturus urbes, quae in ditione Ptolemaei essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Graecorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciae est, inclitum foedere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, et impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio, et Solis, et Aphrodisiade, et Coryco, et, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciae est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus orae castellis, aut metu, aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. et quanquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae, et, *legatos se Rhodum missurum*, respondit, *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura, cum ea civitate, sua majorumque suorum: et vetarent eos adventum pertimescere regis, nihil his aut sociis*

corum noxae futurum fraudive. nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Cum haec legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, demto metu a Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendae libertatis civitatum sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, cum ad ea, quae proprie Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex, aeger Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno; cum quatuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro, praeter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cujus magnitudini semper animum aequavit. Summa justitia suos rexit: unicam fidem sociis praestitit: uxorem ac liberos quatuor superstites habuit: mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Cum is status rerum in Asia, Graeciaque, et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Colcam et Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem et Bardonem: et maritimam oram omnem, quae nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam.*

His

His literis a M. Sergio praetore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obveniſſet, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad ſenatum referret.

XXII. Sub idem tempus conſules Romam venerunt. quibus in aede Bellonae ſenatum habentibus, poſtulantibusque triumphum ob res proſpere bello geſtas, C. Atinius Labeo et C. Urſanius tribuni plebis, ut ſeparatim de triumpho agerent conſules, poſtularunt. *communem ſe relationem de ea re fieri non paſſuros, ne par honos in diſpari merito eſſet.* Cumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigiſſe diceret, communi animo conſilioque ſe et collegam res geſſiſſe; Cornelius adjiceret, Bojos adverſus ſe transgredientes Padum, ut Inſubribus Cenomanisque auxilio eſſent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad ſua tuenda averſos eſſe; Tribuni *res tantas bello geſſiſſe Cornelium* fateri, *ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari poſſit. Non tamen nec illum, nec quenquam alium civem tantum gratia atque opibus valuiſſe, ut, cum ſibimet triumphum impetraſſet, collegae eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, feciſſe; in Gallia magnum numerum militum amiſiſſe.* Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, et C. Labeonem ejus fratrem, qui adverſa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac ſociis, cecidiſſent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falſas, et in tempus ſimulatas, ſine ullo pignore deditiones factas eſſe.* Hae inter conſules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perſeverantia tribunorum conſules ſeparatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium conſenſu decretus triumphus. et Placentini Cremonenſesque addiderunt favorem conſuli, gratias agentes commemorantesque, obſidione ſe eſſe ab eo liberatos: plerosque etiam, cum apud hoſtes eſſent, ſervitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, cum adverſum omnem ſenatum

videret, in monte Albano se triumphaturum; et jure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Poenorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia, quingentos aeris, argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos aeris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, et fama rerum gestarum, et quod sumtum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit; ita signis, carpentisque, et spoliis ferme aequabat. Pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti. militibus centurionibusque et equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus. Praetores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu ejus anni literae a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum fugatumque. Hae literae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretae. Brevi post legati et a T. Quinctio et ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus et lautia praebita: et ad aedem Bellonae senatus est habitus. Haud multa verba facta, cum Macedones, quaecunque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quin-

Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi jussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius, quam alias, facti, et laetius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati: plebeji septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Laelius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctaticio tria signa aenea, Cereri, Liberoque, et Liberae, posuerunt. L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, cum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus, provinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiae Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque et triginta tribus, uti rogatae, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania nuntius allatus effecit, vulgataeque literae, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum: exercitum ejus fusum fugatumque, et illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex proelio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quatuor legiones novas scriberent: duas, quae, quo senatus censuisset, mitterentur. et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante videri esse.

XXVI. Praetores deinde provincias fortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, confules legiones fingulas ex quatuor ab fe fcriptis, quas videretur, uti darent, decretum eft; focium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire juffi. Bellum in Hispania quinto poft anno exortum eft, quam fimul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum fuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficifcerentur, aut ipfi confules ab urbe moverent; procurare, ut affolet, prodigia, quae nuntiabantur, juffi. L. Julius Sequeftris, in Sabinos proficifcens, fulmine ipfe equusque exanimati fuerant: aedes Feroniae in Capenate de coelo tacta erat: ad Monetae duarum haftarum fpicula arferant: lupus, Esquilina porta ingreffus, frequentiffima parte urbis, cum in forum decurriffet, Tufco vico atque Intemelio, per portam Capenam prope intactus evaferat. Haec prodigia majoribus hoftiis funt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex fenatusconfulto urbem eft ingreffus. tulit prae fe auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, fignati denarios triginta quatuor millia, et quingentos quinquaginta. L Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi fpe, quinquaginta millia pondo argenti in aerarium tulit: et de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunae aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit: et his fornicibus figna aurata impofuit. Haec per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius. a quo cum multa focii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui fuae gentis militaffent apud Philippum, fibi reftituerentur. Id a Quinctio facile impetra-

petratum; non quia fatis dignos eos credebat, fed quia, Antiocho rege jam fufpecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reftitutis, confeftim apparuit, quam nulla inita apud Boeotos gratia effet. nam et ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipfi id a Quinctio et Romanis datum effet, miferunt: et comitiis proximis Boeotarchen nullam aliam ob caufam Brachyllam quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuiffet, fecerunt; praeteritis Zeuxippo, et Pififtrato, aliisque, qui Romanae focietatis auctores fuerant. Id aegre et in praefentia hi paffi, et in futurum etiam metum ceperunt, cum ad portas prope fedente exercitu Romano ea fierent, quidnam fe futurum effet, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo focios adjuvante, et infefto his, qui partis adverfae fuiffent.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, ftatuerunt. et tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, profequentibus mollibus viris, qui joci caufa convivio celebri interfuerant, ab fex armatis, quorum tres Italici, tres Aetolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus tota urbe difcurrentium cum luminibus. percuffores proxima porta evaferunt. Luce prima concio frequens, velut exftante indicio, ad vocem praeconis convocata in theatro erat. Palam ab fuo comitatu et obfcoenis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem deftinabant caedis. In praefentia placuit comprehendi eos, qui fimul fuiffent, quaeftionemque ex his haberi. qui dum quaeruntur, Zeuxippus, confimili animo avertendi ab fe criminis caufa in concionem progreffus, errare ait homines, qui tam atrocem caedem pertinere ad illos femiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, fi confcius effet, oblaturum fe multitudini, mentionemve caedis, nullo laceffente, facturum fuiffe. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis fufpicionem

nem averti. Torti post paulo insontes, cum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius et minister rei: quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: et adjecit, a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. et Zeuxippus quidem, fuga servi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquae quaestiones tormentis habitae, et sumtum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant. quidam in ipsis itineribus, ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria devecti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam aviditate praedae, ea facinora faciebant: quia, negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Boeotia omnis coepit: et timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cada-

cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acraephiae et Coroneae facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi jussit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. Quorum neutrum cum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse; missis Athenas et in Achajam legatis, qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Boeotos, et cum parte copiarum P. Claudio Acraephiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit: evastatis prius agris, quam ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Boeoti, cum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra non admitterentur, Achaei Athenienfesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrassent pacem Boeotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achaeos et Boeotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, jussisque tradere noxios, et multae nomine triginta talenta conferre, pax data, et ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Graecorum civitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quae earum sub ditione Philippi fuissent. praesidia ex his Philippus deduceret: his, quae in Asia essent, Euromo, Pedasisque, et Pargyliis, et Jasso, et Myrina, et Abydo, et Thaso, et Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiae Bithynorum regi scriberet, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas tradere, quin et regiam unam inhabilis prope magnitudinis. quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniae fines ne injussu senatus gereret. Mille talentûm daret populo Romano; dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia

pondo,

pondo, et ducenta, praesens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum gereret. In haec obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariae atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Aetoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione juberi liberas esse? nisi ut, quae in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quae in Graecia sint, ne nominatae intercipiantur, Corinthus, et Chalcis, et Oreum, cum Eretria et Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, et de Chalcide, et Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atque Asiae haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicae postulassent, id e republica fideque sua facere, statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei res suae placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, *liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterum *ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela praesidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

XXXII. Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat; ſemper quidem et alias frequens, cum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis viſuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diverſa maria, omnium Graecorum undique conventus erat. Sed exſpectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Graeciae, quae ſua fortuna eſſet: alii non taciti ſolum opinabantur, ſed ſermonibus etiam ſerebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt; et praeco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenam, unde ſollemni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit, et, tuba ſilentio facto, ita pronuntiat: SENATUS ROMANUS ET T. QUINCTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHAEBOS, ACHAEOS PHTHIOTAS. Percenſuerat omnes gentes, quae ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce praeconis, majus gaudium fuit, quam quod univerſum homines caperent. Vix ſatis credere ſe quisque audiſſe: alii alios intueri, mirabundi velut ſomnii vanam ſpeciem: quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus praeco, cum unusquisque non audire, ſed videre libertatis ſuae nuntium averet, iterum pronuntiaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi, nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium praeoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

XXXIII. Ludis vero dimiſſis, curſu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcosque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme et triginta annorum; et cum robur juventae, tum gaudium ex tam inſigni gloriae fructu, vires

res ſuppeditabant. nec praeſens omnium modo effuſa laetitia eſt; ſed per multos dies gratis et cogitationibus, et ſermonibus revocata: *Eſſe aliquam in terris gentem, quae ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquae vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis praeſtet: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injuſtum imperium ſit, et ubique jus, fas, lex potentiſſima ſint. Una voce praeconis liberatas omnes Graeciae atque Aſiae urbes. Hoc ſpe concipere, audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, virtutis et fortunae ingentis.*

XXXIV. Secundum iſta jam Quinctius et decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati ſunt. his eadem, quae fere Romae erant, verba ſine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, cum dubiae res incolumi Philippo erant, ſed aperte pronunciatum, ut excederet Aſiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuiſſent. abſtineret liberas, omnesque Graecas. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipſe transiret, aut copias trajiceret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatumque eſt haberi coeptus: eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Oreſtis, (Macedonum ea gens eſt) quod primi ab rege defeciſſent, ſuae leges redditae. Magnetes, et Perrhaebi, et Dolopes, liberi quoque pronuntiati. Theſſalorum genti, praeter libertatem conceſſam, Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis et Pharſalo excepto. Aetolos de Pharſalo et Leucade poſtulantes, ut ex foedere ſibi reſtituerentur, ad ſenatum rejecerunt. Phocenſes, Locrenſes, et quae ſicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus, et Triphylia, et Heraea (Peloponneſi et ipſa urbs eſt) reddita Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. diſſentiente Quinctio, venit res in arbitrium ſenatus: ſenatus libertatem his civitatibus dedit, Caryſto adjecto. Pleurato Lycus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens ſub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere juſſe-

runt caſtella, quae per belli tempus Philippo capta ademiſſet.

XXXV. Dimiſſo conventu, decem legati, partiti munia inter ſe, ad liberandas ſuae quisque regionis civitates diſceſſerunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephaeſtiam et Thaſum et Thraciae urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui, de minoribus rebus editis mandatis, percontatus, ſi conſilium non utile ſolum, ſed etiam ſalutare, admittere auribus poſſet, cum rex gratias quoque ſe acturum diceret, ſi quid, quod in rem ſuam eſſet, expromeret, magnopere ei ſuaſit, quoniam pacem impetraſſet, ad ſocietatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, ſi quid Antiochus moveret, exſpectaſſe, et temporum opportunitates captaſſe ad bellandum, videri poſſet. Ad Tempe Theſſalica Philippus eſt conventus. qui cum ſe miſſurum extemplo legatos reſpondiſſet; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae ſtatis diebus eſſe ſolet conventus, (Pylaicum appellant) venit: Aetolos praecipue monuit, ut conſtanter et fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alii interqueſti ſunt, quod non idem erga ſuam gentem Romanorum animus eſſet poſt victoriam, qui in bello fuiſſet: alii ferocius incuſarunt, exprobraruntque, *Non modo vinci ſine Aetolis Philippum, ſed ne tranſire quidem in Graeciam Romanos potuiſſe.* Adverſus ea reſpondere (ne in altercationem excederet res) cum ſuperſediſſet Romanus; *omnia eos aequa impetraturos, ſi Romam miſiſſent*, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati ſunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Cum haec in Graecia Macedoniaque et Aſia gererentur, Etruriam infeſtam prope conjuratio ſervorum fecit. ad quaerendam opprimendamque eam M'. Acilius praetor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana miſſus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occiſi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui

principes conjurationis fuerant: alios dominis reſtituit. Conſules in provincias profecti ſunt. Marcellum Bojorum ingreſſum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, caſtra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: et illuſtres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti ſociûm, Ti. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; et tribuni militum de legione ſecunda, A. Ogulnius et P. Claudius. caſtra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hoſtes a proſpera pugna nequidquam oppugnaſſent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot ſeſe tenuit, dum et ſaucios curaret, et a tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut eſt gens minime ad morae taedium patiens, in caſtella ſua vicosque dilapſi ſunt. Marcellus, Pado confeſtim trajecto, in agrum Comenſem, ubi Inſubres, Comenſibus ad arma excitis, caſtra habebant, ducit legiones. in ipſo itinere proelium committunt: et primo adeo acriter invaſerunt, ut anteſignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum oppoſuit: et equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. Quorum cum primus ſecundusque impetus retudiſſet inferentem ſe ferociter hoſtem, confirmata et reliqua acies Romana reſtitit primo, deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuſe fugerent. In eo proelio ſupra quadraginta millia hominum caeſa, Valerius Antias ſcribit: et quingenta ſeptem ſigna militaria capta, et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in aede poſitum ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque: et Comum oppidum intra dies paucos captum. Caſtella inde duodetriginta ad conſulem defecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Inſubres, conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta ſit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sapiniam in Bojos venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, cum, veritus ne intercluderetur simul a Bojis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, et Boji fere omnes, praeter juventutem, quae praedandi causa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Laevos Libuosque cum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti praeda, in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita caedis magis, quam victoriae, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit: triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, aeris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati octingenti aeris: triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter

jugum accepturas. Smyrna et Lampſacus libertatem uſurpabant: periculumque erat, ne, ſi conceſſum his foret, quos in Theba Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampſacum in Helleſponto, aliae urbes ſequerentur. Igitur et ipſe ab Epheſo ad Smyrnam obſidendam miſit: et, quae Abydi copiae erant, praeſidio tantum modico relicto, duci ad Lampſacum oppugnandum juſſit. Nec vi tantum terrebat: ſed, per legatos leniter alloquendo caſtigandoque temeritatem et pertinaciam, ſpem conabatur facere, brevi, quae peterent, habituros; ſed cum ſatis et ipſis, et omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem, non per occaſionem raptam, habere. Adverſus quae reſpondebant, *Nihil neque mirari, neque ſuccenſere Antiochum debere, ſi ſpem libertatis differri non ſatis aequo animo paterentur.* Ipſe initio veris, navibus ab Epheſo profectus, Helleſpontum petit: terreſtres copias Madytum trajicit, Cherſoneſi urbem: terreſtri navalem exercitum junxit. et, quia clauſerant portas, circumdedit moenia armatis, et jam opera admoventi, deditio eſt facta: idem metus tum incolentes alias Cherſoneſi urbes in deditionem dedit. Lyſimachiam inde omnibus ſimul navalibus terreſtribusque copiis venit. quam cum deſertam ac ſtratam prope ruinis inveniſſet, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum reſtituendi nobilem urbem, et loco ſitam opportuno, cepit. Itaque omni cura ſimul eſt aggreſſus et tecta, muroſque reſtituere, et partim redimere ſervientes Lyſimachienſes, partim fuga ſparſos per Helleſpontum Cherſoneſumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, ſpe commodorum propoſita, adſcribere, et omni modo frequentare. ſimul ut Thracum ſubmoveretur metus, ipſe parte dimidia terreſtrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae eſt profectus: partem navaleſque ſocios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, miſſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumque reges certamina, Selymbriae ſubſtitit: et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thaſſo,

a Thasso, Lysimachiam petierunt. eodem et a Selymbria L. Cornelius, et ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit. ut de mandatis statuque praesenti Asiae agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore e Syria classe solvisset, displicere senatui, non dissimulabant, restituique Ptolemaeo civitates omnes, quae ditionis ejus fuissent, aequum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex, *Satis jam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemaeum attineat, cui ademtas civitates querantur; sibi cum Ptolemaeo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse, ****** fuerit, (quo victo omnia, quae illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint) existimare suae ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primo quaedam ex his Ptolemaeum, deinde et Philippum, usurpando aliena possedisse: sicut quaedam ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: et Lysimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor ſine ullo ſatis certo auctore allatus de morte Ptolemaei regis, ut nullus exitus imponeretur ſermonibus. nam diſſimulabat pars utraque ſe audiſſe; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemaeumque, mandata erat, ſpatium modici temporis ad conveniendum Ptolemaeum petebat: ut, priusquam moveretur aliquid in nova poſſeſſione regni, perveniret in Aegyptum; et Antiochus ſuam fore Aegyptum, ſi tum occaſio eſſet, cenſebat. Itaque, dimiſſis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terreſtribus copiis ad reſtituendam, ut inſtituerat, Lyſimachiam, ipſe omni claſſe navigans Epheſum, legatis ad Quinctium miſſis, qui ad fidem de ſocietate agerent, oram Aſiae legens, pervenit in Lyciam: Patarisque cognito, vivere Ptolemaeum, navigandi quidem in Aegyptum omiſſum conſilium eſt. Cyprum nihilominus tendens, cum Chelidonium promontorium ſuperaſſet, paulisper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quae vocant) Sari fluminis foeda tempeſtas oborta prope cum omni claſſe demerſit. multae naves ejectae: multae ita hauſtae mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim et hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit. In hoc ſtatu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de creandis his tulerat, P. Manlius, et P. Porcius Laeca. his triumviris, item ut pontificibus, lege datum togae praetextae habendae jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſacerdotibus eo anno fuit quaeſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam penſionem pecuniae in bellum collatae perſolvere placuerat privatis. Quaeſtores ab auguribus pontificibusque,

que, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequidquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti, M. Marcellus conſul in locum C. Sempronii Tuditani, qui praetor in Hispania deceſſerat: et L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens, priusquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſuffectus. Comitia inde conſularia habita a M. Marcello conſule. creati conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Aediles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia binis aeris populo diviſerunt: id C. Flaminii honoris cauſa ipſius, patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani et apparati magnifice ſunt, et ter toti inſtaurati. Aediles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati ſunt; ex eorum mulctaticia pecunia aedem in inſula Fauni fecerunt. Ludi plebeji per biduum inſtaurati, et epulum fuit ludorum cauſa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius, quo die magiſtratum inierunt, de provinciis cum ad ſenatum retuliſſent, Patres cenſuerunt, *Cum in Hispania tantum gliſceret bellum, ut jam conſulari et duce et exercitu opus eſſet, placere, conſules Hispaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri. Utri Hispania provincia eveniſſet, eum duas legiones et quinque millia ſociûm Latini nominis, et quingentos equites ſecum portare, et naves longas viginti ducere. Alter conſul duas legiones ſcriberet. His Galliam provinciam obtineri ſatis eſſe, fractis proximo anno Inſubrium et Bojorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam eſt ſortitus. Praetores deinde provincias ſortiti, C. Fabricius Luſcinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn.

Manlius Vulſo Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Piſas, ut ab tergo Liguribus eſſet: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor conſuli datur. T. Quinctio, ſuſpectis non ſolum Antiocho et Aetolis, ſed etiam Nabide Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium eſt, duas legiones ut haberet. in eas ſi quid ſupplementi opus eſſet, conſules ſcribere, et mittere in Macedoniam juſſi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos conſcribere permiſſum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: et legio eadem, quae fuerat ſub Minucio praetore, data. Et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Piſas duo millia peditum et quinganti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, conſules, priusquam ab urbe proficiſcerentur, ver ſacrum ex pontificum juſſu fecere, quod A. Cornelius Mammula praetor voverat de ſenatus ſententia populique juſſu, Cn. Servilio, C. Flaminio conſulibus. annis poſt uno et viginti factum eſt, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque eſt. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, literae a Q. Minucio allatae ſunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare et Beſaſide, imperatoribus Hiſpanis, ſignis collatis proſpere pugnaſſe: duodecim millia hoſtium caeſa: Budarem imperatorem captum: ceteros fuſos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exſpectatum fuerat. Omnes curae, poſt adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem converſae. Hi, expoſitis prius, quae cum Philippo acta eſſent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem reſtare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti claſſe, egregio terreſtri exercitu, in Europam eum trajeciſſe. niſi avertiſſet vana ſpes, ex vaniore rumore orta, Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arſuram fuiſſe. neque enim ne Aetolos*

los quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Haerere et aliud in visceribus Graeciae ingens malum, Nabin, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum: avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. Cui si Argos, velut Arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.

XLV. Haec cum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret; maturanda his, cum rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Cum diu disceptatum esset, utrum jam caussae satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret, quae e republica censeret esse, permiserunt; eam rem esse rati, quae maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversae Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *Nuntios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse. marcescere otio situque civitatem, queri eum, et inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Haec probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis

opibus utebantur) praetor factus Hannibal vocare ad se quaestorem. Idem pro nihilo habuit. nam et adversae factionis erat; et, quia ex quaestura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quaestorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit: et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset.* Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnae partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim praedae ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant: quin et pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicae usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal praestandum Romanis, pronuntiavit in concione, et praestitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quaerentes, instigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, et factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent, tandem

per-

pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud ſenatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege conſilia belli faciendi inire. Legati tres miſſi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cum veniſſent, ex conſilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus cauſam adventus dici juſſerunt; veniſſe ad controverſias, quae cum Maſiniſſa rege Numidarum Carthaginienſibus eſſent, dirimendas. id creditum vulgo. Hannibalem unum ſe peti ab Romanis non fallebat; et ita pacem Carthaginienſibus datam eſſe, ut inexpiabile bellum adverſus ſe unum maneret. itaque cedere tempori et fortunae ſtatuit; et, praeparatis jam omnibus ante ad fugam, obverſatus eo die in foro avertendae ſuſpicionis cauſa, primis tenebris veſtitu forenſi ad portam cum duobus comitibus ignaris conſilii eſt egreſſus.

XLVIII. Cum equi, quo in loco juſſi erant, praeſto fuiſſent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgreſſus, poſtero die mane inter Achollam et Thapſum ad ſuam turrim pervenit. Ibi eum parata inſtructaque remigio excepit navis. ita Africa Hannibal exceſſit, ſaepius patriae, quam ſuorum eventus miſeratus. Eo die in Cercinam inſulam trajecit. ubi cum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus inveniſſet, et ad egreſſum eum e nave concurſus ſalutantium eſſet factus; percontantibus legatum ſe Tyrum dici juſſit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapſum aut Achollam nuntiaret, ſe Cercinae viſum, ſacrificio apparari juſſo, magiſtros navium mercatoresque invitari juſſit: et vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media aeſtas forte erat)coenantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebantur, apparatae celebrataeque ejus diei epulae ſunt: multoque vino in ſerum noctis convivium productum. Hannibal, quamprimum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem ſolvit. ceteri ſopiti cum poſtero die tandem ex ſomno pleni crapulae ſurrexiſſent, id quod ſerum erat, aliquot horas remis in naves collocandis et aptandis armamentis abſumſerunt. Carthagine et multitudinis, aſſuetae domum Hannibalis frequentare, concurſus ad veſtibulum aedium

aedium est factus: et, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quaerentium, et alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinae eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati cum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum, bellum populo Romano fecisse, et nunc literas nuntiosque ab eo ad Antiochum regem profectos; haud quieturum ante, quam bellum tota orbe terrarum concisset. Ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Carthaginienses responderunt, quidquid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque a conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem cum audisset, filium ejus sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum et Leucadem, et quasdam alias civitates ex primo foedere petentes, senatus ad Quinctium rejecit.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXXIV.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata eſt; cum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. Is, in Hiſpaniam profectus, bello quod Emporiis orſus eſt, citeriorem Hiſpaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adverſus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem proſpere geſtum, data iis pace, qualem ipſe voluit, liberatisque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum ſecretus a populo ludos ſpectavit: ut id fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus cenſores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniae pleraeque deductae ſunt. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphavit. Res praeterea in Hiſpania, et adverſus Bojos et Inſubres Gallos feliciter geſtae referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat, Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum geſtarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginienſium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Ariſtonem Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum, ad rebellandum Poenos concitare.

LIBER XXXIV.

I. Inter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas interceſſit res parva dictu, ſed quae ſtudiis in magnum certamen exceſſerit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus ſemunciam auri haberet: neu veſtimento verſicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſa, veheretur.* M. et P. Junii Brutti tribuni plebis legem Oppiam tuebant-

bantur, nec eam ſe abrogari paſſuros ajebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſantiumque legi complebatur. Matronae nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obſidebant, viros deſcendentes ad forum orantes, ut, florente republica, creſcente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. Augebatur haec frequentia mulierum in dies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Jam et conſules praetoresque et alios magiſtratus adire et rogare audebant. ceterum minime exorabilem alterum utique conſulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quae abrogabatur, ita diſſeruit:

II. *Si in ſua quisque noſtrûm matre familiae, Quirites, jus et majeſtatem viri retinere inſtituiſſet, minus cum univerſis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas noſtra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur et calcatur: et, quia ſingulas ſustinere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam eſſe, virorum omne genus in aliqua inſula conjuratione muliebri ab ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non ſummum periculum eſt, ſi coetus, et concilia, et ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum poſſum, utrum pejor ipſa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos conſules reliquosque magiſtratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret. nam utrum e republica ſit, necne, id, quod ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri eſtis. Haec conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta eſt, haud dubie ad culpam magiſtratuum pertinens, neſcio vobis, tribuni, an conſulibus, magis ſit deformis. vobis, ſi feminas ad concitandas tribunicias ſeditiones jam adduxiſtis: nobis, ſi, ut plebis quondam, ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendae ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod niſi me verecundia ſingularum*

magis

magis majestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatae a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quam in privato, et alienis, quam vestris, estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quae leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas patimur, et foro prope, et concionibus, et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam rogationes tribunorum plebis suadent, aliae legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturae et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiae facturas, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quae iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quaeque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula, et extorquere, et exaequari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse coeperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quaeritur, si majori parti et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronae consternatae*

pro-

procurrerunt in publicum, ac vix foro se et concione abstinent. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest, absitque semper, talis fortuna reipublicae. sed tamen, cum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Idaeam, a Pessinunte ex Phrygia venientem, accepturae sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? Ut auro et purpura fulgeamus, inquit; ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumtibus, ne luxuriae sit.

IV. *Saepe me querentem de feminarum, saepe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum, sumtibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare: quae pestes omnia magna imperia everterunt. Haec ego, quo melior laetiorque in dies fortuna reipublicae est, imperiumque crescit, et jam in Graeciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quae majoribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quae coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria*

diaria plebes esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumtibus mulierum faceret, cum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset, quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat, sic, aequato omnium cultu, quid unaquaeque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniae, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exaequationem non fero, illa locuples. cur non insignis auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Nae, simul pudere, quod non oportet, coeperit; quod oportet, non pudebit. quae de suo poterit, parabit: quae non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus erit! cum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, et, quod majus est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant, adversus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumtibus uxoris tuae facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem improbum non accusari, tutius est, quam absolvi: et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post haec tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promul-

gata ita disseruit. *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. nunc, cum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et accurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumsit: et quidem, ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronae sua sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Coetum, et seditiones, et interdum secessionem muliebrem apellavit, quod matronae in publico vos rogassent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quae rei augendae causa conquirantur, et haec, et alia esse scio: et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronae fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Jam a principio, regnante Romulo, cum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae averterunt? Jam, urbe capta a Gallis, quo redemta urbs est? nempe aurum matronae consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne et, cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniae adjuverunt aerarium, et, cum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronae universae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? Dissimiles, inquis, causae sunt. Nec mihi causas aequare propositum est. nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum,*

terum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas, me Dius fidius, aures habemus, si, cum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus; et eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coërcendae causa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: et haec adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicae inutilem fecit: sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat: quae in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Haec cum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua cum majores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua cum per tot annos matronae optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admotu-*

moturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus; servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecuniae, frumentum et cetera, quae belli usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduae et pupilli pecunias suas in aerarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et aeris domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? cum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia omnium privatorum pecuniae in usum publicum vertendae erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribendae legis mansisset? Nam si, quae tunc temporis causa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica praesenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicae sentient: ad conjuges tantum nostras pacis et tranquillitatis publicae fructus non perveniet? Purpura viri utemur. praetextati in magistratibus, in sacerdotiis: liberi nostri praetextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romae infimo generi magistris vicorum togae praetextae habendae jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpurae usum interdicemus? et, cum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiae tuam purpureum amiculum habere non sines? et equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita?*

Sed

Sed in purpura, quae teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro vero, in quo praeter manus pretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium potius in eo est et ad privatos, et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse ajebat. At, Hercule, universis dolor et indignatio est, cum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quae sibi ademta sint; cum insignes eas esse auro et purpura; cum illas vehi per urbem, se pedibus sequi: tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiae, et ornatus, et cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur: hunc mundum muliebrem appellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores ornatus, adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam, salvis suis, exuitur servitus muliebris: et ipsae libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutela, non in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcunque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Haec cum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribu-

norum januas obſederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abſtiterunt, quam remiſſa interceſſio ab tribunis eſſet. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno viceſimo poſt abrogata eſt, quam lata. M. Porcius conſul, poſtquam abrogata eſt Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis (quinque ſociorum erant) ad Lunae portum profectus, eodem exercitu convenire juſſo, et, edicto per oram maritimam miſſo, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiſcens edixit, ut ad portum Pyrenaei ſequerentur. inde ſe frequenti claſſe ad hoſtes iturum. Praetervecti Liguſtinos montes ſinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum, et praeſidium Hiſpanorum, quod in caſtello erat, vi dejectum. Ab Rhoda ſecundo vento Emporias perventum. ibi copiae omnes, praeter ſocios navales, in terram expoſitae.

IX. Jam tunc Emporiae duo oppida erant muro diviſa. Unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et Maſſilienſes, oriundi: alterum Hiſpani. ſed Graecum oppidum in mare expoſitum, totum orbem muri minus quadringentos paſſus patentem habebat: Hiſpanis retractior a mari trium millium paſſuum in circuitu murus erat. Tertium genus, Romani coloni ab Divo Caeſare, poſt devictos Pompeji liberos, adjecti. nunc in corpus unum confuſi omnes; Hiſpanis prius, poſtremo et Graecis in civitatem Romanam adſcitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hiſpanis, tam ferae et bellicoſae genti, objectos quae res eos tutaretur. diſciplina erat cuſtos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri verſam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta impoſita: cujus aſſiduus cuſtos ſemper aliquis ex magiſtratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant; neque moris tantum aut legis cauſa, ſed, quanta ſi hoſtis ad portas eſſet, et ſervabant vigilias, et circumibant, cura. Hiſpanum neminem in urbem recipiebant. ne ipſi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hiſpano-

panorum oppidum verſa nunquam niſi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliae in muris fuerant, egrediebantur. Cauſa exeundi haec erat: commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant: mercarique et ipſi ea, quae externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui uſus deſiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod ſub umbra Romanae amicitiae latebant: quam ſicut minoribus viribus, quam Maſſilienſes, pari colebant fide. tunc quoque conſulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantae hoſtium copiae eſſent; ut ne mora quidem ſegnis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumſit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent. itaque, redemtoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis, *Bellum*, inquit, *ſe ipſum alet.* Profectus ab Emporiis agros hoſtium urit vaſtatque: omnia fuga et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum praeſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuiſſe, Valerius ſcribit: duodecim millia ex iis caeſa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad Caſtra Catonis Helvius pervenit. et, quia tuta jam ab hoſtibus regio erat, praeſidio in ulteriorem Hispaniam remiſſo, Romam eſt profectus, et ob rem feliciter geſtam ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in aerarium quatuordecim millia pondo ſeptingenta triginta duo: et ſignati bigatorum ſeptemdecim millia viginti tria: et Oſcenſis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Cauſa triumphi negandi ſenatui fuit, quod alieno auſpicio et in aliena provincia pugnaſſet. Ceterum biennio poſt redierat, cum, provincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo et gravi morbo fuiſſet. Itaque duobus modo menſibus ante Helvius ovans urbem eſt ingreſſus, quam ſucceſſor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quo-

qui tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum ſeptuaginta octo millia, et Oſcenſis argenti ducenta ſeptuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim conſul haud procul Emporiis caſtra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *caſtella ſua oppugnari, nec ſpem ullam eſſe reſiſtendi, niſi praeſidio Romanus miles eſſet. Tria millia militum ſatis eſſe, nec hoſtes, ſi tanta manus veniſſet, manſuros.* Ad ea conſul, *Moveri quidem ſe vel periculo eorum, vel metu,* dicere, *ſed ſibi nequaquam tantum copiarum eſſe, ut, cum magna vi hoſtium haud procul abſit, cum qua mox ſignis collatis dimicandum ſibi in dies exſpectet, dividendo exercitum minuere tuto vires poſſet.* Legati, ubi haec audierunt, flentes ad genua conſulis provolvuntur. Orant, *Ne ſe in rebus tam trepidis deſerat. Quo enim ſe, repulſos ab Romanis, ituros? Nullos ſe ſocios, nihil uſquam in terris aliud ſpei habere. Potuiſſe ſe extra id periculum eſſe, ſi decedere fide, ſi conjurare cum ceteris voluiſſent. nullis minis, nullis periculis ſe motos, ſperantes ſatis opis et auxilii ſibi in Romanis eſſe. Id ſi nullum ſit, ſi ſibi a conſule negetur, Deos hominesque ſe teſtes facere, invitos et coactos ſe, ne eadem, quae Saguntini paſſi ſint, patiantur, defecturos; et cum ceteris potius Hispanis, quam ſolos, perituros eſſe.*

XII. Et illo quidem die ſic ſine reſponſo dimiſſi. Conſulem nocte, quae inſecuta eſt, anceps cura agitare: nolle deſerere ſocios, nolle minuere exercitum; quod aut moram ſibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre poſſet. Stat ſententia, non minuere copias, ne quid interim hoſtes inferant ignominiae: ſociis ſpem pro re oſtendendam cenſet. Saepe vana pro veris, maxime in bello, valuiſſe; et credentem ſe aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipſa fiducia, et ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit, *Quamquam vereatur, ut ſuas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum ſe temporis ac periculi, magis, quam ſui, rationem habere.* Denuntiari militum

litum parti tertiae ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant: navesque in diem tertium expediri juſſit. Duos ex legatis Biliſtagi atque Ilergetibus nuntiare ea jubet; filium reguli comiter habendo, et muneribus apud ſe retinet. Legati non ante profecti, quam impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nuntiantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes, fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Conſul, ubi ſatis, quod in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. ipſe, cum jam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra hiberna tria millia paſſuum ab Emporiis poſuit. inde per occaſiones, nunc hac parte, nunc illa, modico praeſidio caſtris relicto, praedatum milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme proficiſcebantur, ut et quam longiſſime a caſtris procederent, et inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hoſtium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum et ſuorum et hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos, praefectosque, et equites omnes, et centuriones juſſit. *Tempus*, inquit, *quod ſaepe optaſtis, venit, quo vobis poteſtas fieret virtutem veſtram oſtendendi. Adhuc praedonum magis, quam bellantium, militaſtis more: nunc juſta pugna hoſtes cum hoſtibus conſeretis manum, non agros inde populari, ſed urbium opes exhaurire licebit. Patres noſtri, cum Hispania Carthaginienſium, et imperatores ibi et exercitus eſſent, ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in foedere voluerunt, Ut imperii ſui Iberus fluvius eſſet finis. Nunc cum duo praetores, cum conſul, cum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginienſium jam prope decem annis nemo in his provinciis ſit, imperium nobis citra Iberum amiſſum eſt. Hoc armis et virtute recuperetis oportet: et nationem, rebellantem magis temere, quam conſtanter bellantem, jugum, quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus pronuntiat, ſe nocte ad caſtra hoſtium ducturum. ita ad corpora curanda dimiſſi.

XIV. Nocte media, cum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hoſtes ſentirent, caperet, praeter caſtra hoſtium circumducit, et prima luce, acie inſtructa, ſub ipſum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo apparuiſſe Romanum, discurrere ipſi ad arma. Interim conſul apud ſuos, *Nusquam, niſi in virtute, ſpes eſt, milites,* inquit, *et ego ſedulo, ne eſſet, feci. inter caſtra noſtra et nos medii hoſtes. ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub haec cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione ſugae eliceret. Id, quod crediderat, evenit. pertimuiſſe et cedere rati Romanos, porta erumpunt: et, quantum inter caſtra ſua et hoſtium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul, jam paratis ordinatisque omnibus, incompoſitos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit, ſed in dextro extemplo pulſi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet, et ab tergo ſe oſtendere, priusquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hoſti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, aequavit. tamen adeo turbati erant dextrae alae equites peditesque, ut quosdam conſul manu ipſe reprehenderit, et adverſos in hoſtem verterit. ita, et quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: et jam ab dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus reſtabat. Ab ſiniſtro cornu et ab fronte urgebantur barbari, et cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut, emiſſis ſoliferreis falaricisque, gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. non caecis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed, pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

XV. Feſſos jam ſuos conſul, ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes primum acri impetu, velut cuneo, perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu,

curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipſe ad ſecundam legionem, quae in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: et ſigna prae ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidius procurrit, et ipſe interequitans ſparo percutit, et tribunos centurionesque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxisque, et ſudibus, et omni genere telorum ſummovebantur a vallo Romani. ubi recens admota legio eſt, tum et oppugnantibus animus crevit, et infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut, qua minima vi reſtatur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundae legionis principes haſtatosque inducit. Non ſustinuit impetum eorum ſtatio, quae portae appoſita erat: et ceteri, poſtquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. caeduntur in portis, ſuomet ipſi agmine in arcto haerentes: ſecundani terga hoſtium caedunt, ceteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium caeſa eo die ſcribit. Cato ipſe, haud ſane detrectator laudum ſuarum, multos caeſos ait; numerum non adſcribit.

XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtrisque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſtes proelium commiſit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſtes, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde a victoria ceſſatum. cum, receptui ſigno dato, ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. Effuſius, ut ſparſis hoſtibus fuga, praedati ſunt. quae res non minus, quam pugna pridie adverſa, Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi et illarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. quos omnes, appellatos benigne, vinoque et cibo curatos, domos dimiſit. Confeſtim inde caſtra movit: et, quacunque

que incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. et cum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani, et ſociûm ac Latini nominis, variis caſibus in Hispania oppreſſi, donum conſuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, conſulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos profecturum etiam falſo perlatum eſt. Ad hunc vanum et ſine auctore ullo rumorem, Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. eos, deducto exercitu, conſul ſine memorando proelio in poteſtatem redegit. Haud ita multo poſt iidem, regreſſo Tarraconem conſule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit. ſub corona veniere omnes, ne ſaepius pacem ſollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius praetor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre proelium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Conſul interim, rebellione Bergiſtanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo aegre paſſi, ut multi mortem ſibimet ipſi conſciſcerent: ferox genus, nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi conſuli renuntiatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtra*, inquit, *magis*, *quam veſtra*, *refert*, *vos non rebellare: ſiquidem id majore Hispanorum malo*, *quam exercitus Romani labore*, *ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat*, *uno modo arbitror caveri poſſe*, *ſi effectum erit*, *ne poſſitis rebellare. Volo id quam molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. nullum*

lum libentius ſequar, quam quod vosmet ipſi attuleritis. Tacentibus ſpatium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quam qui primi venerunt in Hispaniam; quod ad illos taedio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant; huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in conſule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quae in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe transigeret; nec in quemquam omnium gravius ſeveriusque, quam in ſemet ipſum, imperium exerceret; parſimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu ſuo praecipui, praeter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hoſtibus, ſicut ante dictum eſt, faciebant. itaque eo conſul, arceſſitus literis praetoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (caſtra ſeparatim Celtiberi et Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia proelia, incurſantes in ſtationes eorum, Romani facere, ſemperque victores ex quamvis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire conſul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, ſi transire ad Romanos velint, et duplex ſtipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigiſſent: alteram, ſi domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxae futuram, quod hoſtibus ſe Romanorum junxiſſent: tertiam, ſi

ſi utique bellum placeat, diem locumque conſtituant, ubi ſecum armis decernant. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Cum incertum, bellum an pax cum Celtiberis eſſet, commeatus tamen, haud ſecus quam in pace, ex agris caſtellisque hoſtium Romani portabant: dein ſaepe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Conſul ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit, primum praedatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit: deinde audito, Seguntiae Celtiberûm omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Poſtquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio, non ſuis modo, ſed etiam praetoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris praetoriis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam et ſilveſtrem gentem, cum inſita feritas continebat in armis, tum conſcientia, dum conſul exercitusque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit, non Romanas modo cohortes, ſed juventutem etiam merito infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens, habebant. quadringentos inde ferme paſſus conſtituit ſigna. Ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, praecepit eis, ne ſe ex eo loco ante moverent, quam ipſe ad eos veniſſet: ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanae juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaque Lacetani cognovere; memores, quam ſaepe in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent fugaſſentque; patefacta repente porta, univerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Sueſſetani tulere: quod poſtquam, ſicut futurum ratus erat, conſul fieri etiam

etiam vidit; equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, qua ſilentium ac ſolitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam ſe reciperent Lacetani. mox ipſos, nihil praeter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. receptaculum id maxime praedonum erat: et inde incurſiones in agros pacatos provinciae ejus fiebant. Transfugit inde ad conſulem princeps Vergeſtanus, et purgare ſe ac populares coepit; *non eſſe in manu ipſis rempublicam. praedones receptos totum ſuae poteſtatis id caſtrum feciſſe.* Conſul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuiſſet, cauſa, juſſit. *Cum ſe muros ſubiſſe cerneret, intentosque praedones ad tuenda moenia eſſe; tum uti cum ſuae factionis hominibus meminiſſet arcem occupare.* Id, uti praeceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros aſcendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul eos, qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cognatis, ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos ceteros, quaeſtori, ut venderet, imperavit: de praedonibus ſupplicium ſumſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum inſtitutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem aeſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam ſylvam, ſignis collatis, ſecundo proelio conflixit. Octo millia Gallorum caeſa traduntur: ceteri, omiſſo bello, in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum aeſtatis circa Padum Placentiae et Cremonae exercitum habuit, reſtituitque, quae in iis oppidis bello diruta fuerant. Cum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quinctio, in Graecia ita hibernis actis, ut, exceptis Aetolis, quibus nec pro ſpe victoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Graecia, ſimul

pacis

pacis libertatisque perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam juſtitiamque et moderationem miraretur, ſenatusconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedaemonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abeſſent, tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani et Graeci geſſerunt, quam utrique ſuas cauſas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris oppugnandis, violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamſi noſtrarum obliviſceremur injuriarum, veſtrae injuriae ſatis digna cauſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos pati velitis ſub ditione ejus eſſe, an aequum cenſeatis, nobiliſſimam vetuſtiſſimamque civitatem, in media Graecia ſitam, repeti in libertatem et eodem ſtatu, quo ceteras urbes Peloponneſi et Graeciae, eſſe. Haec conſultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos eſt: Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatae Graeciae, unius civitatis ſervitus, non plenam, nec integram gloriam eſſe ſinit. Ceterum ſi vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne ſerpat latius contagio ejus mali; nos aequi bonique facimus. De hac re vos conſulo, ſtaturus eo, quod plures cenſueritis.*

XXIII. Poſt orationem Romani imperatoris, percenſeri aliorum ſententiae coeptae ſunt. Cum legatus Athenienſium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Graeciam merita extuliſſet, *imploratos auxilium, adverſus Philippum tuliſſe opem; non rogatos, ultro adverſus tyrannum Nabin offerre auxilium;* indignatusque eſſet, *haec tanta merita ſermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium: cum fateri potius praeteritorum gratiam deberent;* apparebat inceſſi Aetolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus pri-

mum

mum in Athenienſes, libertatis quondam duces et auctores, aſſentationis propriae gratiae communem cauſam prodentes; queſtus deinde, *Achaeos, Philippi quondam milites, poſtremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, et Corinthum recepiſſe, et id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hoſtes Philippi, ſemper ſocios Romanorum, pactos in foedere ſuas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharſalo*; inſimulavit fraudis Romanos: *Quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem praeſidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde praeſidia, objicere ſemper ſoliti ſunt, nunquam, donec Demetrias, Chalcisque, et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore: poſtremo, quia remanendi in Graecia retinendique exercitus Argos et Nabin cauſam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Aetolos polliceri, aut conditionibus et voluntate ſua Nabin praeſidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in poteſtate conſentientis Graeciae eſſe.*

XXIV. Haec vaniloquentia primum Ariſtaenum praetorem Achaeorum excitavit. *Ne iſtuc*, inquit, *Juppiter optimus maximus ſirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi ſunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedaemonium et latrones Aetolos praemium ſit poſita, in eo diſcrimine, ut miſerius a nobis recipiatur, quam ab illo capta eſt. Mare interjectum ab iſtis praedonibus non tuetur nos, T. Quincti. Quid, ſi in media Peloponneſo arcem ſibi fecerint, futurum nobis eſt? Linguam tantum Graecorum habent, ſicut ſpeciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, immanes belluae vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Graeciae conſtituatis, ut ab latrocinio quoque Aetolorum ſatis pacata haec relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Aetolos, *reſponſurum ſe fuiſſe iis*, dixit, *niſi ita infenſos omnes in eos videret, ut ſedandi potius, quam irritandi, eſſent. Contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisque eſſet, referre ſe*, dixit, *quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achaeis Argos?* Cum omnes bellum decreſſent; auxilia ut pro viribus ſuis quaeque civitates

 mit-

mitterent, eſt hortatus. Ad Aetolos legatum etiam miſit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam ſpe impetrari poſſe.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Flatia arceſſerent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, de ſocietate agentibus, reſpondit, *Nihil ſe, abſentibus decem legatis, ſententiae habere. Romam eundum ad ſenatum iis eſſe.* Ipſe copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Ariſtaenus praetor, cum decem millibus Achaeorum, equitibus mille, occurrit: et haud procul inde, junctis exercitibus, poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum caſtris capiunt. Praefectus praeſidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, et uxoris ejus frater: qui ſub adventum Romanorum et utrasque arces, (nam duas habent Argi) et loca alia, quae aut opportuna, aut ſuſpecta erant, validis praeſidiis firmavit. ſed inter agenda haec pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: et ad externum terrorem inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi, quam conſilii: qui primo, jurejurando interpoſito, de praeſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei aeſtimator fuit. Colloquentem eum cum ſuis ſatelles a praefecto miſſus cum arceſſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui ſalvam rempublicam vellent, auctorem et ducem ſe libertatis ſequerentur. Haud ſane movit quenquam, quia nihil usquam ſpei propinquae, nedum ſatis firmi praeſidii, cernebant. Haec vociferantem eum Lacedaemonii, circumventum cum ſuis, interfecerunt. comprehenſi deinde quidam et alii. ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. multi proxima nocte, funibus per murum demiſſi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI.

XXVI. Quinctius, affirmantibus iis, ſi ad portas Romanus exercitus fuiſſet, non ſine effectu futurum eum motum fuiſſe, et, ſi propius caſtra admoverentur, non quieturos Argivos, miſit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnaſium id eſt minus trecentos paſſus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis proelium commiſerunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. et caſtra eo ipſo loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus poſuit. Diem inde unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. poſtquam oppreſſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Graeciae, praeter Ariſtaenum, eadem ſententia erat, cum cauſa belli non alia eſſet, inde potiſſimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, ſed Ariſtaenum, contra omnium conſenſum differentem, cum haud dubia approbatione audivit. et ipſe adjecit, *cum pro Argivis adverſus tyrannum bellum ſuſceptum ſit, quid minus conveniens eſſe, quam omiſſo hoſte Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum petiturum.* Et, dimiſſo concilio, frumentatum expeditas cohortes miſit. Quod maturi erat circa, demeſſum et convectum eſt. viride, ne hoſtes mox haberent, protritum et corruptum. Caſtra deinde movit, et, Parthenio ſuperato monte, praeter Tegeam tertio die ad Caryas poſuit caſtra. ibi, priusquam hoſtium intraret agrum, ſociorum auxilia exſpectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, et Theſſalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, ſed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnae copiae conveniebant. Jam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiae decem et octo tectae naves: jam Eumenes rex circa Cycladas inſulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formae navigiis. ipſorum quoque Lacedaemoniorum exſules permulti, tyrannorum injuria pulſi, ſpe recuperandae patriae in caſtra Romana convenerant. Multi autem erant, jam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis pulſi. Princeps erat exſulum Ageſipolis, cujus jure gentis re-

 gnum

gnum Lacedaemone erat, pulſus infans ab Lycurgo tyranno poſt mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit.

XXVII. Cum terra marique tantum belli circumſtaret tyrannum, et prope nulla ſpes eſſet vere ſuas hoſtiumque aeſtimanti vires, non tamen omiſit bellum: ſed et a Creta mille delectos juventutis eorum exciyit, cum mille jam haberet: et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum caſtellanis aggreſtibus in armis habuit: et foſſa valloque urbem communivit. et, ne quid inteſtini motus oriretur, metu et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam, ut ſalvum vellent tyrannum, ſperare non poterat. Cum ſuſpectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipſi vocant) poſitis armis, ad concionem vocari juſſit Lacedaemonios, atque eorum concioni ſatellites armatos circumdedit. et pauca praefatus, *Cur ſibi omnia timenti caventique ignoſcendum in tali tempore foret: et ipſorum referre, ſi quos ſuſpectos ſtatus praeſens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri poſſint, quam puniri molientes. Itaque quosdam ſe in cuſtodia habiturum, donec ea, quae inſtet, tempeſtas praetereat. Hoſtibus repulſis, (a quibus, ſi modo proditio inteſtina ſatis caveatur, minus periculi eſſe) extemplo eos emiſſurum.* Sub haec citari nomina octoginta ferme principum juventutis juſſit: atque eos, ut quisque ad nomen reſponderat, in cuſtodiam tradidit: nocte inſequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam, (hi ſunt jam inde antiquitus caſtellani, agreſte genus) transfugere voluiſſe inſimulati, per omnes vicos ſub verberibus acti necantur. hoc terrore obſtupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum conſiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem ſe ratus, ſi dimicare acie vellet; et urbem relinquere, tam ſuspenſis et incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quinctius, ſatis jam omnibus paratis, profectus ab ſtativis, die altero ad Sellaſiam ſuper Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex,

rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, ſignis collatis dimicaſſe dicebatur. inde, cum audiſſet aſcenſum difficilis et arctae viae eſſe, brevi per montes circuitu praemiſſis, qui munirent viam, lato ſatis et patenti limite ad Eurotam amnem, ſub ipſis prope fluentem moenibus, pervenit. ubi caſtra metantes Romanos Quinctiumque ipſum, cum equitibus atque expeditis praegreſſum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exſpectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in ſe cuique minimum fiduciae eſſet, trepidatum eſt. tandem ſigna legionum ſupervenerunt: et, cum primi agminis cohortes inductae in proelium eſſent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulſi ſunt. Romani, cum tantum a muro receſſiſſent, ut extra ictum teli eſſent, acie directa paulisper ſteterunt. Poſtquam nemo hoſtium contra exibat, redierunt in caſtra. Poſtero die Quinctius prope flumen praeter urbem ſub ipſas Menelaji montis radices ducere copias inſtructas pergit. primae legionariae cohortes ibant: levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratosque ſub ſignis habebat mercenarios milites, (in quibus omnis fiducia erat) ut ab tergo hoſtem aggrederetur. poſtquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis ſuorum animis, ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. Itaque, velut rectae acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quae minus infida ac trepida fuiſſet, ni Achaei locorum prudentes inſtitiſſent. hi et caedem ingentem ediderunt, et diſperſos paſſim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas poſuit caſtra. inde, cum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis et amoeni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto ſubjectam agrosque ad mare pertinentes evaſtat.

XXIX. Eodem ferme tempore L. Quinctius maritimae orae oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu ejus prostratum: et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin, qua intenderant, penetrarent. sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendae urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurum se urbem. et cum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur: et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. et pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii causa habebat, liceret, tradidit Quinctio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, et duobus millibus Argivorum, Lacedaemonem ad Nabin venit.

XXX.

XXX. Nabis, ſicut primo adventu Romanae claſſis et traditione oppidorum maritimae orae conterritus erat, ſic, parva ſpe cum acquieviſſet, Gythio ab ſuis retento, poſtquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe, cum ab terra, omnibus circa hoſtibus, nihil ſpei eſſet, a mari quoque toto ſe interclуſum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in caſtra miſit ad explorandum, ſi paterentur legatos ad ſe mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Conſilio advocato, cum omnes dandum colloquium cenſuiſſent, dies locusque conſtituitur. In mediae regionis tumulos, modicis copiis ſequentibus, cum veniſſent, relictis ibi in ſtatione conſpecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis cuſtodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege, et Soſilao Rhodio, et Ariſtaeno Achaeorum praetore tribunisque militum paucis deſcendit.

XXXI. Ibi permiſſo, ut, ſeu dicere prius, ſeu audire mallet, ita coepit tyrannus: *Si ipſe per me, T. Quincti, vosque, qui adeſtis, cauſam excogitare, cur mihi aut indixiſſetis bellum, aut inferretis, poſſem; tacitus eventum fortunae meae exſpectaſſem. nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus eſſem, ſcirem. Et, Hercule, ſi tales eſſetis, quales eſſe Carthaginienſes fama eſt, apud quos nihil ſocietatis fides ſancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus penſi eſſe, non mirarer. Nunc, cum vos intueor, Romanos eſſe video, qui rerum divinarum foedera, humanarum fidem ſocialem ſanctiſſimam habeatis. Cum me ipſe reſpexi, eum eſſe ſpero, cui et publice, ſicut ceteris Lacedaemoniis, vobiscum vetuſtiſſimum foedus ſit: et meo nomine privatim amicitia ac ſocietas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defenſionem praebet. nam et, ipſis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi. et accepi, cum Philippi partium, non in veſtra ſocietate eſſet. Tempus autem eo me liberat, quod, cum*

jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quae de Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; et vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui, cum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meae inconstantiae; cum vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, et egentibus divisum agrum attinet, possum quidem et in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram haec, qualiacunque sunt, cum societatem mecum pepigistis, et auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos laesissem, aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quae Lacedaemone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. vos a censu equitem, a censu peditem legitis: et paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per aequationem fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriae sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit: nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos poeniteret, commisisse.

XXXII. Ad haec imperator Romanus: *Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedaemoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedaemone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis*

aliis occupaverunt) usurparunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam eos, qui pro libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno, quam qui unquam, saevissimo et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Graeciam, Lacedaemon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo, tanquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Jasso et Bargyliis praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis? Argos et Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus: quae titulum nobis liberatae Graeciae servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis, culpam esse: tam, Hercle, quam in te tuoque praesidio arcessendo accipiend que in arcem nihil sit publico consilio actum. Thessalos, et Phocenses, et Locrenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen cum ceteram liberaverimus Graeciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae iis, quae a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedaemone, si audire juvat vera dominationis impotentissimae crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam caedem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipse, cum jam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti, jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, ut jam ita sint haec, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non vio-

violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non a te factum est? nam et Messenen, uno atque eodem jure foederis, quo et Lacedaemonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: et cum Philippo, hoste nostro, non societatem solum, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem praefectum ejus pepigisti: et bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: et plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniae ora, quam promontorium Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; et, omissa populari oratione, tanquam tyrannus et hostis loquere.

XXXIII. Sub haec Aristaenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum coepit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis, *Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum*, dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis posset.* Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est: et Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat: *Perseverandum in bello esse, et tollendum tyrannum. nunquam aliter tutam libertatem Graeciae fore. Satius multo fuisse: non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperii assumto populo Romano; et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim,

enim, compulſo intra moenia hoſte, nihil praeter obſidionem reſtare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet, ſed Lacedaemonem, validiſſimam urbem viris armisque, oppugnaturos. Unam ſpem fuiſſe, ſi qua admoventibus exercitum diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet. cum ſigna portis prope inferri cernerent, neminem ſe moviſſe.* Adjiciebat, *et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo majoribus, quam ante, terreſtribus navalibusque copiis in Europam eum transiſſe. Si occupaſſet obſidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis copiis adverſus regem tam validum ac potentem bellum geſturos?* Haec propalam dicebat: illa tacita ſuberat cura, ne novus conſul Graeciam provinciam ſortiretur, et inchoati belli victoria ſucceſſori tradenda eſſet.

XXXIV. Cum adverſus tendendo nihil moveret ſocios, ſimulando ſe transire in eorum ſententiam, omnes in aſſenſum conſilii ſui traduxit. *Bene vertat*, inquit, *quando ita placet, obſideamus Lacedaemonem. Illud modo ne fallat ceterum, cum res tam lenta, quam ipſi ſcitis, oppugnatio urbium ſit, et obſidentibus prius ſaepe, quam obſeſſis, taedium afferat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis moenia eſſe. Quae mora ſi laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis, et corporibus ad ſustinenda ea parati eſſetis, hortarer vos. Nunc impenſa quoque magna eget in opera, in machinationes, et tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda eſt; in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter deſtituatis, ſcribendum ante veſtris civitatibus cenſeo, explorandumque, quid quaeque animi, quid virium habeat. Auxiliorum ſatis ſuperque habeo: ſed, quo plures ſumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam praeter nudum ſolum ager hoſtium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Haec oratio primum animos omnium ad reſpicienda cuique domeſtica mala convertit; ſegnitiam, invidiam et obtrectationem domi manentium adverſus

versus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciae ut essent Nabidi Romanisque, et Eumeni regi, et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae conditiones pacis editae Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quae in Argivorum agris essent, praesidia omnia deducerentur: vacuaque et libera traderentur Romanis. et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, praeter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quae comparerent, quaeque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedaemoniis liberos et conjuges restitueret, quae earum viros sequi voluissent: invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suae omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quaeque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia praesidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum; et talenta centum argenti in praesenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.*

XXXVI.

XXXVI. Haec conſcripta, caſtris propius urbem motis, Lacedaemonem mittuntur. nec ſane quidquam eorum ſatis placebat tyranno: niſi quod, praeter ſpem, reducendorum exſulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod et naves, et maritimae civitates ademtae erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleae praedatoriis navibus infeſtam habenti. juventutem praeterea civitatum earum ad ſupplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipſe in ſecreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, ſic ad ſecreta tegenda, ſatellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia univerſi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, ſinguli carpebant. qui exſulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid poſſederant, tanquam amiſſuri, non reddituri, indignabantur. ſervis libertatis a tyranno non irrita modo futura libertas, ſed multo foedior, quam fuiſſet ante, ſervitus redeuntibus in iratorum dominorum poteſtatem ante oculos obverſabatur. mercenarii milites et pretia militiae caſura in pace aegre ferebant, et reditum ſibi nullum eſſe in civitates videbant, infenſas non tyrannis magis, quam ſatellitibus eorum.

XXXVII. Haec inter ſe primo in circulis ſerentes fremere: deinde ad arma ſubito discurrerunt. Quo tumultu cum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ubi cum ea, quae imperarentur a Romanis, expoſuiſſet, et graviora atque indigniora quaedam falſo affinxiſſet, et ad ſingula, nunc ab univerſis, nunc a partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri*, juſſerunt. et pro ſe quisque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, et bene ſperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare*, ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Aetolosque adjuturos pronuntiat; et ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum affatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et

et in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio et emiſſa jacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde proelia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium caedentes, per intermiſſa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, ſatis eo terrore coërcitis excurſionibus hoſtium, nihil praeter ipſius oppugnationem urbis ſupereſſe ratus, miſſis, qui omnes navales ſocios a Gythio arceſſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum moenia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit, corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii ſcalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedaemonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una a Phoebeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem haec aperta ſine muro loca ſunt) aggredi jubet. Cum tantus undique terror urbem circumvaſiſſet; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipſe occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde, circumfuſo undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem eſſet, nec audire poſſet; nec inops modo conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

XXXIX. Romanos primo ſuſtinebant in anguſtiis Lacedaemonii: ternaeque acies tempore uno locis diverſis pu-

pugnabant. deinde, crefcente certamine, nequaquam erat proelium par. miflilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus fe et magnitudine fcuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguftias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procurfu, quo plurimum concitantur tela, fpatium habebant: fed ne ut de gradu quidem libero ac ftabili conarentur. Itaque ex adverfo miffa tela, nulla in corporibus, rara in fcutis haerebant. a circumftantibus ex fuperioribus locis quidam vulnerati funt: mox progreffos jam etiam ex tectis non tela modo, fed tegulae quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde fupra capita fcutis, continuatisque ita inter fe, ut non modo ad caecos ictus, fed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam effet, teftudine facta fubibant. et primae anguftiae paulisper, fua hoftiumque refertae turba, tenuerunt: poftquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hoftem proceffere, non ultra vis eorum atque impetus fustineri poterant. Cum terga vertiffent Lacedaemonii, et effufa fuga fuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipfe evaderet, circumfpectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, caufa fuit. fuccendi enim aedificia proxima muro juffit. quae cum momento temporis arfiffent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exftinguendum opem ferre folent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, fed etiam ambufta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, receffere a muro: et, qui jam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab fuis, receperunt fefe. et Quinctius, poftquam, quid rei effet, vidit, receptui canere juffit. ita jam a capta prope urbe revocati redierunt in caftra.

XL. Quinctius plus ex timore hoftium, quam ex re ipfa, fpei nactus, per triduum infequens territavit eos; nunc

nunc proeliis lacessendo, nunc operibus interfepiendo quaedam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primo aspernatum excedere castris jussit. deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein, cum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, induciae fierent: pecuniaque et obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis prope super alios afferrentibus, tantum non jam captam Lacedaemonem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, contemta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. Huic laetitiae Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene, et Rhodiis, et L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam a Pythagora conjurationem, et caede jam coepta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achajae concilium laetitiae afferebant; tantum serva Lacedaemon relicta, lateri adhaerens tyranni, non sincerum gaudium praebebat. Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam Lacedaemonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat*

fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis: diuque cunctatum, cum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo proelio victum, castrisque exutum pacem petisse; cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae allatae. utriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, cum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus, et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus am-

bobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem,* censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, cum hinc Aetoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet?* Dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blassoni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii, Patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta adsoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Majas, P. Cornelio Scipione, et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi, nec in ullum ordinem saevitum. Atrium Libertatis et Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius

ſpicius Galba conſul, facti. Cum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque ſcelera, Locris admiſſa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerent; ut in conſternata nocturno tumultu civitate refringi carcer poſſet. ea res indicio conſciorum palam facta, delataque ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatusque.

XLV. Coloniae civium Romanorum eo anno deductae ſunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in ſingulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae ſunt. deduxere triumviri, T. Sempronius Longus, qui tum conſul erat; M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item et Crotonem civium Romanorum coloniae deductae. Tempſanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Graecos expulerant, Crotonem Graeci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paulus, C. Plaetorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romae ſunt, alia nuntiata. In foro, et comitio, et Capitolio ſanguinis guttae viſae ſunt: et terra aliquoties pluit: et caput Vulcani arſit. Nuntiatum eſt, Nare amni lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et ſacrificium novendiale factum, quod Hadriani nuntiaverant, in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus, et Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum transgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem millia hoſtium ſunt caeſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti in-

fecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex praeda divisit in singulos, ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in Provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit: ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quae causa consuli cunctandi, eadem Gallis (praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandae erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte agressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit. armatos inde paulisper continuit: ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. Duae legiones duabus principalibus portis signa efferre jussae. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Antinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis, (rem in asperis proeliis saepe tentatam) signa ademta signiferis in hostes injecerunt. dum repetunt enise signum, priores secundani se porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta haerente, cum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. in portam quaestoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Tympano fuit cognomen,

et

et M. Atinium, et P. Sempronium, praefectos fociûm, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte caftra erant, donec cohors extraordinaria, miffa a confule ad tuendam quaeftoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit caftris, et irrumpentibus obftitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita fimul tria proelia circa caftra locis diftantibus erant: clamoresque diffoni ad incertos fuorum eventus a praefenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem aequis viribus, ac prope pari fpe, pugnatum eft. labor et aeftus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia fitis, cum decedere pugna coëgiffet, in paucos reftantes impetum Romani fecerunt, fufosque compulerunt in caftra. Signum inde receptui a confule datum eft; ad quod pars major receperunt fefe; pars, certaminis ftudio et fpe potiundi caftris hoftium, perftitit ad vallum. Eorum paucitate contemta, Galli univerfi ex caftris eruperunt: fufi inde Romani, quae imperio confulis noluerant, fuo pavore ac terrore caftra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, funt occifa. Galli recepere in intima finium fefe.

XLVIII. Conful Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligurumque agros populantem iffe, quoad progredi filvae paludesque paffae fint, fcribunt: alii, nulla memorabili re gefta, comitiorum caufa rediiffe Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo confumfit, mutandisque iis, quae aut ipfius Philippi, aut praefectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, cum, fuae factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfufas eft allocutus; orfus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gente, et imperatorum, qui ante fe in Macedonia fuiffent, fuisque

rebus geſtis. Omnia cum approbatione ingenti ſunt audita; praeterquam cum ad mentionem Nabidis ventum eſſet; id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquiſſe, non ſuae ſolum patriae gravem, ſed omnibus circa civitatibus metuendum, haerentem viſceribus nobiliſſimae civitatis.

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quinctius, *Si ſine excidio Lacedaemonis fieri potuiſſet*, fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuiſſe. nunc, cum aliter, quam ruina graviſſima civitatis, opprimi non poſſet, ſatius viſum eſſe, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademtis, relinqui: quam intermori vehementioribus, quam quae pati poſſet, remediis civitatem ſinere, in ipſa vindicta libertatis perituram.* Praeteritorum commemorationi ſubjecit, *Proficiſci ſibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo eſſe. Demetriadis Chalcidisque praeſidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipſis extemplo videntibus vacuam Achaeis traditurum: ut omnes ſcirent, utrum Romanis, an Aetolis, mentiri mos eſſet; qui male commiſſam libertatem populo Romano ſermonibus diſtulerint, et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam unquam penſi fuiſſe. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos penſent: intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum ſit. Libertate modice utantur. temperatam eam, ſalubrem et ſingulis, et civitatibus eſſe: nimiam, et aliis gravem, et ipſis, qui habeant, effrenatam et praecipitem eſſe. Concordiae in civitatibus, principes et ordines inter ſe, et in commune omnes civitates, conſulerent. adverſus conſentientes nec regem quemquam ſatis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et ſeditionem omnia opportuna inſidiantibus facere, cum pars, quae domeſtico certamine inferior ſit, externo potius ſe applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem ſua cura cuſtodirent ſervarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus ſuum bene poſitum ſciret.*

L.

L. Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipſum quoque confunderent dicentem. Pauliſper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo miſſas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, ſi qui apud eos in ſervitute eſſent, conquiſitos intra duos menſes mitterent ad ſe in Theſſaliam. *Ne ipſis quidem honeſtum eſſe, in liberata terra liberatores ejus ſervire.* Omnes acclamarunt, *gratias ſe inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti eſſent, ut tam pio, tam neceſſario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum a ſuis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum ſit, quod Polybius ſcribit, centum talentis eam rem Achaeis ſtetiſſe: cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, ſtatuiſſent. Mille enim ducentos ea ratione Achaja habuit. Adjice nunc pro portione, quot veriſimile ſit totam Graeciam habuiſſe. Nondum conventus dimiſſus erat, cum reſpiciunt praeſidium, ab Acrocorintho deſcendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator ſecutus, proſequentibus cunctis, ſervatorem liberatoremque acclamantibus, ſalutatis dimiſſisque eis, eadem, qua venerat, via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Theſſaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi ſe opperiri. inde namque in animo eſſe, exercitum in Italiam trajicere. et L. Quinctio fratri, legato et praefecto claſſis, ſcribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret.

LI. Ipſe, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide ſolum, ſed etiam ab Oreo atque Eretria, praeſidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitosque, in quo ſtatu rerum accepiſſet eos, et in quo relinqueret, dimiſit. Demetriadem inde proficiſcitur: deductoque praeſidio proſequentibus cunctis, ſicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Theſſaliam: ubi non liberandae modo civitates erant, ſed ex omni colluvione et confuſione in aliquam tolerabilem formam redigendae.

Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, et licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde a principio ad nostram usque aetatem, traducentes. A censu maxime et senatum et judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, prae se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo ademta, quam quae ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo, et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis: et ex aere multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clypeum unum ex auro totum: et Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronae aureae, dona civitatum, translatae centum quatuordecim: et hostiae ductae: et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni aeris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exemti fuerant.

LIII.

LIII. Exitu hujus anni Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex ſenatusconſulto tulit ad plebem, plebesque ſcivit, *Ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium eſſet, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Craſſipes: in Turinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apuſtius. ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedicatae ſunt: una Junonis Soſpitae in foro olitorio, vota locataque quatriennio ante a C. Cornelio conſule Gallico bello; cenſor idem dedicavit: altera Fauni. aediles eam biennio ante ex mulctaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, et Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicavit. et aedem Fortunae Primigeniae in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipſum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem cenſor. Et in inſula Jovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat ſex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore; ab eodem poſtea conſule locata. Haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad conſules ſurrogandos venit. Comitia conſulum fuere, quibus creati ſunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Poſtero die creati ſunt praetores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Meſſalla, L. Porcius Licinus, et C. Flaminius. Megaleſia, ludos ſcenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos Romanos primum ſenatus a populo ſecretus ſpectavit, praebuitque ſermones, (ſicut omnis novitas ſolet) aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum*, cenſentibus, *ampliſſimo ordini;* aliis, *demtum ex dignitate populi, quidquid majeſtati Patrum adjectum eſſet*, interpretantibus. *et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiae, et libertatis aeque minuendae eſſe. Ad quingenteſimum quinquageſimum octavum annum in promiſcuo ſpectatum eſſe. Quid repente factum, cur*

 immi

immisceri sibi in cavea Patres plebem nollent? Cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, poenituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines taederet. nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terrae motu nuntiato, feriae indictae essent, eo die alium terrae motum nuntiaret. Provincias deinde consules prius, tum praetores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt: C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literae M. Cincii (praefectus is Pisis erat) allatae: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universae gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit, et edixit, *Ut legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* item sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum

et

et quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: et inde e Capitolio protinus ire ad portam, et, ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum et centeni equites in supplementum, et quina millia sociûm Latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque praetoribus, ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam venissent. Cum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causae essent, quo minus militarent; eam rem literae Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi ripas cum caedibus et incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* decrevit senatus: *tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriae, convenirent: et uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, et duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quinctius postulavit, *ut de his, quae cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Graecia et magna parte Asiae, quique ab regibus venissent, audissent.* Hae legationes a C. Scribonio praetore urbano in senatum introductae sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiae apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret,

audiret, reſponderetque iis, quae ex dignitate atque utilitate populi Romani reſponderi poſſent. Menippus et Hegeſianax principes regiae legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare ſe*, dixit, *quidnam perplexi ſua legatio haberet, cum ſimpliciter ad amicitiam petendam jungendamque ſocietatem veniſſent. Eſſe autem tria genera foederum, quibus inter ſe paciſcerentur amicitias civitates regesque. Unum, cum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus poſſet, dedita eſſent, quae ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipſius jus atque arbitrium eſſe. Alterum, cum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, ſi quarum turbata bello poſſeſſio ſit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium eſſe genus, cum, qui hoſtes nunquam fuerint, ad amicitiam ſociali foedere inter ſe jungendam coëant, eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris et victi eſſe. Ex eo genere cum Antiochus eſſet, mirari ſe, quod Romani aequum cenſeant, ei leges dicere, quas Aſiae urbium liberas et immunes, quas ſtipendiarias eſſe velint; quas intrare praeſidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoſte pacem, non cum Antiocho amico ſocietatis foedus ita ſanciendum eſſe.*

LVIII. Ad ea Quinctius: *Quoniam vobis diſtincte agere libet, et genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam eſſe regi nuntietis amicitiae cum populo Romano jungendae. Unam, ſi nos nihil, quod ad urbes Aſiae attinet, curare velit, ut et ipſe omni Europa abſtineat. alteram, ſi ſe ille Aſiae finibus non contineat, et in Europam tranſcendat, ut et Romanis jus ſit, Aſiae civitatum amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti. Enimvero id auditu etiam*, dicere, *indignum eſſe*, Hegeſianax, *Thraciae et Cherſoneſi urbibus arceri Antiochum; quae Seleucus proavus ejus, Lyſimacho rege bello victo et in acie caeſo, per ſummum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus poſſeſſa armis receperit Antiochus, partim deſerta, ſicut ipſam Lyſimachiam,*

chiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quae strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis aedificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quae nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quae impetrata gloriae sibi, non pudori, sit. Ad haec Quinctius, *Quandoquidem*, inquit, *honesta pensamus, sic ut aut sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis terrarum populo et tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quae ubique sunt, Graeciae urbes, an servas et vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; et populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deserere, fidei constantiaeque suae ducit esse. Sicut a Philippo Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiae urbes, quae Graji nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in servitutem regiam missae sunt; sed stirpis augendae causa, gentisque vetustissimae per orbem terrarum propagandae.*

LIX. Cum haesitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis, quam servitutis, praetexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. *Alteram ex duabus conditionibus, quae modo diserte a Quinctio datae sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quinctius legationes universas Graeciae Asiaeque cum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Graeciae essent; postulata et sua, et regis exposuit. *Renuntiarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari et Quinctium et Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terra-*

terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renuntiatae conditiones essent; et impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum." Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium.

LX. Vixdum ii profecti erant, cum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, injeceruntque curam, ne simul et Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem praebituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus et copiis Italiae extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse.* Sibi centum tectas naves, et decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, et in aliqua parte Graeciae copias continere, neque trajicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.*

LXI. In hanc sententiam cum adduxisset regem, praeparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem

ſantem non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de cauſſa veniſſet, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata ſermonibus res eſt. deinde in ſenatu quidam, *Nihil actum eſſe*, dicere, *exilio Hannibalis, ſi abſens quoque novas moliri res, ſollicitandoque animos hominum turbare ſtatum civitatis poſſet: Ariſtonem quendam, Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, veniſſe: certos homines quotidie cum eo ſecreta colloquia ſerere, et in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum eſſet.* Conclamare omnes, *Vocari Ariſtonem debere, et quaeri, quid veniſſet, et, niſi expromeret, cum legatis Romam mitti. ſatis pro temeritate unius hominis ſuppliciorum penſum eſſe. Privatos ſuo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modo, ſed etiam extra famam noxae, conſervandam eſſe.* Vocatus Ariſto purgare ſeſe, et firmiſſimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quenquam attuliſſet. ceterum nec cauſam adventus ſatis expediebat, et in eo maxime haeſitabat, quod cum Barcinae ſolum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio eſt, aliis pro ſpeculatore comprehendi jam et cuſtodiri jubentibus, aliis negantibus, tumultuandi cauſam eſſe. *mali rem exempli eſſe, de nihilo hoſpites corripi. Idem Carthaginienſibus, et Tyri, et in aliis emporiis, in quae frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res eſt. Ariſto, Punico ingenio inter Poenos uſus, tabellas conſcriptas celeberrimo loco ſupra ſedem quotidianam magiſtratuum prima veſpera ſuspendit. ipſe de tertia vigilia navem conſcendit et profugit. Poſtero die, cum Sufetes ad jus dicendum conſediſſent, conſpectae tabellae, demtaeque, et lectae. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita ſenatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quaeſtio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad conſules et ad ſenatum deferrent, placuit; ſimul qui de injuriis Maſiniſſae quererentur.

LXII. Maſiniſſa poſtquam et infames Carthaginienſes, et inter ſe ipſos discordes ſenſit, principes propter

collo-

colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum injuriae esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni, an Carthaginiensium esset, effecerat. et quia simul ad purganda crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de jure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de Tyro advena primum Carthaginienses curam injecere Patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses jure finium causam tutabantur: *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Carthaginiensium, finisset:* et confessione regis: *qui, cum Aphirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium juris, petisset.* Numidae *et de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *et, si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quidquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus finerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent.* Responderi

legatis

legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem et regem in re praesenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, et C. Cornelius Cethegus, et M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI XXXV.

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. *Quaerenti deinde, quem secundum poneret,* Pyrrhum *inquit*, castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse. *Exsequenti, quem tertium diceret*, semet ipsum *dixit. Ridens Scipio,* Quidnam tu diceres, si me, *inquit*, vicisses? Tunc vero, *inquit*, me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum*, Roma cave tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit: et, bello adversus Philipoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi*

Romani defecerunt. cum quibus societate juncta, Antiochus Syriae rex, cum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit; inter quas Chalcidem, et totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas et apparatum belli ab Antiocho continet.

LIBER XXXV.

Principio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem pro praetore, Lusitanos, pervastata ulteriori provincia, cum ingenti praeda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis adversus longum et impeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant: nec ulla quiete data, laborem viae proelium exceperat. Itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos: deinde aequata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, propraetor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus. deinde prorsus terga dedit. et, cum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt caesa: capti quingenti quadraginta, omnes fere equites: et signa militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano septuaginta et tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum praedae exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas

res

res cognofcendi facta: cetera vendenda quaeftori data: quod inde refectum eft, militi divifum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor, cum haec in Hispania gerebantur. itaque tam adverfae, quam fecundae res per ipfum amicosque ejus magnis fermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarfiffet, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipfas plenas pavoris ac fugae accepturus effet, ut unam fibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab fe ipfo fcriptum ex fenatusconfulto adjeciffet, eligeret ex omni numero fex millia et quingentos pedites, et equites trecentos. *Ea fe legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum fpei effe) rem gefturum.* Seniores negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magiftratuum confictos, fenatusconfulta facienda effe: nifi quod aut praetores ex provinciis fcriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hifpania effet, placere, tumultuarios milites extra Italiam fcribi a praetore.* Mens ea fenatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigaffe delectus caufa C. Flaminium fcribit: et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempeftate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani facramento rogaffe: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjeciffe.

III. Nec in Italia fegnius Ligurum bellum crefcebat. Pifas jam quadraginta millia hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli fpemque praedae, circumfedebant. Minucius conful Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pifas duxit; et, cum hoftes mille paffuum ab oppido trans fluvium moviffent caftra, conful urbem, haud dubie fervatam adventu fuo, eft ingreffus. Poftero die et ipfe trans fluvium fere quingentos paffus ab hofte pofuit caftra. inde levibus proeliis a populationibus agrum fociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum

collecto, necdum noto ſatis inter ſe, ut fidere alii aliis poſſent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: et abundantes militum numero paſſim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: et, cum coacta vis magna pecorum praedaeque eſſet, paratum erat praeſidium, per quod in caſtella eorum vicosque ageretur.

IV. Cum bellum Liguſtinum ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Conſul in aciem exibat, hoſtes pugnam detrectabant; praedatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boji diripi ſua impune, quam tuendo ea conſerere certamen, malebant. Poſtquam omnia ferro ignique ſatis evaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji, ubi egreſſum e finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine, locum inſidiis quaerentes. nocte praetergreſſi caſtra Romana, ſaltum, qua transeundum erat Romanis, inſederunt. Id cum parum occulte feciſſent, conſul, qui multa nocte ſolitus erat movere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exſpectavit: et, cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum miſit. Poſtquam relatum eſt, quantae copiae, et in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conjici juſſit, et triarios vallum circumjicere: cetero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem et Galli fecerunt, poſtquam apertas eſſe inſidias, et recto ac juſto proelio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora ſecunda ferme concurſum eſt. ſiniſtra ſociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant. praeerant duo conſulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni conſul. Novus conſul nunc ad prima ſigna erat, nunc legiones continebat in ſubſidiis; ne certaminis ſtudio prius procurrerent, quam datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum paten-

tentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere juſſit. inde, cum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Haec agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, *non ſustinere extraordinarios impetum Gallorum, et caeſos permultos eſſe: et, qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnae. legionem alteram ex duabus, ſi videretur, ſubmitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio miſſa eſt, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata eſt pugna. Cum et recens miles, et frequens ordinibus legio ſucceſſiſſet, et ſiniſtra ala ex proelio ſubducta eſt; dextra in primam aciem ſubiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aeſtus corpora Gallorum: denſis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in ſcuta incumbentes, ſustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit conſul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam concitatiſſimos equos immittere jubet: et legionarios equites in ſubſidiis eſſe. Haec procella equeſtris primo confudit et turbavit, deinde diſſipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obſtabant duces, haſtilibus caedentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: ſed interequitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, *Ut paullulum anniterentur: victoriam in manibus eſſe. dum perturbatos et trepidantes viderent, inſtarent. ſi reſtitui ordines ſiſſent, integro rurſus eos proelio et dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios juſſit ſigna. omnes conniſi tandem averterunt hoſtem. Poſtquam terga dabant, et in fugam paſſim effundebantur, tum ad perſequendos eos legionarii equites immiſſi. Quatuordecim millia Bojorum eo die caeſa ſunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites ſeptingenti viginti unus, tres duces eorum, ſigna militaria ducenta duodecim, carpenta ſexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. ſupra quinque millia militum, ipſorum aut ſociorum, ſunt amiſſa, centuriones tres et viginti, praefecti ſociûm quatuor, et M. Genucius, et M. Marcius, tribuni militum ſecundae legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literae allatae sunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Bojis facto, et Q. Minucii a Pisis. *Comitia suae sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicae, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcunque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegae ad senatum missas deferrent ad eum; et nuntiarent, *senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renuntiarunt, *L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Bojis factum, disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *Fortunae populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset, et persequi fugientes non licuisset.*

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas foenore laborabat: et quod, cum multis foenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero foenore obruebant debitores. Cujus coërcendi cum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia, quae proxime fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias,

nias, profiterentur; et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, poſtquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque ſcivit, ut cum ſociis ac nomine Latino pecuniae creditae jus idem, quod cum civibus Romanis, eſſet. Haec in Italia domi militiaeque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. et per hiemem proelia aliquot, nulla memoria digna, adverſus latronum magis, quam hoſtium, excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtae a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccaeis Vectonibusque et Celtiberis ſignis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Cum haec in Hiſpania gerebantur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius conſul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam vénit. Is in ſenatu cum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, quoque in ſtatu provincia eſſet; queſtus eſt cum Patribus conſcriptis, quod, tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus Diis immortalibus honos. Poſtulavit deinde, ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui conſul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et conſulis L. Cornelii ad ſenatum, et M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum, allatas eſſe, inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut praeſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. Itaque exſpectaſſe ſeſe, ut conſul, qui ſciret ab legato ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, cum ipſi veniendum eſſet, deduceret eum ſecum Romam: cum etiam verius eſſet, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri eſſe amotum de induſtria, ne ea, quae ſcripſiſſet, praeſens diceret, aut argueret coram: et, ſi quid vani afferret, argui poſſet, donec*

ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quae postularet consul, decernendum in praesentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt: et porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de coelo tactus. Et Ariciae, et Lanuvii, et in Aventino, lapidibus pluit; et a Capua nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, et in Martis aede consedisse. eas collectas cum cura, et igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros adire jussi, et novendiale sacrum factum, et supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae, M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore, tertia pars agri demta est: quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, et ambitio magis, quam unquam alias, exarserat consularibus comitiis. multi et potentes petebant patricii plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vulso, hi patricii. Plebeji autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius

Livius Salinator, M'. Acilius. ſed omnium oculi in Quinctium Corneliumque conjecti. nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi aetatis ſuae imperatores. major gloria in Scipione: et, quo major, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphaſſet. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat; quae res minus verendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Hannibalem, cenſorque fuerat. In Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo poſt triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, ſe petere*, ajebat: *pro legato et participe adminiſtrati belli. ſe terra, fratrem mari, rem geſſiſſe.* His obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio conſule comitia habente; quem tantum praejudicium ſenatus, virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idaeam Peſſinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenorbarbus conſules facti. adeo ne in plebejo quidem conſule, cum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. Poſtero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Aedilitas inſignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Jovis aedis poſuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter eſſet, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria geſtum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta eſt. nam et caſtra conſulis oppugnata, aegre ſunt defenſa: et non ita multo poſt per ſaltum anguſtum cum duceretur agmen Romanum, ipſas fauces exercitus Ligurum inſedit. qua cum exitus non pateret, conver-

ſo agmine redire inſtitit conſul: et ab tergo fauces ſaltus occupatae a parte hoſtium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis, obverſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum praefectus conſuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum ſuis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. in eos ſe impetum facturum: et nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu, quem obſiderent, et discurrere ad opem ferendam ſuis.* Collaudatum eum conſul ſpe praemiorum onerat. Numidae equos conſcendunt, et obequitare ſtationibus hoſtium, neminem laceſſentes, coeperunt. Nihil primo adſpectu contemtius. equi hominesque paululi et graciles: discinctus et inermis eques, praeterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemtum de induſtria augentes, labi ex equis, et per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque, qui primo intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes ſedentesque pars maxima ſpectabant. Numidae adequitare, dein refugere, ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. poſtremo ſubditis calcaribus inter medias ſtationes hoſtium erupere: et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viae tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio, pro ſe quisque currere ad ſua tutanda: momentoque temporis caſtra relicta erant, et obſidione liberatus conſul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boji, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quam Aetolorum gens. Ii poſt deportatos ex Graecia exercitus primo in ſpe fuerant, et Antiochum in vacuam Europae poſſeſſionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt,

runt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum, conqueſtus injurias Romanorum ſtatumque Aetoliae, *quod omnium Graeciae gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſa ipſi fuiſſent*, legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedaemonio Damocritus, *ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere. *inde militem, inde naves navalesque ſocios habuiſſe. incluſum ſuis prope muris Achaeos videre dominantes in Peloponneſo. nunquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam, quae tum eſſet, praetermiſiſſet. Nullum exercitum Romanum in Graecia eſſe: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam cauſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rurſus transmittant.* Haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, cum in Graeciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia violatae per ſociorum injurias Romanae amicitiae, conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtae res. Ad hoc vetuſta regum Macedoniae fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu ſe conſilium afferre. nam neque, ut ante ſe moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu tranſierit in Graeciam, ſuadere; et, qui ſine Antiocho adverſus Romanos Aetolosque tamdiu ſuſtinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, ſociis Aetolis, qui tum graviores hoſtes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures et duces et milites eorum occidiſſet, quam quot ſupereſſent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicaearchus Antiocho: et omnium primum, *praedam de Philippo Romanorum eſſe*, dicere, *victoriam Aetolorum, et aditum in Graeciam Romanis nullos alios,* *quam*

quam Aetolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem praebuisse. deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas, et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum Romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipsum cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus sublatum iri: aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi

casu-

casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse. praesidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subjecisse: *Quidnam tu diceres, si me vicisses? Tum me vero*, inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, et improvisum assentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit: Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae

quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suae patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant, quod, cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi, per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu moerore recenti confuso, professus Minio, se, quae pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi coepta est. Ibi praeparata oratione Minio, *Specioso titulo*, inquit, *uti vos*, *Romani*, *Graecorum civitatum liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampsacenique Graeci sunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mitti-*

mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut Aeolidis sunt, caussam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur, et non belli caussa quaeritur. Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, si alia pro caussa ejus non erant, quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatum earum, quas comparasti, caussa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore juris, semper usurpato, nunquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quenquam foedus mutaverint, sic Asiae civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego caussam civitatum ago, quam, ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?*

XVII. Vocari deinde civitatum legationes jussit, praeparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ulla re, neque impetrata, aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae major erat) alius

alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, imponentium leges. *quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedaemonem, remissam. Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii, *parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse; sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri: nisi crederent, Persas, cum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tanquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tanquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo*, affirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Jam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates; quibus eum depulsum Romani Lacedaemoniis muris inclusissent: a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire, ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti,*

si

ſi et loca opportuna, et ſocii praeoccuparentur. Hannibalem quoque ſine mora mittendum in Africam eſſe ad diſtringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus in conſilium, propter colloquia cum Villio ſuſpectus regi, et in nullo poſtea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius eſſe ratus, et percontari cauſam repentinae alienationis, et purgare ſe, tempore apto, quaeſita ſimpliciter iracundiae cauſa auditaque, *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, cum ſacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc ſacramento ſex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, ſi tu ſpem meam deſtitueris, ubicunque vires, ubi arma eſſe ſciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hoſtes. Itaque, ſi quibus tuorum meis criminibus apud te creſcere libet, aliam materiam creſcendi ex me quaerant. Odi, odioque ſum Romanis. id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii teſtes ſunt. Proinde, cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. ſi qua res te ad pacem compellet, in id conſilium alium, cum quo deliberes, quaerito.* Non movit modo talis oratio regem, ſed etiam reconciliavit Hannibali. Ex conſilio ita diſceſſum eſt, ut bellum gereretur.

XX. Romae deſtinabant quidem ſermonibus hoſtem Antiochum, ſed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Conſulibus ambobus Italia provincia decreta eſt: ita ut inter ſe compararent, ſortirenturve, uter comitiis ejus anni praeeſſet. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus eſſet, ſi quo eum extra Italiam opus eſſet ducere legiones. Huic conſuli permiſſum, ut duas legiones ſcriberet novas, et ſociûm Latini nominis viginti millia, et equites octingentos. Alteri conſuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius conſul ſuperioris anni habuiſſet: et ſociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, et equites quingenti. Q.

Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in ſupplementum ut quatuor millia peditum Romanorum ſcriberentur, et centum quinquaginta equites; et ſociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo ſenatus cenſuiſſet, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Praetores deinde provincias ſortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ultiorem. Sed his duobus primum ſenatusconſulto, deinde plebis etiam ſcito permutatae provinciae ſunt. Atilio claſſis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuiſſent: et ut ſociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, et ex navalibus veteres deducere, ſi quae utiles eſſent, et ſcribere navales ſocios. Et conſulibus imperatum, ut ei duo millia ſociûm ac Latini nominis, et mille pedites darent Romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terreſtris navaliſque, adverſus Nabin, aperte jam oppugnantem ſocios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum miſſi exſpectabantur: et, priusquam ii rediſſent, vetuerat Cn. Domitium conſulem ſenatus ab urbe diſcedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam claſſem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam conſul praetoresque in provincias proficiſcerentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſa. Capram ſex hoedos uno foetu edidiſſe, ex Piceno nuntiatum eſt: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de coelo tacta: et (quod maxime terrebat) conſulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum cauſa ſupplicatum eſt: bovem cum

cura

cura servari alique haruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quam priore impetu illatus urbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terrae laeviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata, defensaque sunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra invasit. praedae minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi praeda Etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui cum nihil, quod satis maturam caussam belli haberet, nisi adversus Lacedaemonium tyrannum, attulissent, quem et Achaei legati nuntiabant contra foedus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius praetor cum classe missus est in Graeciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit: oppida duo Hispanorum, Vescelíam Holonemque, et castella multa expugnavit: alia

voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progresſus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cuſibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, ſed loco munito. eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis ſubſidio venit. Cum his ſignis collatis proſpere pugnavit: et, fuſis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae Patribus erant, quam exſpectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etſi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere ſine ullis auctoribus orti, multa falſa veris miſcebant. Inter quae allatum erat, cum in Aetoliam veniſſet Antiochus, extemplo claſſem eum in Siciliam miſſurum. Itaque ſenatus, etſi praetorem Atilium cum claſſe miſerat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, ſed etiam auctoritate opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quinctium, et Cn. Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Graeciam miſit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundiſium promoveret legiones, decrevit, ut inde, ſi res poſceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius praetor claſſem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliae oram: et ut cum imperio eſſet, qui claſſem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat:) et ut idem praetor L. Valerio collegae ſcriberet, *Periculum eſſe, ne claſſis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam trajiceret; itaque placere ſenatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, et quadringentos equites ſcribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri poſſet.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipſa tantum, ſed etiam ex circumjacentibus inſulis habuit: oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam verſa erant, praeſidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Helleſpontum cum exercitu tranſiſſe; et Aetolos ita ſe parare, ut ſub adventum ejus in armis eſſent. Et Eumeni abſenti, et praeſenti Attalo gratiae actae; et aedes liberae, lo-

cus,

cus, lautia decreta, et munera data, equi duo; bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Cum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius praetor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, et, praemisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio, et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem appareret, consulatus datus est. additur ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Postero die praetores creati, L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, et circa Apolloniam copias continere: et M. Fulvio praetori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat; et, infensus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium, agros eorum vastabat. Achaei, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae erant:

literae T. Quinctii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque Romanam exspectandi. Cum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. Praetor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is praefatus, *Bene comparatum apud Aetolos esse, ne praetor, cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret:* statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. *Praetorem decreta eorum cum fide et cura exsecuturum: annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos poeniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ratio administrandi ejus libera praetori permissa sunt. Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quae a mari Gythium tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, praesidia, tres tectas naves, et lembos pristesque, tradita vetere classe ax foedere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si praesidia maritima interclusisset. Praetor Achaeorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, cum Crateri uxorem Nicaeam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Aegio putrem jam

ad-

admodum et vetuſtate dilabentem juſſit. Hac tum praetoria nave praecedente claſſem, cum in ea Patrenſis Tiſo praefectus claſſis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo ſtatim incurſu ad novam et firmam navem vetus, quae per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. cetera claſſis, praetoria nave amiſſa, quantum quaeque remis valuit, fugerunt. ipſe Philopoemen in levi ſpeculatoria nave fugit: nec ante fugae finem, quam Patras ventum eſt, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti caſus, imminuit. quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet, eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, cum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, et terreſtres aditus claudere opportune poſitis praeſidiis voluit. tertia parte copiarum ab obſidione Gythii abducta, ad Plejas poſuit caſtra. Imminet is locus et Leucis, et Acriis, qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Cum ibi ſtativa eſſent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia caſas ex arundine textas fronde, quae umbram modo praeberet, texiſſent; priusquam in conſpectum hoſtium veniret Philopoemen, necopinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit; in ea expeditos milites, cetratos pleroſque, cum fundis et jaculis et alio levi genere armaturae, impoſuit. inde litora legens, cum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Plejas pervenit: et, ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: et, qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gythium in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus, Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: et, magna vi

pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gythio tyrannus praesidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimae ignominiae restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est. cujus rei ignarus Philopoemen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedaemone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, cum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi (quae vocant) castra occupavit: quem peti locum ab Achaeis, non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viae prope quinque millia passuum. cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum: quod existimabat Philopoemen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum: una, praeoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, cum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisque capiendis solertiae atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad dificilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo; cum comites haberet, ab iis quaerebat, *Si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, et tantummodo aptum viae, occurrere. Quem locum ipse capturus esset*, cogitando et quaerendo exsequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo*

quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea, aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere, qua coepisset ire via, an eam, qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, et, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: et, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia et calonum turbam conjectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit, tabernacula statuere in asperis et inaequabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo utrinque cum praesidio levis armaturae aquati sunt: et, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, cetratorum.

XXIX. Luce orta, Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses et hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, praesidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut, modico edito proelio, in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati, et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum

fugientes ſuos acciperent. Conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi: et in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam et vulneribus feſſos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: et haud paulo concitatiore curſu, quam ſecutus erat, fugiens, ad caſtra eſt compulſus. multi caeſi captique in ea fuga ſunt. Et in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani juſſiſſet; loca magis confragoſa, et, quacunque temere proceſſiſſet, iniqua, quam hoſtem, metuens. Inde et ex fortuna pugnae, et ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore eſſet, unum de auxiliaribus ſpecie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achaeos ſtatuiſſe poſtero die ad Eurotam amnem, qui prope ipſis affluit moenibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, cum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in caſtra portarentur: ſimul etiam tentaturus, ſi quorum animi ſollicitari ad defectionem a tyranno poſſent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculſo metu relinquendi caſtra cauſam probabilem praebuit. Poſtero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu ſtationem agere pro vallo juſſit. ipſe, tanquam in aciem cum robore exercitus egreſſus, ſigna ocius ferri ad urbem juſſit.

XXX. Philopoemen, poſtquam citatum agmen per anguſtam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretenſium auxiliares in ſtationem hoſtium, quae pro caſtris erat, emittit. Illi, ubi hoſtes adeſſe, et a ſuis ſe deſertos viderunt, primo in caſtra recipere ſe conati ſunt: deinde, poſtquam inſtructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu, ne cum ipſis caſtris caperentur, ſequi ſuorum agmen aliquantum praegreſſum inſiſtunt. Extemplo cetrati Achaeorum in caſtra impetum faciunt, et diripiunt: ceteri ad perſequendos hoſtes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hoſtili metu agmen expediri poſſet. Ut vero ad poſtremos proelium ortum eſt, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima ſigna eſt perlatus, pro ſe quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri ſilvas diffugiunt, momentoque temporis ſtrage armorum ſepta via

eſt,

eſt, maxime haſtis; quae, pleraeque adverſae cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopoemen, utcunque poſſent, inſtare et perſequi auxiliaribus juſſis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipſe gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi caſtris ſub occaſum ſolis poſitis, levem armaturam, quam ad perſequendum reliquerat hoſtem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetraſſe, ceteram multitudinem inermem toto ſparſam vagari ſaltu, corpora curare eos jubet. ipſe ex cetera copia militum (qui, quia priores in caſtra venerant, refecti et cibo ſumto, et modica quiete erant) delectos, nihil praeter gladios ſecum ferentes, extemplo educit, et duarum portarum itineribus, quae Pheras, quaeque Barboſthenem ferunt, eos inſtruxit; qua ex fuga recepturos ſeſe hoſtes credebat. Nec eum opinio ſefellit. nam Lacedaemonii, quoad lucis ſuperfuit quidquam, deviis callibus medio ſaltu ſe recipiebant. Primo veſpere ut lumina in caſtris hoſtium conſpexere, e regione eorum occultis ſemitis ſe tenuerunt: ubi ea ſunt praegreſſi, jam tutum rati, in patentes vias deſcenderunt. ibi excepti ab inſidente hoſte paſſim ita multi caeſi captique ſunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaſerit. Philopoemen, incluſo tyranno in urbem, inſequentes dies prope triginta vaſtandis agris Laconum abſumſit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, aequantibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, et, quod ad Laconicum bellum attineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire ſociorum urbes, ſolliciti, ne Aetoli partis alicujus animos ad Antiochum avertiſſent. minimum operae in Achaeis adeundis conſumſerunt: quos, quia Nabidi infeſti erant, ad cetera quoque ſatis fidos cenſebant eſſe. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Theſſaliam iere: allocutique concilio frequenti Theſſalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum eſt. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique

tique Antiochi et Aetolorum erant: quia, cum reddi filium obſidem Philippo allatum eſſet, ſtipendiumque impoſitum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei redditurós Romanos eſſe. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Aetolorum Antiochique adventu malebant. Adverſus eos ita differendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, ſpes inciſa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, eſſet. Illa tantum commemorata: *cum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis eſſe, tum eam civitatem praecipue. Ibi enim non praeſidium modo Macedonum fuiſſe, ſed regiam exaedificatam, ut praeſens ſemper in oculis habendus eſſet dominus. Ceterum nequidquam ea facta, ſi Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex eſſet.* Magnetarchen ſummum magiſtratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac poteſtate ea fretus, negavit diſſimulandum ſibi et Magnetibus eſſe, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus eſſe. Et inter dicendi contentionem inconſultius evectus projecit: *Tum quoque ſpecie liberam Demetriadem eſſe: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim aſſenſum, partim indignationem, dicere id auſum eum. Quinctius quidem adeo exarſit ira, ut, manus ad coelum tendens, Deos teſtes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnae tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod ſemper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati aſſignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, ſed omnia, quae hominibus ſancta caraque ſint, T. Quinctio et populo Romano debere. Nihil quenquam ab Diis immortalibus precari poſſe, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora ſua citius per furorem ſaevituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Hujus orationem ſubſecutae multitudinis preces ſunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Jam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant: eoque ipſo forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures terreſtres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet. nam et veniſſe eos, et, quae agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: et, quanquam prope abſciſa res erat, tamen non ab re eſſe Quinctio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanae ſocietatis Aetolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maxime in eam rem idonei viſi ſunt, propter et civitatis dignitatem, et vetuſtam ſocietatem cum Aetolis. ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus, *Optimum fuiſſe omnibus, qui Graeciam Aſiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuiſſe intervenire Antiochum: ſua quemque habiturum fuiſſe, neque omnia ſub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *ſi modo vos, quae inchoaſtis, conſilia conſtanter perduceritis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, et Aetolis ſociis, Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res reſtituere in priſtinam dignitatem. Ea autem in libertate poſita eſt, quae ſuis ſtat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienſes, quibus primis, poſt regiam legationem, dicendi, quae vellent, poteſtas facta eſt, mentione omni regis praetermiſſa, Romanae ſocietatis Aetolos, meritorumque in univerſam Graeciam T. Quinctii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia conſiliorum everterent. Conſilia calida et audacia prima ſpecie laeta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe. legatos Romanos, et in*

iis

iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quae ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumturos arma. Postquam ventum est eo, Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota foederis esset, pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Haec nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Graeciam, disceptatumque inter Aetolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam cum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus majestatem viri, *aliud in praesentia, quod magis instaret, praevertendum sibi esse,* dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde; ut quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium qui-

quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Graecia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanae societatis esse, et praesenti statu gaudere. multitudinem, et quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, et Lacedaemonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cujus fuga causaque fugae ante dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui ejusdem factionis erant, liberos et conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio finerent. Et simplices homines misericordia, et improbos seditiososque immiscendi res tumultu Aetolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His praeparatis, Diocles cum omni equitatu (et erat tunc praefectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi jussa, praecessit. postquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis praefecti videretur, quam praesidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversae factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum mariti-

nis

mis oppidis a Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Caussam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex juventute equites. Iis a praetore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatum, *Ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent.* Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit: *Antiochum jam in Europam transisse, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, cum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore; et comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant, tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem

quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus, cum ad ſuos conceſſiſſet, tum equitibus ab domo ſecum miſſis, *Agenda*, inquit, *res eſt, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exſequi juſſi eſtis. Parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, et ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet, et ſe intueri. colligit et ipſe animum confuſum tantae cogitatione rei. Poſtquam appropinquabat, impetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: et, priusquam a media acie ſuccurreretur, exſpiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, cum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, poſtquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: et ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitae mortisque ultoribus eſt facta. Nec moviſſet ſe quisquam, ſi extemplo, poſitis armis, vocata in concionem multitudo fuiſſet, et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli ſine injuria cujusquam. ſed, ut oportuit in conſilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumſit: Aetoli, velut capta urbe, quam liberaſſe videri volebant, in praedam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemtus, animos Lacedaemoniis ad coëundum fecit. alii dicere, exturbandos Aetolos, et libertatem, cum reſtitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendae rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem aſſumendum. Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, et armis arreptis, Aetolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem ob-

 trun-

truncant. Aetoli circa Chalcioecon (Minervae eſt templum aereum) congregati caeduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi, comprehenſi a magiſtratibus, ſub corona venierunt.

XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, cum omnia turbata metu inveniſſet: evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achaeorum Lacedaemonios adjunxit: eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium acceſſit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulſum opibus eorum, qui Romanae ſocietatis erant poſt T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea proceſſit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum ſexcentis peditibus Herodorus trajicere in inſulam Atalantam juſſus: ut inde, cum pedeſtres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trajiceret. ipſe ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum ſumma rerum, pulſo Euthymida, Chalcide erat, ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primo pavidi, nihil usquam ſpei, niſi in fuga, ponebant. deinde, poſtquam reſedit terror, et prodi et deſeri non patriam modo, ſed etiam Romanorum ſocietatem, cernebant, conſilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniverſarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat: quod non popularium modo, ſed Caryſtiorum etiam coetu celebratur. Eo miſerunt, qui orarent Eretrienſes Caryſtiosque,

Ut

Ut et suarum fortunarum, in eadem insula geniti, misererentur, et Romanam societatem respicerent. ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Aetolos. Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria justitiam benignitatemque expertas. itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda moenia Chalcidis oppidani cum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percontatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent? Respondit Thoas dux Aetolorum, *Non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore, vinctos esse, quam cum praesidium Macedonum in arce habuissent. Se vero*, negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut praesidio cujusquam egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas et Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent, ad justum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut, quid morae esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege; ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. Et, ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos:

non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque praediceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuntio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me velut de spatio Graeciae res immixtae Romanis: non quia ipsas operae pretium esset perscribere, sed quia causae fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque diverteram) L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius adversus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, et praefecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebeique scito. tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Naevius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit. incen-

incendio a foro Boario orto, diem noctemque aedificia in Tiberim verſa arſere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus creſcebat. Itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari coeptum eſt. Decrevere, ut conſulibus Italia, et quo ſenatus cenſuiſſet, (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciae eſſent. cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, et trecenti equites, ſex millia ſocium Latini nominis cum quadringentis equitibus ſunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius conſul juſſus: ne quid moraretur, quo minus conſul novus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis praetorum decretum eſt: prima ut ſors duae, urbanaque et inter cives ac peregrinos jurisdictio eſſet: ſecunda, Bruttii: tertia, claſſis, ut navigaret, quo ſenatus cenſuiſſet: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: ſexta, Hiſpania ulterior. imperatum praeterea L. Quinctio conſuli eſt, ut duas legiones civium Romanorum novas conſcriberet; et ſocium ac Latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. eum exercitum praetori, cui Bruttii provincia eveniſſet, decreverunt. Aedes duae Jovi eo anno in Capitolio dedicatae ſunt. Voverat L. Furius Purpureo praetor Gallico bello unam, alteram conſul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in foeneratores eo anno multa ſevere ſunt facta, accuſantibus privatos aedilibus curulibus, M. Tuccio et P. Junio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio poſitae in cella Jovis ſupra faſtigium aediculae, et duodecim clypea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem ceſſabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampſacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo re-

linquere, trajiciens ipſe in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et qrimo naves apertae, quas cum eo miſſurus in Africam fuerat, moratae ſunt: deinde, an omnino mittendus eſſet, conſultatio mota eſt: maxime a Thoante Aetolo, qui, omnibus in Graecia tumultu completis, Demetriadem afferebat in poteſtate eſſe: et quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem et regis ſpem inflabat: *omnium votis eum arceſſi. concurſum ad litora futurum, unde claſſem regiam proſpexiſſent.* Hic idem auſus de Hannibale eſt movere ſententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendum partem navium a claſſe regia* cenſebat: *neque, ſi mittendae naves forent, minus quempiam ei claſſi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exulem illum et Poenum eſſe, cui mille in dies nova conſilia vel fortuna ſua, vel ingenium poſſit facere. Et ipſam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio eſſe. Regem conſpici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si claſſem, ſi exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac ſi per alium ducem amittantur. ſi quid proſpere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero univerſo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam ſpem eſſe, ſub rege victurum Hannibalem uni ſubjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita ſe a juventa eum geſſiſſe, ſpe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in ſenectute dominum laturus videatur. Nihil opus eſſe regi Hannibale duce, comite et conſiliario eodem ad bellum uti poſſe. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore, ſi ſumma petantur, et dantem, et accipientem praegravatura.*

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quam eorum, qui genus ac fortunam ſuam animis non aequant: quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo conſilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum eſt. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam conſtituit.

ſtituit. Priusquam ſolveret naves, Ilium a mari adſcendit, ut Minervae ſacrificaret. Inde ad claſſem regreſſus, proficiſcitur quadraginta tectis navibus, apertis ſexaginta: et ducentae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu ſequebantur. Imbrum primo inſulam tenuit: inde Scyathum trajecit. ubi, collectis in alto, quae diſſipatae erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia laetus, die poſtero in urbis portum navibus eſt invectus. Copias haud procul inde expoſuit. decem millia peditum fuere, et quingenti equites, ſex elephanti; vix ad Graeciam nudam occupandam ſatis copiarum, nedum ad ſustinendum Romanum bellum. Aetoli, poſtquam Demetriadem veniſſe Antiochum allatum eſt, concilio indicto, decretum, quo arceſſerent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos ſciebat, Phalara in ſinum Maliacum proceſſerat. inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plauſibus clamoribusque, et quibus aliis laetitia effuſa vulgi ſignificatur.

XLIV. In concilium ut ventum eſt, aegre a Phaenea praetore principibusque introductus, inde facto ſilentio, rex dicere orſus. Prima ejus oratio fuit excuſantis, *Quod tanto minoribus ſpe atque opinione omnium copiis veniſſet. Id ſuae impenſae erga eos voluntatis maximum debere indicium eſſe, quod nec paratus ſatis ulla re, et tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obſecutus eſſet, crediſiſſetque, cum ſe vidiſſent Atoli, omnia vel in ſe uno poſita praeſidia exiſtimaturos eſſe. Ceterum eorum quoque ſe, quorum exſpectatio deſtituta in praeſentia videatur, ſpem abunde expleturum. Nam ſimul primum anni tempus navigabile praebuiſſet mare, omnem ſe Graeciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam claſſibus completurum. Nec impenſae, nec labori, nec periculo parſurum, donec, depulſo cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Graeciam, atque in ea principes Aetolos feciſſet. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Aſia ven-*

turos. In praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quae in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. *Adventum ejus et majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint.* Thoas negare, *Paci studere Phaeneam: sed discutere apparatum belli velle, ut taedio et impetus relanguescat regis, et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos.* Haec vicit sententia: imperatoremque regem appellandum censuerunt: et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Aetolis tentatam, primum aggredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes Aetoli, juniorum paucis evocatis, ad Chaeroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea

ganea castris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum trajecit, et, cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandae Graeciae, causa in Europam trajecisse; et liberandae re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad haec Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, cum liberi sint, neque praesidio, cum pacem ejusdem populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Haec renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent; in praesentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis jam inde a Brachyllae morte, et quae secuta eam fuerant, censebant. Achaeorum Philopoemenem principem, aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam,

 filiam

filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani, habebat: qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiae Apamiam nomina imposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Aetoli et Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Amynandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset. et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaja legatis Antiochi Aetolorumque, coram T. Quinctio, Aegii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, et, a quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quanquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymaeosque et Caddusios appellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Arcadios, et ex Pamphilia Sidetas tenere; quas gentes nullae unquam nec arte, nec virtute navali aequassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre, supervacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. Eum tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. Non enim, ut secum adversus eos, arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non inter-*

interponent. Idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petiit, ut, quae facillima et tutiſſima eſſet, quietem praeſtarent, ſpectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum ſine ullo discrimine rerum ſuarum opperirentur. Provectus deinde eſt intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipſius Quinctii: *ingratos* appellans, et exprobrans, *non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, ſed etiam ſalutem; ipſumque et exercitum ſua opera ſervatos, quo enim illum unquam imperatoris functum officio eſſe? Auſpicantem, immolantemque, et vota nuncupantem ſacrificuli vatis modo in acie vidiſſe, cum ipſe corpus ſuum pro eo telis hoſtium objiceret.*

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret*, dicere, *Archidamum rationem habuiſſe. Achaeos enim probe ſcire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis eſſe: et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, apparere. itaque parvi Achaeorum exiſtimationem, quibus notos eſſe ſe ſcirent, feciſſe: legatis regis, et per eos abſenti regi eum ſe jactaſſe. Quod ſi quis antea ignoraſſet, quae res Antiochum et Aetolos conjunxiſſet, ex legatorum ſermone potuiſſe apparere: mentiendo invicem jactandoque vires, quas non haberent, inflaſſe vana ſpe, atque inflatos eſſe: dum ii ab ſe Philippum victum, ſua virtute protectos Romanos, et quae modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates et gentes ſuam ſectam eſſe ſecuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, et conſternit maria ſuis claſſibus. Eſt autem res ſimillima coenae Chalcidenſis hoſpitis mei, hominis et boni, et ſciti convivatoris. apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa et varia venatio; homo non, quam iſti ſunt, glorioſus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam et ſpeciem ferinae carnis ex manſueto ſue factam. Hoc dici apte in copias regis, quae paulo ante jactatae ſint, poſſe. Varia enim genera armorum, et multa nomina gentium inauditarum, Dahas, et Medos, et Cadduſios, et Elymaeos, Syros omnes eſſe: haud paulo mancipiorum melius, propter ſervilia*

lia ingenia, quam militum genus. et utinam ſubjicere oculis veſtris, Achaei, poſſem concurſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum inſtar in caſtris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias foenore in ſtipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis ſtantem: et mox inde excluſum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo ſpectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Aetolis, et Aetoli regiae vanitati. Quo minus vos decipi debetis, ſed expertae potius ſpectataeque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum eſſe dicunt, non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus veſtris eſt. Quippe ſine gratia, ſine dignitate, praemium victoris eritis.

L. Nec abſurde adverſus utrosque reſpondiſſe viſus eſt, et facile erat orationem apud faventes aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achaeorum hoſtes et amicos, quos populus Romanus cenſuiſſet, judicarent, bellumque et Antiocho, et Aetolis nuntiari juberent. Auxilia etiam, quo cenſuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miſerunt. Erat enim haud procul ſeditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam ſpe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanae partis erant, Quinctius eſt accitus, et, accuſante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exſilium eſt ejectus. Et ab Achaeis quidem cum triſti reſponſo legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi reſponderunt: *cum Antiochus in Boeotiam veniſſet, tum, quid ſibi faciundum eſſet, ſe deliberaturos eſſe.* Antiochus, cum ad Chalcidis praeſidium, et Achaeos et Eumenem regem miſiſſe audiſſet, maturandum ratus, ut et praevenirent ſui, et venientes, ſi poſſent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni claſſe Polyxenidam mittit. ipſe paucos poſt dies ſex millia ſuorum militum, et ex ea copia, quae Lamiae repen-

repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, cum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum praesidium petendum, missus. qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum a Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Euboeae est mari trajectus. Ubi et in fano lucoque, ea religione et eo jure sancto, quo sunt templa, quae asyla Graeci appellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, cum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, cum rursus oratores, partim ex suis, partim Aetolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui Romanae partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiae causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. pertinacius Roma-

Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, cum terra marique obſiderentur, et jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obſidionem. Cum id, quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem ejus inſulae urbes imperium abnuerunt. magnoque principio ſibi orſus bellum videbatur, quod tanta inſula et tot opportunae urbes in ſuam ditionem veniſſent.

EPITOME LIBRI XXXVI.

Man. Acilius Glabrio conſul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Graecia expulit, idemque Aetolos ſubegit. P. Cornelius Scipio Naſica conſul aedem matris Deûm, quam ipſe in Palatium intulerat, vir optimus a ſenatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Praeterea navalia certamina proſpera adverſus praefectos Antiochi regis referuntur.

LIBER XXXVI.

I. P. Cornelium Cn. filium Scipionem, et M'. Acilium Glabrionem conſules, inito magiſtratu, Patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in quibus lectiſternium majorem partem anni fieri ſolet; precarique, quod ſenatus de novo bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia laeta fuerunt, primisque hoſtiis perlitatum eſt: et ita haruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum oſtendi. Haec cum renuntiata eſſent, ſolutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri juſſerunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri?* ſi ea rogatio perlata eſſet, tum,

tum, si ita videretur consulibus; rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Graeciam provincias sortirentur; cui Graecia evenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Bojis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eaeque urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quae cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei causa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Jovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in haec verba, praeeunte P Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet; donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et praetores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio

novi

novi milites, conſcripti priore anno ex ſenatusconſulto a L. Quinctio conſule, dati ſunt; juſſusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundiſiumque. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hiſpaniam praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio propraetore accepturus eſſet, decretum eſt, ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita aut in iis duae partes ſociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet. Idem ſupplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem eſt miſſum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui ſucceſſurus eſſet, ſimul provinciam exercitumque accipere juſſus: L. Valerium, ſi ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum eſſet, altera a Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis cuſtodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Graeciam, ſed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui claſſis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Graeciam primo quoque tempore juſſus, et ab Atilio naves accipere. veteres naves, quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Junio praetori negotium datum eſt, et in eam claſſem ſocios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienſes et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, miſſi; pro quo pretium ſolveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius conſul ediceret, *Qui ſenatores eſſent, quibusque in ſenatu ſententiam dicere liceret, quique minores magiſtratus eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire poſſet; neve uno tempore quinque ſenatores ab urbe Romana abeſſent.* In comparando impigre claſſem, C. Livium praetorem contentio, orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit. Nam, cum cogerentur in claſſem, tribu-

tribunos plebei appellarunt: ab iis ad ſenatum rejecti ſunt. Senatus ita, ut ad unum omnes conſentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non eſſe. Oſtia, et Fregenae, et Caſtrum novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnae, et Sinueſſa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. Conſul deinde M'. Acilius ex ſenatusconſulto ad collegium fecialium retulit: *ipſine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad praeſidium nuntiaretur? et num Aetolis quoque ſeparatim indici juberent bellum? et num prius ſocietas eis et amicitia renuntianda eſſet, quam bellum indicendum?* Feciales reſponderunt: *Jam ante ſeſe, cum de Philippo conſulerentur, decreſſe, nihil referre, ipſi coram, an ad praeſidium, nuntiaretur. Amicitiam renuntiatam videri, cum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec ſatisfieri aequum cenſuiſſent. Aetolos ultro ſibi bellum indixiſſe, cum Demetriadem, ſociorum urbem, per vim occupaſſent; Chalcidem terra marique oppugnatum iſſent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxiſſent.* Omnibus jam ſatis comparatis, M'. Acilius conſul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conſcripſiſſet, et quos ſociis nominique Latino imperaſſet, quos ſecum in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, uti omnes Brundiſium Idibus Majis convenirent.* ipſe ante diem quintum Nonas Majas paludatus urbe egreſſus eſt. Per eosdem dies et praetores in provincias profecti ſunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae et Ptolemaeo Aegypti, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, et pecuniam, et frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiae regibus actae. et, cum uterque ſe cum omnibus copiis in Aetoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remiſſum: Philippi legatis reſponſum, gratum eum ſenatui populoque Romano facturum, ſi M'. Acilio conſuli non defuiſſet. Item ab Carthaginienſibus et Maſiniſſa rege legati venerunt. Carthaginienſes tritici modiûm mille, hordei quingenta

millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos, polliciti ſunt: id ut ab ſe munus Romani acciperent, petere ſe, et claſſem ſuorum ſuo ſumtu comparaturos: et ſtipendium, quod pluribus penſionibus in multos annos deberent, praeſens omne daturos.. Maſiniſſae legati quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam; Romam trecenta millia modiûm tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium conſulem miſſurum. De frumento utriſque reſponſum, ita uſurum eo populum Romanum, ſi pretium acciperent. De claſſe Carthaginienſibus remiſſum; praeterquam ſi quid navium ex foedere deberent. de pecunia item reſponſum, nullam ante diem accepturos.

V. Cum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne ceſſaret per hibernorum tempus, partim ipſe ſollicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicut Epirotae communi gentis conſenſu, et Elei e Peloponenſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achaeos petebant, quos, poſt bellum non ex ſua ſententia indictum Antiocho, primum civitati ſuae arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, *ne ſe temere in cauſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Graecia, et primos impetus Romanorum excepturos. Sed, ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibusque copiis praeſidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus ſuis accepturos. ſi id non poſſet, deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut, ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent, conciliata ſatis apud regem gratia, quod accepturi fuiſſent venientem; ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniae ab Romanis foret, quod, non exſpectato longinquo auxilio ab ſe, praeſentis viribus ſuccubuiſſent. Huic tam perplexae legationi, quia non ſatis in promtu erat,

erat, quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis, quae ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Boeotiam ipſe profectus eſt, cauſas in ſpeciem irae adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllae necem, et bellum a Quinctio Coroneae, propter Romanorum militum caedes, illatum; re vera per multa jam ſecula publice privatimque labante egregia quondam diſciplina gentis, et multorum eo ſtatu, qui diuturnus eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Boeotiae principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis, quanquam et ad Delium, impetu in praeſidium Romanum facto, et ad Chalcidem commiſerat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorſus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achaeorum uſus erat, ut amicitiam ſecum inſtitui, non bellum indici Romanis poſtularet; neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen ſub levi verborum praetexu pro rege adverſus Romanos factum eſt. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regreſſus, praemiſſis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de ſumma rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad conſultandum ex Athamania: et Hannibal Poenus, jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Conſultatum de Theſſalorum gente eſt, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modo diverſae ſententiae erant; quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos: alii cum omnibus copiis eundum cenſebant, terrendosque metu, ſi cunctarentur.

VII. Cum circa hanc fere conſultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus ſententiam, in univerſi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo trajecimus in Graeciam, adhibitus eſſem in conſilium, cum*

 de

de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur; eandem sententiam dixissem, quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxae futurum sit, quod, cum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? cum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Aetoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quae igitur res mihi fiduciam praebet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quae societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Aetoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit; fremere Philippum, et aegre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem ferae bestiae vinctae aut clausae, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis aequabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, et claustra refringamus, ut erumpere diu coërcitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit:

rit:

rit: at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Euboea Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliae Cisalpinae oram bello ardere, et, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariae cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Cum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyrae in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Graeciae praesidebis, et speciem Romanis trajecturum te praebens, et, si res poposcerit, trajecturus. Haec suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quae consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quae tibi optima visa fuerit.

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in praesentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperiretur Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum dobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad

 Mace-

Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quae passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larissa venerunt, quaerentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in praesidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum causa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheraeis ageret, missus. cui nullo dato responso, Pheraei ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in causa pari, quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo poeniteret, dimisit. Haec renuntiata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid sors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul oppugnare moenia est aggressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primum aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit.

Primum

Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, cum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi coepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. postremo victi malis, cum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheraeorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumque deditum est praesidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissaeorum amimos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypaeram et Metropolim, et iis circumjecta castella recepit; omniaque jam regionis ejus, praeter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio praesidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metum praesentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinaeum: et Menippus, cum tribus millibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perrhaebiam profectus, Malloeam et Cretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiae tendebant: aliis, vim adhibendam, et non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique moenia aggrederentur urbis sitae in

 plano,

plano, apertae, campeſtri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendae, memorantibus: nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obſidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati a Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim, cum Philippo in Daſſaretiis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad praeſidium Lariſſae miſit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſa abeſt, in ipſis faucibus ſaltus, quae Tempe appellantur, ſitum. Ibi caſtra metatus latius, quam pro copiis, et plures, quam quot ſatis in uſum erant, ignes cum accendiſſet, ſpeciem, quam quaeſierat, hoſti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo eſſe. Itaque hiemem inſtare apud ſuos cauſatus rex, unum tantum moratus diem, ab Lariſſa receſſit, et Demetriadem rediit: Aetolique et Athamanes in ſuos receperunt ſe fines. Appius, etſi, cujus rei cauſa miſſus erat, ſolutam cernebat obſidionem, tamen Lariſſam ad confirmandos in reliquum ſociorum animos deſcendit: duplexque laetitia erat, quod et hoſtes exceſſerant finibus, et intra moenia praeſidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenſis Cleoptolemi filiae, cum patrem, primo allegando, deinde coram ipſe rogando, fatigaſſet, invitum ſe gravioris fortunae conditioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat: et reliquum hiemis, oblitus quantas ſimul duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum et Graeciam liberandam, omiſſa omnium rerum cura, in conviviis et vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam ſatietate earum, in ſomno traduxit. Eadem omnes praefectos regios (qui ubique, ad Boeotiam maxime, praepoſiti hibernis erant) cepit luxuria: in eandem et milites effuſi ſunt. nec quiſquam eorum aut arma induit, aut ſtationem, aut vigilias ſervavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris eſſet, fecit.

Ita-

Itaque principio veris, cum per Phocidem Chaeroneam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quam ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum Macedonem Stratum Aetoliae copias ducere jussit. ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. consilio principum Aetoliae habito, via, quae praeter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanae classis, quae tum Atilio, quaeve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. nam cum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniae esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum praesidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praesidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, cum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho

in urbem eſt inductus: et, aliis ſua voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui diſſentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos cum permulſiſſet, ad ſpem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione pcofectus eſt, Mneſilocho eodem et legatis praemiſſis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienſes fecit, dato ei haud perplexo reſponſo, nullam ſe novam ſocietatem, niſi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clauſis, armatos in muris diſpoſuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius miſſus a Quinctio, cum praeſidium et paucas naves ab A. Poſtumio, qui ab Atilio legato Cephaleniae praepoſitus fuerat, accepiſſet, Leucadem venit, implevitque ſpei ſocios: M'. Acilium conſulem jam cum legionibus mare trajeciſſe, et in Theſſalia caſtra Romana eſſe. Hunc rumorem quia ſimilem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, praeſidio Medione impoſito, et in quibusdam aliis Acarnaniae oppidis, Thyrio abſceſſit, et per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, jam ante per hiemem in Deſſaretiis congreſſi, cum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna egreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebius Phacium eſt aggreſſus, quo primo prope impetu capto, Phaeſtum eadem celeritate capit. inde Atracem cum ſe recepiſſet, Cyretias hinc et Eritium occupat: praeſidiisque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Malloeam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniae, cum dedidiſſent ſeſe; ad ea recipienda oppida, quae Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Pilippus Megalopolitanus cum quin-

quingentis peditibus et equitibus quadraginta in praesidio erat, et circumsidunt, et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire placuit: Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul, cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos jussit. ipse cum equitatu Limnaeam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque praesidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de praesidio, cum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit; ipse congressus, fratrem, haud sane decoro majestati suae joco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri jussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria et Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniae potiundae, exercitum eo duxit, praemissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: et Amynander, cujus praesentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania

mania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime jumenta, quae et navigatione, et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa, et Pherae, quaeque in eis praesidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, et quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, juventus omnis armata sylvas et itinera insedit, et in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum, clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex sylvis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypataeorum agros vastavit.

XV. Cum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil se ex Graecia, praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias, petisse, Aetolorum vana promissa incusare et Thoantem: Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quae tum evenirent, admirari. ne tamen temere coepta, segnitia insuper everteret, nuntios in Aetoliam mittit, ut, omni contracta juventute, convenirent. Jam et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores, quam unquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent, nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea,

in quorum ſpem vocaverant, non praeſtaban:, intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum in ſeptentrionem verſa Epirus, et Perrhaebia, et Magneſia, et Theſſalia eſt, et Phthiotae Achaei, et ſinus Maliacus. intra fauces ad meridiem vergunt Aetoliae pars major, et Acarnania, et cum Locride Phocis, et Boeotia adjunctaque inſula Euboea, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, ſita ab tergo et Peloponneſus. Hoc jugum, ab Leucade et mari ad occidentem verſo per Aetoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facile ullas ad tranſitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur; in cujus valle ad Maliacum ſinum vergente iter eſt non latius, quam ſexaginta paſſus. Haec una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipſis faucibus ſunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat. et, cum duplici vallo foſſaque, et muro etiam, qua res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum, permuniſſet omnia, ſatis fidens, nunquam ea vim Romanum exercitum facturum, Aetolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam praeſidio obtinendam, quae ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, et jam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul, depopulatus Hypatenſem primo, deinde Heracleenſem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipſis faucibus prope fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui, priusquam hoſtem

cer-

cerneret, ſatis omnia permunita et praeſidiis obſepta videbantur, timor deinde inceſſit, ne quas per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus. nam et Lacedaemonios quondam ita a Perſis circumitos fama erat; et nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuntium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello praeſtarent, ut vertices circa montium occuparent obſiderentque, ne qua transire Romanus poſſet. Hoc nuntio audito, diſſenſio inter Aetolos orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant, pars ſubſiſtendum Heracleae ad utramque fortunam; ut, ſive victus a conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis; ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium. duo millia Heracleae ſubſtiterunt: duo trifariam diviſa Callidromum, et Rhoduntiam, et Tichiunta (haec nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

XVII. Conſul poſtquam inſeſſa ſuperiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, conſulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum, ad caſtella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe, priusquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis eſt allocutus: *Pleroſque omnium ordinum, milites, inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexſuperabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portae ſunt hae, et unus, inter duo maria clauſis omnibus, velut naturalis transitus eſt. munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores impoſitae: exercitus hoſtium ille et numero major, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferociſſimae omnes gentes: hic Syri et Aſiatici Graeci ſunt, leviſſima genera hominum et ſervituti nata. Rex ille bellicoſiſſimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium accolarum bellis;*

bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata, et obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: et novus maritus, velut saginatus nuptialibus coenis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Aetolis fuit; gente vanissima et ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter se sunt: et cum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere; relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedaemonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae, nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque praecautum est, ne quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare, (quanquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in praemium vestrum cessura, quae nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum: Asiam deinde Syriamque, et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo

ſigno pugnae propoſito, inſtruit aciem conſul, arcta fronte, ad naturam et anguſtias loci. Rex, poſtquam ſigna hoſtium conſpexit, et ipſe copias eduxit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sariſſophoros appellabant, velut firmamentum circa ipſas munitiones conſtituit. his ab ſiniſtro cornu jaculatorum ſagittariorumque et funditorum manum ſub ipſis radicibus montis poſuit, ut ex altiore loco nuda latera hoſtium inceſſerent. ab dextro Macedonibus ad ipſum munimentorum finem, qua loca uſque ad mare invia paluſtri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum aſſueto praeſidio poſuit; poſt eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in ſecunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile ſuſtinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco ſuperiore fundis, velut nimbum, glandes et ſagittas ſimul ac jacula ingerebant. deinde, ut major, nec jam toleranda vis hoſtium inferebat ſe, pulſi loco intra munimenta, ſubductis ordinibus, conceſſerunt: inde ex vallo prope alterum vallum, haſtis prae ſe objectis, fecerunt. et ita modica altitudo valli erat, ut et locum ſuperiorem ad pugnandum ſuis praeberet, et propter longitudinem haſtarum ſubjectum haberet hoſtem. Multi, temere ſubeuntes vallum, transfixi ſunt: et aut incepto irrito receſſiſſent, aut plures cecidiſſent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Aetolis, et magna ex parte caeſis, (incautos enim et pleroſque ſopitos oppreſſerat) ſuper imminentem caſtris collem apparuiſſet.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam ſubire ad ea caſtella conato, fuerat. Macedones, quique alii in caſtris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba et agmen, apparebat, Aetolos credere, viſa procul pugna, ſubſidio venire. ceterum, ut primum ſignaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent. et munimenta ſequentes impedierunt, et anguſtiae vallis, per quam ſequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti

phanti noviſſimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter ſe majorem, quam in proelio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio caſtrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die perſecuti ſunt hoſtem. Multis in ipſo itinere caeſis captisque, non equis virisque tantum, ſed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in caſtra reverterunt; quae tentata eo die inter ipſum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus praeſidio, ſine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Conſul, noctis inſequentis tertia vigilia praemiſſo equitatu ad perſequendum hoſtem, ſigna legionum prima luce movit. Aliquantum viae praeceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuſo conſtiterit curſu: ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae collectis, cum perexigua manu ſemiermium militum Chalcidem ſe recepit. Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiae aſſecutus non eſt, ſed magnam partem agminis, aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fugerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajeciſſe ſecum regem in Graeciam ſcripſimus, exiguus numerus. quid ſi Antiati Valerio credamus, ſexaginta millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti, quadraginta inde millia cecidiſſe, ſupra quinque millia capta cum ſignis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipſo certamine pugnae, ab incurſu Aetolorum ſe tuentes non plus quinquaginta interfecti ſunt.

XX. Conſule per Phocidem et Boeotiam exercitum ducente, conſciae defectionis civitates cum velamentis ante portas ſtabant, metu ne hoſtiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud ſecus, quam in pacato agro, ſine violatione ullius rei, agmen proceſſit, donec in agrum Coronaeum ventum eſt. Ibi ſtatua regis Antiochi, poſita in templo Minervae Itoniae, iram accendit: permiſſumque militi eſt, ut circumjectum templo agrum popu-

 laretur.

laretur. deinde cogitatio animum ſubiit, cum communi decreto Boeotorum poſita eſſet ſtatua, indignum eſſe, in unum Coronenſem agrum ſaevire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: caſtigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipſum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Iſidoro ad Thronium in ſinu Maliaco ſtabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adverſae pugnae, cum perfugiſſet, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt. ibi mortuus ſepultusque Alexander. Tres, quae ex Aſia profectae eundem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Epheſum redierunt. Iſidorus ab Cenaeo Demetriadem, ſi forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, praefectus Romanae claſſis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum inſulam eſt, praetervectos, excepit: alias merſit, alias cepit naves. quae noviſſimae agminis erant, curſum in Aſiam verterunt. Atilius Piraeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Athenienſibus et aliis ejusdem regionis ſociis diviſit.

XXI. Antiochus, ſub adventum conſulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit: inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portae patuerunt, cum, appropinquante eo, Ariſtoteles, praefectus regis, urbe exceſſiſſet. et ceterae urbes in Euboea ſine certamine traditae, poſt paucosque dies, omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modeſtia poſt victoriam, quam ipſa victoria, laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem, quae geſta eſſent, ſenatus populusque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is a Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achajae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae atque Acarnaniae litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae trajecit. quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit. ante lucem ingreſſus urbem, a porta ad praetorem M. Junium iter intendit. Is prima luce

luce ſenatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a conſule dimiſſus, cum adveniens audiſſet, praegreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſupervenit exponenti, quae geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem, quae in ſenatu, de rebus in Aetolia geſtis expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt; et ut quadraginta hoſtiis majoribus praetor, quibus Diis ei videretur, ſacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus: argenti bigati prae ſe tulit centum triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti ſeptem.

XXII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemiſit, *ut tunc ſaltem, experti regiam vanitatem, reſipiſcerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui, ſeu erroris venia. et ceteras Graeciae civitates defeciſſe eo bello ab optime de ſe meritis Romanis: ſed, quia poſt fugam regis, cujus fiducia officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpae, in fidem receptas eſſe. Aetolos quoque, quanquam non ſecuti ſint regem, ſed arceſſierint, et duces belli, non ſocii, fuerint, ſi poenitere poſſint, poſſe et incolumes eſſe.* Ad ea cum pacati nihil reſponderetur, appareretque, armis rem gerendam, et, rege ſuperato, bellum Aetolicum integrum reſtare; caſtra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis, ab omni parte equo moenia eſt circumvectus. Sita eſt Heraclea in radicibus Oetae montis: ipſa in campo, arcem imminentem loco alto et undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noſcenda erant, quatuor ſimul locis aggredi urbem conſtituit. a flumine Aſopo, qua et gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi praepoſuit: arcem extra muros, quae frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a ſinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adverſus Dianae templum, Ap. Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra

paucos dies turres, arietesque, et alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et cum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deserta, quae in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque, et caementa, et saxa variae magnitudinis, praebebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem oppugnabant: Aetoli contra armis se tuebantur. nam, cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: et ipsi, cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et impigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et segnius. Etenim, cum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque, ac vigiliae conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos jam Aetolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugae affirmabant, tale consilium iniit. media nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde coepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae et ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV.

XXIV. Conſul, cum nocte media intermiſiſſet oppugnationem, quarta vigilia rurſus ab tribus partibus ſumma vi aggreſſus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites ſignumque exſpectantes juſſit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hoſtes concurſuros. Aetoli pars ſopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex ſomno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad ſtrepitum pugnantium in tenebris currunt. Hoſtes partim per ruinas jacentis muri transſcendere conantur: partim ſcalis aſcenſus tentant. adverſus quos undique ad opem ferendam occurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: ſed, qui oppugnarent, intenti ſignum exſpectabant; defenſor nemo aderat. Jam diluceſcebat, cum ſignum conſul dedit: et ſine ullo certamine partim per ſemiruta, partim ſcalis integros muros transſcendere. Simul clamor, index capti oppidi, eſt exauditus, undique Aetoli, deſertis ſtationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permiſſu conſulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex poteſtate hoſtium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae ſentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites cum in duas diviſiſſet partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem juſſit, quae, faſtigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; ſed adeo prope geminata cacumina eorum montium ſunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem poſſint: cum dimidia parte militum conſul, ab urbe eſcenſurus in arcem, ſignum ab iis, qui ab tergo in rupem evaſuri erant, exſpectabat. Non tulere, qui in arce erant, Aetoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum; et fractis jam animis, et nulla ibi praeparata re ad obſidionem diutius tolerandam; utpote congregatis feminis, puerisque, et imbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam poſſet. itaque, ad primum impetum abjectis armis, dediderunt ſeſe. Traditus inter ceteros princeps Aetolorum Damocritus eſt: qui principio belli decretum Aetolorum, quo arceſſendum Antiochum cenſuerant, T. Quinctio poſcenti reſponderat: *In Italia daturum,*

turum, cum castra ibi Aetoli posuissent. ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum. et quia Lamia cum posita est in tumulo, tum regionem ea maxima despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt; cum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: et in asperis locis silex saepe impenetrabilis ferro occurrebat. et, cum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret: *aequius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia victoriae habere.* Ita recessum ab Lamia est, et propinquae clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Aetoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos et Thoas idem, qui antea, missus est. mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Graeciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret. *id cum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere, Romanos, omni cura vacuos, cum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copiis*

piis in Aſiam trajicere. Vera erant, quae dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in praeſentia pecuniam, quae ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque affirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipſum haud invitum morantem, ut exactor praeſens promiſſorum adeſſet.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: et poſt paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Aſiam miſerant legatos, abjectis belli conſiliis, pacis petendae oratores ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſus conſul interfatus, cum alia ſibi praevertenda eſſe dixiſſet, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis miſſo, juſſit. ei, quae ſecum acturi fuiſſent, exponere, et ſi qua vellent alia. Hypatam ut eſt ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt; conſultantes, quonam agendum modo apud conſulem foret. His parantibus antiqua foederum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Abſiſtere iis*, Flaccus juſſit, *quae ipſi violaſſent ac rupiſſent. confeſſionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem verſam. nec enim in cauſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis poſitam eſſe. et ſe ſuppliciter agentibus iis affuturum, et apud conſulem, et Romae in ſenatu. eo quoque enim mittendos fore legatos.* Haec una via omnibus ad ſalutem viſa eſt, *ut in fidem ſe permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi ſupplices verecundiam ſe impoſituros: et ipſos nihilominus ſuae poteſtatis fore, ſi quid melius fortuna oſtendiſſet.*

XXVIII. Poſtquam ad conſulem ventum eſt, Phaeneas legationis princeps longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compoſitam, ita ad extremum finivit, ut diceret, *Aetolos ſe ſuaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id conſul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Aetoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaeneas, in quo id deſerte ſcriptum erat, oſtendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, poſtulo, ut mihi Dicaearchum civem veſtrum, et Meneſtam Epirotam,*

tam, (Naupactum is cum praeſidio ingreſſus ad defectionem compulerat) *et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum conſilio ab nobis defeciſtis, ſine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, *Non in ſervitutem*, inquit, *ſed in fidem tuam nos tradidimus. et certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quae moris Graecorum non ſint.* Ad haec conſul, *Nec*, *Hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Aetoli ſatis ex more Graecorum factum eſſe cenſeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto ſuo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos jam jubeo:* afferrique catenas, et circumſiſtere lictores juſſit. Tum fracta Phaeneae ferocia, Aetolisque aliis eſt: et tandem, cujus conditionis eſſent, ſenſere. et, *ſe quidem*, Phaeneas, *et qui adſint Aetolorum, ſcire facienda eſſe, quae imperentur*, dixit: *ſed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus eſſe. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Aetolis, induciae datae; et Hypatam reditum eſt. Ubi cum in conſilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipſis prope accidiſſent, expoſuiſſet; ingemuerunt quidem principes conditioni ſuae, parendum tamen victori cenſebant, et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium.

XXIX. Poſtquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo ſaevitia imperii atque indignitate exaſperati animi ſunt, ut, ſi in pace fuiſſent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum ſe tradere poſſe?* Et ſpes forte oblata, quod Nicander, eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exſpectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conſcenderat navem, in Aetoliam perfecta legatione, rediens Phalara in ſinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum, deductusque ad regem eſt,

eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nuntiatum eſt, velut hoſpitis, non hoſtis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique juſſum, atque inde, dimiſſis aliis, ſolum retentum, ipſum quidem de ſe timere quidquam vetuit. Aetolorum prava conſilia, atque in ipſorum caput ſemper recidentia, accuſavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxiſſent. *Sed praeteritorum, quae magis reprehendi, quam corrigi, poſſint, oblitum ſe, non facturum, ut inſultet adverſis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adverſus ſe odia debere; et Nicandrum privatim ejus diei, quo ſervatus a ſe foret, meminiſſe.* Ita datis, qui in tutum eum proſequerentur, Hypatam Nicander conſultantibus de pace Romana ſupervenit.

XXX. M'. Acilius, vendita, aut conceſſa militi circa Heracleam praeda, poſtquam nec Hypatae pacata eſſe conſilia, et Naupactum concurriſſe Aetolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit; praemiſſo Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipſe Oetam aſcendit, Herculique ſacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei ſit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus reliquum iter ſatis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem eſt ventum, (mons eſt altiſſimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et jumenta multa ex agmine praecipitata cum ipſis oneribus ſunt, et homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo praeſidio, ut clauderet transitum, inſediſſet. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum deſcendit: et, uno caſtello adverſus arcem poſito, ceteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu moenium, circumſedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleae, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Meſſene in Peloponneſo ab Achaeis, quod concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari coepta eſt. Etenim duae civitates, Meſſene et Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Aetolis ſentiebant. Elei tamen, poſt fugatum ex Graecia Antiochum, legatis

Achaeorum lenius responderant, *dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum suarum, cum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nuntiarent, Messenios Romanis, non Achaeis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: et, soluta obsidione, expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio occurrit; et, cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum jussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achaeorum concilii essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere jussit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret. qua expeditione fractis animis, Aetolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nuntiis, pecuniam pactus, insulam Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani. *non enim M'. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas pugnasse.* Diophanes adversus

haec

haec purgare interdum ſeſe gentemque; interdum de jure facti diſſerere. Quidam Achaeorum et initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, et tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribusque iis decretum eſt, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, ſicut adverſantibus aſper, ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem*, inquit, *poſſeſſionem ejus inſulae cenſerem Achaeis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. ceterum ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum tegumen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe; ubi exſerit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud diſſimilìter vos, Achaei, clauſos undique mari, quae intra Peloponneſi ſint terminos, ea et jungere vobis, et juncta tueri facile; ſimul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quae extra ſint, et expoſita ad omnes ictus eſſe.* Aſſentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auſo, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiſcentem conſulem ad Naupactum percontatus, ſi ſe interim, quae defeciſſent ab ſocietate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio eſſet. Deſtituti enim ab omni ſpe, cum deſertos ſe ab Antiocho, ſpem nullam in Aetolis eſſe cernerent, dies noctesque aut Philippi hoſtis adventum, aut infeſtiorem etiam, quo juſtius irati erant, Romanorum exſpectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in praeſidio relicti, poſtea plures, plerique inermes, ex proelio adverſo fuga delati, nec virium, nec animi ſatis ad obſidionem tolerandam habebant. itaque praemiſſis a Philippo, qui ſpem impetrabilis veniae ostendebant, reſponderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingreſſum principum quidam urbe exceſſerunt: Eurylochus mortem ſibi conſcivit. Antiochi milites (ſic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, proſequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lyſimachiam deducti ſunt. Erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Iſidorus:

rus: eae quoque cum praefecto ſuo dimiſſae ſunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhabiae quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quae jam per duos menſes (ſed prope excidium erat) oppugnabatur, et, ſi capta vi foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quanquam merito iratus erat Aetolis, quod ſolos obtrectaſſe gloriae ſuae, cum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate ſua motos eſſe, cum, quae tum maxime acciderant, caſura praemonens, a furioſo incepto eos deterreret; tamen, ſui maxime operis eſſe credens, nullam gentem liberatae a ſe Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile noſceretur ab Aetolis, coepit. Confeſtim a primis ſtationibus cognitus eſt, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium eſſe. itaque, concurſu facto undique in muros, manus pro ſe quisque tendentes, conſonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac ſervaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in ſe eſſe. Ceterum, poſtquam ad conſulem venit: *Utrum fefellit*, inquit, *te, M'. Acili, quid agatur? an, cum ſatis pervideas, nihil id magnopere ad ſummam rem pertinere cenſes?* Erexerat exſpectatione conſulem; et, *Quin expromis*, inquit, *quid rei ſit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum jam prope annus circumactus ſit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non ſigna hoſtium vidit, non ſolum urbes, ſed tot jam gentes, Athamaniam, Perhaebiam, Aperantiam, Dolopiam, ſibi adjunxiſſe? Atqui non tantum intereſt noſtra, Aetolorum opes ac vires minui, quantum, non ſupra modum Philippum creſcere, ut victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere.*

XXXV. Aſſentiebatur his conſul: ſed pudor, ſi irrito incepto abſcederet obſidione, occurrebat: tota inde Quin-

Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Aetoli fuerant, rediit. ibi cum impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se jussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut et irae meae et orationi temperem. Evenerunt, quae praedixi eventura. et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec aspernatus est legationem consul. induciisque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium trajecit. ibi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum. et neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam Achaei, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerant Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse infitiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se causam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotae Romam missi senatum adierunt. iis, magis, quae non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in aede Jovis Optimi Maximi, permissum ab senatu. centum pondo coronam auream posuerunt.

runt. Non responsum solum benigne legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos propraetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes Matris Magnae Idaeae dedicata est; quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandae causa ludi facti: et eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo haec, jam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii, proditum memoriae est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, haruspices jusserunt. Tarracinae

et

et Amiterni, nuntiatum eſt aliquoties lapidibus pluiſſe; Minturnis aedem Jovis et tabernas circa forum de coelo tactas eſſe; Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe. Eorum prodigiorum cauſa libros Sibyllinos ex ſenatusconſulto decemviri cum adiſſent, renuntiarunt, *Jejunium inſtituendum Cereri eſſe, et id quinto quoque anno ſervandum: et ut novendiale ſacrum fieret, et unum diem ſupplicatio eſſet. coronati ſupplicarent: et conſul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite ſolvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur conſul, atque inde Cn. Domitium proconſulem, dimiſſo exercitu, Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Bojorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſo caſtra Q. Minucii proconſulis aggreſſi ſunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit; intentus, ne qua transſcenderet hoſtis munimenta. Prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſustinuere. Poſtremo, cum alia atque alia agmina erumperent, et integri feſſis ſuccederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. caeſa ſupra quatuor millia hoſtium; ex Romanis ſociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus P. Cornelius conſul cum Bojorum exercitu ſignis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium caeſa, Antias Valerius ſcribit; capta tria millia et quadringentos; ſigna militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta ſeptem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi ut in numero ſcriptori parum fidei ſit, (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam victoriam fuiſſe apparet, quod et caſtra capta ſunt, et Boji poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, et quod ſupplicatio ejus victoriae cauſa decreta ab ſenatu, victimaeque majores caeſae.

XXXIX.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem eſt ingreſſus. argenti transtulit duodecim millia pondo: bigati argenti centum triginta: auri centum viginti ſeptem pondo. P. Cornelius conſul primo, obſidibus a Bojorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quo, ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimiſit, et adeſſe Romae ad diem triumphi juſſit. ipſe, poſtero die, quam venit, ſenatu in aedem Bellonae vocato, cum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blaeſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi*, cenſebat. *Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Bojis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum transiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum frequentandum deductos eſſe milites, qui egregiam navare operam reipublicae potuiſſent: poſſent etiam, ſi ſenatus, quod feſtinatione triumphi praetermiſſum eſſet, id reſtituere differendo triumpho vellet. Juberent, conſulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures ſubigantur. Niſi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos poſt menſes proconſulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magiſtratu non triumphaverunt, triumphaturum eſſe.*

XL. Ad ea conſul, *Neque ſe Ligures provinciam ſortitum eſſe*, ait, *neque cum Liguribus bellum geſſiſſe, neque triumphum de iis poſtulare. Q. Minucium confidere brevi, ſubactis iis, meritum triumphum poſtulaturum atque impetraturum eſſe. ſe de Gallis Bojis poſtulare triumphum, quos acie vicerit, caſtris exuerit: quorum gentem, biduo poſt pugnam, totam acceperit in deditionem: a quibus obſides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enim-*

enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum caesam, multa millia capta: senes pueros que Bojis superesse. Itaque id quenquam mirari posse, cur victor exercitus, cum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit; utro tandem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes demittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam matrem Idaeam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus adjicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore. Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa aenea Gallica: et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum. ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. militibus, qui currum secuti sunt, trecenos vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suae victoriae fructu se defraudaret, non disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei

magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando, faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, ajebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam trajicere: et multo majorem causam Antiochum, quam Aetolos, esse. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia et de ipsa Asia, brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera et providere, et fideliter praedicere visus. itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare et deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus Romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus orae convenire jusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam praetervectus, cum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatum adiit, cum venisset, percontatus de statu belli, (necdum enim omnia in Graecia perpacata erant) et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samum Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piraeeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; cum Aeginae diu incertus

con-

consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A. Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta rostratis navibus, multis praeterea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuntios ad regem misit. qui, omissis quae in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit: et concilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: *et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiae naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, cum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque et ventorum: quae omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae, erant, profecti Phocaeam petierunt. inde, cum audisset, appropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quae ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythraeorum, tanquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chio-

rum in Aegaeum mare verſum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque ſumto, Phocaeam trajiciunt. Eumenes, Elaeam ad ſuam claſſem profectus, paucis poſt inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo a Phocaea ad Romanos, parantes inſtruentesque ſe ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transverſis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulae naves ire; deinde, ut lenita paulum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui ſuper Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hoſtes allatum eſt, occaſione pugnandi laetus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare jubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, ſimul armamenta componens, opperitur inſequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant, quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: juſſis, qui ſequebantur, adverſus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum eſt, et ipſe, quanta maxima celeritate poteſt, concitat naves. Jam omnibus in conſpectu erant: duae Punicae naves antecedebant Romanam claſſem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves. et ut in numero impari, duae regiae unam circumſiſtunt: et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transſcendunt armati, et dejectis caeſisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quae compari Marte concurrerat, poſtquam captam alteram navem vidit, priusquam a tribus ſimul circumveniretur, retro ad claſſem refugit. Livius, indignatione accenſus, praetoria nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duae, quae Punicam unam navem circumvenerant, cum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendae navis cauſa juſſit, et in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere, et, ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſent, memi-

meminiſſe Romanae virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, et paſſim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat, ut animadvertit laevum cornu hoſtium ab Livio turbatum, dextrum ipſe, ubi aequa pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo poſt primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, et in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſtquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem abſtiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſis. Romanae claſſis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Epheſi, fugae finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. medio fere in curſu obviae fuere iis quinque et viginti tectae Rhodiae naves, cum Pauſiſtrato praefecto claſſis. Iis adjunctis, Epheſum hoſtem perſecuti, ante oſtium portus acie inſtructa ſteterunt. Poſtquam confeſſionem victis ſatis expreſſerunt, Rhodii et Eumenes domos dimiſſi. Romani, Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae praetervecti, nocte anchoris jactis, poſtero die in inſulam ad ipſam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocaeam transmittunt. Ibi relictis ad praeſidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas claſſis venit: et, cum jam hiems appeteret, foſſa valloque circumdatis naves ſubductae. Exitu anni comitia Romae habita, quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum.

Postero die praetores creati, M. Tuccius, L. Aurunculejus, Cn. Fulvius, L. Aemilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPITOME LIBRI XXXVII.

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia decerneretur, cum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani, ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi juverant, quaedam civitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus appellatus est.

LIBER XXXVII.

I. L. Cornelio Scipione, C. Laelio consulibus nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Aetolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adjuti sunt. Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in causa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensan-

ſantes maleficia. Ceterum et praeſentes interrogationibus undique ſenatorum, confeſſionem magis noxae, quam reſponſa, exprimentium, fatigati ſunt, et, excedere curia juſſi, magnum certamen praebuere. Plus ira, quam miſericordia, in cauſa eorum valebat; quia non ut hoſtibus modo, ſed tanquam indomitae et inſociabili genti, ſuccenſebant. Per aliquot dies cum certatum eſſet, poſtremo neque dari, neque negari pacem placuit. duae conditiones eis latae ſunt: vel ſenatui liberum arbitrium de ſe permitterent: vel mille talentûm darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in ſe arbitrium ſenatui permitterent, nihil certi reſponſum eſt. ita infecta pace dimiſſi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere juſſi. Tum de conſulum provinciis coeptum eſt agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in ſenatu poterat. is, cum ſenatus aut ſortiri, aut comparare inter ſe provincias conſules juſſiſſet, elegantius facturos dixit, ſi judicio Patrum, quam ſi ſorti eam rem permiſiſſent. Scipio, reſponſo ad hoc dato, *cogitaturum, quid ſibi faciendum eſſet*, cum fratre uno locutus, juſſusque ab eo permittere audacter ſenatui, renuntiat collegae, *facturum ſe, quod is cenſeret.* Cum res, aut nova, aut vetuſtate exemplorum memoriae jam exoletae, relata exſpectatione certaminis ſenatum erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri ſuo provinciam Graeciam decreviſſent, ſe legatum iturum.* Haec vox, magno aſſenſu audita, ſuſtulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano conſuli legionibusque Romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt.

II. Praetores inde provincias ſortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Regillus claſſem, P. Junius Brutus Tuſcos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Conſuli deinde, cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus eſſet, in ſupplementum addita peditum ci-

vium Romanorum tria millia, equites centum, et socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti: et adjectum, ut, cum in provinciam venisset, si e republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duae legiones Romanae, et socium Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, et P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello mulctaverat Bojos, deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et socium ac Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam trajectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, et centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, et decem millia socium ac Latini nominis scribere, et quadringentos equites. L. Aemilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, et socios navales a M. Junio praetore superioris anni accipere jussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, et iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae: Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Juno-

Junonis Lucinae templum de coelo tactum erat, ita ut faſtigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nurſiae ſereno ſatis conſtabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud ſe pluiſſe Tuſculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro ſuo peperiſſe. Ea procurata, Latinaeque inſtauratae; quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum cauſa fuit, quibus Diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id ſacrificium adhibiti: et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficiſceretur, fornicem in Capitolio adverſus viam, qua in Capitolium aſcenditur, cum ſignis ſeptem auratis, et duobus equis, et marmorea duo labra ante fornicem poſuit. Per eosdem dies principes Aetolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater ejus erant, ab duabus cohortibus, miſſis a M'. Acilio, Romam deducti, et in Lautumias conjecti ſunt. cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius conſul juſſit. Legati a Ptolemaeo et Cleopatra, regibus Aegypti, gratulantes, quod M'. Acilius conſul Antiochum regem Graecia expuliſſet, venerunt; adhortantesque, ut in Aſiam exercitum trajicerent, *omnia perculſa metu non in Aſia modo, ſed etiam in Syria, eſſe; reges Aegypti ad ea, quae cenſuiſſet ſenatus, paratos fore.* Gratiae regibus actae: legatis munera dari juſſa, in ſingulos quaternûm millium aeris.

IV. L. Cornelius conſul, peractis, quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipſe in ſupplementum ſcripſiſſet, quique in Bruttiis cum A. Cornelio propraetore eſſent, ut hi omnes Idibus Quinctilibus Brundiſium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apuſtium, C. Fabricium Luſcinum, qui ex ora maritima undique naves Brundiſium contraherent: et, omnibus jam paratis, paludatus ab urbe eſt profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis ſociisque, qui emerita ſtipendia ſub imperatore

tore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, et nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quinctiles, coelo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculejo negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post proelium navale majorem classem aliquanto reparare. Aetoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni, memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam aggredi rem, et Lamiam oppugnare. Nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est aggressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, cum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, jam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit; et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam praetorium dimitteret, denuntiavit, *ut ante lucem armati paratique essent. nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, cum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim divisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen segnia aestiva essent, et Aetoli non

non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur; et cum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabantur. omnis spes in armis et audacia erat. eruptionibus crebris et stationes hostium, et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, cum allatum est, successorem, Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim millibus peditum, et quingentis equitibus consul veniebat. Jam in sinum Maliacum venerat: et praemissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, postquam responsum est, nihil, nisi ex communi Aetolorum decreto, facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatae, nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (jam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui, causam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam et regem Antiochum spectabat, jusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit: et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis; *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa, in fidem suam venisse. in omnibus se majora clementiae benignitatisque, quam virtutis bellicae, monumenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, cum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant.

fuerant. Eo tanquam novo cum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat; et, permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum jusserunt, et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum, ut mutaret consul: et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses sunt: et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit, auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. *Dilationem nihil ad praesentia mala, quippe quae ultima essent, adjecturam. levari per multos casus, tempore interposito, praesentes clades posse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, a consule impetraverunt: et, soluta obsidione Amphissae, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, provincia decessit: et consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, si imperio nostro fidus est, et iter, et commeatus, et omnia, quae in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet, qui mittetur.* Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, novare eum

eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes: postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Haec referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore et majore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu et accepit, et prosecutus est rex. Multa in eo et dexteritas, et humanitas visa, quae commendabilia apud Africanum erant, virum sicut ad cetera egregium, ita a comitate quae sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente et praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in aparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *Superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum. quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem hostium aequaret.* Itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum arcessendas naves, et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enisius et eas, quae erant, reficere, et alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens, etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exsoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes: quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythrisque Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, cum magnam praedam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem praedam intra paucos dies averterunt.

IX.

IX. Inter haec Phocaeae seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praesidium Romanum excessit. tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in Romana societate perstandum censebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore aestate erat, eo maturius aequinoctio verno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex et triginta navibus miserunt. Jam Livius a Canis cum triginta navibus et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet, quae opus essent. In portum, quem vocant Achaeorum, classem primum advertit. inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervae facto, legationes finitimas ab Elaeunte, et Dardano, Rhoeteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; et, decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Sestum oppugnandam trajecit. Jam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni habitu ante portam occurrunt. Jussu se matris Deûm famulos Deae venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis. ubi cum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum haec in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus, (erat autem exsul Rhodius) cum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum praefectum superbe quaedam et contemtim in se concionantem dixisse, praecipuo certamine animi adversus eum sumto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, *Et se*

se Pausistrato Patriaeque suae magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se restitui in patriam posse. Cum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percontaretur; fidem petenti dedit agendae communiter rei, aut silentio tegendae. Tum internuntius, *regiam classem aut totam, aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiae terrae petit: ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, substitit. Ultro citroque nuntii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio ejus Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea, quae pollicitus esset, facturum*, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu sua testata daret. inde ratio simulatae proditionis composita, *Omnium se rerum apparatum omissurum*, Polyxenidas dicere: *non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum; paucas ante portum Ephesi in salo habiturum; quas, si exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit; ut paratus esset, cum signum aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatae causa venisset, pro speculatore deprehensus deducitur Panormum ad praefectum. is percontanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesium ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia tegi: nun-

nunquam intentius rem navalem adminiſtratam eſſe. Haec ne pro veris audirentur, animus errore et ſpe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, ſatis omnibus comparatis, nocte remige a Magneſia arceſſito, deductisque raptim, quae ſubductae erant, navibus, cum diem non tam in apparatu abſumſiſſet, quam quod conſpici proficiſcentem claſſem nolebat; poſt ſolis occaſum profectus ſeptuaginta navibus tectis, vento adverſo, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem cauſam quieſſet, nocte in proxima Samiae terrae trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter eſſet, Panormum ad tergum hoſtium ducere, ipſe interim, claſſe diviſa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pauſiſtratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hoſtes poſſe ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hoſtem ſubmoturus. id inceptum ejus Nicander a terra viſus cum turbaſſet, repente mutato conſilio, naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, cum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus, unam viam ſalutis eſſe ratus, ſi vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet; poſtquam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi ceteris juſſis, ipſe princeps concitata nave remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos et Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehenſae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captae. quinque tantum Rhodiae naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis via ſibi inter confertas naves facta. contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae ſe portabant. Erythraeae triremes, cum haud procul a Samo Rhodiis navi-

navibus, quibus ut essent praesidio, veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque ejusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem toleraffet, praesidio regio tutante moenia, jam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendae urbis agebant. rem distinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Haec agentibus cum intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Livius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam cum teneri valido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse; depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit. nam, praeter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant; multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias, praefecto omnium Eudamo, miserunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde cum in proxima Samiae vellent trajicere, non exspectato solis

ortu, ex quo ſtatum coeli notare gubernatores poſſent, in incertam tempeſtatem miſerunt. Medio in curſu, aquilone in ſeptemtrionem verſo, exaſperato fluctibus mari jactari coeperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hoſtes, ut ſe Rhodiae claſſi conjungerent, ab Epheſo profectus, primo ad Myonneſum ſtetit: inde ad Macrin (quam vocant) inſulam trajecit, ut praetervehentis claſſis ſi quas aberrantes ex agmine naves poſſet, aut poſtremum agmen opportune adoriretur. Poſtquam ſparſam tempeſtate claſſem vidit, occaſionem primo aggrediendi ratus, paulo poſt increbreſcente vento, et majores jam volvente fluctus, quia pervenire ſe ad eos videbat non poſſe, ad Aethaliam inſulam trajecit, ut inde poſtero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiae deſertum tenuerunt: claſſis cetera, noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agreſtibus cognito, hoſtium naves ad Aethaliam ſtare, conſilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exſpectarent claſſem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, cum fruſtra ſtetiſſet, Epheſum rediit. Tum Romanae naves vacuo ab hoſtibus mari Samum trajecerunt. Eodem et Rhodia claſſis poſt dies paucos venit. quam ut exſpectatam eſſe appareret, profecti extemplo ſunt Epheſum, ut aut decernerent navali certamine, aut, ſi detrectaret hoſtis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatum) timoris confeſſionem exprimerent. Contra fauces portus inſtructa in frontem navium acie ſtetere. poſtquam nemo adverſus ibat, claſſe diviſa, pars in ſalo ad oſtium portus in ancoris ſtetit; pars in terram milites expoſuit. In eos, jam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in praeſidio Epheſi erat, jam moenibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. Poſtero die, inſidiis medio ferme viae poſitis, ad eliciendum extra moenia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, cum ea ipſa ſuſpicio, ne quis exiret, deterruiſſet, redie-

redierunt ad naves: et, terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit. qui, audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. prosecutae etiam apertae Atheniensium naves sunt. Aegeo mari trajecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Aemilium, praesidii causa se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Trajicienti Aemilio a Chio Samum, duae Rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, accepta a Livio classe, et sacrificio, ut assolet, rite facto, Aemilius concilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) *Neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere. et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum, longum, et angustum, et vadosum ostium portus sit. Ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.*

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, *Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus praebendum? an nihilominus tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demer-*

demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes, in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant. Eudamus, praefectus Rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, *Omissa in praesentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam*, censuit, *et Patara, caput gentis, in societatem adjungenda. in duas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: et eam classem, quae in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae conjungatur.* Haec maxime movit sententia. placuit tamen, Regillum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, et quatuor quadriremibus Rhodiis, et duabus apertis Smyrnaeis, in Lyciam est missus, Rhodum prius jussus adire, et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas praetervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enise fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul et, ad quam rem missus esset, iis exposuit, et consuluit eos. Approbantibus cunctis, et ad eam, quam habebat, classem assumtis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos: sperabantque, subito terrore aliquid moturos. postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, et nocte imminente. Praetervecti moenia, portum Phoenicunta, minus duûm millium spatio inde distantem, petiere, navibus ab maritima vi tutum:

tum; ſed altae rupes inſuper imminebant, quas celeriter oppidani, aſſumtis regiis militibus, quos in praeſidio habebant, ceperunt. adverſus quos Livius, quanquam erant iniqua ac diſſicilia ad exitus loca, Iſſaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos juvenes miſit. Ii, dum miſſilibus primo et adverſus paucos levibus excurſionibus laceſſebatur magis, quam conſerebatur, pugna, ſuſtinuerunt certamen: poſtquam plures ab urbe affluebant, et jam omnis multitudo effundebatur, timor inceſſit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terra periculum eſſet: ita non milites ſolum, ſed etiam navales ſocios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites ſolum aliquot, ſed L. Apuſtius tumultuario proelio cecidit. poſtremo tamen fuſi fugatique ſunt Lycii, atque in urbem compulſi: et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmiſſicum profecti ſinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omiſſa Patara amplius tentandi ſpe, Rhodii domum dimiſſi ſunt. Livius, praetervectus Aſiam, in Graeciam transmiſit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Theſſaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Aemilius, poſtquam omiſſas in Lycia res, et Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipſe ab Epheſo, repulſus tempeſtate, irrito incepto Samum revertiſſet, turpe ratus, tentata fruſtra Patara eſſe, proficiſci eo tota claſſe, et ſumma vi aggredi urbem ſtatuit. Miletum et ceteram oram ſociorum praetervecti, in Bargylietico ſinu exſcenſionem ad Jaſſum fecerunt. Urbem regium tenebat praeſidium: agrum circa Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Miſſis deinde, qui per colloquia principum et magiſtratuum tentarent animos, poſtquam nihil in poteſtate ſua reſponderunt eſſe, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Jaſſenſium exſules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare inſtiterunt, *Ne urbem, et vicinam ſibi, et cognatam, innoxiam perire ſinerent. Sibi exſilii nullam aliam cauſam eſſe, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipſi pulſi ſint, teneri eos,*

qui in urbe maneant. omnium Jassensium unum mentem esse, ut servitutem regiam effugerent. Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege assumto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, cum oram Asiae legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Aemilium: vocatosque Rhodios cum percontatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, cum respondissent, non posse; causam nactus omittendae rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima oppugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit: deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo, stationibus ante urbem positis, et excursionibus equitum levisque armaturae, magis lacessebat, quam sustinebat, hostem. postremo, cum, per levia certamina expertus, nulla parte virium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quae postquam Samum sunt nuntiata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elaeam petit: inde, cum praesto fuissent equites peditumque expediti,

diti, praesidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elaeae, et tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est; et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu jam in Macedonia esse, pararique, quae ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, prius, quam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus Elaeam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit, misso caduceatore ad Aemilium, velle se de pace agere.

XIX. Aemilius, Eumene a Pergamo accito, adhibitis et Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes, *Nec honestum esse*, dicere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste, inclusi moenibus et obsessi velut, leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, injussu populi Romani pepigerimus? Quaero enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat, aut populus jubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, et rursus in hiberna copiae reductae, omisso bello, exhauriant commeatibus praebendis socios: deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfecisse.* Haec sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, evastatis Elaeensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum, hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo

loco Aſiae major regiis militibus parta eſt praeda. Eodem Adramytteum, ut urbi praeſidio eſſent, navibus circumvecti, Aemilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis praepoſito, acceſſerunt. quos egreſſos navibus obviam miſſi eb Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant, et ipſe dux Philopoemenis, ſummi tum omnium Graecorum imperatoris, diſcipulus. qui biduum ſimul ad quietem hominum equorumque, et ad viſendas hoſtium ſtationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque ſeſe, ſumſerunt. Ad radices fere collis, in quo poſita eſt urbs, regii ſuccedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in ſtationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Poſtquam ſemel compulſi metu ſe moenibus incluſerunt, contemtus eorum, et inde negligentia, apud regios oritur; non ſtratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma et ordines relictis, dilapſi ceteri ſparſerant ſe toto paſſim campo, pars in juvenales luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Haec Diophanes ex alta turbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, et ad juſſa praeſto eſſe jubet; ipſe Attalum adiit, et in animo ſibi eſſe dixit, hoſtium ſtationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adverſus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egreſſus, haud procul ſtatione hoſtium, occaſionem opperiens, conſedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam, credere eſſe: et hoſtes, paulisper in eos verſi, ut nihil moveri viderunt, nec ipſi quidquam ex ſolita negligentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos, velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſtquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus, quantum accelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua, quam poſſet effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem hoſtium improviſo

viſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, cum vincula abrupiſſent, trepidationem et tumultum inter ſuos fecerunt: pauci ſtabant impavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrenare, aut aſcendere facile poterant, multo majorem, quam pro numero equitum, terrorem Achaeis inferentibus. Pedites vero ordinati et praeparati ſparſos per negligentiam, et ſemiſomnos prope adorti ſunt: caedes paſſim fugaque per campos facta eſt. Diophanes, ſecutus effuſos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto, (ſpectaverant enim e moenibus Pergami non viri modo, ſed feminae etiam) in praeſidium urbis rediit.

XXI. Poſtero die regiae, magis compoſitae et ordinatae, ſtationes quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: et Achaei eodem ferme tempore, atque in eundem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrinque velut jam futurum impetum exſpectavere: poſtquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regii ſignis collatis abire agmine, ad iter magis, quam ad pugnam, compoſito, coepere. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in poſtremum agmen incurrit; tantumque rurſus pavoris ac tumultus incuſſit, ut, cum terga caederentur, nemo pugnandi cauſa reſtiterit. trepidantesque, et vix ordinem agminis ſervantes, in caſtra compulſi ſunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere caſtra coëgit. Antiochus, poſtquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum veniſſe audivit, ea quidem urbe abſtinuit, depopulatus agros. Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum expugnavit. Cotton, et Corylenus, et Aphrodiſias, et Crene, primo impetu captae ſunt. inde per Thyatira Sardes rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis praeſidio erat. Claſſis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes ad inſulam, quam Bachium vocant, (imminet urbi Phocaeenſium) appulerunt, et, quibus ante abſtinuerant templis ſignisque, (egregie autem exornata inſula erat) cum hoſtiliter diripuiſſent, ad

ad ipſam urbem transmiſerunt. eam diviſis inter ſe partibus cum oppugnarent, et viderent, ſine operibus, armis ſcaliſque capi non poſſe; miſſum ab Antiocho praeſidium trium millium armatorum cum intraſſet urbem; extemplo, oppugnatione omiſſa, claſſis ad inſulam ſe recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hoſtium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, et praeparare conſuli atque exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus eſſent: Romanam Rhodiamque claſſem redire Samum, atque ibi in ſtatione eſſe, ne Polyxenidas ab Epheſo moveret. Rex Elaeam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Aemilius, frater praetoris, deceſſit. Rhodii, celebratis exſequiis, adverſus claſſem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim ſuis navibus, et una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in ſtatione eſſent, profecti ſunt. Biduo ante, quam Eudamus cum claſſe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilida praefecto adverſus eandem Syriacam claſſem miſſae, aſſumtis navibus quatuor, quae Cariae praeſidio erant, oppugnantibus regiis, Daedala et quaedam alia parva caſtella obſidione exemerunt. Eudamum confeſtim exire placuit. additae huic quoque ſunt ad eam claſſem, quam habebat, ſex apertae naves. Profectus cum, quantum accelerare poterat, maturaſſet, ad portum, quem Megiſten vocant, praegreſſos conſequitur. inde uno agmine Phaſelidem cum veniſſent, optimum viſum eſt, ibi hoſtem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaſelis eſt: prominet penitus in altum, conſpiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet proſpectum. eo maxime, ut in obvio claſſi hoſtium eſſent, electus locus eſt. Ceterum, quod non providerunt, et loco gravi, et tempore anni, (medium enim aeſtatis erat) ad hoc inſolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. cujus peſtilentiae metu profecti, cum praeterveherentur Pamphylium ſinum, ad Eurymedontem amnem appulſa claſſe, audiunt ab Aſpendiis,

diis, ad Sidam jam hoftes effe. Tardius navigaverant regii, adverfo tempore Etefiarum, quod velut ftatum Favoniis ventis effet. Rhodiorum duae et triginta quadriremes, et quatuor triremes fuere. Regia claffis feptem et triginta majoris formae navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat. praeter has decem triremes erant. et hi adeffe hoftes ex fpecula quadam cognovere. Utraque claffis poftero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e portu movit: et, poftquam fuperavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo et confpecti ab hoftibus funt, et ipfi eos viderunt. Ab regiis finiftro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, praeerat. et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii lòngo agmine veniebant. prima praetoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediae claffi praeerat. Eudamus, poftquam hoftium aciem inftructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipfe in altum evehitur, et deinceps, quae fequebantur, fervantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum praebuit. nam nec fic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari poffet: et feftinans ipfe praepropere cum quinque folis navibus Hannibali occurrit. ceteri, quia in frontem dirigere juffi erant, non fequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque iis inter fe, jam in dextro cornu adverfus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et ufus rei maritimae terrorem omnem Rhodiis demfit. nam et in altum celeriter evectae naves locum poft fe quaeque venienti ad terram dedere; et, fi qua concurrerat roftro cum hoftium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines difcurfu praetervecta, in puppim impetum dabat. maxime exterruit hepteris regia, a multo minore Rhodia nave uno ictu demerfa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hoftium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praeftan-

ſtantem, urgebat: et circumveniſſet, ni, ſigno ſublato ex praetoria nave, (quo diſperſam claſſem in unum colligi mos erat) omnes, quae in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam ſuis concurriſſent. tum et Hannibal, quaeque circa eum erant naves, capeſſunt fugam: nec inſequi Rhodii, ex magna parte aegris, et ob id celerius feſſis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi ſubſtiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hoſtes, claudas mutilataſque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, e turri praetoriae navis ſilentio facto, *Exſurgite*, inquit, *et egregium ſpectaculum capeſſite oculis!* Conſurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hoſtium, prope una voce exclamavere omnes, ut ſequerentur. Ipſius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam et Chariclitum inſequi, quoad putarent tutum, juſſit. Aliquamdiu ſecuti ſunt: poſtquam terrae appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hoſtium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quae primo concurſu icta erat, aegre Phaſelidem pertraxerunt. inde Rhodum, non tam victoria laeti, quam alius alium accuſantes, quod, cum potuiſſet, non omnis ſubmerſa aut capta claſſis hoſtium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno proelio adverſo, ne tum quidem praetervehi Lyciam audebat, cum conjungi veteri regiae claſſi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum eſſet, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus roſtratis ad Patara et Megiſten portum miſerunt. Eudamum cum ſeptem navibus maximis ex ea claſſe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos juſſerunt; ut, quantum conſilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam laetitiam Romanis jam prius nuntius victoriae, deinde adventus attulit Rhodiorum. et apparebat, ſi ea cura Rhodiis demta eſſet, vacuos eos tuta ejus regionis maria praeſtaturos. ſed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimae, abscedere cuſtodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam claſſem, quae circa

circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatum modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam, Bithyniae regem, miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.* His motum Prusiam literae Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, ab suspicione tali averterunt: qui, praeter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse. et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate, vel viribus parem. Philippum et Nabin, hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, et filium obsidem redditum: et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumsisset.* Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit, quanto et spes victoriae certior Romanis, quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnae et certae fiduciae esset.

esset. Erat tamen momentum in praesentia spei, quod et magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: et ipsam urbem suae esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos. eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igitur, operibus oppugnare urbem aggressus, et ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrinque vineas et aggerem muro injunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique Romani implorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum esse: et turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessae auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem iterum vincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumtis jam omnibus, Chium parabant trajicere. id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia missae onerariae dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa

aversa insulae (objecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt) cum pararent trajicere, literis certior fit praetor, frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Tejos regiae classi benigne commeatus praebuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt: quas primo ex classe regia praetor esse ratus, institit sequi. apparuit inde, piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis praeda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. et celeritate superabant, levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. Itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus: a continenti arctae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quam, quae in statione sunt, naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. tandem, sub noctem vano incepto cum abstitissent, Teum postero die accessere: et, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geraesticum ipsi appellant) navibus constitutis, praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teji, cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, *et juvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *et quantum vini Polyxenidae promisissent. quae si eadem classi Romanae darent, revocaturum se a populatione militem; sin minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum cum retulissent legati,

voca-

vocatur in concionem a magiſtratibus populus, ut, quid agerent, conſultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia claſſe a Colophone profectus, poſtquam moviſſe a Samo Romanos audivit, et, ad Myonneſum piratas perſecutos, Tejorum agrum depopulari, naves in Geraeſtico portu ſtare, ipſe adverſus Myonneſum in inſula (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans, quid hoſtes agerent, primo in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam claſſem ad Samum, circumſeſſis ad exitum faucibus portus, expugnaſſet, ſic et Romanam expugnaturum. nec eſt diſſimilis natura loci. Promontoriis coëuntibus inter ſe ita clauditur portus, ut vix duae ſimul inde naves poſſint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria ſtantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera claſſe, ſicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expoſitis, terra marique ſimul hoſtes opprimere. quod non vanum ei conſilium fuiſſet, ni, cum Teji facturos ſe imperata promiſiſſent, ad accipiendos commeatus aptius viſum eſſet Romanis, in eum portum, qui ante urbem eſt, claſſem transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus oſtendiſſe, cum forte duae naves in arcto oſtio implicitos remos fregiſſent. et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret claſſem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho ſtativa habente.

XXIX. Traducta claſſe ad urbem, ignaris omnibus, egreſſi milites nautaeque ſunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; cum medio forte diei agreſtis quidam, ad praetorem adductus, nuntiat, *alterum jam diem claſſem ſtare ad inſulam Macrin, et paulo ante viſas quasdam moveri, tanquam ad profectionem, naves*. Re ſubita perculſus praetor tubicines canere jubet, ut, ſi qui per agros palati eſſent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud ſecus, quam in repentino incendio aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad ſuos revocandos, aliis ex urbe naves curſu repetentibus: incertisque

cla-

clamoribus (quibus ipsis tubae obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo et in mari et in terra foret, ni, partibus divisis, Aemilius, cum praetoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, cum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum laevo evecta cornu, ut amplecti et circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare ordinem Romanos, et tantum non jam circumiri a dextro cornu, concitat naves; (et erant Rhodiae longe omnium celerrimae tota classe) aequatoque cornu, praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam objecit.

XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiae duae et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant: Rhodiae naves agilitate, et arte gubernatorum, et scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant: et, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiae naves, ne prora concurrerent, cum declinassent, neque ipsae ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsae ad ictus praebebant. et, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad proelium, trepidabant. Plurimum tamen, quae solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani

cum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecere: momentoque temporis et media acies Antiochi, et laevo in cornu circumventae naves mergebantur. Dextra pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo, terrebatur. ceterum, postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae, relictis sociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis; quarum decem et tres captae in potestatem hostium venerunt, ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naves fractae sunt, vulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam, cum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave sua, unco dente, velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto, cum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis, latus alterum detersit: et debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, et Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum a Samo inten-

intenderat, navigat. ibi naves in proelio quaſſatas cum refeciſſet, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum miſit: Rhodias, parte praedae et ſpoliis navalibus decoratas, domum redire jubet. Rhodii impigre praevertere, ad trajiciendasque copias conſulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Claſſis Romana ab Chio Phocaeam trajecit. in ſinu maris intimo poſita haec urbs eſt, oblonga forma. duûm millium et quingentorum paſſuum ſpatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipſi appellant. mille et ducentos paſſus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille paſſuum excurrens medium fere ſinum velut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus anguſtis, duos in utramque regionem verſos portus tutiſſimos habet. qui in meridiem vergit, ab re appellant Nauſtathmon, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipſum Lamptera eſt.

XXXII. Hos portus tutiſſimos cum occupaſſet Romana claſſis; priusquam aut ſcalis, aut operibus, moenia aggrederetur, mittendos cenſuit praetor, qui principum magiſtratuumque animos tentarent. poſtquam obſtinatos vidit, duobus ſimul locis oppugnare eſt adortus. Altera pars infrequens aedificiis erat; templa Deûm aliquantum tenebant loci: ea prius ariete admoto, quatere muros turresque coepit. deinde, cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries. et jam utrinque ſternebantur muri. ad quorum caſum cum impetum Romani milites per ipſam ſtragem ruinarum facerent, alii ſcalis etiam aſcenſum in muros tentarent; adeo obſtinate reſtiterunt oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute, quam in moenibus auxilii eſſe. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani juſſit, ne objiceret incautos furentibus deſperatione ac rabie. Diremto proelio, ne tum quidem ad quietem verſi; ſed undique omnes ad munienda et obmolienda, quae ruinis ſtrata erant, concurrerunt. Huic operi intentis ſupervenit Q. Antonius, a praetore miſſus: qui, caſtigata pertinacia eorum, *Majorem curam Romanis,*

vis, quam illis, osdenderet, *eſſe, ne in perniciem urbis pugnaretur. ſi abſiſtere furore vellent, poteſtatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem veniſſent, ſe tradendi.* Haec cum audiſſent, quinque dierum ſpatio ad deliberandum ſumto, tentata interim ſpe auxilii ab Antiocho, poſtquam legati miſſi ad regem, nihil in eo eſſe praeſidii, retulerant; tum portas aperuerunt, pacti ne quid hoſtile paterentur. Cum ſigna in urbem inferrentur, et pronuntiaſſet praetor, parci ſe deditis velle, clamor undique eſt ſublatus, *indignum facinus eſſe, Phocaeenſes, nunquam fidos ſocios, ſemper infeſtos hoſtes, impune eludere.* Ab hac voce, velut ſigno a praetore dato, ad diripiendam urbem paſſim diſcurrerunt. Aemilius primo reſiſtere et revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: et in his tamen arbitrium eſſe imperatoris, non militum.* Poſtquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem miſſis, liberos omnes in forum ad ſe convenire jubet, ne violarentur: et in omnibus, quae ipſius poteſtatis fuerunt, fides conſtitit praetoris. Urbem agrosque, et ſuas leges iis reſtituit: et, quia jam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum claſſi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus conſuli, transgreſſo Aeniorum Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam claſſem ad Myonneſum, relictamque a praeſidio Lyſimachiam eſſe. Id multo, quam de navali victoria, laetius fuit: utique poſtquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus praeparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obſidenda urbe ſibi propoſuerant. Ibi paucos dies ſtativa habuere, ut impedimenta aegrique conſequerentur, qui paſſim per omnia Thraciae caſtella, feſſi morbis ac longitudine viae, relicti erant. Receptis omnibus, ingreſſi rurſus iter per Cherſoneſum, Hellespontum perveniunt. ubi, omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, ſine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, conceſſum ſibi transire cernentibus in Aſiam; quam rem magni certami-

taminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu: causaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: et ita mandatum ab rege erat. in eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat; notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, et quando, et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, cum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob haec cum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti concilio, legati verba sunt audita. Is, *multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse*, dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim, et Lampsacum, et Alexandriam Troadem, et Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia jam cessisse regem,*

gem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quae in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensae quoque, in bellum factae, partem dimidiam regem praestaturum populo Romano. Hae conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur, et alienam ne urgerent. Finirent Europa imperium. id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis et concordiae causa. regem passurum.* Ea, quae legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, *et impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem,* aequum censebant, *cujus culpa bellum excitatum esset; et, non Ionia modo atque Aeolide deduci debere praesidia regia; sed, sicut Graecia omnis liberata esset, ita, quae in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus, postquam nihil aequi in concilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror, cum te fortunam ejus, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus: si pacem tanquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam jugo accepto, quae disceptatio ex aequo, cum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor,*

ne

ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. publice nec habeo quidquam ab illo, nec dabo. Quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, cum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subjectus moenibus, positis, in urbem arcemque cum escendisset, sacrificavit Minervae praesidi arcis; et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, et Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit. inde, plurium dierum praeparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, prinsquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi cum audisset Antiochus, P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renuntiate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat: quam ut in castra me redisse audierit.* Quanquam sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti au-

ctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra: et ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubitâ altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset, secutus vestigia circa Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. deinde, cum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii, fessi jam et plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen millia, per se, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuere, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructae utrinque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in concilium advocavit, *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret?* *Instare*

Instare hiemem. aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellent, differendum esse in aestatem bellum. Nullum unquam hostem Romani aeque contemserunt. conclamatum undique est, *duceret extemplo, et uteretur ardore militum:* qui, tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formae fuit, et hominum et armorum genere. duae legiones Romanae, duae sociûm et Latini nominis erant: quina millia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarii postremos claudebant. Extra hanc veluti justam aciem, a parte dextra consul Achaeorum cetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat; extremos Tralles et Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant. quatuor tamen inde turmae equitum oppositae. Haec summa copiarum erat Romanis, et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant. Hi praesidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam, praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi praestant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. haec media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. hoc et roboris in regiis copiis erat, et, perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant. addebant speciem frontalia, et cristae, et tergo impositae turres, turribusque superstantes, praeter rectorem, quaterni armati. Ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos equites Gallograecorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, et ejusdem regionis mixti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis: ab eadem parte, paululum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides a genere armorum appellabantur. Dahae deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles. duo millia et quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtaei funditores, et Elymaei sagittarii. Ab laevo cornu phalangitis adjuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti; et similiter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe missi erant regi). Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti, et tria millia captaphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus et Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli, quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quae in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem

armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia cetratorum; (Pifidae hi erant, et Pamphylii, et Lycii) tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et fexdecim elephanti modico intervallo diftantes.

XLI. Rex ipfe in dextero cornu erat: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praepofuit: media acies tribus permiffa, Minioni, et Zeuxidi, et Philippo magiftro elephantorum. Nebula matutina, crefcente die levata in nubes, caliginem dedit. humor inde, ab auftro velut, perfudit omnia. Quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam et obfcuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes confpectum; et humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam lata acie, ne ex medio quidem cornua fua circumfpicere poterant, nedum extremi inter fe confpicerentur: et humor arcus fundasque et jaculorum amenta emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus fe perturbaturum hoftium aciem Antiochus crediderat, in fuos terrorem verterunt. armatae autem in hunc maxime modum erant. cufpides circa temonem ab jugo decem cubita exftantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent. et in extremis jugis binae circa eminebant falces; altera aequata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere objiceretur, abfcinderet: haec, ut prolapfos fubeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum utrinque binae eodem modo diverfae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, fi in extremo, aut in medio locatae forent, per fuos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum eft, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps effet auxilii genus, fi quis pavorem magis equis injiceret, quam jufta adoriretur pugna, Cretenfes fagittarios, funditoresque, et jaculatores equitum, non confertos, fed, quam maxime poffent, difperfos, excurrere jubet; fimul omnibus partibus tela ingerere. Haec velut procella, partim vulneribus miffilium undique conjectorum, partim clamoribus diffonis,

ſonis, ita conſternavit equos, ut repente, velut effrenati, paſſim incerto curſu ferrentur: quorum impetus et levis armaturae, et expediti funditores, et velox Cretenſis momento declinabant: et eques inſequendo tumultum ac pavorem equis cameliſque, et ipſis ſimul conſternatis, augebat, clamore et ab alia circumſtantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae: amotoque inani ludibrio, tum demum ad juſtum proelium, ſigno utrinque dato, concurſum eſt.

XLII. Ceterum vana illa res verae mox cladis cauſa fuit. auxilia enim ſubſidiaria, quae proxima locata erant, pavore et conſternatione quadrigarum territa, et ipſa in fugam verſa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum, diſſipatis ſubſidiis, perveniſſet equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum ſustinuerunt. alii fuſi ſunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppreſſi ſunt. Totum deinde laevum cornu inclinavit; et, turbatis auxiliaribus, qui inter equites, et quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi ſimul perturbati ordines, et impeditus intercurſu ſuorum uſus praelongarum haſtarum, (ſariſſas Macedones vocant) intulere ſigna Romanae legiones, et pila in perturbatos conjecere. ne interpoſiti quidem elephanti militem Romanum deterrebant, aſſuetum jam ab Africis bellis et vitare impetum belluae, et ex transverſo aut pilis inceſſere, aut, ſi propius ſubire poſſet, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis a fronte proſtrata erat, et ſubſidia circumita a tergo caedebantur: cum in parte alia fugam ſuorum, et prope jam ad ipſa caſtra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla ſubſidia cerneret, praeter quatuor turmas equitum, et eas, dum applicant ſe ſuis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit. nec a fronte tantum inſtabat, ſed, circumito a flumine cornu, jam ab latere urgebat: donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuſo curſu ad caſtra compulſi ſunt.

XLIII.

XLIII. Praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo laevum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde ét alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. Ceterum fugientibus major pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, et camelis erat, et sua ipsorum turba: cum, solutis ordinibus, velut caeci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, et major prope quam in acie, caedes est edita. nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit; et hujus fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo die dicuntur, equitum tria millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum

norum aliquot vulnerati ſunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hoſtium caſtris, cum magna praeda in ſua reverterunt; poſtero die ſpoliabant caeſorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et a Magneſia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipſo itinere pluribus congregantibus ſe, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit. inde, cum audiſſet, Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam praegreſſos, et ipſe quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita cuſtodia urbis, Timone Lydiae praepoſito: quibus ſpretis, conſenſu oppidanorum et militum, qui in arce erant, legati ad conſulem miſſi ſunt.

XLV. Sub idem fere tempus et ab Trallibus, et a Magneſia, quae ſuper Maeandrum eſt, et ab Epheſo legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Epheſum Polyxenidas, audita pugna, et, claſſe usque ad Patara Lyciae pervectus, metu ſtationis Rhodiarum navium, quae ad Megiſten erat, in terram egreſſus, cum paucis itinere pedeſtri Syriam petiit. Aſiae civitates in fidem conſulis ditionemque populi Romani ſeſe tradebant. Sardibus jam conſul erat. eo et P. Scipio ab Elaea, cum primum pati laborem viae potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per Scipionem a conſule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos poſt dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius venerunt. hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina averſum maxime a pace credebant eſſe; et placatiore eo et ſua et regis ſpe invento, tum P. Scipionem, et per eum conſulem, adierunt: praebitoque iis petentibus frequenti concilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipſi dicamus, habemus,* inquit Zeuxis, *quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus poſſimus. Maximo ſemper animo victis regibus populisque ignoviſtis. quanto id majore et placatiore animo decet vos facere in hac victoria,*

ctoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? Positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam Deos, consulere et parcere vos generi humano oportet. Jam ante, quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quae in Deûm immortalium potestate erant, ea habemus, quae Dii dederunt. Animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundae res extulerunt, nec adversae minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hellespontum trajecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, cum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quae cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentûm Euboicorum dabitis: quingenta praesentia; duo millia et quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; millia deinde talentûm per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadraginta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Haec cum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habemus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia vos, et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasimachum Acarnana, et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima praecipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti

adducti ſunt: et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus et Romam, quo legati regis. ſecutae eos ſunt legationes omnium Aſiae populorum.

XLVI. Dum haec in Aſia geruntur, duo fere ſub idem tempus cum triumphi ſpe proconſules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus geſtis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno conſenſu decretus: isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem eſt invectus. Praelata ſunt in eo triumpho ſigna militaria ducenta triginta: et argenti infecti tria millia pondo; ſignati tetradrachmûm Atticûm centum tredecim millia, ciſtophorûm ducenta quadraginta octo: vaſa argentea caelata multa, magnique ponderis. Tulit et ſupellectilem regiam argenteam, ac veſtem magnificam; coronas aureas, dona ſociarum civitatum, quadraginta quinque, ſpolia omnis generis: captivos nobiles, Aetolos et regios duces, ſex et triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, cum e carcere nocte effugiſſet, in ripa Tiberis conſecutis cuſtodibus, priusquam comprehenderetur, gladio ſe transfixit. Milites tantum, qui ſequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et ſpectaculo et fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit laetitiam nuntius ex Hispania triſtis, adverſa pugna in Vaſtetanis, ductu L. Aemilii proconſulis, apud oppidum Lyconem cum Luſitanis ſex millia de exercitu Romano cecidiſſe. Ceteros, paventes intra vallum compulſos, aegre caſtra defendiſſe, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Haec ex Hispania nuntiata. Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonenſium L. Aurunculejus praetor in ſenatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli caſibus, aliis morbo abſumtis, quosdam taedio accolarum Gallorum reliquiſſe colonias; decrevit ſenatus, *Uti C. Laelius conſul, ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, quae in eas colonias dividerentur: et ut L. Aurunculejus praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus.

XLVII. Haud ita multo poſt, cum jam conſularium comitiorum appeteret tempus, C. Laelius conſul ex Gallia Romam rediit. is non ſolum, ex facto abſente ſe ſenatusconſulto, in ſupplementum Cremonae et Placentiae colonos ſcripſit; ſed, ut novae coloniae duae in agrum, qui Bojorum fuiſſet, deducerentur, et retulit, et auctore eo Patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Aemilii praetoris literae allatae de navali pugna ad Myonneſum facta, et L. Scipionem conſulem exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriae navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, ut ea res proſpera et laeta eveniret. vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare conſul eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſa, non conſulto ſenatu, ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulſo, M. Valerius Meſſalla. Fulvius conſul unus creatur, cum ceteri centurias non expleſſent: isque poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Meſſalla tacuit) collegam dixit. Praetores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo et Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Poſtumius Albinus, L. Plautius Hypſaeus, L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulſone conſulibus, Valerius Antias auctor eſt, rumorem celebrem Romae fuiſſe, et paene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adoleſcentis cauſa, conſulem L. Scipionem, et cum eo P. Africanum, in colloquitum evocatos regis, et ipſos comprehenſos eſſe; et, ducibus captis, confeſtim ad caſtra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum eſſe. Ob haec Aetolos ſuſtuliſſe animos, et abnuiſſe imperata facere, principesque eorum in Macedoniam, et in Dardanos, et in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Haec qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio pro-

praetore ex Aetolia miſſos eſſe. Subtexit deinde fabulae huic, legatos Aetolos in ſenatu inter cetera hoc quoque interrogatos eſſe: unde audiſſent, imperatores Romanos in Aſia captos ab Antiocho rege, et exercitum deletum eſſe: Aetolos reſpondiſſe, ab ſuis legatis ſe, qui cum conſule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione ſit, nec pro vana praetermiſſa.

XLIX. Aetoli legati in ſenatum introducti, cum et cauſa eos ſua et fortuna hortaretur, ut confitendo ſeu ſuae culpae, ſeu errori veniam peterent ſupplices; orſi a beneficiis in populum Romanum, et prope exprobrantes virtutem ſuam in Philippi bello, et offenderunt aures inſolentia ſermonis, et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria ſubiret animos Patrum, et, quibus miſericordia opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno ſenatore, *permitterentne arbitrium de ſe populo Romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus Romanus, ſocios et hoſtes eſſent?* nihil ad ea reſpondentes, egredi templo juſſi ſunt. Conclamatum deinde prope ab univerſo ſenatu eſt, *Totos adhuc Antiochi Aetolos eſſe, et ex unica ea ſpe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hoſtibus gerendum, perdomandosque feroces animos eſſe.* Etiam illa res accendit, quod eo ipſo tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconſultum in M'. Acilii ſententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum eſt, *Ut Aetoli eo die juberentur proficiſci ab urbe, et intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A Terentius Varro ad cuſtodiendum iter eorum miſſus, denuntiatumque, *Si qua deinde legatio ex Aetolis, niſi permiſſu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano, veniſſet Romam, pro hoſtibus omnes futuros.* Ita dimiſſa Aetoli.

L. De provinciis deinde conſules retulerunt: ſortiri eos Aetoliam et Aſiam placuit. qui Aſiam ſortitus

eſſet,

eſſet, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, eſt decretus, et in eum ſupplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, et ſociorum ac Latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri conſuli exercitus, qui erat in Aetolia, eſt decretus; et, ut ſupplementum ſcriberet, permiſſum, civium ſociorumque eundem numerum, quem collega. naves quoque idem conſul, quae priore anno paratae erant, ornare juſſus, ac ducere ſecum: nec cum Aetolis ſolum bellum gerere, ſed etiam in Cephalleniam inſulam trajicere. Mandatum eidem, ut, ſi per commodum reipublicae facere poſſet, ut ad comitia Romam rediret. nam, praeterquam quod magiſtratus annui ſurrogandi eſſent, cenſores quoque placere creari. ſi qua res eum teneret, ſenatum certiorem faceret, ſe ad comitiorum tempus occurrere non poſſe. Aetolia M. Fulvio, Aſia Cn. Manlio ſorte evenit. Praetores deinde ſortiti ſunt, Sp. Poſtumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo claſſem, L. Plautius Hypſaeus Hiſpaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hiſpaniam ulteriorem. Siciliae legio una et claſſis, quae in ea provincia erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis, earum alteram in Aſiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari juſſum. L. Baebio ſupplementum in Hiſpaniam datum mille Romani pedites, equ[illegible] quinquaginta, et ſex millia peditum Latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypſaeo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dati ſunt pedites, duo millia ſociûm Latini nominis, et ducenti equites. cum his ſupplementis ut ſingulas legiones duae Hiſpaniae haberent. Prioris anni magiſtratibus, C Laelio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. prorogatum et P. Junio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia eſſet, et M. Tuccio propraetori in Bruttiis et Apulia.

LI. Priusquam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Poſtumium Albinum fuerat. Conſulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus pontifex maximus; praetorem hunc, ne in Sardiniam proficiſcerentur, P. Licinius tenuit. Et in ſenatu, et ad populum magnis contentionibus certatum eſt; et imperia inhibita ultro citroque, et pignora capta, et mulctae dictae, et tribuni appellati, et provocatum ad populum eſt. Religio ad poſtremum vicit, ut dicto audiens eſſet flamen pontifici; et mulctae ex juſſu populi remiſſae. Ira provinciae ereptae praetorem magiſtratu abdicare ſe conantem Patres auctoritate ſua deterruerunt; et, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, conſules praetoresque in provincias proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore: et poſt dies paucos nuntii certi literaeque imperatoris Romam allatae; quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt, (deſierant enim victum in Aetolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hoſtis et ſuis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, viſus fuerat. nihil tamen aut de conſule mittendo in Aſiam mutandum, aut minuendas ejus oopias, cenſuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo poſt M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in ſenatu primum, deinde in concione juſſu Patrum, quae acta in Aſia eſſent, expoſuit. Supplicatio inde in triduum decreta eſt, et quadraginta majores hoſtiae immolari juſſae. Tum omnium primum Eumeni ſenatus datus eſt. Is cum breviter et egiſſet gratias Patribus, *quod obſidione ſe ac fratrem exemiſſent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicaſſent:* et gratulatus eſſet, *quod mari terraque proſpere res geſſiſſent; quodque regem Antiochum, fuſum fuga-*

fugatumque et exutum castris, prius Europa, post et Asia, quae cis Taurum montem est, expulissent: sua deinde *merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere,* dixit. Haec approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, *quid sibi a senatu populoque Romano tribui aequum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum;* ad ea rex: *Si ab aliis sibi praemiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero, cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse.* Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. et cum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes invicem, non magis mutua, quam inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. quae accomodata regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam senatum, nosse. revocandum igitur et cogendum, quae vellet, quaeque sentiret, expromere.*

LIII. Reductus a praetore in templum rex, et dicere jussus: *Perseverassem*, inquit, *tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: et, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt, ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatum Graecarum, et liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates, quae liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio, verbo, socios, re vera subjectos imperio et obnoxios habituri sint? Et, (si Diis placet) cum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt,*

ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, et conveniens esse antefactis, dicent. Haec vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit; neve non solum inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios praeter modum extollatis; sed etiam, ne, qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiae nostrae, benevolentiae erga vos, honoris, qui a vobis habebitur, minime aequo animo vinci possum. Hanc ego maximam haereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua et constanti fide ad extremum finem vitae perduxit: nec dumtaxat animum vobis bonum ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestribus, navalibus; omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum aequari ulla parte posset, vos adjuvit. Postremo cum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem et studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia haec erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, et bellum in Asia gestum praebuerunt materiam. Rex Asiae et partis Europae Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quae defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quae vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me aequiparare posset, imperatores vestros adjuvi; commeatus terra marique suppeditavi; navalibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus affui; nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitae regnique. Liberatus deinde obsidione, cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei

mei castra haberent, relictis rebus, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam a consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fratresque mei. nulla expeditio, nullum equestre proelium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres conscripti, Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa ante vobis, quam socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem et Carthaginienses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adjecta opulentissima parte Syphacis regni, praepotentem inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri juga emostis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt; quanto est vestra prudentia et aequitate dignius, sociis bene meritis, quam hostibus, vos consulere?

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: et facile apparebat, munifice omnia et propenso animo facturos.

 Inter-

Interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota nostra actione, Patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est; cum quo uno maxime regum et privatum singulis, et, quod magis nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. Ceterum non animi nostri, Patres conscripti, nos, sed rerum natura, quae potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus: reges serva omnia et subjecta imperio suo esse velint. Utcunque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem praebitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, et bene merito hoc ipso in bello, de cujus praemiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum demitteretis, aut decederetis instituto vestro, et gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatum deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratiae in amicum minuendae, aut gloriae vestrae, egregie vos fortuna vindicat. Est enim Deûm benignitate non gloriosa magis, quam dives, victoria vestra: quae vos facile isto velut aere alieno exsolvat. nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et Pisidia omnis, et Chersonesus, quaeque circumjacent Europae, in vestra sunt potestate. quarum una quaelibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datae maximis eum regibus aequare. Licet ergo vobis, et praemiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro, et meminisse, quem titulum praetenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et honesta est et probabilis causa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppi-*

oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis haec, antequam haberetis: nec nunc, cum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate et gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jam pridem intuetur, pugnastis. quae parare et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimae nobilissimaeque, vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptae in fidem et in clientelam vestram universae gentis perpetuum vos praestare decet. Non, quae in solo modo antiquo sunt, Graecae magis urbes sunt, quam coloniae earum, illinc quondam profectae in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonae artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque civitas et conditoribus suis. Adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique. nisi quod longius a vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, jam pridem efferassent tot indomitae circumfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Graeciae incolerent. non enim sonum modo linguae vestitumque et habitum, sed ante omnia mores, et leges, et ingenium sincerum integrumque a contagione accolarum, servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quaedam civitates cum Antiocho senserunt. Et aliae prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati,

tati, quod justissimae irae vestrae negastis. Rhodii et in hoc, et in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adjuverimus, vestro judicio relinquimus. nunc in pace id consilium afferimus; quod si comprobaveritis, magnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini Romanae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, *Ut suae potius clementiae, quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent. postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit. et paucos post dies populus jussit. Foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum. *Decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem. ea civitatis Rhodiorum essent. Ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent: quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Auruncülejum, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem.

LVI. His, quae praesentis disceptationis essent, libera mandata. de summa rerum senatus constituit: *Lycaoniam omnem, et Phrygiam utramque, et Mysiam, regias sylvas, et Lydiae Ioniaeque, extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quae Hydre-*

Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, et castella vicosque ad Maeandrum amnem, et oppida, nisi quae libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, et castra Telmissium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec omnia, quae supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, et castra Telmissium, et agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quae eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his cum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt: *Argis et illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quidquam impetratum, testante foedera Antipatro, adversus quae ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, et juga Tauri transscendi. Revocatis in senatum Rhodiis, cum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt: *Si utique eam rem ad civitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantiae Antipatri, quam causam turbandae pacis praebituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus haec gesta sunt, legati Massiliensium nuntiarunt, *L. Baebium praetorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum; magna parte comitum caesa, vulneratum ipsum, cum paucis, sine lictoribus, Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirasse.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Junius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur,*

eaque

eaque ei provincia esset. Hoc senatusconsultum literaeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt: profectusque in Hispaniam est P. Junius propraetor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. caesa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Hujus victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena jugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Bojis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res, tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat. Id cum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum, captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in aerarium retulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitae partam, toga candida elevabat. Is testis, quae vasa aurea atque argentea, captis castris, inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor inaestimabili perjurio incesseret.

LVIII.

LVIII. Centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatum eſt. tertio, cum de petitione deſtitiſſet reus, nec populus de mulcta ſuffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio deſtiterunt. Cenſores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui claſſe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis cum ſenatus datus eſſet, auditis rebus geſtis ejus, quantis cum claſſibus hoſtium dimicaſſet, quot inde naves demerſiſſet aut cepiſſet, magno conſenſu Patrum triumphus navalis eſt decretus. Triumphavit Kalendis Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae ſunt: pecunia nequaquam tanta, pro ſpecie regii triumphi: tetradrachma Attica triginta quatuor millia ſeptingenta, ciſtophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex ſenatusconſulto, quod L. Aemilius in Hiſpania proſpere rempublicam geſſiſſet. Haud ita multo poſt L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomini fratri cederet, Aſiaticum ſe appellari voluit. Et in ſenatu, et in concione de rebus ab ſe geſtis diſſeruit. Erant, qui fama id majus bellum, quam difficultate rei, fuiſſe interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque ejus victoriae praefloratam ad Thermopylas eſſe. Ceterum fere aeſtimanti Aetolicum vere magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium ſuarum ibi dimicavit Antiochus? in Aſia totius Aſiae ſteterunt vires, ab ultimi Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo et Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus eſt honos, quod ingentem victoriam facilem etiam feciſſent, et imperatori triumphus eſt decretus. Triumphavit menſe intercalario pridie Kalendas Martias. qui triumphus ſpectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum et aeſtimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam ſi imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho ſigna militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum ſimulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducen-

ducentos triginta unum; aureas coronas ducentas triginta quatuor: argenti pondo centum triginta ſeptem millia et quadringenta viginti; tetradrachmûm Atticorum ducenta viginti quatuor millia: ciſtophorûm trecenta triginta unum millia et ſeptuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vaſorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor. et duces regii, praefecti, et purpurati duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. et ſtipendium militare et frumentum duplex poſt triumphum datum. proelio in Aſia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere poſt, quam conſulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius conſul in Aſiam, et Q. Fabius Labeo praetor ad claſſem venit. Ceterum conſuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potiſſimum inſiſteret, ne otioſam provinciam habuiſſe videri poſſet, optimum viſum eſt, in Cretam inſulam trajicere. Cydoniatae bellum adverſus Gortynios Gnoſſiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in ſervitute eſſe per totam inſulam dicebatur. Claſſe ab Epheſo profectus, cum primum Cretae litus attigit, nuntios circa civitates miſit, ut armis abſiſterent, captivosque in ſuis quaeque urbibus agrisque conquiſitos reducerent, et legatos mitterent ad ſe, cum quibus de rebus ad Cretenſes pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenſes moverunt. captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota inſula reddita ſcripſit: eamque cauſam Fabio, cum rem nullam aliam geſſiſſet, navalis triumphi impetrandi ab ſenatu fuiſſe. A Creta Epheſum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciae oram miſſis, ab Aeno et Maronea praeſidia Antiochi deduci juſſit, ut in libertate eae civitates eſſent.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXXVIII.

M. Fulvius conſul in Epiro Ambracienſes obſeſſos in deditionem accepit, Cephalleniam ſubegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius conſul, collega ejus, Gallograecos Toliſtobojos, et Tectoſagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Aſiam tranſierant. cum ſoli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur. nam cum Ortiagontis, regis Gallograecorum, uxor captiva eſſet, centurionem cuſtodem, qui ei vim intulerat, occidit. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociae, amicitia juncta eſt. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum conſilio foedus cum Antiocho conſcripſerat, de Gallograecis, acta pro ſe cauſa in ſenatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudaſſet, poſtquam is dies venit, evocatus in Roſtra, Hac die, *inquit*, Quirites, Carthaginem vici: *et, proſequente populo, Capitolium aſcendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exſilium Liternum conceſſit: incertum ibi, an Romae, defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Aſiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accuſatus damnatusque, cum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, interceſſit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum quaeſtores in bona ejus publice poſſidenda miſſi eſſent, non modo in iis ullum veſtigium pecuniae regiae apparuit, ſed nequaquam tantum redactum, quantae ſummae erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae neceſſaria ei erant ad cultum, redemta.*

LIBER

LIBER XXXVIII.

1. Dum in Aſia bellum geritur, ne in Aetolis quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempeſtate, pulſo Amynandro, ſub praefectis Philippi regio tenebatur praeſidio: qui ſuperbo atque immodico imperio deſiderium Amynandri fecerant. Exſulanti tum Amynandro in Aetolia literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniae, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique nuntii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniae erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam ſe venturum cum delectis Aetolorum, quod concilium eſſet gentis, et Nicandro praetore. quos, ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus eſſet. Quatuor primo fuere conjurati adverſus Macedonum praeſidium. hi ſenos ſibi adjutores ad rem gerendam aſſumſerunt: deinde, paucitate parum freti, quae celandae rei, quam agendae, aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam ſe diviſerunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi cuſtodia regiae pecuniae eſſe ſolita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam veniſſent, in foro obverſarentur; die certa multitudinem omnem convocarent ad praeſidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat; ex compoſito quatuor ſimul locis praeſidia Macedonum expulſa, literaeque in alias urbes paſſim dimiſſae, ut vindicarent ſeſe ab impotenti dominatione Philippi et reſtituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Thejum oppidum, literis a Zenone praefecto praeſidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obſidentibus reſtitit; deinde id quoque traditum Amynandro eſt, et omnis Athamania in poteſtate erat, praeter Athenaeum caſtellum, finibus Macedoniae ſubjectum.

II.

II. Philippus, audita defectione Athamaniae, cum ſex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera ſuffeciſſent) cum duobus millibus Athenaeum, quod unum a praeſidio ſuo retentum fuerat, pervenit. inde, proximis tentatis, cum facile animadvertiſſet, cetera hoſtilia eſſe, Gomphos regreſſus, omnibus copiis ſimul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus praemiſſum, Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheae imminentem: quem ubi teneri a ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovis Acraei poſuit caſtra. ibi unum diem foeda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viae diſcurrentes. ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor et trepidatio erat: et pro ſe quisque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Haec tumultuatio regem, cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur: poſtquam Aetoli ſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt; ipſi a lateribus ſe circumfuderunt. quidam, per notos calles breviore via praegreſſi, transitus inſedere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum, ut fugae magis effuſae, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint. hic finis ſequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: diſperſosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaſerunt. poſtero die per inducias ſepeliendi caeſos poteſtas facta eſt.

III. Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad ſenatum, et ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho proelium morantes, miſit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, quod per Aetolos recuperaſſet paternum regnum. Philippum incuſabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, et majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem ſpe in Aperantiam transſcenderunt. ea quoque magna ex parte ſine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Aetolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, poſtquam Amphilochos cum Aetolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, et caedem praeſidii ejus accepere, et ipſi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique ſe a Macedonibus tutos credentibus eſſe, Aetolis fama affertur, Antiochum in Aſia victum ab Romanis. nec ita multo poſt legati ab Roma rediere ſine ſpe pacis, Fulviumque conſulem nuntiantes jam cum exercitu trajeciſſe. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum ſuae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad ſenatum haberent, principes gentis ad tentandum ultimam ſpem Romam miſerunt: nihil, ne bellum haberent, prius, quam paene in conſpectu hoſtis erat, praemeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus conſultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quae tum contribuerat ſe Aetolis. *ſive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum eſſe: ſive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos, et cetera opera eſſe: et Arethontem, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quae uſui ſint, praeter ipſa moenia fluere; et aeſtatem aptam rei gerendae adeſſe.* his perſuaſerunt, ut per Epirum duceret.

IV. Conſuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſub-

ſubjecta eſt, Perranthem incolae vocant. urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quae impoſita eſt tumulo, orientem ſpectat. amnis Aretho, ex Athamania fluens, cadit in ſinum maris, ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum. praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo ſepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fulvius bina a campo caſtra, modico inter ſe diſtantia intervallo, unum caſtellum loco edito contra arcem objecit. ea omnia vallo ac foſſa ita jungere parat, ne exitus incluſis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum jam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat. deinde, poſtquam urbem jam magna ex parte operibus ſeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commiſſa inter ſe munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde, periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani, et regreſſus inde in tutum non eſſet, deterritus ab hoc conſilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Conſul, jam munimentis, quibus ſepienda urbs erat, jam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis moenia eſt aggreſſus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adverſus Pyrrheum, quod vocant, admovit; unum e regione Aeſculapii; unum adverſus arcem. Arietibus muros quatiebat, asſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad ſpeciem, et ad ictus moenium, cum terribili ſonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. deinde, ut praeter ſpem ſtare muros viderunt, collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum ſtipitesve robuſtos incutiebant; falces, ancoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem, prae-

fringebant: ad hoc eruptionibus, et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, jam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. inde Nicander praetor, spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adjecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quae omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Aetoli aggressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est. a duobus irrito incepto, cum tentassent magis, quam inissent certamen, Aetoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant spe, jam Nicandrum ex composito affore, et terga hostium invasurum. Haec res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant,

et

et crefcere numerum hoftium cernebant, deftituti fe-guius inftare: poftremo, re omiffa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incenfa, et pluribus aliquanto, quam ipfi ceciderant, interfectis. quod fi ex compofito acta res fuiffet, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna caede hoftium potuiffe. Ambracienfes, quique intus erant Aetoli, non ab ejus folum noctis incepto receffere, fed in reliquum quoque tempus, velut proditi a fuis, fegniores ad pericula erant. jam nemo eruptionibus, ut ante, in ftationes hoftium, fed difpofiti per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perfeus, ubi adeffe Aetolos audivit, omiffa obfidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia exceffit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex, cum fexaginta lembis Corinthium finum invectus, adjunctis Achaeorum, quae Patris erant, navibus, maritima Aetoliae vaftabat. adverfus quos mille Aetoli miffi, quacunque fe claffis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus femitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, et armati, ruinis fuperftantes, inftar munimenti erant. Itaque, cum aperta vi parum procederet confuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere inftituit. et aliquamdiu, cum dies noctesque in opere effent, non folum fub terra fodientes, fed egerentes etiam humum, fefellere hoftem. Cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit. pavidique, ne jam fubrutis muris, facta in urbem via effet, foffam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere inftituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantae effe folum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, filentio facto, pluribus locis aure admota, fonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento

enim ad inane, suspenso surculis ab hostibus muro, pervenerunt. ibi commissis operibus, cum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est; intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina praelongae hastae, quas sarissas vocant, ad summovendos hostes eminebant. scintillam levem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae imposito, flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. nam praetor eorum, cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere, convocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, *ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terrae ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles, quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi orare consulem, *ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociae, nolle dicere injuriis, miseriis certe coactae insanire. Non plus mali meritos Aetolos*

los Antiochi bello, quam boni ante, cum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatum sibi, nec nunc immodice poenam injungi debere. Ad ea consul respondit: *Magis saepe, quam vere unquam, Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Aetolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentûm argenti populo Romano dandum: cujus summae dimidium praesens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in foedus esse, ut eosdem, quos populus Romanus, amicos atque hostes habeant.*

IX. Adversus quae legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles noverant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, praetorem et principes consulerent. Clamore et jurgio excepti, *quam diu rem traherent, qualemcunque pacem referre jussi?* cum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi Thyrium custodiendi deducuntur. Haec mora injecta est paci. Cum jam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in castra Romana; magis pro Ambracia urbe, ubi majorem partem temporis exsulaverat, quam pro Aetolis, sollicitus. Per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Thyrio jussit. quorum post adventum agi coeptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum, succedens murum, parum proficeret; postremo, consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus, evicit, ut permitterent se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laevini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienses, prius

pacti, ut Aetolorum auxiliares ſine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein (Aetoli) *ut quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta praeſentia, trecenta per annos ſex penſionibus aequis: captivos perfugasque redderent Romanis; urbem ne quam formulae ſui juris facerent, quae poſt id tempus, quo T. Quinctius trajeciſſet in Graeciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet: Cephallenia inſula ut extra jus foederis eſſet.* Haec quanquam ſpe ipſorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permiſſum eſt. Parva disceptatio de urbibus tenuit. quae cum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut a corpore ſuo aegre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem juſſerunt. Ambracienſes coronam auream conſuli centum et quinquaginta pondo dederunt: ſigna aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam ceterae regionis ejus urbes erant, ſublata omnia avectaque. nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia conſul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambracia abeſt) caſtra poſuit. eo tandem legati Aetoli, mirante conſule, quid morarentur, venerunt. Inde, poſtquam approbaſſe pacem concilium Aetolorum accepit, juſſis proficiſci Romam ad ſenatum, permiſſoque, ut et Rhodii, et Athenienſes deprecatores irent, dato, qui ſimul cum iis proficiſceretur, C. Valerio fratre, ipſe in Cephalleniam trajecit. Praeoccupatas aures animosque principum Romae criminibus Philippi invenerunt: qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochosque, et Athamaniam ereptas ſibi querens, praeſidiaque ſua, poſtremo etiam filium Perſea ex Amphilochis pulſum, averterat ſenatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienſes cum ſilentio auditi ſunt. Athenienſis legatus Leon, Iceſiae filius, eloquentia etiam dicitur moviſſe: qui vulgata ſimilitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, uſus, *cum in fide Romanae ſocietatis manſiſſent, inſita gentis tranquillitate quieſſe eos* ajebat: *poſtquam flare ab*

ab Asia Thoas et Dicaearchus, ab Europa Meneslas et Damocritus coepissent; tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.

XI. Diu jactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hae: *Imperium majestatemque populi Romani gens Aetolorum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito; neve ulla ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. perfugas, fugitivos, captivosque reddito Romanis sociisque, praeterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum intra praesidia Romana Aetoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. Obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto praetor, praefectus equitum, scriba publicus; neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto.* De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadae cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione,

et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit: qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum juvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica, adjecit. Laeti milites cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romae tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam, domum ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenaeo fratre jussu cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Maeandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendae naves erant ad exercitum trajiciendum. Transgressi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate, aut armis, cogeret jura antiqua pati. Eodem et Athenaeus, Eumenis et Attali frater, cum Cretensi Leuso et Corrago Macedone venit. mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi captum Alabandensibus reddit. ipse, nihil via digressus, ad Antiochiam super Maeandrum amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae

giae fuit. migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apamea, forore Seleuci regis. Et Marfyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit. Famaque ita tenet, Celaenis Marfyam cum Apolline tibiarum cantu certaffe. Maeander, ex arce fumma Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in finum maris editur, qui inter Prienen et Miletum eft. Ad Antiochiam in caftra confulis Seleucus, Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta eft; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discuffa ea quoque eft conftantia confulis, qui dimiffo tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepiffent. Inde ad Gordiotichos, quod vocant, proceffum eft. ex eo loco ad Tabas tertiis caftris perventum. in finibus Pifidarum pofita eft urbs, in ea parte, quae vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde, ut apparuit, nec numero fe, nec virtute pares effe, in urbem compulfi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. quinque et viginti talenta argenti, et decem millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabufion caftellum, imminens flumini Indo, ventum eft; cui fecerat nomen Indus, ab Elephanto dejectus. Haud procul a Cibyra aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, conful praemittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum effe tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem,

tem. et coronam auream quindecim talentûm afferebant. Helvius, integros a populatione agros ſervaturum pollicitus, ire ad conſulem legatos juſſit. quibus eadem referentibus, conſul, *Neque Romani*, inquit, *bonae voluntatis ullum ſignum erga nos tyranni habemus: et ipſum talem eſſe inter omnes conſtat, ut de poena ejus magis, quam de amicitia, nobis cogitandum ſit.* Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum poteſtatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi ſe, faceret. Permiſſu conſulis poſtero die in caſtra tyrannus venit; veſtitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum. et oratio fuit ſubmiſſa et infracta, extenuantis opes ſuas, urbiumque ſuae ditionis egeſtatem querentis. Erant autem ſub eo, praeter Cibyram, et Syleum, et Alimne quae appellatur. ex his, ut ſe ſuosque ſpoliaret, quinque et viginti talenta ſe confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. *Enimvero*, inquit conſul, *ferri jam ludificatio iſta non poteſt. Parum eſt, non erubuiſſe abſentem, cum per legatos fruſtrareris nos: praeſens quoque in eadem impudentia perſiſtis. Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta niſi triduo numeras, populationem in agris, obſidionem in urbe exſpecta.* Hac denuntiatione conterritus, perſtare tamen in pertinaci ſimulatione inopiae. et paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et ſimulatis lacrymis, ad centum talenta eſt perductus. adjecta decem millia medimnûm frumenti. Haec omnia intra ſex dies exacta.

XV. A Cibyra per agros Sindenſium exercitus ductus, transgreſſusque Caularem amnem, poſuit caſtra. Poſtero die eſt praeter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropolim manſerunt. inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolae fugerunt. Vacuum hominibus, et refertum rerum omnium copia, oppidum diripuerunt. inde ab Lyſis fluminis fonte, poſtero die ad Cobulatum amnem progreſſi. Termeſſenſes eo tempore Iſiondenſium arcem, urbe capta, oppugnabant: incluſi, cum alia ſpes auxilii nulla eſſet, legatos ad

con-

consulem, orantes opem, miserunt. *cum conjugibus ac liberis im arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare.* Volenti consuli causa in Pamphyliam divertendi oblata est. adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis; item Aspendiis ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat. eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoë, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidae, longe optimi bello regionis ejus. cum ea res animos facit, tum agri foecunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitae urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem praesto fuerat, praedatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis, et viginti millibus medimnûm tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimae fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Aegros inde et inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis. quorum jam praeda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra. ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistobojorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quam ituri essent, parem armis rati, *Brenno* duce in Dardanos pervenerunt. ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leo-

nerio

norio ac Lutario regulis, feceffione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum refiftentibus pugnando, pacem petentibus ftipendium imponendo, Byzantium cum perveniffent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Afiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terrae ejus effet, cepit: et, Lyfimachia fraude capta, Cherfonefoque omni armis posfeffa, ad Hellespontum defcenderunt. Ibi vero exiguo divifam freto cernentibus Afiam multo magis animi ad transeundum accenfi; nuntiosque ad Antipatrum, praefectum ejus orae, de transitu mittebant. quae res cum lentius fpe ipforum traheretur, alia rurfus nova inter regulos orta feditio eft. † Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per fpeciem legationis ab Antipatro ad fpeculandum miffis, duas tectas naves et tres lembos adimit. his, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo poft Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmifit. Coëunt deinde in unum rurfus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adverfus Zyboëtam, partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zyboëta eft, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis conceffit. Profecti ex Bithynia in Afiam procefferunt. non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adiffent, quasque non adiffent, pariter ultimae propinquis imperio parerent. Poftremo, cum tres effent gentes, Toliftoboji, Trocmi, Tectofagi, in tres partes, qua cuique populorum fuorum vectigalis Afia effet, diviferunt. Trocmis Hellesponti ora data; Toliftoboji Aeolida atque Ioniam, Tectofagi mediterranea Afiae fortiti funt. et ftipendium tota cis Taurum Afia exigebant. Sedem autem ipfi fibi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna fobole aucta, ut Syriae quoque ad poftremum reges ftipendium dare non abnuerent. Primus Afiam incolentium abnuit Attalus,

talus, pater regis Eumenis: audacique incepto, praeter omnium opinionem, affuit fortuna, et signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul: *Non me praeterit, milites, omnium, quae Asiam colunt, gentium Gallos fama belli praestare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. procera corpora, promissae et rutilatae comae, vasta scuta, praelongi gladii: ad hoc cantus ineuntium proelium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci, et Phryges, et Cares timeant: Romanis, Gallici tumultus assuetis, etiam vanitates notae sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt majores nostros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos caedunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Jam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi jam degeneres sunt; mixti, et Gallograeci vere, quod appellantur: sicut in frugibus, pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas coelique, sub*

quo

quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias ſparſas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Maſſilia, inter Gallos ſita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa et horrida, diſciplina manſit? Generoſius in ſua quidquid ſede gignitur; inſitum alienae terrae, in id, quod elitur, natura vertente ſe, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, ſicut in acie Antiochi cecidiſtis, victos victores caedetis. Magis id vereor, ut parum inde gloriae, quam ne nimium belli ſit. Attalus eos rex ſaepe fudit fugavitque. Nolite exiſtimare, belluas tantum recens captas feritatem illam ſilveſtrem primo ſervare, deinde, cum diu manibus humanis alantur, miteſcere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam eſſe. Eosdemne hos creditis eſſe, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per aſperrimam Illyrici oram; Paeoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferociſſimis gentibus, emenſi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exaſperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium ſaginaret. uberrimo agro, mitiſſimo coelo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, manſuefacta eſt feritas. Vobis, mehercule, Martis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amoenitas eſt Aſiae. tantum hae peregrinae voluptates ad exſtinguendum vigorem animorum poſſunt; tantum contagio diſciplinae morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, ſicut vim adverſus vos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eandem inter ſocios habebitis, quam ſi ſervantes antiquum ſpecimem animorum Gallos viceſſetis.

XVIII. Concione dimiſſa, miſſisque ad Epoſſognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manſerat, et negaverat Antiocho adverſus Romanos auxilia, caſtra movit. primo die ad Alandrum flumen, poſtero ad vicum, quem vocant Tyſcon, ventum. Eo legati Oroandenſium cum veniſſent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis ſunt imperata; precantibusque, ut domum

mum renuntiarent, poteſtas facta. Ducere inde exercitum conſul ad Plitendum: deinde ad Alyattos caſtra poſita. Eo miſſi ad Epoſſognatum redierunt, et legati cum illis reguli orantes, ne Tectoſagis bellum inferret. *ipſum in eam gentem iturum Epoſſognatum, perſuaſurumque, ut imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram coeptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, ſed ne ſpinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Caballum, Gallograeciae caſtellum, caſtra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hoſtium equites. nec turbarunt tantum ſtationes Romanas, repente invecti; ſed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in caſtra perlatus eſſet, effuſus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde conſul, ut qui jam ad hoſtes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat. et continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen perveniſſet, pontem, quia vado nusquam tranſitus erat, facere inſtituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miſcetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio. inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem ſeſe effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piſcium accolis ingentem vim praebet. Transgreſſis ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Peſſinunte occurrere cum inſignibus ſuis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere ſe omen cum dixiſſet conſul, caſtra eo ipſo loco poſuit. poſtero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum eſt, ſed plus, quam mediterraneum, celebre et frequens emporium. tria maria pari ferme diſtantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui uſus contraxere. id tum deſertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi ſtativa habentibus le-

gati ab Epoſſognato venerunt, nuntiantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi impetraſſe. ex campeſtribus vicis agrisque frequentes demigrare, et cum conjugibus ac liberis, quae ferre atque agere poſſent, prae ſe agentes portantesque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.*

XIX. Certiora poſtea Oroandenſimum legati attulerunt: *Toliſtobojorum civitatem Olympum montem cepiſſe; diverſos Tectoſagos alium montem, qui Magaba dicatur, petiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobojis ſtatuiſſe auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, et Combolomarus, et Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio ſumendi fuerat, quod, cum montes editiſſimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quae ad uſum quamvis longi temporis ſufficerent, taedio ſe fatigaturos hoſtem cenſebant. *Nam neque auſuros per tam ardua atqua iniqua loca ſubire eos: et, ſi conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari poſſe. nec quietos, in radicibus gelidorum montium ſedentes, frigus aut inopiam laturos.* Et cum ipſa altitudo locorum eos tutaretur, foſſam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos inſederant, circumjecere. Minima apparatus miſſilium telorum cura fuit, quod ſaxa affatim praebituram aſperitatem ipſam locorum credebant.

XX. Conſul, quia non cominus pugnam, ſed procul locis oppugnandis, futuram praeceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium haſtarum, ſagittarum, glandisque, et modicorum, qui funda mitti poſſent, lapidum paraverat. inſtructusque miſſilium apparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat caſtra. Poſtero die cum quadringentis equitibus et Attalo progreſſum eum, ad naturam montis ſitumque Gallicorum caſtrorum viſendum, equites hoſtium, duplex numerus, effuſi caſtris in fugam averterunt. occiſi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hoſtium extra munimenta proceſſit, tuto circumvectus montem

tem, animadvertit, meridiana regione terrenos et placide acclivos ad quendam finem colles esse, ad septentrionem arduas et rectas prope rupes; atque, omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, et ab aestivo occasu. Haec contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra. postero die, sacrificio facto, cum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarum, qua aequissimum aditum praebebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, et tuto possit, subire jubet. si qua periculosa et praerupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre; sed obliquo monte ad se declinare, et suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab aestivo occasu erigere agmen. et Attali auxilia trifariam aequo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum praefectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant; opemque ferre, quo postulent res, properent.

XXI. Galli, duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte, quae in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, imminentem viae minus mille passuum a castris, occupandum mittunt; eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo Cretenses sagittarii, et funditores, et Tralli, et Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, prima par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil jam aequi erat. Scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia habebant, praeter gladios: quorum,

cum manum hoſtis non conſereret, nullus uſus erat. Saxis, nec modicis, ut quae non praeparaſſent, ſed quod cuique temere trepidanti ad manum veniſſet, ut inſueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. ſagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, ira et pavore occaecatis animis, cernebant: et erant deprehenſi genere pugnae, in quod minime apti ſunt. Nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant caeco impetu, habent, velut ferae transfixae in ſuos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et ſunt fuſa et candida corpora, ut quae nunquam, niſi in pugna, nudentur: ita et plus ſanguinis e multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis ſanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. interdum inſecta cute, ubi latior, quam altior, plaga eſt, etiam glorioſius ſe pugnare putant. Iidem, cum aculeus ſagittae aut glandis, abditae introrſus, tenui vulnere in ſpeciem urit, et ſcrutantes, quae vellant, telum non ſequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis peſtis verſi, poſternunt corpora humi, ſic ut paſſim procumberent. Alii, ruentes in hoſtem, undique configebantur: et, cum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra haſtas, quibus eminus utitur. gladio Hiſpanienſi eſt cinctus. quod ſi pede collato pugnandum eſt, translatis in laevam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant jam Gallorum, qui, poſtquam ab levi armatura ſuperatos ſe viderunt, et inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetunt, pavoris et tumultus jam plena: ut ubi feminae, puerique, et alia imbellis turba permixta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, cum, quoad viam colles obliqui dederunt, eſcendiſſent, poſtquam ad invia ventum eſt, flexere iter in partem montis, quae una habebat iter; et ſequi conſulis agmen, mo-

modico uterque intervallo, velut ex compoſito, coeperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. Subſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſaepe uſui fuerunt: ut, primis forte deturbatis, ſecundi et tegant pulſos, et integri pugnam excipiant. Conſul, poſtquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima ſigna legionum pervenerunt, reſpirare et conquieſcere paulisper militem jubet; ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum ostentat: Et, *cum levis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab juſtis armis, quid ab animis fortiſſimorum militum exſpectari? Caſtra illis capienda eſſe, in quae compulſus ab levi armatura hoſtis trepidet.* Praecedere tamen jubet levem armaturam: quae, cum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne id ipſum tempus conſumſerat. Jam caſtris appropinquabant: et Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum, quo plures ac denſiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulſam in caſtra, vis ingens miſſilium telorum conjiciebatur: et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, ſignificabat. In eos, qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, ſed, transverberatis ſcutis, plerique inter ſe conferti haerebant: nec diutius impetum Romanorum ſustinuerunt.

XXIII. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt caeci per vias, per invia: nulla praecipitia ſaxa, nullae rupes obſtant; nihil praeter hoſtem metuunt. Itaque plerique praecipites per vaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exanimantur. conſul, caſtris captis, direptione praedaque abstinet militem: ſequi pro ſe quemque, et inſtare, et perculſis pavorem addere jubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec

eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequendos hoſtes mittit: et ipſe paulo poſt, tradita captivorum cuſtodia tribunis militum, ſequitur; debellatum ratus, ſi in bello pavore quam plurimi caeſi forent, aut capti. Egreſſo conſule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. nec continere ſuos a direptione caſtrorum valuit. praedaque eorum, iniquiſſima ſorte, qui pugnae non interfuerant, facta eſt. Equites diu, ignari et pugnae et victoriae ſuorum, ſteterunt. deinde et ipſi, quantum equis ſubire poterant, ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque et caedes fuit: et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis convalles delapſa eſt, pars in ſilvis repribusque occiſa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad quadraginta millia hominum caeſa, auctor eſt: Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam ſecum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Conſul, armis hoſtium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes juſſit: et aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat; aut cum cura, ut quam aequiſſima eſſet, per milites diviſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatique pro merito quisque: ante omnes Attalus, ſummo ceterorum aſſenſu. nam ſingularis ejus juvenis cum virtus et induſtria in omnibus laboribus periculisque, tum modeſtia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul, tertiis caſtris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hoſtes paulo plus decem millia aberant. Ubi cum ſtativa eſſent, facinus memorabile a captiva factum eſt. Ortiagontis reguli uxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captivos, cui cuſtodiae centurio praeerat, et libidinis et avaritiae militaris. Is primo ejus animum tentavit. quem cum abhorrentem a voluntario videret ſtupro, corpori, quod

quod ſervum fortunae erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriae, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit; et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad ſuos mitteret. Locum prope flumen conſtituit; quo duo, ne plus, neceſſarii captivae cum auro venirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos ejusdem cuſtodiae erat. hunc nuntium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti et duo neceſſarii mulieris ad conſtitutum locum, et centurio cum captiva venit. ubi cum aurum ostenderent, quod ſummam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua ſua, *ſtringerent ferrum, et centurionem penſantem aurum occiderent*, imperavit. Jugulati praeciſum caput ipſa involutum veſte ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique, cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet, et injuriam corporis, et ultionem violatae per vim pudicitiae confeſſa viro eſt: aliaque (ut tradítur) ſanctitate et gravitate vitae, hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſervavit.

XXV. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagûm oratores ad conſulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam collocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur, locusque qui maxime medius inter caſtra Gallorum et Ancyram eſt viſus. Quo cum conſul ad tempus cum praeſidio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet, oratores iidem redeunt, excuſantes, religione objecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos aeque res transigi poſſet, venturos. Conſul ſe quoque Attalum miſſurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum eſt. trecentos equites Attalus praeſidii cauſa cum adduxiſſet, jactae ſunt pacis conditiones. Fi-

nis rei quia abſentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti conſul regesque eo loco poſtero die congrederentur. Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat, primum ut tererent tempus, donec res ſuas, quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli, parum cauto adverſus colloquii fraudem, inſidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerunt equites. Et ſucceſſiſſet fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi conſilium initum erat, ſtetiſſet fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti ſunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis praeſidium et ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti oppoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul, affirmante Attalo, venturos reges, et transigi rem poſſe, profectus e caſtris, cum eodem, quo antea, praeſidio equitum quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum a conſtituto loco abeſſet, repente concitatis equis cum impetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen, et expedire tela animosque equitibus juſſis, primo conſtanter initium pugnae accepit, nec ceſſit. dein, cum praegravaret multitudo, cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus, coepit. poſtremo, cum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conſervandis praeſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. tum vero inſtare diſſipatis Galli, et caedere: magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum, ſexcenti equites, occurriſſent. Ii, procul clamore pavido ſuorum exaudito, cum tela equosque expediſſent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores a victis terror. et primo impetu fuſi Galli ſunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hoſtis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. Pauci ergo effugerunt. captus eſt nemo: major multo pars per fidem violati colloquii poenas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

XXVI.

XXVI. Biduum natura montis per se ipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumsit consul. tertio die, cum auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes divisas, copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum (quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces et Morzi auxiliares in laevo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magna vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrinque, quae fuerant in priore proelio, erant, praeter animos, et victoribus ab re secunda auctos, et hostibus fractos: quia, etsi non ipsi victi erant, suae gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initiis coepta res eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul, jam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoria Tolistobojorum cladis territi, et inhaerentia corporibus gerentes tela, fessisque et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit. sed pauci intra munimenta sese recepere: pars major, dextra laevaque praelati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. victores, usque ad castra secuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est. ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul,

 qui

qui ingreſſos in caſtra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad ſequendos hoſtes miſit. per aliquantum ſpatium ſecuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hoſtium caſtris manſit; ceteros in ſua caſtra conſul reduxit. Poſtero die captivos praedamque recenſuit; quae tanta fuit, quantam avidiſſima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuiſſet annos, coacervare potuit. Galli, ex diſſipata paſſim fuga in unum locum congregati, magna pars ſaucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad conſulem miſerunt. Eos Manlius Epheſum venire juſſit. ipſe, (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Aſia geruntur, in ceteris provinciis tranquillae res fuerunt. Cenſores Romae T. Quinctius Flamininus et M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt. princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor ſoli praeteriti ſunt, nemo curuli uſus honore. et in equitatu recenſendo mitis admodum cenſura fuit. Subſtructionem ſuper Aequimaelium in Capitolio, et viam ſilice ſternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi cenſerentur, ſenatum conſuluerunt. decretum, uti Romae cenſerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter conſul M. Fulvius, perdomitis Aetolis, cum trajeciſſet in Cephalleniam, circa civitates inſulae miſit percontatum, utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotae, Cranii, Palenſes et Samaei dederunt. Inſperata pax Cephalleniae affulſerat; cum repente una civitas, incertum quam ob cauſam, Samaei deſciverunt. Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe ajebant, ne demi-

demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an jactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est: nisi quod, datis jam obsidibus, repente portas clauserunt; et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, coepta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambraciae oppugnatione habebat: et opera, quae facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, praetermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum; altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes, et plerumque iis proeliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis acciti. A pueris ii, more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenae immixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes, exercebantur. itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo usi sunt. et est non simplicis habenae, ut Baliarica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans; sed, librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent, et se, cum Romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit. cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam

quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit) muro ſuperato, in forum pervenerunt. Samaei, poſtquam captam urbis partem ab hoſtibus ſenſerunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. inde poſtero die dediti, direpta urbe, ſub corona omnes venierunt.

XXX. Conſul, compoſitis rebus Cephalleniae, praeſidio Samae impoſito, in Peloponneſum, jam diu arceſſentibus Aegienſibus maxime ac Lacedaemoniis, trajecit. Aegium, a principio Achaici concilii, ſemper conventus gentis indicti ſunt; ſeu dignitati urbis id, ſeu loci opportunitati datum eſt. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae Achaici concilii eſſent, invicem conventus agerentur. et ſub adventum conſulis, Damiurgis civitatum, qui ſummus eſt magiſtratus, Aegium evocantibus, Philopoemen (praetor tum erat) Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros, conſul quoque, quanquam Aegienſium favebat cauſae, Argos venit: ubi cum diſceptatio fuiſſet, et rem inclinatam cerneret, incepto deſtitit. Lacedaemonii deinde eum in ſua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exſules maxime habebant: quorum magna pars in maritimis Laconicae orae caſtellis, quae omnis ademta erat, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, ſi quando Romam aliove quo mitterent legatos, ſimulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad neceſſarios uſus eſſet, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviſo occupavere. Vicani, quique ibi exſules habitabant, primo inopinata re territi ſunt: deinde, ſub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram pervaſit: legatosque communiter, et caſtella omnia vicique, et exſules, quibus ibi domicilia erant, ad Achaeos miſerunt.

XXXI. Philopoemen praetor, jam inde ab initio exſulum cauſae et amicus, et auctor ſemper Achaeis minuendi opes

opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit. decretumque, eo referente, factum eſt, *Cum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius et Romani Laconicae orae caſtella et vicos tradidiſſent, et, cum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus oppugnatus eſſet, caedesque ibi facta; qui ejus rei auctores affinesque eſſent, niſi dederentur Achaeis, violatum videri foedus.* Ad expoſcendos eos legati extemplo Lacedaemonem miſſi ſunt. Id imperium adeo ſuperbum et indignum Lacedaemoniis viſum eſt, ut, ſi antiqua civitatis fortuna eſſet, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem conſternavit eos metus, ſi ſemel primis imperiis obediendo jugum accepiſſent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopoemen exſulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua conſiliorum aliqua ſocietas Philopoemeni atque exſulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam ſocietatem Achaeis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui conſuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedaemonem dederent; orarentque eum, ut veniret in Peloponneſum ad urbem Lacedaemonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium civitatum, quae ejus concilii erant, conſenſu bellum Lacedaemoniis indictum eſt. ne extemplo gereretur, hiems impediit. Incurſionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, ſed etiam navibus a mari fines eorum vaſtati. Hic tumultus conſulem in Peloponneſum adduxit; juſſuque ejus Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, ſed etiam altercatio fuit. cui conſul, cum alia, ſatis ambitioſe partem utramque fovendo, incerta reſpondiſſet, una denuntiatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad ſenatum miſiſſent, finem impoſuit. Utrinque legatio miſſa Romam eſt. exſules quoque Lacedaemoniorum ſuam cauſam legationemque Achaeis injunxerunt. Diophanes, et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeo-

rum

rum fuerunt. qui, diſſidentes in republica, tum quoque minime inter ſe convenientes orationes habuerunt. Diophanes ſenatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controverſias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros eſſe. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis poſtulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus ſuis, quae decreſſent, agere liceret: libertatemque ſibi illibatam, cujus ipſi auctores eſſent, praeſtarent. Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum reſponſum ita perplexum fuit, ut et Achaei ſibi de Lacedaemone permiſſum acciperent; et Lacedaemonii non omnia conceſſa iis interpretarentur. hac poteſtate immodice Achaei ac ſuperbe uſi ſunt.

XXXIII. Philopoemeni continuatur magiſtratus; qui veris initio, exercitu indicto, caſtra in finibus Lacedaemoniorum poſuit. legatos deinde miſit ad depoſcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, ſi id feciſſent, pollicens, et illos nihil indicta cauſa paſſuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec cauſam dixiſſent. ierunt alii etiam illuſtres viri, et advocati privatis, et quia pertinere cauſam eorum ad rempublicam cenſebant. Nunquam alias exſules Lacedaemoniorum Achaei ſecum adduxerant in fines, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope anteſignani exſules erant. Ii venientibus Lacedaemoniis ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. et primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, cum accenderentur irae, ferociſſimi exſulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. Cum illi Deos et fidem legatorum teſtarentur, et legati et praetor ſummoveret turbas, et protegeret Lacedaemonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret, creſcebat tumultu concitato turba. Et Achaei ad ſpectaculum primo concurrebant. deinde vociferantibus exſulibus, quae paſſi forent, et orantibus opem, affirmantibusque ſimul, *Nunquam talem occaſionem habituros, ſi eam praetermiſiſſent: foedus, quod in Capitolio, quod Olym-*

Olympiae; quod in arce Athenis ſacratum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priusquam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos eſſe; accenſa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, ſaxa conjecit: atque ita ſeptemdecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti ſunt: ſexaginta tres poſtero die comprehenſi, a quibus praetor vim arcuerat, non quia ſalvos vellet, ſed quia perire cauſa indicta nolebat, objecti multitudini iratae, cum averſis auribus pauca locuti eſſent, damnati omnes, et traditi ſunt ad ſupplicium.

XXXIV. Hoc metu injecto, Lacedaemoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militaſſent, terra Laconica excederent: tum, uti, quae ſervitia tyranni liberaſſent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi manſiſſent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achaeis jus eſſet. Lycurgi leges moresque abrogarent. Achaeorum aſſueſcerent legibus inſtitutisque. ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius conſenſuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent; nec aegrius paſſi ſunt, quam exſules reduci. Decretum Tegeae in concilio communi Achaeorum de reſtituendis iis factum eſt. et, mentione illata, externos auxiliares dimiſſos, et Lacedaemoniis adſcriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe exceſſiſſe, in agros dilapſos; priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, et comprehendere id genus hominum, et vendere jure praedae placuit. Multi comprehenſi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permiſſu Achaeorum refecta eſt, quam Lacedaemonii diruerant. Et ager Belbinates, quem injuria tyranni Lacedaemoniorum poſſederant, reſtitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat, Philippo Amyntae filio regnante. Per haec velut enervata civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam diſciplina Lycurgi, cui per ſeptingentos annos aſſueverant, ſublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, cum M. Aemilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset. Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique et collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, et sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab aedilibus curulibus, P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. et aedilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. collega ejus A. Caecilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis cum inissent, de republica, deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri jussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent, et mille et ducentos equites. Mesallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit: e Gallia legiones, quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci: et, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: et classem, quae ibi esset, Romam reducere M. Sempronium propraetorem. Hispaniis legiones singu-

ſingulae, quae tum in iis provinciis erant, decretae: et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in ſupplementum ſociis imperarent, ſecumque transportarent. Priusquam in provincias novi magiſtratus proficiſcerentur, ſupplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant. et novemdiale ſacrificium indictum eſt, quod in Aventino lapidibus pluiſſet. Campani, cum eos ex ſenatusconſulto, quod factum erat priore anno, cenſores Romae cenſeri coëgiſſent, (nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur) petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret; et, ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti juſti ſibi liberi heredesque eſſent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit, uti iis ſuffragii latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant civitatem) eſſet. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate ſenatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi eſſe, non ſenatus jus, ſuffragium, quibus velit, impartiri, deſtiterunt incepto. Rogatio perlata eſt, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiſcito cenſi ſunt. M. Claudius Marcellus cenſor, ſorte ſuperato T. Quinctio, luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo. Luſtro perfecto, conſules in provincias profecti ſunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae geſta ſunt, ad Cn. Manlium, conſulem primum, deinde pro conſule, hibernantem in Aſia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant. et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita laetior ſociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia ſervitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempeſtas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas

Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quaeque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Huic sexcenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges. civitatum legationes cum benignis responsis, laetiores etiam quam venerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere jussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. mille et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quae una in locis regio tenebatur praesidio. Appropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem praesidio decessum est. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda, ad reliquum pecuniae ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve, qui sub ditione ejus erunt, transire sinito: neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho, et iis, qui sub imperio ejus erunt, praestant. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque* ad

ad Tanaim amnem, et a valle Tauri usque ad juga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat. si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines ejus regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis jus abeundi manendique esto. Servos seu fugitivos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias, (nulla quarum plus quam triginta remis agatur) habeto: neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam, si qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quae sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi jus ne esto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis praesidia deducito; utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus aequis, (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat) et tritici quingenta quadraginta millia modiûm. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: et pro frumento, quod aestimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonûm denûm annorum, neu majores quinûm quadragenûm. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto, aut, si

Z 2 *utris-*

utrisque placebit, bello. De Hannibale Poeno, et Aetolo Thoante, et Mnaſimacho Acarnane, et Chalcidenſibus Eubulida et Philone, dedendis, in hoc quoque foedere adſcriptum eſt. et ut, ſi quid poſtea addi, demi, mutarive placuiſſet, ut id ſalvo foedere fieret.

XXXIX. Conſul juravit in hoc foedus. ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. et Q. Fabio Laboni, qui claſſi praeerat, ſcripſit, ut Patara extemplo proficiſceretur; quaeque ibi naves regiae eſſent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheſo, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmiſſum eadem expeditione, territis ſubito adventu claſſis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, juſſis ab Epheſo ſequi, qui ibi relicti erant, per inſulas in Graeciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheſo naves venirent, totam inde claſſem in Italiam reduxit. Cn. Manlius cum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepiſſet, donoque Eumeni omnes dediſſet; deinde cauſas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui deſponderat per eos dies filiam, remiſſa, in amicitiam eſt acceptus. Civitatum autem cognitis cauſis, decem legati aliam aliarum fecerunt, conditionem. Quae ſtipendiariae regi Antiocho fuerant, et cum populo Romano ſenſerant, iis immunitatem dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut ſtipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni juſſerunt. nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymaeis, et Mylaſenis immunitatem conceſſerunt. Clazomeniis, ſuper immunitatem, et Drymuſam inſulam dono dederunt: et Mileſiis, quem ſacrum appellant, agrum reſtituerunt: et Ilienſibus Rhoeteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem et Dardanum liberandi cauſa fuit. Chios quoque, et Smyrnaeos, et Erythraeos, pro ſingulari fide, quam eo bello praeſtiterunt, et agro donarunt, et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeenſibus

et

et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quae data priore decreto erant; Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum amnem, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt; et Lycaoniam, et Milyada, et Lydiam, et nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos cum esset; quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum rejicitur.

XL. His foederibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit: denuntiavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam trajecit. inde, per Chersonesum modicis itineribus grave praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit. a Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris, in duas partes divisus exercitus. et praecedere una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia praeda. Itaque, cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Caeni, et Maduateni, et Coeletae, ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos,

nos, et quantam pecuniam fecum portarent. In primo agmine imperator erat, follicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil fe moverunt, donec armati transirent. poftquam primos fuperaffe anguftias viderunt, poftremos nondum appropinquantes, impedimenta et farcinas invadunt. caefisque cuftodibus, partim ea, quae in plauftris erant, diripere, partim fub oneribus jumenta abstrahere. Unde poftquam clamor primum ad eos, qui, jam ingreffi faltum, fequebantur, deinde etiam ad primum agmen eft perlatus, utrinque in medium concurritur, et inordinatum fimul pluribus locis proelium conferitur. Thracas praeda ipfa impeditos oneribus, et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad caedem praebet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occurfantibus, et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipfa etiam onera plauftraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnantibus impedimento funt: alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. Prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium eft, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipfi erant, alii paucioribus, occurrerant) varia pugnae fortuna eft. multi utrinque cadunt. Jam nox appetebat, cum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, fed quia fatis praedae habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra faltum circa templum Bendidium caftra loco aperto pofuit: pars altera ad cuftodiam impedimentorum medio in faltu, duplici circumdata vallo, manfit. Poftero die, prius explorato faltu, quam moverent, primis fe conjungunt. In eo proelio, cum et impedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, cum paffim toto prope faltu pugnaretur, cecidiffent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni eft acceptum, fortis ac ftrenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum eft. inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae, templum fuperant. Aliae anguftiae circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen eft) nec minus confragofae, quam priores; fed, quia nihil filveftre circa eft, ne latebras quidem

dem ad insidiandum praebent. Huc ad eandem spem praedae Thrausi (gens et ipsa Thracum) convenere: sed, quia nudae valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco, proelio tamen justo, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertere. fuga inde caedesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quae cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Appolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quam quod praedae minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum, praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox, cum jam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse. atque inde turbatos equestri velut procella hostes, ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeo hiberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus surrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis morae

causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kalendas Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias praetoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreverunt duas Romae, juris dicundi causa; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italia, Tarentum et Galliam. et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri jussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus, L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, jussu M. Claudii praetoris urbis per feciales traditi sunt legatis, et Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, et glifcentis in dies magis, fama erat. itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de republica retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decrevit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *Indignum esse* praedicans, *consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium et Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe, perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis; aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicae debere.* Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset; Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere ac redire Romam, placuit.

XLIII.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant: et super cetera Aemilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus, introduxit. Qui *sibi, cum in pace essent, imparataque a prioribus consulibus fecissent, et eadem praestare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos inde et oppugnatos se, et omnia exempla belli edita in se, caedibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona ademta: et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. simulacra Deûm, Deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis, ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse.* Haec querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit: qui, *veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses*, dixit. *Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quae ablata criminantur, et cetera spolia ejus urbis ante currum laturus, et fixurus in postibus suis. Nihil est, quod se ab Aetolis separent. eadem Ambraciensium et Aetolorum causa est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat, vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus, nec de Aetolis decerni quidquam, absente M. Fulvio, patiar.*

XLIV. Cum Aemilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, inſimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne conſule inimico Romam veniret; certamine conſulum biduum abſumtum eſt. nec praeſente Flaminio decerni quidquam videbatur poſſe. Captata occaſio eſt, cum aeger forte Flaminius abeſſet; et, referente Aemilio, ſenatusconſultum factum eſt, *Ut Ambracienſibus omnes ſuae res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis uterentur; portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac ſocii Latini nominis eſſent. Signa aliaque ornamenta, quae quererentur ex aedibus ſacris ſublata eſſe, de iis, cum M. Fulvius Romam revertiſſet, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii cenſuiſſent, fieri.* Neque his contentus conſul fuit, ſed poſtea per infrequentiam adjecit ſenatusconſultum, *Ambraciam non videri vi captam eſſe.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati conſules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti ſunt: veteresque omnes dimiſerunt. Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius proconſul Romam venit, cui cum ab Ser. Sulpicio praetore ſenatus ad aedem Bellonae datus eſſet, et ipſe, commemoratis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſet, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo, et L. Aemilius Paulus.

XLV. *Legatos ſeſe Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae cauſa, foederisque et legum, quae cum L. Scipione inchoatae fuiſſent, perficiendarum. Cn. Manlium ſumma ope tetendiſſe, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, ſi ſui poteſtatem feciſſet, inſidiis exciperet: ſed illum, cognita fraude conſulis, cum ſaepe colloquiis petitus captatus eſſet, non congreſſum modo, ſed conſpectum etiam ejus vitaſſe. Cupientem tranſire Taurum, aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam*

dictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admovisse tamen exercitum, et prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Cum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu, bellum illatum. quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Poenorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum jussisse. saepe legatos ante missos, res repetitas: postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, et non tuum privatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras: an et per omnes amfractus viarum, cum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequeris, Pisidiae, Lycaoniaeque, et Phrygiae recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis aeque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco aequo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes, nobis objecerunt.

XLVI. *Nolite nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum. multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuntius illinc redisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit. ut non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant, tantae corporum moles. Fundis sagittisque*

in

in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum missilium avolavere. At, Hercule, nos iidem, (admonente fortuna quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, caesi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, periisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta. inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale, et Poenis, et Syphace, triumphus datus. et minima illa, cum jam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur: an satis esset, ad praesidium aliquod nuntiari? Vultis ergo haec omnia pollui et confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? (pace Deûm dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam atque Asiam volebant. tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.

XLVII Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. *Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres conscipti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem*

cem legatis, si Diis placet, quod consilium dispensandae cohonestandaeque victoriae imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi; qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui. non triumpho modo fraudor; sed caussam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit. nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter, dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus a vobis, Patres conscipti, ut, quae communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota universae gentis infamia atque invidia, per se ipsos aestimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiae urbes, et quaerite, utrum graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties praedae abactae, referant: cum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, perpendisse socios vestros Gallis; et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

XLVIII. *Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Gallia dominarentur: et, quidquid*

est,

est terrarum circa Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro, adjecissetis. At enim sunt quidem ista vera, etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt: nec ideo populus Romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestra Graecia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret, et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curae vestrae censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor; tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegae majestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et senatus decreverat, et populus jusserat. sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus praesidia fuissent. ex quibus, praeter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa cum Galli ante omnes fuissent, et reguli quidam, et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: et, postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti

cepti

cepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio: in quo confiderem equidem causae meae, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniae subjicit ea, quae Dii comprobaverunt, et in solemnibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, Quod bene ac feliciter rempublicam administrarit; *si nollem, si grave, ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum. negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus?*

XLIX. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare? Cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, et moenibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas aequone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quinctius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum, et robore corporum, huicne tantae victoriae triumphum negatis? Caeca invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac praemia earum. mihi, quaeso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex silvestribus facere potui, et praestare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur,*

ne

ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac ſtrenuus Q. Minucius moreretur? In hoc caſu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, haerent. Quod ſaltu iniquo, loco alieno, cum adortus hoſtis nos eſſet, duae ſimul acies primi et noviſſimi agminis haerentem ad impedimenta noſtra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipſo die, plura multo poſt dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc, ſi ipſi tacuerint, vos ſcituros, cum teſtis orationis meae totus exercitus ſit, non credunt? Si gladium in Aſia non ſtrinxiſſem, ſi hoſtem non vidiſſem; tamen proconſul triumphum in Thracia duobus proeliis merueram. Sed jam dictum ſatis eſt. quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conſcripti.

L. Plus crimina eo die, quam defenſio, valuiſſent, ni altercationem in ſerum perduxiſſent. dimittitur ſenatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuiſſe videretur. Poſtero die et cognati amicique Cn. Manlii ſummis opibus anniſi ſunt, et auctoritas ſeniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriae eſſe, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportaſſet, ſine curru et laurea, privatus inhonoratusque, urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppreſſit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus et cum majore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor eſt) duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, ſed univerſam civitatem, quae id pati poſſet, incuſabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; ſi quidem victa Carthago victum Hannibalem in exſilium expuliſſet, Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non poſſit: nihil tam aequandae libertatis eſſe, quam potentiſſimum quemque poſſe dicere cauſam. Quid autem tuto cuiquam, nedum ſummam* nem-

rempublicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus aequum pati non possit, in eum vim haud injustam esse. Haec agitata sermonibus, donec dies dicendae causae venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, cum ad fidem praesentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse: nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae, Africae jampridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutum ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse.* infamia intactum, invidia, qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit: silentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis, in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, cum hodie litibus et jurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum Junonemque et Minervam ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et saepe*

alias, egregie reipublicae gerendae mentem facultatemque dederunt. Veſtrûm quoque quibus commodum eſt, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei ſimiles principes habeatis. ita, ſi ab annis ſeptemdecim ad ſenectutem ſemper vos aetatem meam honoribus veſtris anteiſtis, ego veſtros honores rebus gerendis praeceſſi. Ab roſtris in Capitolium aſcendit. ſimul ſe univerſa concio avertit, et ſecuta Scipionem eſt: adeo, ut poſtremo ſcribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, praeter ſervilem comitatum et praeconem, qui reum ex Roſtris citabat, quisquam eſſet. Scipio non in Capitolio modo, ſed per totam urbem omnia templa Deûm cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aeſtimatione verae magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginienſibus urbem eſt invectus.

LII. Hic ſpecioſus ultimus dies P. Scipioni illuxit. poſt quem cum invidiam et certamina cum tribunis proſpiceret, die longiore prodicta, in Literninum conceſſit; certo conſilio, ne ad cauſam dicendam adeſſet. Major animus et natura erat, ac majori fortunae aſſuetus, quam ut reus eſſe ſciret, et ſubmittere ſe in humilitatem cauſam dicentium. Ubi dies venit, citarique abſens eſt coeptus, L. Scipio morbum cauſae eſſe, cur abeſſet, excuſabat. quam excuſationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem ſuperbia non venire ad cauſam dicendam arguerent, qua judicium et tribunos plebis et concionem reliquiſſet; et, quibus jus de ſe dicendae ſententiae et libertatem ademiſſet, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egiſſet, ſeceſſionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis feciſſet: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce et auctore nos reliquiſtis, ab eo ipſi relicti eſtis. et tantum animorum in dies nobis decreſcit, ut, ad quem ante annos ſeptemdecim, exercitum et claſſem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam auſi ſumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa ſua extrahendum, ad cauſam dicendam, mittere non audeamus?* Tribuni plebis, appellati ab L.

Sci-

Scipione, ita decreverunt, *Si morbi causa excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is, cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Cum L. Scipio excuset morbum esse causae fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et praebere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit.*

LIII. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae, Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriae L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient: ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?* Movit et decretum, et adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: et, deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitae, quam

poſtrema, fuit; quia in juventa bella aſſidue geſta; cum ſenecta res quoque defloruere, nec praebita eſt materia ingenio. Quid ad primum conſulatum ſecundus, etiamſi cenſuram adjicias? quid Aſiatica legatio, et valetudine adverſa inutilis, et filii caſu deformata, et poſt reditum neceſſitate aut ſubeundi judicii, aut ſimul cum patria deſerendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculoſius Romani geſſere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi, quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem ſolitus erat. hoc auctore exiſtimantur Petillii, et vivo Africano, rem ingreſſi, et mortuo rogationem promulgaſſe. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho eſt, quique ſub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non eſt, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad ſenatum referat? quem eam rem velit ſenatus quaerere de iis, qui praetores nunc ſunt?* Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: ſenatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea ſemper factum eſſet, aequum cenſebant. Petillii nobilitatem et regnum in ſenatu Scipionum accuſabant. L. Furius Purpureo conſularis, qui in decem legatis in Aſia fuerat, latius rogandum cenſebat: non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, ſed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum inceſſens. Et L. Scipio, quem magis pro ſe, quam adverſus legem, dicturum apparebat, diſſuaſor proceſſit. is poſt mortem P. Africani fratris, viri omnium fortiſſimi clariſſimique, eam exortam rogationem eſt conqueſtus. *Parum enim fuiſſe non laudari pro Roſtris P. Africanum poſt mortem, niſi etiam accuſaretur. Et Carthaginienſes exſilio Hannibalis contentos eſſe; populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exſatiari, niſi et ipſius fama ſepulti laceretur, et frater inſuper, acceſſio invidiae, mactetur.* M. Cato ſuaſit rogationem, (exſtat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adverſa-

ren-

rentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, uti rogassent, jusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriae prodiderint, et ad Portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio; simul et delata et recepta nomina legatorum ejus, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris: et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius, et scribae, et accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio, et A. Hostilius legatus, et C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta.* Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, majus pondus fuisse; et potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem aestimatam: eo magis, quod, tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt: librumque rationis ejus, cum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem, quod, cum bis millies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non aude-

auderent, popoſciſſe claves, et ſe aperturum aerarium dixiſſe, qui, ut clauderetur, effeciſſet.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitae, dieque dicta, morte, funere, ſepulcro, in diverſum trahunt: ut, cui famae, quibus ſcriptis aſſentiar, non habeam. Non de accuſatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixiſſe ſcribunt: non de tempore, quo dicta dies ſit: non de anno, quo mortuus ſit: non ubi mortuus, aut elatus ſit. Alii Romae, alii Literni et mortuum, et ſepultum: utrobique monumenta oſtenduntur et ſtatuae. Nam et Literni monumentum, monumentoque ſtatua ſuperimpoſita fuit, quam tempeſtate disjectam nuper vidimus ipſi. Et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuae ſunt: quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur eſſe, tertia poëtae Q. Ennii. Nec inter ſcriptores rerum discrepat ſolum, ſed orationes quoque, ſi modo ipſorum ſunt, quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter ſe. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Naevii tribuni plebis habet: ipſa oratio ſine nomine eſt accuſatoris. nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accuſatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. Alia tota ferenda fabula eſt Gracchi orationi conveniens: et illi auctores ſequendi ſunt, qui, cum L. Scipio et accuſatus, et damnatus ſit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuiſſe Africanum tradunt. quo poſt famam de fratris caſu allatam, relicta legatione, cucurriſſe eum Romam; et, cum a porta recta ad forum ſe contuliſſet, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repuliſſe a corpore ejus viatorem: et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim feciſſe. Hinc enim ipſe Gracchus queritur, diſſolutam eſſe a privato tribuniciam poteſtatem: et ad poſtremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adjicit, tolerabilioris exempli eſſe, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam poteſtatem, et rempublicam eſſe. Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a ſe ipſe, cumulatas

ei

ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere. prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

LVII. Haec, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit: an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurasse, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere; nec se gratiae quaerendae causa quidquam facere. sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci non passurum.* Senatum, eo die forte coenantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. cum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adjecisset, non, si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; laetum Scipionem tam concordi judicio, ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro, quanquam in opinionibus, et monumentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Judiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati, praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt. Scipio, cum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in aerario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit; orationemque habuit

buit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliae gentis, sed propriae familiae suae. *Parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, cum per aliquot annos in terra Hispania, adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quae in Hispania, quae in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur) consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur; et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quaeri. eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.*

LIX. *At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quae ante bellum ejus fuerint: auri et argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum?*

latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam. nec Quinctio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem: cujus cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumtus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi Romanae, fore erubescendum.

LX. Adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam, et senatusconsultum, et judicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quae judicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci jubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit, *praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in*

triumpho ductos carcere incluserit) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere et in vinculis esse, mittique eum se jubere. Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni; ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. quae necessaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in praetorem, et consilium ejus, et accusatores.

EPITOME LIBRI XXXIX.

M. Aemilius consul, Liguribus subactis, viam a Placentia usque Ariminum perductam Flaminiae junxit. Initia luxuriae, introducta ab exercitu Asiatico, referuntur. Ligures, quicunque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum, et quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, cum ad ingentis turbae conjurationem pervenisset, a consule investigatum, et multorum poena sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone. et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L Quinctius Flamininus, T. Quinctii frater, eo quod, cum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Poeno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat, rogatus a meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tanquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a

Prusia

Prusia Bithyniae rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, cum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum, T. Quinctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque, dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis interemtus veneno, cum ab iis bello captus esset. Coloniae, Potentia, et Pisaurum, et Mutina, et Parma deductae sunt. Praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas, et initia causasque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat, regnum suum imminui a Romanis, et quod cogeretur, a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

LIBER XXXIX.

I. Dum haec (si modo hoc anno acta sunt) Romae aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia, et amoenitate urbium, et copia terrestrium maritimarumque rerum, et mollitia hostium regiisque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. praecipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. itaque asperius paulo iter in Thracia, et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quae militem excitarent: loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat, et ex praeoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, et velox, et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quae parsimonia adstringeret milites, praedae haud multum praeberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, praeter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa; quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur.

II.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit: ea quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. et, quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus proeliis fatigavit: postremo coactos in aciem descendere, justo proelio devicit: in quo et aedem Dianae vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C Flaminius) omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. Proelio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, aedem Junoni Reginae vovit. Haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romae apud senatum, rejectique ad consulem Aemilium, cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt causam. arma reddere Cenomanis, decedere

dere provincia praetor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. his querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia rediit. isque, ad aedem Apollinis in senatu cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut aequum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, et Diis immortalibus honorem haberi jubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentem in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere. senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum.* M. Fulvius: *Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et Deorum immortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, cum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad aerarium detulerit,* Ambraciam non videri vi captam; *quae aggere ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, cum jam transcen-*

ſcendiſſet muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit; ubi plus tria millia hoſtium ſint caeſa. Jam de Deorum immortalium templis, ſpoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? Niſi Syracuſarum ceterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se et Patres conſcriptos orare, et a tribunis petere, ne ſe ſuperbiſſimo inimico ludibrio eſſe ſinant.

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii caſtigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit: *Ne ſuas quidem ſimultates pro magiſtratu exercere boni exempli eſſe: alienarum vero ſimultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii ejus poteſtate et ſacratis legibus eſſe. Suo quemque judicio et homines odiſſe aut diligere, et res probare aut improbare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, adſtipularique irato conſuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminiſſe; tribunatum ſibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro conſulari regno. Nec hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac poſteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis ſuas inimicitias remiſiſſe reipublicae, alterum alienas et mandatas exercuiſſe.* His victus caſtigationibus tribunus, cum templo exceſſiſſet, referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio eſt decretus. Is cum gratias Patribus conſcriptis egiſſet, adjecit: *Ludos magnos ſe Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepiſſet, voviſſe. in eam rem ſibi centum pondo auri a civitatibus collatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario poſiturus eſſet, id aurum ſecerni juberent.* Senatus pontificum collegium conſuli juſſit, num omne id aurum in ludos conſumi neceſſum eſſet? Cum pontifices negaſſent, ad religionem pertinere, quanta impenſa in ludos fieret; ſenatus Fulvio, quantum impenderet, permiſit, dum ne ſummam octoginta millium excederet. Triumphare menſe Januario ſtatuerat: ſed cum audiſſet,

con-

consulem M. Aemilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, praetulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kalendas Januarias de Aetolis, et de Cephallenia. Aureae coronae, centum duodecim pondo, ante currum latae sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria; tetradrachmûm Atticûm centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa aenea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. ad hoc catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces, aut Aetoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Jam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus quia M. Aemilius, cujus sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone praetore, causam lege Petillia diceret, et incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiae corruperat. Neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quae in militibus ejus quotidie conspiciebantur.

Luxu-

Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quae tum magnificae supellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulae quoque ipsae et cura et sumtu majore apparari coeptae: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas, ducentas duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia centum tres: tetradrachmûm Atticûm centum viginti septem millia: cistophorûm ducenta quinquaginta: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti: et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus annitentibus senatusconsultum factum est, *Ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium, collatum a populo in publicum, quod ejus solutum antea non esset, solveretur.* Vicenos quinos et semisses in millia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et sociorum agros populari. de ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant,

malus

malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiae procidit, atque id dejecit. ea religione moti Patres, et diem unum adjiciendum ludorum celebritati cenſuerunt, et ſigna duo pro uno reponenda, et novum auratum ſaciendum. Et plebeji ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeſo et M. Furio Luſco diem unum inſtaurati ſunt.

VIII. Inſequens annus Sp. Poſtumium Albinum et Q. Marcium Philippum conſules ab exercitu bellorumque et provinciarum cura ad inteſtinae conjurationis vindictam avertit. Praetores provincias ſortiti ſunt, T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Criſpinus Hiſpaniam citeriorem, C. Calpurnius Piſo Hiſpaniam ulteriorem. Conſulibus ambobus quaeſtio de clandeſtinis conjurationibus decreta eſt. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis erudítiſſima omnium gens invexit, ſacrificulus et vates: nec is, qui aperta religione, propalam et quaeſtum et diſciplinam profitendo, animos horrore imbueret, ſed occultorum et nocturnorum antiſtes ſacrorum. Initia erant, quae primo paucis tradita ſunt: deinde vulgari coepta ſunt per viros mulieresque. additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. Cum vinum animos, et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae majoribus, diſcrimen omne pudoris exſtinxiſſent, corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, cum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis eſſet, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxae, ſtupra promiſcua ingenuorum feminarumque, erant: ſed falſi teſtes, falſa ſigna teſtimoniaque et indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem inteſtinaeque caedes: ita ut ne corpora quidem interdum ad ſepulturam exſtarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod prae ululatibus, tympanorumque et cymbalorum ſtrepitu, nulla vox quiritantium inter ſtupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelae Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat, *Se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam. damnatam voti, Deûm benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse. decimo die coenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula assuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat: et, maligne omnia praebentibus suis, meretriculae munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium institueret heredem.

X. Haec amoris pignora cum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. *Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adolescens, *Parcere exsecrationibus* jubet. *matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse. Vitricus ergo,* inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem,*

vitam-

vitamque tuam perditum ire hoc facto properat. Eo magis mirabundo, quaerentique quid rei eſſet, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, ſi coacta caritate ejus, ſilenda enuntiaſſet, *ancillam ſe*, ait, *dominae comitem id ſacrarium intraſſe, liberam nunquam eo acceſſiſſe. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam eſſe: et jam biennio conſtare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus ſit, velut victimam tradi ſacerdotibus. eos deducere in locum, qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniae, et cymbalorum et tympanorum pulſu, ne vox quiritantis, cum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit.* Orare deinde atque obſecrare, ut eam rem quocunque diſcuteret modo: nec ſe eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent. neque ante dimiſit eum, quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum.

XI. Poſtquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet; negat, eorum ſe quidquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. Aderat ſermoni vitricus. confeſtim mulier exclamat, *Hiſpalae concubitu carere eum decem noctes non poſſe, illius excetrae delinimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec Deorum verecundiam habere.* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum ſervis domo exegerunt. Adoleſcens inde ad Aebutiam ſe amitam contulit: cauſamque ei, cur eſſet a matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus poſtero die ad conſulem Poſtumium, arbitris remotis, rem detulit. Conſul poſt diem tertium ad ſe juſſum redire dimiſit: ipſe Sulpiciam, gravem feminam, ſocrum ſuam, percontatus eſt, *ecquam anum Aebutiam ex Aventino noſſet?* cum eam noſſe, *probam, et antiqui moris feminam*, reſpondiſſet; *opus eſſe ſibi ea conventa*, dixit. *mitteret nuntium ad eam, ut veniret.* Aebutia accita ad Sulpiciam venit. et conſul paulo poſt, velut forte interveniſſet, ſermonem de Aebutio fratris ejus filio infert. Lacrimae mulieri obortae, et miſerari caſum adoleſcentis coepit, qui ſpoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud ſe tunc eſſet, eje-

ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscoenis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniae, arcesseret ad sese. eam, quoque esse, quae percontari vellet. Ad cujus nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causae arcesseretur: postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem aedium abductam socru adhibita consul, *Si vera dicere inducere in animum posset*, negat, *perturbari debere. fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet. exprometet sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina*, ait. *aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* jam id ipsum consul laudare, *cum initiatam se non inficiaretur. sed et cetera eadem fide exprometet. neganti ultra quidquam scire, non eandem*, dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit, et eam primo orare coepit, *Ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se terrendi ejus causa, non quo sciret quidquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *Tum quoque*, ait, *eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui.* et Sulpicia attollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset, *Magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enuntiaret, majorem multo,* dixit,

dixit, *hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. Bono animo esse* jubere *eam* consul, et, *sibi curae fore*, dicere, *ut Romae tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quenquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tanquam Deûm monitu, immutasse. nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios. et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, et permixti viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermissum. plura virorum inter sese, quam feminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. captari aetates et erroris et stupri patientes.*

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus, preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. coenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes verso. Res omnes Feceniae extemplo translatae, et familia arcessita. et Aebutius migrare ad consulis clientem jussus.

jussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne quid eae conjurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxae esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quaestionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Aebutio ac Feceniae, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices praemiis invitare jubent. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae fecisse.* ante omnia, ut quaestio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintque, quo stuprum flagitiumve inferretur. Haec senatus decrevit. Consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; et, concione advocata, cum sollemne carmen precationis, quod praefari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit: *Nulli unquam concioni, Quirites, non solum apta, sed etiam necessaria, haec sollemnis Deorum comprecatio fuit; quae vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent: non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libi-*

libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiae dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, et nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quae ea res sit, ignorare. alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et qualecunque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini; nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiles; vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut, vexillo in arce posito, comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt: et, ubicunque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus aetatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscoeno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?

XVI. *Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo*

 uno

uno ſacrario ſcitote ortum eſſe. Necdum omnia, in quae conjuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam opprimendam ſatis virium eſt, conjuratio ſeſe impia tenet. creſcit et ſerpit quotidie malum. jam majus eſt, quam ut capere id privata fortuna poſſit. ad ſummam rempublicam ſpectat. Niſi praecavetis, Quirites, jam huic diurnae, legitime ab conſule vocatae, par nocturna concio eſſe poterit. nunc illi vos ſinguli univerſos concionantes timent: jam, ubi vos dilapſi domos et in rura veſtra eritis, illi coierint, conſultabunt de ſua ſalute ſimul ac veſtra pernicie; tum ſingulis vobis univerſi timendi erunt. Optare igitur unusquisque veſtrûm debet, ut bona mens ſuis omnibus fuerit. Si quem libido, ſi furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus conjuravit, non ſuum judicet eſſe. Ne quis etiam errore labatur, veſtrûm quoque non ſum ſecurus. nihil enim in ſpeciem fallacius eſt, quam prava religio. Ubi Deorum numen praetenditur ſceleribus, ſubit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, ſenatusconſulta, haruſpicum denique reſponſa liberant. Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium eſt magiſtratibus datum, ut ſacra externa fieri vetarent, ſacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem diſciplinam ſacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentiſſimi viri omnis divini humanique juris, nihil aeque diſſolvendae religionis eſſe, quam ubi non patrio, ſed externo ritu ſacrificaretur. Haec vobis praedicenda ratus ſum, ne qua ſuperſtitio agitaret animos veſtros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia ſuum numen ſceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. nec patefieri, ut impunita eſſent, ſed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. Senatus quaeſtionem extra ordinem de ea re mihi collegaeque meo mandavit: nos, quae ipſis nobis agenda ſunt, impigre exſequemur. Vigiliarum noctur-

nocturnarum curam per urbem minoribus magiſtratibus mandavimus. Vos quoque, aequum eſt, quae veſtra munia ſunt, quo quisque loco poſitus erit, quod imperabitur, impigre praeſtare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

XVII. Recitari deinde ſenatusconſulta juſſerunt, indicique praemium propoſuerunt, ſi quis quem ad ſe deduxiſſet, nomenve abſentis detuliſſet. *Qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros; ad quam niſi citatus reſpondiſſet, abſens damnaretur. ſi quis eorum, qui tum extra terram Italiam eſſent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, ſi venire ad cauſam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugae cauſa vendidiſſe, neve emiſſe vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimiſſa, terror magnus urbe tota fuit: nec moenibus ſe tantum urbis aut finibus Romanis continuit; ſed paſſim per totam Italiam, literis hoſpitum de ſenatusconſulto, et concione, et edicto conſulum acceptis, trepidari coeptum eſt. Multi ea nocte, quae diem inſecuta eſt, quo in concione res palam facta eſt, cuſtodiis circa portas poſitis, fugientes a triumviris comprehenſi et reducti ſunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminaeque mortem ſibi conſciverunt. Conjuraſſe ſupra ſeptem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem conjurationis conſtabat eſſe, M. et C. Atinios de plebe Romana, et Faliſcum L. Opiternium, et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos ſacerdotes conditoresque ejus ſacri eſſe. Data opera eſt, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad conſules, faſſique de ſe, nullam moram judicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant, cogerentur praetores T. Maenius et M. Licinius per ſenatum res in diem triceſimum differre, donec quaeſtiones a conſulibus perficerentur. Eadem ſolitudo, quia Romae non reſpondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit conſules circa fora proficiſci, ibique quaerere et judi-

judicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine facro, praeeunte verba facerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in fe aut alios admifeerant, eos in vinculis relinquebant: qui ftupris aut caedibus violati erant, qui falfis teftimoniis, fignis adulterinis, fubjectione teftamentorum, fraudibus aliis contaminati; eos capitali poena afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti funt. magna vis in utraque caufa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu effent, tradebant, ut ipfi in privato animadverterent in eas. fi nemo erat idoneus fupplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde confulibus negotium eft, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam fi qua ibi vetufta ara aut fignum confecratum effet. in reliquum deinde fenatusconfulto cautum eft, *Ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia effent. fi quis tale facrum follemne et neceffarium duceret, nec fine religione et piaculo fe id omittere poffe, apud praetorem urbanum profiteretur, praetor fenatum confuleret. fi ei permiffum effet, cum in fenatu centum non minus effent, ita id facrum faceret, dum ne plus quinque facrificio intereffent, neu qua pecunia communis, neu quis magifter facrorum, aut facerdos effet.*

XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio confule, fenatusconfultum factum eft, *Ut de iis, quos pro indicibus confules habuiffent, integra res ad fenatum referretur, cum Sp. Poftumius, quaeftionibus perfectis, Romam rediffet.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum cenfuerunt, magiftratibusque Ardeatium praedicendum, ut intentiore eum cuftodia afservarent: non folum ne effugeret, fed ne mortis confcifcendae locum haberet. Sp. Poftumius aliquanto poft Romam venit. eo referente, de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia effent, fenatusconfultum factum eft, *Ut fingulis his centena millia aeris quaeftores urbani ex aerario darent.*

rent. Utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Utique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset. Utique consules praetoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriae fieret, utique tuto esset. id senatum velle, et aequum censere, ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatusconsulto; et de ceterorum indicum impunitate praemiisque consulibus permissum est.

XX. Et jam Q. Marcius, quaestionibus suae regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules habuerunt. duas praeterea legiones novas ex senatusconsulto scribere jussi sunt: et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperarunt, et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum, praeter legiones, in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules, dum ipsi quaestionibus impediebantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaestionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quae latebrae receptaculaque semper illis fuerant, persequitur; in praeoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus. quatuor millia militum amissa; et legionis secundae signa tria, undecim vexilla sociûm Latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quae, quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim jactabantur. prius sequendi Ligures finem, quam fugae Romani, fecerunt. Consul, ubi primum ex hostium agro evasit, ne, quantum deminutae

nutae copiae forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. Non tamen obliterare famam rei male gestae potuit. nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius ést appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum literae, ex Hispania mixtam gaudio tristitiam afferentes, recitatae sunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit. ad sex millia hostium sunt caesa: ceteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit, quam castra: sed, dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte propraetoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur; nuntiaretque, senatum aequum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, majore coacto exercitu, Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae causa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt. ad duodecim millia hominum caesa, plus duo capta: et castris Romanus potitus. et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per éos dies, quibus haec ex Hispania nuntiata sunt, ludi Taurii per biduum facti religionis causa. (per dies) decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia venerunt honoris ejus causa. Athletarum quoque certa-

certamen tum primo Romanis ſpectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope hujus ſeculi copia ac varietate ludicrum celebratum eſt. Novemdiale deinde ſacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque coeleſtes multifariam orti aduſſiſſe complurium levi afflatu veſtimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem ſupplicatio eſt ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de coelo tacta erat. hoſtiis majoribus conſules procurarunt, urbemque luſtraverunt. Sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum eſt, ſemimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quamprimum juſſerunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgreſſi in Venetiam ſine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileja eſt, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes miſſis, reſponſum eſt, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, ſe ſcire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi voviſſe ſeſe dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum poſt damnationem et bona vendita miſſum in Aſiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias eſt auctor. tum collatas ei pecunias, congregatosque per Aſiam artifices: et, quorum ludorum poſt bellum, in quo votos diceret, mentionem non feciſſet, de iis poſt legationem demum in ſenatu actum.

XXIII. Cum jam in exitu annus eſſet, Q. Marcius abſens magiſtratu abiturus erat. Sp. Poſtumius, quaeſtionibus cum ſumma fide curaque perfectis, comitia habuit. creati ſunt conſules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Poſtero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Poſtumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Poſtumius Tempſanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Poſtumius conſul renuntiaverat, peragrantem ſe propter quaeſtiones utrumque litus Italiae, deſertas colonias, Sipontum ſupero, Buxentum infero mari, inveniſſe; triumviri ad colonos eo ſcribendos ex ſenatusconſulto

ſulto ab T. Maenio praetore urbano creati ſunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perſeo rege et Macedonibus bellum, quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipſo Perſeo cauſas cepit. inchoata initia a Philippo ſunt: et is ipſe, ſi diutius vixiſſet, id bellum geſſiſſet. Una eum res, cum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab ſe defecerant in bello, in eos jus ſaeviendi ademtum ei ab ſenatu erat: cum, quia rem integram Quinctius in conditonibus pacis diſtulerat, non deſperaſſet impetrari poſſe. Antiocho rege deinde bello ſuperato ad Thermopylas, diviſis partibus, cum per eosdem dies conſul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnaſſet; capta Heraclea, quia juſſus abscedere a moenibus Lamiae erat, Romanisque oppidum deditum eſt, aegre eam rem tulerat. permulſit iram ejus conſul, quod, ad Naupactum ipſe feſtinans, quo ſe ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permiſit, ut Athamaniae et Amynandro bellum inferret; et urbes, quas Theſſalis Aetoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem ſuae ditionis fecit. inde et in Thracia quasdam urbes, novae atque inſuetae libertatis vitio, ſeditionibus principum turbatas, partibus, quae domeſtico certamine vincerentur, adjungendo ſeſe, cepit.

XXIV. His ſedata in praeſentia regis ira in Romanos eſt. nunquam tamen remiſit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandocunque data fortuna eſſet, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; ſed metalla etiam et vetera intermiſſa recoluit, et nova multis locis inſtituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amiſſa erat, reſtitueret, non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, ſed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat.

fuerat. Rediere deinde caussae, quae de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhaeborum querelae de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditae erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod jam Aeni et Maroneae affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissae, non finium jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules (erant pulsi, qui libertatis caussam defendissent ab regio praesidio) ii non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum affirmabant. *Civitates Thessalorum, et Perrhaeborum, et Magnetum, et cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem caussa, qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse. armis subactos parere.* Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium. quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

XXV. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant: Philippopolis, Tricca, Phaloria, et Eurymenae, et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, cum vi ademtae possessaeque ab Aetolis forent, (nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent. *ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti, cum Aetolis essent.* Ejusdem formulae discepta-

ceptatio de Perrhaeborum Magnetumque oppidis fuit. omnium enim jura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec, quae disceptationis erant, querelae Thessalorum adjectae, *quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam, praeter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis: et, quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quaestuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Iam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et praesidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. nisi provideant aliquid Romani, quo et Graecis Macedoniam accolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequidquam et illum victum, et se liberatos esse. Ut equum tenacem, non parentem frenis asperioribus castigandum esse.* Haec acerbe postremi; cum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, *Ut ignosceret pro libertate loquentibus; et ut, deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese praestare; et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adjungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perrhaebi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhaebiae fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant. et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenaeum et Poetneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei speciem haberet, et ipse a querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis*

mis expugnasse, questus est: *item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Paracheloida, quae sub Athamania esset, nullo jure Thessalorum formulae factam. Nam quae sibi crimina objiciantur, de insidiis legatorum, et maritimis portubus frequentatis aut desertis; alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores suos respuere. Tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem unquam verbo violatum esse? Semel ad Quinctium euntibus insidias dici factas. sed, quid iis acciderit, non adjici. Quaerentium, quod falso objiciant, cum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem. Itaque, servorum modo praeter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguae experiri, et jactare sese insectatione et convitiis dominorum.* Elatus deinde ira adjecit, *Nondum omnium dierum solem occidisse.* Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani, acceperunt. et cum fremitus post eam vocem ortus, et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit, *Eandem, de quibus illi agant, civitatum causam esse. consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire se, cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium sociorum, injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: praesertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint.* Causa cognita, pronuntiaverunt legati, *Placere, deduci praesidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam juris exsequendi constituendam esse.*

XXVII. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. ibi

legati Eumenis: *Si liberas esse Aenum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Si autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum, multo verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eam rem praejudicium: qui cum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia imposuisse? Vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de statu civitatum earum scituros.* Legati Maronitarum vocati, *Non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus*, dixerunt, *sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios. his solis loqui et in senatu et in concionibus licere. eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.* De jure etiam finium pauca adjecerunt: *Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur.*

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus disserendi viam, *Non cum Maronitis*, inquit, *mihi, aut cum Eumene disceptatio est; sed jam vobiscum, Romani; a quibus nihil aequi me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quae a me inter inducias defecerant, reddi mihi aequum censebam; non quia magna accessio*

cessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam oppugnare jussus a consule M'. Acilio, cum diu fatigatus ibi proeliis operibusque essem, transscendentem me jam muros a capta prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coëgit. Ad hujus solatium injuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhaebiaeque et Athamanum reciperem quaedam castella magis, quam urbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paulo ante, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi fuerunt, Eumenem aequius esse, quam me, habere. id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet. non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentûm, et quinquaginta tectas naves, et omnes Graeciae civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus. hostemque ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum in Graeciam trajiceret, prae me tuli: et cum eo consule belli partem, quamcunque mihi delegavit, gessi. et insequenti consuli L. Scipioni, cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quae haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tanquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit, et, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniae impudentissimae praetendit; quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Aenus, et Maronea, et Thra-

ciae civitates adſcriptae ſunt? quod ab illis ne poſtulare quidem eſt auſus, id apud vos, tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos eſſe velitis, refert. Si tanquam inimicum et hoſtem inſectari propoſitum eſt, pergite, ut coepiſtis, facere. Sin aliquis reſpectus eſt mei, ut ſocii atque amici regis; deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio reſponſo rem ſuſpenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae eſſent, nihil ſe mutare. ſi Philippus bello cepiſſet eas, praemium victoriae jure belli habiturum. ſi neutrum eorum foret, placere cognitionem ſenatui reſervari: et, ut omnia in integro manerent, praeſidia, quae in iis urbibus ſint, deduci.* Hae cauſae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non a Perſeo filio ejus novis cauſis motum, ſed ob has a patre bellum relictum filio videri poſſit. Romae nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hispania redierat. cui poſtulanti ab ſenatu in aede Bellonae triumphum rerum geſtarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obſtabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri praeterea pondo centum triginta duo: argenti ſedecim millia trecenta: et pronuntiavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, et octoginta auri Q. Fabium quaeſtorem advehere. id quoque ſe in aerarium illaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Poſtumius praetor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quaeſtionem ſevere exercuit. ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis ſumtum eſt ſupplicium. Conſules, diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti ſunt.

XXX.

XXX. Eodem anno in Hispania praetores C. Calpurnius et L. Quinctius, cum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia junxiſſent, in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra erant, progreſſi ſunt, communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta eſt. quibus dum utrinque ſubvenitur a caſtris, paulatim omnes copiae in aciem eductae ſunt. in eo tumultuario certamine et loca ſua et genus pugnae pro hoſte fuere. duo exercitus Romani fuſi atque in caſtra compulſi ſunt. non inſtitere perculſis hoſtes. Praetores Romani, ne poſtero die caſtra oppugnarentur, ſilentio proximae noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt, vacuaque praeter ſpem caſtra ingreſſi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtativis manſerunt. Romanorum ſociorumque, in proelio fugaque, ad quinque millia occiſa; quorum ſe ſpoliis hoſtes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus ſociis Hiſpanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adverſae pugnae militum animis, conſumſerunt. ubi ſatis placuere vires, et jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hoſtem poſcebat; duodecim millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia vigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hoſtium caſtra erant. extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, laeva Quinctius exercitum traduxerunt; quieto hoſte, dum miratur ſubitum adventum, conſultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hoſtem, nec ſpatium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii. id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hoſtium caſtra habebant, liberum a metu inſidiarum.

XXXI. Hispani, poſtquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut, priusquam ſe jungere atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendunt. Atrox in principio proelium fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus, et inſueta ignominia milite Romano accenſo. acerrime media acies, duae fortiſſimae legiones, dimicabant; quas cum aliter moveri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: et usque plures confertioresque, medios urgebant. Ibi poſtquam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quinctilium Varum et L. Juventium Thalnam legatos ad ſingulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere jubet, *in illis ſpem omnem vincendi et retinendae Hispaniae eſſe. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, unquam viſurum.* Ipſe, cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hoſtium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum ſuis equitibus alterum hoſtium latus invadit: ſed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ipſe ante alios. nam et primus hoſtem percuſſit, et ita ſe immiſcuit mediis, ut vix, utrius partis eſſet, noſci poſſet. et equites praetoris eximia virtute, et equitum pedites accenſi ſunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hoſtium praetorem conſpexerunt. Itaque urgere ſigniferos pro ſe quisque, jubere inferre ſigna, et confeſtim militem ſequi. Renovatur ab omnibus clamor. impetus fit velut ex ſuperiore loco. Haud ſecus ergo, quam torrentis modo, fundunt ſternuntque perculſos, nec ſuſtinere alii ſuper alios inferentes ſeſe poſſunt. Fugientes in caſtra equites perſecuti ſunt, et permixti turbae hoſtium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in praeſidio caſtrorum proelium inſtauratum: coactique ſunt Romani equites deſcendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta ſupervenit: deinde, ut quaeque potuerant, copiae affluebant. Caeduntur paſſim Hispani per tota caſtra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. Supra triginta quin-

quinque millia hoſtium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae ſuperfuit. ſigna capta centum triginta tria. Romani ſociique paulo plus ſexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amiſſi, et pauci equites Romani, cruentae maxime victoriae ſpeciem fecerunt. In caſtris hoſtium, quia ipſis ſpatium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris. pronuntiavitque, eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta et expugnata eſſe. Quinctius alter praetor ſuos equites catellis ac fibulis donavit. donati et centuriones ex utriusque exercitu permulti: maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Conſules delectibus aliisque, quae Romae agendae erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Piſis profectus in Apuanos Ligures, vaſtando agros, urendoque vicos et caſtella eorum, aperuit ſaltum usque ad fluvium Macram et Lunae portum. Hoſtes montem, antiquam ſedem majorum ſuorum, ceperunt: et inde, ſuperata locorum iniquitate, proelio dejecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit ſecundis aliquot proeliis. ſex praeterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres et quadraginta ſecuri percuſſit. Jam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui ſors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus conſulatum petebat. Competitores habebat patricios L. Aemilium, Q. Fabium, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulſis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratioſi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. et hi repulſi, in ſpem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie deſtinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. ſed Claudius con-

ſul ſine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adverſariis et majore parte ſenatus, *meminiſſe eum debere prius, ſe conſulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, eſſe: quin ille, ſedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum ſpectatorem comitiorum ſe praeberet:* coërceri tamen ab effuſo ſtudio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra conſulem, aut pro ſtudio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut, dejecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter ſpem ſuam et ceterorum. locum ſuum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis ſtudiis, non vi Claudiana, inter plebejos certatum eſt. Praetorum inde comitia ſunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naevius Matho, C. Sempronius Blaeſus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius conſules fuerunt, domi militiaeque geſta.

XXXIII. Principio inſequentis anni P. Claudius, L. Porcius conſules, cum Q. Caecilius, M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui ad diſceptandum inter Philippum et Eumenem reges Theſſalorumque civitates miſſi erant, legationem renuntiaſſent, regum quoque eorum civitatumque legatos in ſenatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Graeciam decreverunt ad viſendum, redditaene civitates Theſſalis et Perrhaebis eſſent. Iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praeſidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponneſum quoque adire juſſi, unde prior legatio diſceſſerat incertiore ſtatu rerum, quam ſi non veniſſent. nam ſuper cetera etiam ſine reſponſo dimiſſi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. De qua re querente graviter Q. Caecilio, ſimul Lacedaemoniis deplorantibus, moenia diruta, abductam plebem in Achajam et venundatam, ademtas, quibus ad eam diem civitas ſtetiſſet, Lycurgi leges, Achaei maxime concilii negati crimen

excu-

excuſabant, recitando legem, quae, niſi belli pacisve cauſa, et cum legati ab ſenatu cum literis aut ſcriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne poſtea excuſatio eſſet, oſtendit ſenatus, curae iis eſſe debere, ut Romanis legatis ſemper adeundi concilium gentis poteſtas fieret; quemadmodum et illis, quoties vellent, ſenatus daretur.

XXXIV. Dimiſſis iis legationibus, Philippus, a ſuis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque praeſidia eſſe, infenſus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomaſto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adverſae principes interficeret. Ille per Caſandrum quendam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromiſſis, velut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes, tam crudeliter adverſus innoxios Maronitas, tam ſuperbe adverſus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem reſtituendam ſenatus cenſuiſſet, ii pro hoſtibus trucidarentur, abnuebat, *quidquam eorum ad ſe, aut quemquam ſuorum pertinere. Seditione inter ipſos dimicatum, cum alii ad ſe, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile ſcituros eſſe. percontarentur ipſos Maronitas:* haud dubius, perculſis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiſcere adverſus ſe auſurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quaerendam. ſi ab ſe culpam removere vellet, Onomaſtum et Caſandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos ſenatus percontari poſſet.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei conſtaret. deinde, collecto tandem animo, *Caſandrum, qui Maroneae fuiſſet, ſi utique vellent, ſe miſſurum*, dixit. *Ad Onomaſtum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, ſed ne in regione quidem propinqua fuiſſet?* Et parcebat magis Onomaſto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paulo plus timebat; quia et ipſe ſermonem cum eo contulerat, et multorum talium miniſtrum et conſcium habebat. Caſander quoque, miſſis, qui per Epirum ad mare proſequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur ſublatus.

XXXV. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere: et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit, satis credens, ipsum etiam juvenem, quod Romae obses specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno proelio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achajam ire jussi erant, exspectabatur: adversus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedaemoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos: et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis, esse: ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exsules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achaeorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. et, cum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium.

XXXVI. Priusquam agerent quidquam, terror Achaeis injectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset; quod Areum et Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae apud senatum questi erant Lacedaemonii, displicere senatui ostendit: *caedem primum ad conflictum factam eorum, qui a Philopoemene ad causam dicendam evocati venissent: deinde, cum in homines ita saevitum esset, ne in ulla*

ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges vetustissimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Haec cum Appius dixisset, Lycortas, et quia praetor, et quia Philopoemenis, auctoris omnium, quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, cum ea, quae et hic antea apud Q. Caecilium, et postea Romae questi sunt Lacedaemonii, a te paulo ante relata sint, non tibi, sed illis, me apud te respondere credam. Caedem objicitis eorum, qui a Philopoemene praetore evocati ad causam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et oppressi confugissent. Cum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quae belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et, quod*

quod domicilium sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaci, interfecerunt. nec, jure an injuria caesi sint, argumentari refert.

XXXVII. *At enim illa certe vestra sunt, Achaei, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quae utraque ab iisdem objici qui possunt? cum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopoemenem exspectare, nec Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestrae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis erant: et, cum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademtas attinet, ego antiquas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse, nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed vere servorum disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos jussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia ex aequo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quaero; vos rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt, finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros*

Muros diruimus vos non muros tantum, ſed urbem et agros ademiſtis. Specie, inquis, aequum eſt foedus: re apud Achaeos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium eſt. Sentio, Appi, et, ſi non oportet, non indignor; ſed, oro vos, quantumlibet interſit inter Romanos et Achaeos, modo ne in aequo hoſtes veſtri noſtrique apud vos ſint, ac nos ſocii; immo ne meliore jure ſint. Nam, ut in aequo eſſent, nos fecimus, cum leges iis noſtras dedimus; cum, ut Achaei concilii eſſent, effecimus. Parum eſt victis, quod victoribus ſatis eſt. plus poſtulant hoſtes, quam ſocii habent. Quae jurejurando, quae monumentis literarum in lapide inſculptis in aeternam memoriam ſancta atque ſacrata ſunt, ea cum perjurio noſtro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, ſi ita vultis, etiam timemus: ſed plus et veremur et timemus Deos immortales. Cum aſſenſu maximae partis eſt auditus, et locutum omnes pro majeſtate magiſtratus cenſebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem ſuam tenere Romanos non poſſe. Tum Appius, *ſuadere ſe magnopere Achaeis,* dixit, *ut, dum liceret voluntate ſua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.* Haec vox audita quidem cum omnium gemitu eſt, ſed metum injecit imperata recuſandi. id modo petierunt, *ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obſtringerent irrita ea, quae jurejurando ſanxiſſent, faciendi.* damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, ſublata eſt.

XXXVIII. Romae principio ejus anni, cum de provinciis conſulum et praetorum actum eſſet, conſulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Praetores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos ſortiti ſunt; C. Sempronius Blaeſus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna, et T. Quinctilius Varus, venerunt. qui, quantum bellum jam profligatum in Hispa-

Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis Diis immortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus deportandis, cum de consulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos absentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque consules habebat. hi, se intercessuros senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si haec intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est, et senatusconsultum factum, *Ut praetores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum eas legiones quatuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, trecenti equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cujusque fortissima opera Calpurnius et Quinctius in proelio usi essent.*

XXXIX. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenque ei cum flamine erat. et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec gerere: pars legibus eum solvi aequum censere, ut, quem vellet, praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen ejus acciperet. deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre se ad eos*, dixit, *quod*

nec

nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret: sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse, e lege comitia habere. Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatusconsulto respondit Flaccus, *nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum Patrum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. Consul, cum et pertinaciam petentis crescere, et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, cum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescunque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos, et cum consule, fuit: donec senatus a consule est habitus, decretumque: *quoniam, praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis praetorum esse: P. Cornelius utramque in urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo et majore de re, et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeji autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus.

tanus. ſed omnes patricios plebejosque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocunque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur. Nulla ars, neque privatae, neque publicae rei gerendae, ei defuit. Urbanas ruſticasque res pariter callebat. Ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. In bello manu fortiſſimus, multisque inſignibus clarus pugnis. idem, poſtquam ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus; ſi cauſa oranda eſſet, eloquentiſſimus. nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum exſtet: vivit immo vigetque eloquentia ejus, ſacrata ſcriptis omnis generis. Orationes et pro ſe multae, et pro aliis, et in alios. nam non ſolum accuſando, ſed etiam cauſam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipſe exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis preſſerit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Aſperi procul dubio animi, et linguae acerbae, et immodice liberae fuit: ſed invicti a cupiditatibus animi, et rigidae innocentiae; contemtor gratiae, divitiarum. In parſimonia, in patientia laboris, periculi, ferrei prope corporis animique; quem ne ſenectus quidem, quae ſolvit omnia, fregerit. Qui ſextum et octogeſimum annum agens cauſam dixerit, ipſe pro ſe oraverit, ſcripſeritque: nonageſimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

XLI. Hunc, ſicut omni vita, tum petentem premebat nobilitas: coïerantque (praeter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat) candidati omnes ad dejiciendum honore eum; non ſolum ut ipſi potius adipiſcerentur, nec quia indignabantur novum hominem cenſorem videre; ſed etiam quod triſtem cenſuram, periculoſamque multorum famae, et ab laeſo a plerisque, et laedendi cupido, exſpectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat; *refragari ſibi, qui liberam et fortem cenſuram*

ram timerent, criminando. et ſimul L. Valerio ſuffragabatur. *Illo uno collega caſtigare ſe nova flagitia, et priſcos mores revocare poſſe.* His accenſi homines, adverſa nobilitate, non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia cenſorum conſules praetoresque in provincias profecti ſunt, praeter Q. Naevium, quem quatuor non minus menſes, priusquam in Sardiniam iret, quaeſtiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius viſum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Poſtumius praetor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas paſtorum conjurationes vindicavit, et reliquias Baccnanalium quaeſtionis cum omni exſecutus eſt cura. multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deſeruerant, in ea regione Italiae latentes, partim noxios judicavit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit. in carcerem omnes a P. Cornelio conjecti ſunt.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietae res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Sueſſetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres praetores, C. Calpurnius Piſo et L. Quinctius, Romam redierunt. utrique magno Patrum conſenſu triumphus eſt decretus. Prior C. Calpurnius de Luſitanis et Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos poſt dies L. Quinctius Criſpinus ex iisdem Luſitanis Celtiberisque triumphavit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Cenſores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta exſpectatione, ſenatum legerunt: ſeptem moverunt ſenatu. ex quibus unum inſignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium Flamininum conſularem. Patrum memoria inſtitutum fertur, ut cenſores motis ſenatu adſcriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exſtant in eos, quos aut ſenatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe graviſſima in L. Quinctium oratio eſt, qua

si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera objecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, cum jam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Bojum cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem coepisse. Inter cujus sermonem Quinctius scorto, *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem videre?* Et cum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum, qui aderant, imploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiae famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. ibi jactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantem negasse, unquam vidisse quenquam securi ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi jussum securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, et cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut,

ſi id factum negaret, ceteraque, quae objeciſſet, ſponſione defenderet ſeſe: ſin fateretur, ignominiane ſua quenquam doliturum cenſeret, cum ipſe, vino et Venere amens, ſanguine hominis in convivio luſiſſet?

XLIV. In equitatu recognoſcendo L. Scipioni Aſiageni ademtus equus. in cenſibus quoque accipiendis triſtis et aſpera in omnes ordines cenſura fuit. Ornamenta et veſtem muliebrem et vehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris, eſſent, in cenſum referre viatores juſſit. item mancipia minora annis viginti, quae poſt proximum luſtrum decem millibus aeris, aut eo pluris, veniſſent, uti ea quoque decies tanto pluris, quam quanti eſſent, aeſtimarentur; et his rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur. aquam publicam omnem, in privatum aedificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quae in loca publica inaedificata immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti ſunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus ſternendos lapide, detergendasque, qua opus eſſet, cloacas; in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et ſeparatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo eſſet, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium et Titium in lautumiis, et quatuor tabernas, in publicum emit; baſilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata eſt. Et vectigalia ſummis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. quas locationes cum ſenatus, precibus et lacrimis publicanorum victus, induci et de integro locari juſſiſſet; cenſores, edicto ſubmotis ab haſta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt. Nobilis cenſura fuit, ſimultatumque plena; quae M. Porcium (cui acerbitas ea aſſignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Piſaurum in Gallicum agrum, deductae ſunt. Sena jugera in ſingulos data. diviſerunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Conſules ejus anni nec domi, nec militiae memorabile quidquam egerunt.

XLV. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis praetorumque retulerunt. Praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus, et P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus servatae. Praetores ita sortiri jussi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romae provincia esset. peregrinam est sortitus. Sisennae Cornelio urbana; Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare est jussus. Galli Transalpini, per saltus ignotae antea viae (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc est Aquilejensis, aedificabant. Id eos ut prohiberet, quod ejus sine bello posset, praetori mandatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi. Creatus Sp. Postumius Albinus.

XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus: pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. in quo, cum toto foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coëgit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post, cum undique disserenasset, sublata. defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi causa. Priusquam consules

in provincias proficiſcerentur, legationes transmarinas in ſenatum introduxerunt. nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romae fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam accolunt, vulgata eſt, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuiſſe queri; pro ſe quaeque civitates gentesque, ſinguli etiam privatim, (gravis enim accola omnibus erat) Romam, aut ad ſpem levandae injuriae, aut ad deflendae ſolatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenaeo venit ad querendum, ſimul quod non deducerentur ex Thracia praeſidia, ſimul quod in Bithyniam Pruſiae bellum adverſus Eumenem gerenti auxilia miſſa forent.

XLVII. Reſpondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; cum haud facile eſſet, aut ea, quae objicerentur, aut quae adverſus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa ſolum, ſed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controverſia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem, aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec ſe ſatis liquido diſcere ab eo ſenatus cum cerneret poſſe; ſimul et tirocinio, et perturbatione juvenis moveretur; quaeri juſſit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accipiſſet? Cum reſpondiſſet, *accepiſſe ſe;* nihil prius nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde, ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactae cauſae: ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret; alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos, qui accuſarent. Interpoſuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo diſceptatum apud Caecilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi collegit ſenatus. ceterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe,*

quam quod, utcunque ea gesta essent per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati praeterita senatum posse, et credere etiam Demetrio credendum esse. Obsidem enim se animum ejus habere, etsi patri corpus reddiderit: et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. Honorisque ejus causa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.

XLVIII. Haec, quae augendae amplitudinis ejus caussa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedaemonii deinde introducti sunt. multae et parvae disceptationes jactabantur; sed, quae maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur, quos Achaei damnaverant, nec ne; inique, an jure occidissent, quos occiderant. vertebatur et, utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii; an, ut ante fuerat, secretum ejus unius in Peloponneso civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedaemoniis et Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: jussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messene desciverat a concilio Achaico. cujus belli et caussas et ordinem si exprimere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaererent rebus.

XLIX. Eventus memorabilis est, quod, cum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad praeoccupandam Coronen (profectus,) quam hostes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen prae-

praebet, ſustinens impetus hoſtium; prolapſo equo, et ſuo ipſe caſu, et onere equi ſuper eum ruentis haud multum abfuit, quin exanimaretur, ſeptuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. jacentem hoſtes ſuperfuſi oppreſſerunt: cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud ſecus quam ducem ſuum, attollunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix ſibimet ipſi prae necopinato gaudio credentes; pars nuntios Meſſenen praemittunt, debellatum eſſe, Philopoemenem captum adduci. Primum adeo incredibilis viſa res, ut non pro vano modo, ſed vix pro ſano nuntius audiretur. deinde, ut ſuper alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; et, priusquam appropinquare urbi ſatis ſcirent, ad ſpectaculum omnes, ſimul liberi ac ſervi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. itaque clauſerant portam turbae, dum pro ſe quisque, niſi ipſe oculis ſuis crediſſet, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Aegre ſubmoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauſerat. et, cum pars maxima excluſa a ſpectaculo eſſet, theatrum repente, quod viae propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conſpectum populi adduceretur, una voce omnes expoſcebant. Magiſtratus et principes, veriti, ne quem motum miſericordia praeſentis tanti viri faceret, cum alios verecundia priſtinae majeſtatis collata praeſenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura eſſet, procul in conſpectu eum ſtatuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abſtraxerunt, praetore Dinocrate dicente, eſſe, quae pertinentia ad ſummam belli percontari eum magiſtratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et ſenatu vocato, conſultari coeptum.

L. Jam inveſperaſcebat, et non modo cetera, ſed ne in proximam quidem noctem ubi ſatis tuto cuſtodiretur, expediebant. Obſtupuerant ad magnitudinem priſtinae ejus fortunae virtutisque: et neque ipſi domum recipere cuſtodiendum audebant, nec cuiquam uni cuſtodiam

ejus fatis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum. eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior poenae, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achaeorum erat) *equitesque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse; Bene habet*, inquit; et, poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedidit, ossaque reddita Philopoemenis sunt: et sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem. adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum faciebat. ibi, seu quia a Flaminino inter cetera objectum Prusiae erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse: qui patriae suae primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in

pote-

poteſtatem conſilium cepit; a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis cuſtodiendam miſſi ſunt. Semper talem exitum vitae ſuae Hannibal proſpexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium in ſe cernens, et fidei regum nihil ſane confiſus. Pruſiae vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem ſibi horruerat. Ad omnia undique infeſta, ut iter ſemper aliquod praeparatum fugae haberet, ſeptem exitus e domo fecerat; et ex iis quosdam occultos, ne cuſtodia ſepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod inveſtigari volunt, efficit. totius circuitum domos ita cuſtodiis complexi ſunt, ut nemo inde elabi poſſet. Hannibal, poſtquam eſt nuntiatum, milites regios in veſtibulo eſſe, poſtico, quod devium maxime atque occultiſſimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occurſu militum obſeptum ſenſit, et omnia circa clauſa cuſtodiis diſpoſitis eſſe, venenum (quod multo ante praeparatum ad tales habebat caſus) popoſcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum, quando mortem ſenis exſpectare longum cenſent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flaminінus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hoſti armato exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, praedixerunt. hi legatum conſularem, qui auctor eſſet Pruſiae per ſcelus occidendi hoſpitis, miſerunt.* Exſecratus deinde in caput regnumque Pruſiae, et hoſpitales Deos violatae ab eo fidei teſtes invocans, poculum exhauſit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius, et Rutilius hoc anno mortuum ſcribunt. Ego neque his, neque Valerio aſſentior: his, quod, cenſoribus M. Porcio, L. Valerio, principem ſenatus ipſum L. Valerium cenſorem lectum invenio; cum ſuperioribus tribus luſtris Africanus fuiſſet: quo vivo, niſi ut ille ſenatu moveretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non eſſet. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adverſus quem oratio inſcripta

P. Africani eſt. Hic Naevius in magiſtratuum libris eſt tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio conſulibus: ſed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio conſulibus, ante diem quartum Idus Decembres. inde tres menſes ad Idus Martias ſunt; quibus P. Claudius, L. Porcius conſulatum inierunt. Ita et vixiſſe in tribunatu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuiſſe; deceſſiſſe autem ante L. Valerii et M. Porcii cenſuram. Trium clariſſimorum ſuae cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur eſſe, quam quod nemo eorum ſatis dignum ſplendore vitae exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio ſolo mortui, nec ſepulti ſunt. veneno abſumti Hannibal et Philopoemen; exſul Hannibal, proditus ab hoſpite; captus Philopoemen in carcere et in vinculis exſpiravit. Scipio, etſi non exſul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus, abſens citatus, voluntarium non ſibimet ipſe ſolum, ſed etiam funeri ſuo, exſilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneſo (a quibus divertit oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conſpiciebant; ſimul et ſpe haud dubia regnum ei poſt mortem patris deſtinabant. *Nam, etſi minor aetate, quam Perſeus, eſſet, hunc tamen juſta matrefamiliae, illum pellice ortum eſſe: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc inſignem Philippi ſimilitudinem prae ſe ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno ſolio locaturos: Perſei nullam apud eos gratiam eſſe.* Haec vulgo loquebantur. itaque et Perſea cura angebat, ne parum pro ſe una aetas valeret, cum omnibus aliis rebus frater ſuperior eſſet: et Philippus ipſe, vix ſui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret, credens, ſibi quoque graviorem eſſe, quam vellet, minorem filium cenſebat. Offendebatur interdum concurſu Macedonum ad eum, et alteram jam ſe vivo regiam eſſe indignabatur. Et ipſe juvenis haud dubie inflatior redierat, ſubniſus erga ſe judiciis ſenatus, conceſſis-

cessisque sibi, quae patri negata essent: et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat: utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia moerens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam praeberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas, et Dantheletas, et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit, relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluvium; qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea aegre patientibus, iis ademta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt, *Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et egestate, ad quaerendam sedem Alpes transgressos. quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium*

ad

ad ſe nuntium miſiſſe, bellum ſe cum iis, ni dederentur, geſturum. Se, certam, etſi non ſpecioſam pacem, quam incerta belli, praeoptantes, dedidiſſe ſe prius in fidem, quam in poteſtatem populi Romani. Poſt paucos dies, juſſos et agro et urbe decedere, ſeſe tacitos abire, quo terrarum poſſent, in animo habuiſſe. arma deinde ſibi, et poſtremo omnia alia, quae ferrent agerentque, ademta. Orare ſe ſenatum populumque Romanum, ne in ſe innoxios deditos acerbius, quam in hoſtes, ſaevirent. Huic orationi ſenatus ita reſponderi juſſit: *Neque illos recte feciſſe, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magiſtratus, qui ei provinciae praeeſſet, permiſſu, aedificare conati ſint: neque ſenatui placere, deditos ſpoliari. Itaque ſe cum iis legatos ad conſulem miſſuros; qui, ſi redeant, unde venerint, omnia iis ſua reddi jubeant; quique protinus eant trans Alpes, et denuntient Gallicis populis, multitudinem ſuam domi contineant. Alpes prope inexſuperabilem finem in medio eſſe. non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias feciſſent.* Legati miſſi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quae ſine cujusquam injuria habebant, Italia exceſſerunt.

LV. Legatis Romanis Transalpini populi benigne reſponderunt. ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Romani caſtigarunt: *Quod eos homines, qui gentis in juſſu profecti occupare agrum imperii Romani, et in alieno ſolo aedificare oppidum conati ſint, impunitos dimiſerint. Debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt, et proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius conſul, Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri coepit, literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi in Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileja deduceretur, nec ſatis conſtabat, utrum Latinam, an civium Romanorum, deduci placeret. poſtremo Latinam potius coloniam deducendam Patres cenſuerunt. Triumviri creati ſunt P. Scipio Naſica,

ſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniae Romanorum civium ſunt deductae. bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum, ante Tuſcorum fuerat, octona jugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Criſpinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum eſt deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. jugera in ſingulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconſul haud procul flumine Ibero, in agro Auſetano, et proelia ſecunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconſul diutino morbo eſt implicitus, et, nullo laceſſente, peropportune quieverunt Luſitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio conſule geſtum. M. Marcellus, ex Iſtris revocatus, exercitu dimiſſo, Romam comitiorum cauſa rediit. Creavit conſules C. Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paullum. cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat: a quo conſule quintus annus erat, cum is ipſe Lepidus poſt duas repulſas conſul factus eſſet. Praetores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Laevinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, Cn. Terentius Iſtra. Supplicatio extremò anno fuit prodigiorum cauſa; quod ſanguine per biduum pluiſſe in area Concordiae ſatis credebant; nuntiatumque erat, haud procul Sicilia inſulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari eſſe. Hannibalem hoc anno Antias Valerius deceſſiſſe auctor eſt, legatis ad eam rem ad Pruſiam miſſis, praeter T. Quinctium Flamininum, (cujus in ea re celebre eſt nomen) L. Scipione Aſiatico et P. Scipione Naſica.

EPI-

EPITOME LIBRI XL.

Cum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obsides jussisset, Theoxena, pro liberis suis et sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod cum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare praecipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Persen et Demetrium referuntur: et ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenit. Item res in Liguribus et in Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilii in agro L. Petillii scribae sub Janiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, et Graeci et Latini, inventi sunt; in quibus cum plura, quae dissolvendarum religionum, praetor, ad quem delati erant, legisset, juravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatusconsulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileja deducta est. Philippus, aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filii delationibus impulsus, veneno sustulisset, et de poena Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est. regnum Perseus excepit.

LIBER XL.

I. Principio insequentis anni consules praetoresque sortiti provincias sunt. consulibus nulla, praeter Ligures, quae decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. Consules de-

delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare; periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu aeger praetor esset, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures, uti singulae quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites. hi duo consulares exercitus essent. Scribere praeterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, et quadringentos equites; et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quae ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussa. et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa aenea in Capitolio dejecit: forem ex aede Lunae, quae in Aventino est, raptam tulit, et in posticis partibus Cereris templi affixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, foede dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices jusserunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis aedem Apollinis ac Cajetae de coelo tactam. ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii propraetoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, cum plus annum aeger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam praetores jussi proficisci. Legationes transmarinae deinde in senatum introductae sunt. Prima Eumenis et Pharnacis regum, et Rhodiorum, querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati,

et Achaeorum, et Lacedaemoniorum, ſub idem tempus venerunt. iis, prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeque viſendas miſſus erat, reſponſa data ſunt: Aſiae regibus ac Rhodiis reſponſum eſt, legatos ad eas res viſendas miſſurum ſenatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita feciſſe eum, quae ſenatui placuiſſent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam neceſſe eſſet, facturum. neque obſcurum erat rebellaturum, omniaque, quae tunc ageret diceretque, eo ſpectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis ſuis in Emathiam, quae nunc dicitur, quondam appellata Paeonia eſt, traduxit: Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit; relinquentesque penates ſuos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; exſecrationesque in agminibus proficiſcentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque ſuſpecta habebat. Poſtremo negare propalam coepit, ſatis tutum ſibi quidquam eſſe, niſi liberos eorum, quos interfeciſſet, comprehenſos in cuſtodia haberet, et tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, foedam per ſe, foediorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Theſſalorum multis ante annis occiderat: generos quoque ejus poſtea interfecit. in viduitate relictae filiae, ſingulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, aſpernata nuptias eſt. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Aeneatum, nupſit; et, apud eum plures eniſa partus, parvis admodum relictis omnibus, deceſſit. Theoxena, ut in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit: et, tanquam omnes ipſa eniſa foret, ſuum ſororisque filios in eadem habebat cura. poſtquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo,

ſed

ſed cuſtodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem animum adjecit; auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugae futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Aeneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Aeneae cum magna caerimonia quotannis faciunt. ibi die per ſollemnes epulas conſumto, navem praeparatam a Poride, ſopitis omnibus, de tertia vigilia conſcendunt, tanquam redituri in Theſſalonicam: ſed trajicere in Euboeam erat propoſitum. Ceterum in adverſum ventum nequidquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit: et regii, qui praeerant cuſtodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Cum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad coelum tendens Deos, ut ferrent opem, orabat. ferox interim femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: et, poſito in conſpectu poculo, ſtrictisque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta eſt. Viae ad mortem hae ſunt: qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores eſtis, capite ferrum; aut haurite poculum, ſi ſegnior mors juvat.* Et hoſtes aderant, et auctor mortis inſtabat. Alii alio leto abſumti ſemianimes e nave praecipitantur. ipſa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiae adjecit, ut vulgo ipſum liberosque ejus exſecrarentur. quae dirae brevi ab omnibus Diis exauditae, ut ſaeviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, cum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, et gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe, niſi in ſcelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum ſe ne ad id

quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. et primo quidam ex his aspernantium tale quidquam speciem praebuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adjungunt. cetera in suum quaeque tempus agenda differunt. in praesentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quae jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem Romanorum trahebant. ibi cum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatae neque publicis, neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri, et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat. totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles juvenes, et regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, *Quid ista prosunt?* inquit. *nequaquam tantum in externis auxiliis est praesidii, quantum periculi fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romae fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium paene Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se alium rentur habituros esse, quam quem Romani dedissent.* His per se aegra mens senis stimulabatur. et animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cujus sollemne est tale. Caput mediae canis praecisae, et prior

pars

pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur. inter hanc divisam hostiam copiae armatae traducuntur. praeferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventae robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnae. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnae, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus facta; nec praeter ferrum quidquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id aegre patiente Perseo, laetari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere praebituram causam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad coenam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die invitatio benigna et hilaritas juvenalis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex convivis Persei missus, cum incautior obversaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comissatum*, inquit, *ad fratrem imus? et iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire conclamarunt, praeter eos, qui speculatoris ab se pulsati praesentem ultionem metuebant. cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Praecucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes

 venire.

venire. etsi causa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen, infamandae rei causa, januam obserari jubet: et ex parte superiore aedium, versisque in viam fenestris, comissatores, tanquam ad caedem suam venientes, aditu januae arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quam primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui, cum pater, *Statin' salvae?* et, *quaenam ea moestitia esset?* interrogaret eum, *De lucro tibi*, inquit, *vivere me scito. jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum praesidio me a furore ejus sum tutatus.* Cum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, *Atqui, si aures praebere potes*, inquit, *manifestam rem teneas, faciam. Enimvero se*, Philippus dicere, *auditurum*, vocarique extemplo Demetrium jussit: et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi cum consedisset: *Sedeo*, inquit, *miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et reum; aut conficti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiam hostes, armis positis, foedus icisse, et privatas multorum simultates finitas. subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique praeceptorum, quae, vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus*

tibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna, funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriaeque. Eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, et cuilibet regum hujus aetatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate, regnum aequasse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quae aut visa, aut audita habebam: T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, quorum perpetuam vitae concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus, deterrere a vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me, hereditatem meam ambo et spe, et cupiditate improba crevistis. Eo usque me vivere vultis, donec, alterius vestrûm superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Reseratae aures sunt, quae posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Haec, furens ira, cum dixisset, lacrimae omnibus obortae, et diu moestum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, et armati comissatores accipiendi, praebendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; et eadem petitus insidiis audio, quae latro atque insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice genitum appellant. nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saevires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec prae-*

 terito

territo periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat; per te, patriumque nomen, quod utri nostrûm sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tanquam si, voce et comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses: quod tum vociferarer in re praesenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem jam diu vivimus inter nos. regnare utique vis: huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniae mos, obstat vero etiam patris judicium. Haec transscendere, nisi per meum sanguinem, non potes. omnia moliris et tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione, et decursu, et simulacro ludicro pugnae, funestum prope proelium fecisti: nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili proelio, tanquam fraterno lusu, pertrahere me ad coenam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas coenaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tanquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam? an ferro succinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes; fatentes pro deprehensis habe.

X.

X. *Exsecrare nunc cupiditatem regni, et furias fraternas concita. sed, ne sint caecae, pater, exsecrationes tuae, discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis. noxium huic esse caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, non nox, ad quietem data naturae beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias evito. quo me conferam? Nihil praeter Deos, pater, et te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia ademtas tot urbes, tot gentes, modo Thraciae maritimam oram, indignor. nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, et senectus, absumserit, aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis praesidii est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivae fratris noctu sumserunt. Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunae posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest? neque, Hercule, istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, praeferant. Iste enim est, cujus beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiae suae esse aequum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. Mihi praeter te, pater, quid unquam aut spei, aut praesidii est?*

XI. *Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut*

iterum, et cum pluribus legatis et primoribus Macedonum, remittas eum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quaeruntur adjutores consiliis, cum te plures, et principes Macedonum, cum isto mittere jubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est. eum jam regem, vivo patre, appellant. Haec si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me pater est: et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) hereditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transscendere festinat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonum, juris gentium. Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna caede petiero. Pater senex, et filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. Hae spes incertae, pater, sed non inanes sunt. ita enim se res habet: periculum vitae propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. deinde diu fuit silentium, cum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere juberent; atque ita orsus est: *Omnia, quae reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem, veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. cum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur; ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percusso-*

cussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquae habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiae externae, quae obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera insectatione vitae meae? ut et hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitae nostrae tenore faceret: et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret. Simul et illud quaesivit, et repentina et minime praeparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meae ante me accusatum: si illa separata ab hac vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut praetermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quae tu confudisti: et noctis hujus insidias, aut tuas, aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me inisse, videri vult: ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum est futurum, ego minor in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniae regem, et meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna caede diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata, probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cujus virtute et consiliis me nunc arguis regi, cum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. Idem non

 Roma-

Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac paene omnium Deorum hominumque consensum collegit, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem, tanquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse judicetur?

XIII. *Exsequamur tamen quocunque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, et quidem, si Diis placet, lustrationum die occidere: volui, cum ad coenam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, cum comissatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, praelatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem praeparatos, volutabam in animo: ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. nam, si veneno te inter coenam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad coenam abnueres? Cum autem iratus negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an ab illo consilio velut transsiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comissationis, occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam coenam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?*

XIV.

XIV. *Non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter aequales largiore vino sum usus. tu quoque, velim, inquiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenali armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria haec et metus crapulam facile excusserunt; quae si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites abstinuissem meos? Et, ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater,* Nihil aliud scio, *inquit,* nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt. *Si quaeram, unde id ipsum scieris? necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. et, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut, tanquam in re dubia, cum id quaesisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quaeri jubes, num tui occidendi causa ferrum sumserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur, et palam est, et sui se tuendi causa sumsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam causam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo praeter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, cum comissator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?*

XV. *Quin tu, omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidiam urit, reverteris? Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortu-*

fortunae successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam facis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciunt: haec domum, haec regnum tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia, consequar. Romanos objicis mihi, et ea, quae gloriae esse debent, in crimen vertis. Ego, nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus ire non recusavi. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiae causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor. nec in bello coepit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriae, nec crimini sit. Ego, si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor poenam. si innocens sum, ne invidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiae, te errori veniam impetrare. in eo, ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio et comissationibus prope semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicendam. sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum et componendam orationem sumsissem, cum quid aliud, quam ingenii famam, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et jubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante praeparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus

ſatus ſum, ad cognoſcendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horae accuſatorem audirem? an defenſionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui: nedum ſatis ſciam, quo modo me tuear. Quid mihi ſpei eſſet, niſi patrem judicem haberem? apud quem etiamſi caritate a fratre majore vincor, miſericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique ſerves, precor: ille, ut me in ſecuritatem ſuam occidas, poſtulat. Quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me eſſe, qui jam nunc ſanguine meo ſibi indulgeri aequum cenſet?

XVI. Dicenti haec lacrimae ſimul ſpiritum et vocem intercluſerunt. Philippus, ſubmotis iis, paulisper collocutus cum amicis, pronuntiavit: *Non verbis ſe, nec unius horae disceptatione, cauſam eorum dijudicaturum, ſed inquirendo in utriusque vitam, mores; et dicta factaque in magnis parvisque rebus obſervando:* ut omnibus appareret, noctis proximae crimen facile revictum; ſuſpectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam eſſe. Haec, vivo Philippo, velut ſemina jacta ſunt Macedonici belli, quod maxime cum Perſeo gerendum erat. Conſules ambo in Ligures, quae tum una conſularis provincia erat, proficiſcuntur. et, quia proſpere ibi res geſſerunt, ſupplicatio in unum diem decreta eſt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciae Galliae, ubi caſtra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus juſſis, ſenatum per literas conſuluit. Senatus reſcribere M. Ogulnium praetorem Marcello juſſit: *Verius fuiſſe, conſules, quorum provincia eſſet, quam ſe, quid e republica eſſet, decernere; tum quoque non placere, ſi per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi: atque eos ad conſulem mitti, ſenatum aequum cenſere.* Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore praetura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proconſulis ſine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum

Hispa-

Hispanum, Urbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti ſunt. Dura ibi proelia aliquot facta: multi Romani milites et vulnerati, et interfecti ſunt. victi perſeverantia Fulvii, quod nulla vi abstrahi ab obſidione potuit, Celtiberi, feſſi proeliis variis abſceſſerunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta eſt: praedam militibus praetor conceſſit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui diſſipatus fuerat, nulla alia memorabili geſta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea aeſtate in Hiſpania geſta. Terentius, qui ex ea provincia deceſſerat, ovans urbem iniit. translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, et duae coronae aureae pondo ſexaginta ſeptem.

XVII. Eodem anno inter populum Carthaginienſem et regem Maſiniſſam in re praeſenti diſceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginienſibus pater Maſiniſſae, Gala: Galam Syphax inde expulerat: poſtea, in gratiam ſoceri Hasdrubalis, Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſes eo anno Maſiniſſa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienſes, quod primo majorum ſuorum fuiſſet, deinde ab Syphace ad ſe perveniſſet, repetebant. Maſiniſſa, *paterni regni agrum ſe et recepiſſe, et habere jure gentium*, ajebat, *et cauſa, et poſſeſſione ſuperiorem eſſe. nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere*, *quam ne pudor Romanorum*, *dum vereantur*, *ne quid ſocio atque amico regi adverſus communes ſuos atque illius hoſtes indulſiſſe videantur*, *damno ſit.* Legati poſſeſſionis jus non mutarunt. cauſam integram Romam ad ſenatum rejecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. receſſerant primum in devios ſaltus: deinde, dimiſſo exercitu, paſſim in vicos caſtellaque ſua dilapſi ſunt. Conſules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres conſuluerunt. Alterum ex his, dimiſſo exercitu, ad magiſtratus in annum creandos venire Romam juſſerunt: alterum cum legionibus ſuis Piſis hiemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare: nec, in quam regio-

gionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater ejus consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere. creati P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus. Praetores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciae ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; praetoribus, P. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites) et quindecim millia sociûm ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent. et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: et sociûm Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductae navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent, complerentur; ingenui tantum ut iis praeessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervae, velut cardo, in medio esset: alter in dextram partem usque ad Massiliam, laevam alter usque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa foeda et Romae eo anno visa, et nuntiata peregre. In area Vulcani et Concordiae sanguinem pluit; et pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum Junonis Sospitae lacrimasse. et pestilentia in agris, forisque, et conciliabulis, et in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. His prodi-

giis

giis cladibusque anxii Patres decreverunt, ut et consules, quibus Diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romae in diem unum indicta est. iisdem auctoribus et senatus censuit, et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriae essent. Pestilentiae tanta vis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, et trecentos equites, quos M. Pinarius praetor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique aegrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat, jussus praetor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quaestio est: cujus residua quaedam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant: sed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaestiones erant, quam ad exitum ullum perductae. id persecare novum praetorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in senatum introduxerunt. Regum primas, Eumenis, et Ariarathis Cappadocis, et Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedaemoniorum deinde exsulum et Achaeorum legati introducti sunt. et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum assensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quae ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum, cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tanquam medios, nec in alterius favorem incli-

inclinatos, miserat rex. erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, praeterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendae suspicionis causa quidquam a se agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu indicto, in Maedicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vulgatae opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare, et Histrum amnem, et Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percontatus regionis peritos de ascensu Haemi, cum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quaerit ab eo, *Cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni: qui, saeva tempestate jactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habuisset, praecepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent, et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se praecepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casus; et, quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei, et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultaret, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quaeque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri

tum, ſed etiam aſſentiendum erat, ne invitum parere ſuſpicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam eſſet, Didas, ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae praeerat, juſſus eſt proſequi eum cum modico praeſidio. Hunc quoque Perſeus, ſicut pleroſque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam eſſe coeperat, ad quem, ita inclinato regis animo, hereditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in praeſentia dat ei mandata, ut per omne obſequium inſinuaret ſe in quam maxime familiarem uſum, ut elicere omnia arcana, ſpecularique abditos ejus ſenſus poſſet. Ita digreditur Demetrius cum infeſtioribus, quam ſi ſolus iret, praeſidiis.

XXII. Philippus, Maedicam primum, deinde ſolitudines interjacentes Maedicae atque Haemo transgreſſus, ſeptimis demum caſtris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret ſecum, tertio die iter eſt ingreſſus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque ſilveſtria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam opacum iter, ut, prae denſitate arborum immiſſorumque aliorum in alios ramorum, perſpici coelum vix poſſet: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis eſſet, adeo omnia contecta nebula, ut haud ſecus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatae opinioni, digreſſi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio eſſet, quam quod diverſa inter ſe maria, monteſque, et amnes, ex uno loco conſpici potuerint. Vexati omnes, et ante alios rex ipſe, quo gravior aetate erat, difficultate viae eſt. Duabus aris ibi Jovi et Soli ſacratis cum immolaſſet, qua triduo aſcenderat, biduo eſt degreſſus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu ſimilia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo laetiora in caſtris invenit: ubi ſumma penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte ſolitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum cauſa, quos habuerat ſecum, itinere inde

ſimili

ſimili fugae in Dantheletas transcurrit. Socii erant: ſed propter inopiam haud ſecus quam hoſtium fines Macedones populati ſunt. rapiendo enim paſſim villas primum, dein quosdam vicos etiam evaſtarunt, non ſine magno pudore regis, cum ſociorum voces, nequidquam Deos sociales nomenque ſuum implorantes, audiret. Frumento inde ſublato, in Maedicam regreſſus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare eſt adortus. ipſe a campeſtri aditu caſtra poſuit. Perſeum filium cum modica manu circummiſit, ut a ſuperioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique inſtaret, obſidibus datis, in praeſentia dediderunt ſeſe. iidem, poſtquam exercitus receſſit, obliti obſidum, relicta urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris ſine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude praetoris Didae auctis in filium ſuſpicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Miſſus hic comes, (ut ante dictum eſt) cum ſimplicitatem juvenis incauti, et ſuis haud immerito ſuccenſentis, aſſentando indignandoque et ipſe vicem ejus, captaret, in omnia ultro ſuam offerens operam, fide data, arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur, cui conſilio adjutor Deûm beneficio oblatus videbatur Paeoniae praetor, per cujus provinciam ſpem ceperat elabi tuto poſſe. Hoc conſilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literae primum ad obſidentem Petram allatae ſunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in cuſtodiam eſt conjectus, et Demetrius diſſimulanter aſſervari juſſus. Haec ſuper cetera triſtem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum et praeſentia crimina: exſpectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miſerat, cenſebat. His anxius curis cum aliquot menſes egiſſet, tandem legati, jam ante praemeditatis in Macedonia, quae ab Roma renuntiarent, venerunt. qui, ſuper cetera ſcelera, falſas etiam literas, ſigno adulterino T. Quinctii ſignatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, ſi quid adoleſcens, cupiditate regni prolapſus, ſecum egiſſet. *nihil eum adverſus ſuorum*

rum quemquam facturum: neque eum ſeſe eſſe, qui ullius impii conſilii auctor futurus videri poſſit. Hae literae fidem Perſei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, ſine indicio rei ullius in tormentis moritur.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accuſavit Perſeus. fuga per Paeoniam praeparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris eſſent; maxime falſae literae T. Quinctii urgebant. nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo eſt, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipſius, ſed ne poena ejus conſilia adverſus Romanos nudaret. Ab Theſſalonice Demetriadem ipſi cum iter eſſet, Aſtraeum Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perſeum Amphipolim, ad obſides Thracum accipiendos. digredienti ab ſe Didae mandata dediſſe dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida ſeu inſtitutum, ſeu ſimulatum eſt. ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Aſtraeo Heracleam venit. in ea coena dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo ſenſit. et mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepiſſet ſeſe, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didae ſcelus incuſans, torquebatur. intromiſſi deinde Thyrſis quidam Stuberaeus et Beroeaeus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque, ſpiritum intercluſerunt. Ita innoxius adoleſcens, cum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent, interficitur.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex conſulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hoſtium finibus caſtra poſuit, legati ad eum, per ſpeciem pacis petendae, ſpeculatum venerunt. negante Paullo, niſi cum deditis paciſci ſe pacem, non tam id recuſabant, quam tempore opus eſſe ajebant, ut generi agreſti hominum perſuaderetur. ad hoc decem dierum induciae cum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos caſtris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca ſuorum finium eſſe.* Id ubi impetravere, poſt

eos

eos ipſos montes, unde averterant hoſtem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti caſtra Romanorum oppugnare ſimul omnibusportis aggreſſi ſunt. Summa vi totum diem oppugnarunt; ita ut ne efferendi quidem ſigna Romanis ſpatium, nec ad explicandam aciem locus eſſet. Conferti in portis, obſtando magis, quam pugnando, caſtra tutabantur. Sub occaſum ſolis cum receſſiſſent hoſtes, duos equites ad Cn. Baebium proconſulem cum literis Piſas mittit, ut obſeſſo ſibi per inducias quamprimum ſubſidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori, eunti in Sardiniam, tradiderat. ceterum et ſenatum literis certiorem fecit, obſideri a Liguribus L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, ſcripſit, ut, ſi videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, et L. Aemilium liberaret obſidione. Haec ſera futura auxilia erant. Ligures poſtero die ad caſtra redeunt. Aemilius, cum et venturos ſciſſet, et educere in aciem potuiſſet, intra vallum ſuos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu venire a Piſis poſſet.

XXVI. Romae magnam trepidationem literae Baebii fecerunt: eo majorem, quod paucos poſt dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam cum veniſſet, ſpem ademit, eum, qui in Gallia eſſet, exercitum in Ligures traduci poſſe, quia bellum cum Iſtris eſſet, prohibentibus coloniam Aquilejam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, poſſe. Una, et ea ipſa tardior, quam tempus poſtulabat, ſubſidii ſpes erat, ſi conſules maturaſſent in provinciam ire. id ut facerent, pro ſe quisque Patrum vociferari. Conſules, niſi confecto delectu, negare ſe ituros, nec ſuam ſegnitiem, ſed vim morbi, in cauſa eſſe, quo ſerius perficeretur. non tamen potuerunt ſuſtinere conſenſum ſenatus, quin paludati exirent, et militibus, quos conſcriptos haberent, diem edicerent, quo Piſas convenirent. permiſſum, ut, qua irent, protinus ſubitarios milites ſcriberent, ducerentque ſecum. Et praetoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum eſt, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias ſcriberet, et omnes minores quin-

quaginta annis ſacramento rogaret: Fabio, ut ſociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatae ſunt: Matienoque, cujus ad Gallicum ſinum provincia erat, imperatum eſt, ut claſſem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, ſi quo uſui eſſe L. Aemilio atque ejus exercitui poſſet.

XXVII. Aemilius, poſtquam nihil usquam auxilii oſtendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per ſe fortunam tentaret, priusquam hoſtes venirent, qui jam ſegnius ſocordiusque oppugnabant, ad quatuor portas exercitum inſtruxit, ut, ſigno dato, ſimul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit; praepoſito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta juſſit. ad dexteram principalem haſtatos legionis primae inſtruxit: principes ex eadem legione in ſubſidiis poſuit: M. Servilius et L. Sulpicius, tribuni militum, his praepoſiti. Tertia legio adverſus principalem ſiniſtram portam inſtructa eſt. id tantum mutatum; principes primi, et haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Caeſar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni praepoſiti ſunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quaeſtoriam portam poſitus: duae cohortes et triarii duarum legionum in praeſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit; et, quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat; nunc fraudem hoſtium incuſans, qui, pace petita, induciis datis, per ipſum induciarum tempus contra jus gentium ad caſtra oppugnanda veniſſent: nunc, quantus pudor eſſet, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hoſtibus juſtis, Romanum exercitum obſideri. *Quo ore quisquam veſtrûm, ſi hinc alieno praeſidio, non veſtra virtute, evaſeritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos noſtrae aetatis reges ducesque, vicerunt; ſed iis, qui hos ipſos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per ſaltus invios conſectati ceciderunt? Quod Hispani, quod*

quod Galli, quod Macedones Poenive non audeant, Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro, et oppugnat! quem, scrutantes antea devios saltus, abditum et latentem vix inveniebamus. Ad haec consentiens reddebatur militum clamor, *nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum: intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures esse.*

XXVIII. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex iis, primis diebus, sole orto, pariter omnes compositi et instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque, arma non capiebant dispersi, inordinati exibant; ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque ex lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effusa, et fugientium passim caedes erat. Equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia et quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem venit. gubernatores nautaeque conquisiti, qui praedatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam conjecti. Et a C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora triginta duae captae sunt. Haec qui nuntiarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia decedere et deducere secum milites liceret, atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: et uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatum aequum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Gravifcae eo anno deducta eft in agrum Etrufcum, de Tarquinienfibus quondam captum. Quina jugera agri data. tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Pifo, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Iftra. Siccitate et inopia frugum infignis annus fuit. Sex menfes nunquam pluiffe, memoriae proditum eft. Eodem anno in agro L. Petillii fcribae fub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, inventae funt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Graecisque utraque arca infcripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, fepultum effe; in altera libros Numae Pompilii ineffe. Eas arcas cum ex amicorum fententia dominus aperuiffet, quae titulum fepulti regis habuerat, inanis inventa, fine ullo veftigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus abfumtis. in altera duo fafces, candelis involuti, feptenos habuere libros, non integros modo, fed recentiffima fpecie. Septem Latini de jure pontificio erant; feptem Graeci de difciplina fapientiae, quae illius aetatis effe potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuiffe, vulgatae opinioni, qua creditur, Pythagorae auditorem fuiffe Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re praefenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petillius praetor urbanus, ftudiofus legendi, eos libros a L. Petillio fumfit. et erat familiaris ufus, quod fcribam eum quaeftor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum fummis, cum animadvertiffet, pleraque diffolvendarum religionum effe, L. Petillio dixit, *Sefe eos libros in ignem conjecturum effe. prius, quam id faceret, fe ei permittere, uti, fi quod feu jus, feu auxilium fe habere ad eos libros repetendos exiftimaret, experiretur: id integra fua gratia eum facturum.* Scriba tribunos plebis adit; ab tribunis ad fenatum res eft rejecta. Praetor fe jusjurandum dare paratum effe ajebat, libros eos legi fervarique non oportere. Senatus cenfuit, *Satis habendum, quod praetor jusjurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos effe. pretium pro libris, quantum Q. Petillio praetori majo-*

rique

rique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum. id scriba non accepit. libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. ad quinque et triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem aequabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut praeceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderentur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnae. ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum: et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat; equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

XXXI. Praetor Romanus, ubi satis tot dierum quiete, credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum, A. Acilium cum ala sinistra et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad

castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium, praefectum sociûm, ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alae mittit. quos ubi et propius accedere, et plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primum fremitum equestrium audivit, avertit equos, et castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus, non plus, a vallo aberant. Itaque, ubi Flaccus satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quinque millium armatorum, non amplius, relictum erat praesidium. quos cum et paucitas sua, et multitudo hostium, et improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris, quae pars maxime a pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem.

XXXII. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere. deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, et tum cum maxime ardere. unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor suorum vincentium accidebat, jam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. ceterum, postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes; pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quinta legione. adversus laevum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Jam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. simul ab oppido Aebura, qui in praesidio relicti erant, in medio ardore pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio caesi Celtibe-

tiberi. qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi, magnam caedem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die caesa: capta quatuor millia et septingenti, cum equis plus quingentis, et signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Praetor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. postero die spolia de hostibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Aeburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumsessa, cum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viae et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempestatibus foedis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem, superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus, Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra moenia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. Quae res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. tamen ad duodecim millia sunt caesa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiae et suam cladem narrando, averterunt. extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella

oppu-

oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Haec in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore, Manlius praetor secunda aliquot proelia cum Lusitanis fecit. Aquileja colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Aedes duae eo anno dedicatae sunt: una Veneris Erycinae ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir. (vota erat ab consule L. Porcio, Ligustino bello.) altera, in foro olitorio, Pietatis. eam aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; statuamque auratam, quae prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam aedem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset: locaveratque idem ex senatusconsulto. Per eosdem dies, quibus hae aedes dedicatae sunt, L. Aemilius Paullus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque et viginti. nec praeterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata a populo Romano, sumere.* Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus jussu senatus, *Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quae ab iis imperata essent, facerent. nulli alii, quam consulibus, senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse.* Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt; et cerae centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi,

pacem-

pacemque cum iis populus Romanus, non ab ſe tantum, ſed ab rege etiam Maſiniſſa, praeſtitit: qui tum praeſidio armato agrum, qui in controverſia erat, obtinebat.

XXXV. Otioſam provinciam conſules habuerunt. M. Baebius, comitiorum cauſa Romam revocatus, conſules creavit A. Poſtumium Albinum Luſcum et C. Calpurnium Piſonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Poſtumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hoſtilius Mancinus, C. Maenius. ii omnes magiſtratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Poſtumius Albinus et C. Calpurnius Piſo conſules fuerunt, ab A. Poſtumio conſule in ſenatum introducti, qui ex Hiſpania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T Maenius et L. Terentius Maſſiliota. Hi, cum duo ſecunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectam provinciam nuntiaſſent, nec ſtipendio, quod mitti ſoleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus eſſe, petierunt ab ſenatu primum, *ut ob res proſpere geſtas Diis immortalibus honos haberetur.* deinde, *ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera et ipſe, et multi ante eum praetores uſi eſſent, liceret. quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope neceſſarium eſſet. Ita enim obſtinatos eſſe milites, ut non ultra retineri poſſe in provincia viderentur, injuſſuque abituri inde eſſent, ſi non dimitterentur: aut in pernicioſam, ſi quis impenſe retineret, ſeditionem exarſuri.* Conſulibus ambobus provinciam Ligures eſſe ſenatus juſſit. praetores inde ſortiti ſunt. A. Hoſtilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hiſpanias ſortiti, L. Poſtumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia ſucceſſurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia ſpoliaretur, *Quaero*, inquit, *de te, L. Minuci, cum confectam provinciam nunties, exiſtimesne, Celtiberos perpetuo in fide manſuros, ita ut ſine exercitu ea provincia obtineri poſſit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum*

cenſes;

censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur? an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi; cum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse? Paucae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. quae cum ita sint, ego jam hinc praedico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.

XXXVI. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter praetorem legatumque consulum relatio interrupit; qui suas ornari provincias, priusquam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binae legiones Romanae cum suo equitatu, et sociûm Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum, et octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium, jussique provincias obtinere, donec consules venissent. tum imperatum, ut, dimisso, quem haberent, exercitu, reverteren-

terentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere jussi; et mille praeterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: et sociis e nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam transportati essent, et praeterea, supplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia, et quadringenti pedites, sexcenti equites essent; et sociûm Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos proeliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretae, quod is prospere rempublicam gessisset: et ceteri praetores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones, praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. et is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Praetor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae Deûm conquirere jussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona vovere, et dare signa inaurata; quae vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe, et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati et lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex senatusconsulto, quod in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio, priusquam in

in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Sufpecta confulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hoftilia uxore dicebatur. ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici conful eft declaratus, aliquanto magis infamis mors Pifonis coepit effe: et teftes exfiftebant, qui poft declaratos confules Albinum et Pifonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulfam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus confulatus petenti effet, et adjeciffe, *pararet fe ad petendum; intra duos menfes effecturam, ut conful fieret.* Inter multa alia teftimonia, ad caufam pertinentia, haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hoftilia damnaretur. Veris principio hujus, dum confules novos delectus Romae tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia confulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius et M. Baebius, qui in confulatu nihil memorabile gefferant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam confulum non exfpectaffent bellum, improvifo oppreffi, ad duodecim millia hominum dediderunt fe. Eos, confulto per literas prius fenatu, deducere ex montibus in agros campeftres procul ab domo, ne reditus fpes effet, Cornelius et Baebius ftatuerunt, nullum alium ante finem rati fore Liguftini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurafinorum [fuerat. In eum cum] traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus defcendere cum liberis conjugibusque: fua omnia fecum portarent. Ligures, faepe per legatos deprecati, ne penates, fedem, in qua geniti effent, fepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obfides pollicebantur. poftquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti funt publico fumtu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque. argenti data centum et quinquaginta millia, unde, in novas aedes, compararent, quae opus effent. agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Baebius praepofiti. poftulantibus tamen ipfis, quinqueviri

viri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi, nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiae agrum, unde ad deditionem non venerant, instituit vastare. qua re irritavit magis, quam conterruit, animos barbarorum: et, clam comparatis copiis, saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegae Graecus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. *ibi dimitti veteranos, supplementaque distribuere, et ordinare omnem exercitum sese velle.* Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. Haec nova allata res, omissis, quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coëgisset; barbari, causae ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse, eum, et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire jubendo, sedavit: et sarcinis jumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus, et locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit: *cum bis deditis rem esse* admonens. *Scelus et perfidiam illis, non virtutem, nec animum accessisse. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios, et manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. invehebant se hostes, et in partibus extremis jam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

XL. Atrox ubique proelium, ſed varia fortuna erat. egregie legiones, nec ſegnius duae alae pugnabant; externa auxilia ab ſimili armatura, meliore aliquantum militum genere, urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinata acie et ſignis collatis ſe non eſſe pares legionibus ſenſerunt, cuneo impreſſionem fecerunt. quo tantum valent genere pugnae, ut, quacunque parte perculere impetu ſuo, ſuſtineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones ſunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conſpexit, equo advehitur ad legionarios equites: et, *Ecquid auxilii in vobis eſt? Actum jam de hoc exercitu erit?* cum undique acclamaſſent, *quin ederet, quid fieri velit; non ſegniter imperium exſecuturos*, *Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urgent. id cum majore vi equorum facietis, ſi effrenatos in eos equos immittitis: quod ſaepe Romanos equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriae proditum eſt.* Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium, infractis omnibus haſtis, transcurrerunt. Diſſipato cuneo, in quo omnis ſpes fuerat, Celtiberi trepidare, et, prope omiſſa pugna, locum fugae circumſpicere. Et alarii equites, poſtquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipſi, virtute eorum accenſi, ſine ullius imperio in perturbatos jam hoſtes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus, adverſos hoſtes contemplatus, aedem Fortunae Equeſtri, Jovique optimo maximo ludos vovit. Caeduntur Celtiberi per totum ſaltum diſſipati fuga. decem et ſeptem millia hoſtium caeſa eo die traduntur: vivi capti plus quatuor millia, ducentis ſeptuaginta ſeptem cum ſignis militaribus, equis prope mille centum. Nullis caſtris eo die victor exercitus manſit. victoria non ſine jactura militum fuit. quadringenti ſeptuaginta duo milites Romani, ſociûm ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem eſt perductus. Venienti Fulvio T. Sempronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam proceſſit: gratulatusque eſt, quod rempubli-

publicam egregie gesſiſſet. cum ſumma concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, compoſuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impoſitis, Romam eſt profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Conſules ambo in Ligures exercitus induxerunt, diverſis partibus. Poſtumius prima et tertia legione Baliſtam Suismontiumque montes obſedit: et, premendo praeſidiis anguſtos ſaltus eorum, commeatus intercluſit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, ſecunda et quarta legione adortus a Piſis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad ſeptem millia hominum in naves impoſitos, praeter oram Etruſci maris Neapolim transmiſit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus eſt. Montanorum Ligurum ab A. Poſtumio vineae caeſae, frumentaque deuſta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Poſtumius ad viſendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum proceſſit. Priusquam hi conſules venirent ad exercitum, qui Piſas indictus erat, praeerant A. Poſtumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundae legionis Fulvius tribunus militum erat. is menſibus ſuis dimiſit legionem, jurejurando adactis centurionibus, aes in aerarium ad quaeſtores eſſe delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nuntiatum eſt, cum equitibus expeditis ſecutus dimiſſos, quos eorum potuit aſſequi, deduxit caſtigatos Piſas. de ceteris conſulem certiorem fecit. Eo referente, ſenatusconſultum factum eſt, ut M. Fulvius in Hiſpaniam relegaretur ultra novam Carthaginem. Literaeque ei datae ſunt a conſule ad P. Manlium in Hiſpaniam ulteriorem deferendae. Milites juſſi ad ſigna redire. cauſa ignominiae, uti ſemeſtre ſtipendium in eum annum eſſet ei legioni, decretum: qui miles ad exercitum non rediſſet, eum ipſum bonaque ejus vendere conſul juſſus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno ſuperiore ex Illyrico cum decem navibus Brundiſium red-

ierat, inde, in portu relictis navibus, cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi caussam avertit. *ex regno ejus omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent. de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati a Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis caussa venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni* dicerent. *Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.* Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis, et sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus; et cives Romanos dici Corcyrae retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium praetorem cognoscere: neque ante Gentio regni legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in ejus locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus, tum praetextatus erat. De rege sacrifico sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit, et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem; quem, ut inauguraret, pontifex magistratu sese abdicare jubebat. recusantique id facere ob eam rem mulcta duumviro dicta a pontifice; deque ea, cum provocasset, certatum ad populum. cum plures jam tribus, intro vocatae, dicto esse audientem pontifici duumvirum, juberent; mulctamque remitti, si magistratu se abdicasset; ultimum de coelo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt, qui secundo loco inauguratus erat. Exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. pontifex in locum ejus a collegio cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; at pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, cum multi clari viri petissent: et decemvir sacrorum Q. Marcius Philippus in ejusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. Postumius Albinus decessit.

in locum ejus P. Scipionem, filium Africani, augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, et praeconibus Latine vendendi jus esset.

XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae. triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popilii Laenates. A C. Maenio praetore (cui, provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quaereret de veneficiis longius ab urbe decem millibus passuum) literae allatae, *Se jam tria millia hominum damnasse, et crescere sibi quaestionem indiciis. aut eam sibi esse deferendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum, qui, cum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: praeterea auri pondo triginta unum; et signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum, ut Annales appellarentur. Praetorès quatuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos jubebat creari. hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scaevolae. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, civium, sociorum decretae. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. et in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites; quinque millia sociorum Latini nominis; et quadringentos equites, P. Mucius Scaevola urbanam sor-

titus provinciam eſt; et ut idem quaereret de veneficiis in urbe, et propius urbem decem millia paſſuum: Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaevola Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam. Q. Fulvius conſul, *prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare et ſe, et rempublicam religione votis ſolvendis*, dixit, *velle. voviſſe, quo die poſtremum cum Celtiberis pugnaſſet, ludos Jovi optimo maximo, et aedem Equeſtri Fortunae ſeſe facturum: in eam rem ſibi pecuniam collatam eſſe ab Hiſpanis.* Ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur, *Ne major cauſa ludorum conſumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, poſt Aetolicum bellum ludos facienti, decreta eſſet: neve quid ad eos ludos arceſſeret, cogeret, acciperet, faceret, adverſus id ſenatusconſultum, quod L. Aemilio, Cn. Baebio conſulibus de ludis factum eſſet.* Decreverat id ſenatus propter effuſos ſumtus, factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves non modo Italiae ac ſociis Latini nominis, ſed etiam provinciis externis fuerant.

XLV. Hiems eo anno nive ſaeva et omni tempeſtatum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus ſunt, deuſſerat cunctas: et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. itaque Latinas mox ſubito coorta et intolerabilis tempeſtas in monte turbavit: inſtaurataeque ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas et in Capitolio aliquot ſigna conſtravit, fulminibusque complura loca deformavit; aedem Jovis Tarracinae, aedem Albam Capuae portamque Romanam: muri pinnae aliquot locis decuſſae erant. Haec inter prodigia nuntiatum et ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, juſſi adire libros, edidere, quibus Diis et quot hoſtiis ſacrificaretur: et ob fulminibus complura loca deformata, ad aedem Jovis ut ſupplicatio diem unum eſſet. Ludi deinde votivi Q. Fulvii conſulis per dies decem magno apparatu facti. Cenſorum inde comitia habita: creati M. Aemilius Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Aetolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiae erant, ſaepe multis et in ſenatu, et ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitiis con-

confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit.

XLVI. *Non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo Romano moribus nostris praepositos esse: et nos a vobis et admoneri, et regi, non vos a nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur, M. Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis praelatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum reipublicae prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis: quae, periculum est, ne ex hac die nobis et reipublicae, quam vobis graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt, quae dicerentur; nisi forte implacabiles vestrae irae implicaverint animos vestros. Has ut hodie, ut in isto templo, finiatis simultates, quaesumus vos universi; et, quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, haec etiam reconciliatione gratiae conjungi a nobis sinatis. Uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupatis verbis,* Ut ea res mihi collegaeque meo bene et feliciter eveniat, *id ita ut vere, ut ex amimo velitis evenire: efficiatisque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tacius et Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere esse.* Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium, confusae in unum, orationem interpel-

larunt. Inde Aemilius questus cum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu dejectum. Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, et in probrum suum sponsionem factam. tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu, et laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter se, ut in Vacaeos per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. acceptis deinde obsidibus, praesidioque imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad praevalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. ubi cum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho, ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat: nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere sibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt: magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, *Missi sumus*, inquit, *a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percontationem Gracchus, *Exercitu se egregio fidentem venisse*, respondit; *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse:* tribunisque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere jubeant armatas. Ab hoc

hoc ſpectaculo legati miſſi deterruerunt ſuos ab auxilio circumſeſſae urbi ferendo. Oppidani, cum ignes nocte turribus nequidquam (quod ſignum convenerat) ſustuliſſent, deſtitui ab unica ſpe auxilii, in deditionem venerunt. ſeſtertiûm quater et vicies ab iis eſt exactum, quadraginta nobiliſſimi equites: nec obſidum nomine, (nam militare juſſi ſunt) et tamen re ipſa, ut pignus fidei eſſent.

XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi caſtra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in ſtationes, laceſſiſſet parvis proeliis, in dies majora certamina ſerebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi, quod petebatur, ſenſit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis, ad caſtra effuſe fugerent. ipſe intra vallum ad omnes portas inſtruxit copias. Haud multum temporis interceſſit, cum ex compoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit. Inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato, ſimul omnibus portis erupit. Non ſustinuere impetum necopinatum hoſtes. qui ad caſtra oppugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fuſi, fugati, mox intra vallum paventes compulſi, poſtremo exuuntur caſtris. Eo di novem millia hoſtium caeſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, ſigna militaria triginta ſeptem. de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. et, cum ferret paſſim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit: praeda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare inſtitit. Oppidani primum impetum hoſtium ſustinuerunt: deinde, cum jam non armis modo, ſed etiam operibus oppugnarentur, diffiſi praeſidio urbis, in arcem univerſi conceſſerunt. poſtremo et inde, praemiſſis oratoribus, in ditionem ſe ſuaque omnia Romanis

permiſerunt. Magna inde praeda facta eſt. multi captivi nobiles in poteſtatem venerunt; inter quos et Turri filii duo et filia. Regulus hic earum gentium erat: longe potentiſſimus omnium Hispanorum. Audita ſuorum clade, miſſis, qui fidem venienti in caſtra ad Gracchum peterent, venit. et primum quaeſivit ab eo, *ne ſibi liceret ac ſuis vivere?* cum praetor *victurum* reſpondiſſet; quaeſivit iterum, *ſi cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente, *ſequar*, inquit, *vos adverſus veteres ſocios meos, quoniam illos ad me propiunt ſuſpicere.* Secutus eſt inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

L. Ergavia inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores ſunt. e qua regione abduxiſſet legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum poſtea proelio ad montem Chaunum cum Celtiberis a prima luce ad ſextam horam diei ſignis collatis pugnaſſe; multos utrinque cecidiſſe: ne aliud magnopere, nec victos crederes, feciſſe Romanos, niſi quod poſtero die laceſſierint proelio manentes intra vallum; ſpolia per totum diem legerint; tertio die proelio majore iterum pugnatum; et tum demum haud dubie victos Celtiberos, caſtraque eorum capta et direpta eſſe. Viginti duo millia hoſtium eo die eſſe caeſa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum; et ſigna militaria ſeptuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos feciſſe. Eadem aeſtate et L. Poſtumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregie pugnaſſe ſcribunt. ad triginta et quinque millia hoſtium occidiſſe, et caſtra oppugnaſſe. Propius vero eſt, ſerius in provinciam perveniſſe, quam ut ea aeſtate potuerit res gerere.

LI. Cenſores fideli concordia ſenatum legerunt. princeps electus eſt ipſe cenſor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de ſenatu. retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia attributa diviſaque inter ſe haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi, pri-

privatamque publicae rei impenſam impoſuerat. Theatrum et proſcenium ad Apollinis, aedem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: et ab his columnis, quae incommode oppoſita videbantur, ſigna amovit: clypeaque de columnis, et ſigna militaria affixa omnis generis demſit. M. Fulvius plura et majoris locavit uſus: portum et pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius cenſores locaverunt imponendos. baſilicam poſt argentarias novas et forum piſcatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; et forum, et porticum extra portam Trigeminam, et aliam poſt navalia, et ad fanum Herculis, et poſt Spei ad Tiberim aedem Apollinis Medici. Habuere et in promiſcuo praeterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Craſſus, qui per fundum ſuum duci non eſt paſſus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa inſtituerunt. complura ſacella publica, quae fuerant occupata a privatis, publica ſacraque ut eſſent, paterentque populo, curarunt. Mutarunt ſuffragia: regionatimque generibus hominum, cauſisque, et quaeſtibus, tribus deſcripſerunt.

LII. Et alter ex cenſoribus M. Aemilius petiit ab ſenatu, ut ſibi dedicationis templorum Reginae Junonis et Dianae, quo bello Liguſtino ante annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia aeris decreverunt. dedicavit eas aedes, utramque in circo Flaminio. ludosque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Junonis, biduum poſt Dianae, et ſingulos dies fecit in circo. Idem dedicavit aedem Larium Permarinûm in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, navali proelio adverſus praefectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa eſt: *Duello magno regibus dirimendo * caput ſubigendis patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilii filio auſpicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Epheſum, Samum, Chiumque, inſpectante coſ. ipſo Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisque, claſſis regis Antiochi antea ſic victa, fuſa, contuſa, fugataque eſt,*

*eſt, ibique eo die naves longae cum omnibus ſociis captae LXII. Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque**. Ejus rei ergo aedem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in aede Jovis in Capitolio ſupra valvas fixa eſt.

LIII. Biduo, quo ſenatum legerunt cenſores, Q. Fulvius conſul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque ſaltus cum exercitu transgreſſus, ſignis collatis cum hoſte pugnavit: neque tantum acie vicit, ſed caſtra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hoſtium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Conſul deditos in campeſtres agros deduxit, praeſidiaque montibus impoſuit. Celeriter et ex provincia literae Romam venerunt. ſupplicationes ob eas res geſtas in triduum decretae ſunt. Praetores quadraginta hoſtiis majoribus per ſupplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero conſule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus eſt geſtum. Galli Tranſalpini, tria millia hominum, in Italiam transgreſſi, neminem bello laceſſentes, agrum a conſulibus et ſenatu petebant, ut pacati ſub imperio populi Romani eſſent. Eos ſenatus excedere Italia juſſit, et conſulem Q. Fulvium quaerere, et animadvertere in eos, qui principes et auctores tranſcendendi Alpes fuiſſent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, ſenio et moerore conſumtus poſt mortem filii, deceſſit. Demetriade hibernabat, cum deſiderio anxius filii, tum poenitentia crudelitatis ſuae. ſtimulabat animum et alter filius, haud dubie et ſua et aliorum opinione rex: converſique in eum omnium oculi, et deſtituta ſenectus; aliis exſpectantibus ſuam mortem, aliis ne exſpectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae vir majeſtatis, nobili etiam pugna adverſus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus diſtinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis, unus incorruptus permanſerat: eique ea fides, nequaquam amicum Perſea, inimiciſſimum fecerat. is, proſpiciens animo, quanto cum periculo ſuo hereditas regni ventura eſſet ad Perſea, ut primum

mum labare animum regis, et ingemiscere interdum filii desiderio sensit; nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat. et, cum multa assoleat veritas praebere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti et ministri facinoris, Apelles maxime et Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant.

LV. Falsas esse, et a scriba vitiatas, signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant. Ceterum, cum suspecta magis, quam manifesta, esset res, forte Xychus obvius fit Antiocho, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te aestimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet.* Adductus primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt: Apelles, missus ad Chaeream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse: alii tormenta etiam infitiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque: et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter perisset, censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret. tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se defensurus. qui, spe potiundi ad poenam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunita-

nitatem etiam praemio ſceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut poenitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore cenſebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii deteſtantur parentes, optabilis eſſe debeat; regnum, quod a patruo tuo forti, non ſolum fideli, tutela ejus cuſtoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo eſt. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. ſi neminem haberem, perire et exſtingui id mallem, quam Perſeo ſceleſtae fraudis praemium eſſe. Demetrium excitatum ab inferis reſtitutumque credam mihi, ſi te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrimaſti, in locum ejus ſubſtitutum relinquam.* Ab hoc ſermone omni genere honoris producere eum non deſtitit. cum in Thracia Perſeus abeſſet, circumire Macedoniae urbes, principibusque Antigonum commendare: et, ſi vita longior ſuppetiſſet, haud dubium fuit, quin eum in poſſeſſione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Theſſalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin veniſſet, gravi morbo eſt implicitus. ſed animo tamen aegrum magis fuiſſe, quam corpore, conſtat, curisque et vigiliis (cum identidem ſpecies et umbrae inſontis interemti filii agitarent) exſtinctum eſſe cum diris exſecrationibus alterius. Tamen admoneri potuiſſet Antigonus, ſi haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, non exſpectata morte regis, a primis deſperationis notis nuntios praediſpoſitos, ita ut convenerat, miſit ad Perſeum; et mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Oppreſſit igitur necopinantes ignarosque omnes Perſeus, et regnum ſcelere partum invaſit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, et ad vires bello contrahendas. nam poſt paucis diebus gens Baſtarnarum, diu ſollicitata, ab ſuis ſedibus magna peditum equitumque manu Iſtrum trajecit. inde praegreſſis, qui nuntiarent regi, Antigono et Cottoni (nobilis erat Baſtarna; et Antigonus perinvitus cum ipſo Cottone legatus

ad

ad concitandos Baſtarnas miſſus) haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt, mortuum eſſe regem. quae res omnem ordinem conſilii turbavit. Compoſitum autem ſic fuerat: tranſitum per Thraciam tutum, et commeatus Baſtarnis ut Philippus praeſtaret. id ut facere poſſet, regionum principes donis coluerat, fide ſua obligata, pacato agmine tranſituros Baſtarnas. Dardanorum gentem delere propoſitum erat, inque eorum agro ſedes fundare Baſtarnis. duplex inde erat commodum futurum, ſi et Dardani, gens ſemper infeſtiſſima Macedoniae, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur; et Baſtarnae, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam poſſent mitti. *Per Scordiſcos iter eſſe ad mare Hadriaticum Italiamque. alia via traduci exercitum non poſſe. facile Baſtarnis Scordiſcos iter daturos. nec enim aut lingua, aut moribus aequales abhorrere; et ipſos adjuncturos ſe, cum ad praedam opulentiſſimae gentis ire vidiſſent.* Inde in omnem eventum conſilia commodabantur. ſive caeſi ab Romanis forent Baſtarnae, Dardanos tamen ſublatos, praedamque ex reliquiis Baſtarnarum, et poſſeſſionem liberam Dardaniae, ſolatio fore: ſive proſpere geſſiſſent, Romanis averſis in Baſtarnarum bellum, recuperaturum ſe in Graecia, quae amiſiſſet. Haec Philippi conſilia fuerant.

LVIII. Ingreſſi ſunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni. ſed haud multo poſt famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Baſtarnae emto contenti eſſe poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde injuriae ultro citroque fieri: quarum in dies incremento bellum exarſit. Poſtremo Thraces, cum vim ac multitudinem ſuſtinere hoſtium non poſſent, relictis campeſtribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) conceſſerunt. Quo ubi ire Baſtarnae vellent, quali tempeſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt peremtos eſſe; talis tum Baſtarnas, nequidquam ad juga montium appropinquantes, oppreſſit. neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore coeli tonitribusque et fulguribus praeſtringentibus aciem oculorum; ſed fulmina etiam

etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora; nec ſolum milites, ſed etiam principes, icti caderent. itaque, cum praecipiti fuga per rupes praealtas improvidi ſternerentur ruerentque, inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugae eſſe, coelumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, cum, tanquam ex naufragio, plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent, conſultari, quid agerent, coeptum: inde orta diſſenſio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cetera multitudo retro, qua venerant, transdanubianam regionem repetiit. Perſeus, potitus regno, interfici Antigonum juſſit: et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu appellaretur, miſit. Haec eo anno in Macedonia geſta.

LIX. Alter conſulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiae, quam rerum geſtarum magnitudini, datum conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit; nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati conſules ſunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulſo. Praetorum inde, tribus creatis, comitia tempeſtas diremit. poſtero die reliqui tres facti ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fontejus Capito. Ludi Romani inſtaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae evenerant. Terra movit: in foris publicis, ubi lectiſternium erat, Deorum capita, quae in lectis erant, averterunt ſe; lanaque cum integumentis, quae Jovi oppoſita fuit, decidit. de menſa oleas quoque praeguſtaſſe mures, in prodigium verſum eſt. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi inſtaurarentur, actum eſt.

EPITO-

EPITOME LIBRI XLI.

Ignis in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum suorum, Graccurim oppidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe dimissus. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta sexaginta tria millia ducenta nonaginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret. suasit legem M. Cato. exstat oratio ejus. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos, a compluribus ducibus prospere gestas, et initia bella Macedonici continet, quod Perseus, Philippi filius, moliebatur. miserat enim ad Carthaginienses legationem, et ab iis nocte audita erat: sed et alias Graeciae civitates sollicitabat. qui praeter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, et Antiochiae Capitolini, vilissimum regem egit.

LIBER XLI.

* * *

a patre in pace habitam armasse, eoque juventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur.

Concilium de Istrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileja consul castra ad lacum Timavi posuit: (imminet mari is lacus) eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam, velut cardinem haberent; inde L. Cornelius

nelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquilejam tueretur. Eae naves ad proximum portum in Iſtriae fines cum onerariis et magno commeatu miſſae: ſecutusque cum legionibus conſul quinque ferme millia a mari poſuit caſtra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in caſtra ſupportabantur. et, quo id tutius fieret, ſtationes ab omnibus caſtrorum partibus circumdatae ſunt: in Iſtriamque ſuum praeſidium ſtativum, repentina cohors Placentina oppoſita inter mare et caſtra: et, ut idem aquatoribus ad fluvium eſſet praeſidium, M. Aebutius tribunus militum ſecundae legionis duos manipulos militum adjicere juſſus eſt. T. et C. Aelii tribuni militum legionem tertiam, quae pabulatores et lignatores tueretur, via, quae Aquilejam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme paſſuum caſtra erant Gallorum: Carmelus proregulo erat tribus haud amplius millibus armatorum.

II. Iſtri, ut primum ad lacum Timavi caſtra ſunt Romana mota, ipſi poſt collem occulto loco conſederunt; et inde obliquis itineribus agmen ſequebantur, in omnem occaſionem intenti: nec quidquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. Poſtquam ſtationes invalidas eſſe pro caſtris, eorum turba inermis frequens inter caſtra et mare mercantium, ſine ullo terreſtri aut maritimo munimento, viderunt; duo ſimul praeſidia, Placentinae cohortis, et manipulorum ſecundae legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem ſolis, perlucens jam aliquid, incerta tamen, ut ſolet, lux, ſpeciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque fruſtrata Romanos, multo majorem iis, quam erat, hoſtium aciem oſtendit. qua territi utriusque ſtationis milites, ingenti tumultu cum in caſtra confugiſſent, haud paulo ibi plus, quam quod ſecum ipſi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugiſſent, nec percontantibus reddere reſponſum poterant: et clamor in portis (ut ubi nulla eſſet ſtatio, quae ſustineret impetum) audiebatur: et concurſatio in obſcuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hoſtis intra vallum eſſet. Una vox audie-

audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo, velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul; cum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in vacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in praetorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Proelium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Praetorio dejecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum quintanamque hostes pervenerunt. Ibi, cum omnium rerum paratam expositamque copiam, et stratos lectos in quaestorio invenissent, regulus accubans epulari coepit. mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt: et, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas et mare territi ruunt: nautae, metu ne compleantur navigia, alii turbae obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et caede invicem militum nautarumque oritur, donec jussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, praeda fere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam, et Gallorum praesidium: et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus impe-

rant, ut graviores aetate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites, ut ſingulos e juvenibus pedites ſecum in equos tollant. *Egregiam gloriam legionis fore, ſi caſtra, metu ſecundanorum amiſſa, ſua virtute recipiant, et recipi facile eſſe, ſi in praeda occupati barbari ſubito opprimantur: ſicut ceperint, poſſe capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita eſt. Ferunt citati ſigna, nec ſigniferos armati morantur: priores tamen conſul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad vallum acceſſerunt. L. Atius, tribunus primus ſecundae legionis, non hortabatur modo milites, ſed docebat etiam, *Si victores Iſtri, quibus armis cepiſſent caſtra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum caſtris hoſtem ad mare perſecuturos fuiſſe, deinde ſtationes certe pro vallo habituros. vino ſomnoque veriſimile eſſe merſos jacere.*

IV. Sub haec A. Baeculonium ſigniferum ſuum, notae fortitudinis virum, inferre ſignum juſſit. Ille, ſi unum ſe ſequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: conniſusque, cum trans vallum ſignum trajeciſſet, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. et C. Aelii, tribuni militum tertiae legionis, cum equitatu adveniunt. confeſtim, et quos binos oneraria in jumenta impoſuerant, ſecuti, et conſul cum toto agmine. At Iſtrorum pauci, qui modice vinoſi erant, memores fuerunt fugae; aliis ſomno mors continuata eſt: integraque ſua omnia Romani, praeterquam quod vini cibique abſumtum erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in caſtris relicti fuerant, poſtquam intra vallum ſuos ſenſerunt, armis arreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes inſignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. is, pede ſaucio relictus, longe plurimos hoſtium occidit. Ad octo millia Iſtrorum ſunt caeſa, captus nemo, quia ira et indignatio immemores praedae fecit. Rex tamen Iſtrorum, temulentus ex convivio, raptim a ſuis in equum impoſitus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta ſeptem milites perierunt; plures in matutina fuga, quam in recipiendis caſtris.

V.

V. Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquilejenſes, cum commeatu venientes, ignari prope in capta caſtra ab Iſtris inciderent. Ii, cum Aquilejam, relictis impedimentis, refugiſſent, omnia terrore ac tumultu, non Aquilejae modo, ſed Romae quoque poſt paucos dies, impleverunt: quo, non capta tantum caſtra ab hoſtibus, nec fuga, quae vera erant, ſed perditas res deletumque exercitum omnem, allatum eſt. Itaque, quod in tumultu fieri ſolet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum, ſed tota Italia, indicti. Duae legiones civium Romanorum conſcriptae, et decem millia peditum cum equitibus quingentis ſociis nominis Latini imperata. M. Junius conſul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciae ejus, quantum quaeque poſſet, militum exigere juſſus. Simul decretum, ut Ti. Claudius praetor militibus legionis quartae, et ſociûm Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Piſas ut convenirent, ediceret; eamque provinciam, dum conſul inde abeſſet, tutaretur: M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum ſociorum peditum equitumque, Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Piſas in provinciam eſt profectus. Titinius, C. Caſſio tribuno militum Ariminum, qui praeeſſet legioni, miſſo, delectum Romae habuit. M. Junius conſul, ex Liguribus in provinciam Galliam transgreſſus, auxiliis protinus per civitates Galliae militibusque colonis imperatis, Aquilejam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem eſſe, ſcriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipſe, remiſſis auxiliis, quae Gallis imperaverat, ad collegam eſt profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit: delectus omiſſus eſt: exauctorati, qui ſacramento dixerant: et exercitus, qui Arimini peſtilentia affectus erat, domum dimiſſus. Iſtri, magnis copiis cum caſtra haud procul conſulis caſtris haberent, poſtquam alterum conſulem cum exercitu novo adveniſſe audierunt, paſſim in civitates dilapſi ſunt: conſules Aquilejam in hiberna legiones reduxerunt.

VI. Sedato tandem Iſtrico tumultu, ſenatusconſultum factum eſt, ut conſules inter ſe compararent, uter

eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum abſentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius poſt Idus Martias (prorogatae namque conſulibus jam in annum provinciae erant) imperium retineret, uti cauſam extemplo dicere, cum abiſſet magiſtratu, poſſet; huic rogationi Q. Aelius collega interceſſit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Poſtumius Albinus ex Hiſpania Romam cum revertiſſent, ſenatus iis a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad diſſerendas res, quas geſſiſſent, poſtulandosque honores meritos, ut Diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum eſſe, literis T. Aebutii praetoris cognitum eſt, quas filius ejus ad ſenatum attulerat. Ilienſes, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaſerant: nec eis invalido exercitu, et magna parte peſtilentia abſumto, reſiſti poterat. Eadem et Sardorum legati nuntiabant; orantes, ut urbibus ſaltem (jam enim agros deploratos eſſe) opem ſenatus ferret. Haec legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magiſtratus rejectum eſt. Atque miſerabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *Fuiſſe ſub ditione Antiochi: eam regiam ſervitutem, collatam cum praeſenti ſtatu, praeclaram libertatem viſam. non publico tantum ſe premi imperio, ſed ſingulos juſtum pati ſervitium. juxta ſe conjuges liberosque vexari: in corpus, in tergum ſaeviri: famam, quod indignum ſit, maculari dehoneſtarique: et palam res odioſas fieri, juris etiam uſurpandi cauſa; ne pro dubio habeant, nihil inter ſe et argento parata mancipia intereſſe.* Motus his ſenatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam, qui nati liberi ſint, in ſervitutem dari placere. Lycios ita ſub Rhodiorum ſimul imperio et tutela eſſe, ut in ditione populi Romani civitates ſociae ſint.*

VII. Triumphi deinde ex Hiſpania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis ſociisque eorum; poſtero die L. Poſtumius de Luſitanis aliisque

que ejusdem regionis Hispanis triumphavit. quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt: sociis tantundem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Junius consul ex Istria comitiorum causa Romam venit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quae in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quae cum consul, *se dies non plus undecim in ea provincia fuisse*, responderet; *quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere;* exsequebantur deinde querentes, *Quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset? quando id bellum senatus decrevisset, quando id bellum populus Romanus jussisset? At, Hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit. ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.*

VIII. Comitia deinde habita. consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: et postero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quinctio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius; Scipio et Laevinus Galliam, in duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque et utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum conscivissent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus

 dilati

dilati erant, et L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii confulis in Iftria fuerat, in fenatum venit. Ab his edoctus eft fenatus, quantum belli eae provinciae haberent. Moverunt fenatum et legationes fociùm nominis Latini, quae et cenfores et priores confules fatigaverunt, tandem in fenatum introductae. Summa querelarum erat, *Cives fuos Romae cenfos plerosque Romam commigraffe. Quod fi permittatur, perpaucis luftris futurum, ut deferta oppida, deferti agri, nullum militem dare poffent.* Fregellas quoque millia quatuor familiarum transiffe ab fe, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos, aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandae viritim civitatis inducta erant. Lex fociis ac nominis Latini, qui ftirpem ex fefe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo, alii fociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam et, ne ftirpem domi relinquerent, liberos fuos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives effent: et quibus ftirpes deeffet, quam relinquerent, ii cives Romani fiebant. Poftea, his quoque imaginibus juris fpretis, promifcue fine lege, fine ftirpe, in civitatem Romanam per migrationem et cenfum transibant. *Haec ne poftea fierent*, petebant legati, *et ut redire in civitates juberent focios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandae caufa fuum faceret, neve alienaret: et, fi quis ita civis Romanus factus effet**. Haec impetrata ab fenatu.

IX. Provinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Iftria decretae. In Sardiniam duae legiones fcribi juffae; quina millia in fingulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum fociorum ac Latini nominis, et fexcenti equites, et decem quinqueremes naves, fi deducere ex navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Iftriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum fociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam confules ad M. Titinium juffi. Priusquam confules provincias fortirentur,

tur, prodigia nuntiata ſunt. Lapidem in agro Cruſtumino in lacum Martis de coelo cecidiſſe. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, et quadrupedem anguem viſum: et Capuae multa in foro aedificia de coelo tacta: et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas eſſe. Inter haec, quae nuntiabantur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, cum Collina porta intraſſet, per Esquilinam magno conſectantium tumultu evaſit. Eorum prodigiorum cauſa conſules majores hoſtias immolarunt, et diem unum circa omnia pulvinaria ſupplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias ſortiti ſunt: Claudio Iſtria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem deinde ſociis C. Claudius tulit ſenatusconſulto, et edixit: *qui ſocii ac nominis Latini, ipſi majoresve eorum, M. Claudio, T. Quinctio cenſoribus, poſtque ea, apud ſocios nominis Latini cenſi eſſent, ut omnes in ſuam quisque civitatem ante Kalendas Novembres redirent.* Quaeſtio, qui ita non rediſſent, L. Mummio praetori decreta eſt. ad legem et edictum conſulis ſenatusconſultum adjectum eſt: *ut dictator, conſul, interrex, cenſor, praetor qui nunc eſſet, apud eorum quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandae cauſa manu non mittere:* qui id non juraret, eum manumittendum non cenſuerunt. Haec in poſterum cauſa jurisque dictio C. Claudio conſuli decreta eſt.

X. Dum haec Romae geruntur, M. Junius et A. Manlius, qui priore anno conſules fuerant, cùm Aquilejae hibernaſſent, principio veris in fines Iſtrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuſe popularentur, dolor magis et indignatio diripi res ſuas cernentes Iſtros, quam certa ſpes, ſatis ſibi virium adverſus duos exercitus, excivit. concurſu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo impetu, quam perſeverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie caeſa: ceteri, omiſſo bello, in civitates paſſim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in caſtra Romana, deinde obſides imperatos, miſerunt. Haec cum Romae cognita literis proconſulum eſſent, C.

Claudius conſul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque ſibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, ſine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, praeceps in provinciam abiit: ubi inconſultius, quam venerat, ſe geſſit. nam, cum, concione advocata, fugam e caſtris A. Manlii adverſis auribus militum (quippe qui primi ipſi fugiſſent) jactaſſet, ingeſſiſſetque probra M. Junio, quod ſe dedecoris ſocium collegae feciſſet; ad extremum utrumque decedere provincia juſſit. Quod cum milites conſulis imperio dicto audientes futuros eſſe dicerent, cum is more majorum, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab urbe eſſet; furens ira, vocatum, qui pro quaeſtore Manlii erat, catenas popoſcit, vinctos ſe Junium Manliumque minitans Romam miſſurum. Ab eo quoque ſpretum conſulis imperium eſt: et circumfuſus exercitus, favens imperatorum cauſae, et conſuli infeſtus, animos ad non parendum addebat. Poſtremo fatigatus conſul et contumeliis ſingulorum, et multitudinis (nam inſuper irridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquilejam rediit. Inde collegae ſcripſit, ut militum novorum ei parti, quae ſcripta in Iſtriam provinciam eſſet, ediceret, Aquilejam ut conveniret; ne quid ſe Romae teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab urbe exiret. Haec collegae obſequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta eſt. Claudius prope conſecutus eſt literas ſuas. Concione adveniens de Manlio et Junio habita, non ultra triduum moratus Romae, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, aeque ac prius, praecipiti celeritate abit.

XI. Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Neſartium, quo ſe principes Iſtrorum et regulus ipſe Aepulo receperat, ſumma vi oppugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum ſuis ducibus dimiſſo, ipſe oppidum circumſedit, et vineis oppugnare intendit: amnemque praeterfluentem moenia, qui et impedimento oppugnantibus erat, et aquationem Iſtris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo

alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissae aquae: et ne tum quidem memores pacis, in caedem conjugum ac liberorum versi, etiam, ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites, transgressi murum, oppidum intrarunt. cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Praeda, ut in gente inopi, spe major fuit, et omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub corona venierunt. auctores belli virgis caesi, et securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio, et morte regis pacata est: omnesque undique populi, obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta.

XII. Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat, cum praesidio legionis unius Pisis praeerat. cujus literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet; et adjicit decretum: *quoniam Istria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestae. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum caesa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. quindecim millia caesa; plus septingenti aut in proelio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti: et signa militaria unum et quin-

qua-

quaginta capta. Ligures, reliquiae caedis, in montes refugerunt paſſim: populantique campeſtres agros conſuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in conſulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nuntiata. in Cruſtumino avem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe. Bovem in Campania locutum. Vaccam aeneam Syracuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam. In Cruſtumino diem unum in ipſo loco ſupplicatio fuit: et in Campania bos alenda publice data: Syracuſanumque prodigium expiatum, editis ab haruſpicibus Diis, quibus ſupplicaretur. Pontifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorque fuerat. in ejus locum ſuffectus eſt pontifex filius ejus M. Marcellus. et Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum ſunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena et ſingula jugera et ſemiſſes agri in ſingulos dati ſunt. de Ligure captus is ager erat. Etruſcorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius conſul ad urbem venit: cui, cum in ſenatu de rebus in Iſtria Liguribusque proſpere geſtis diſſeruiſſet, poſtulanti triumphus eſt decretus. triumphavit in magiſtratu de duabus ſimul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta ſeptem millia, et victoriatûm octoginta quinque millia ſeptingentos duos. militibus in ſingulos quini deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum. itaque taciti, ut iratos eſſe ſentires, ſecuti ſunt currum.

XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, poſtquam ſenſerunt, non conſularem tantum exercitum Romam abductum, ſed legionem ab Ti. Claudio Piſis dimiſſam, ſoluti metu, clam exercitu indicto, per transverſos limites ſuperatis montibus, in campos degreſſi, agrum Mutinenſem populati, repentino impetu coloniam ipſam ceperunt. Id ubi Romam allatum eſt, ſenatus C. Claudium conſulem comitia primo quoque tem-

tempore habere juſſit, creatisque in annum magiſtratibus, in provinciam redire, et coloniam ex hoſtibus eripere. Ita, uti cenſuit ſenatus, comitia habita. Conſules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus. Praetores inde facti, M. Popillius Laenas, P. Licinius Craſſus, M Cornelius Scipio, L. Papirius Maſo, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio conſuli prorogatum in annum imperium, et Gallia provincia: et, ne Iſtri quoque idem, quod et Ligures, facerent, ſocios nominis Latini in Iſtriam mitteret, quos triumphi cauſa de provincia deduxiſſet. Cn. Cornelio et Q. Petillio conſulibus, quo die magiſtratum inierunt, immolantibus Jovi ſingulis bubus, uti ſolet, in ea hoſtia, qua Q. Petillius ſacrificavit, in jocinore caput non inventum. id cum ad ſenatum retuliſſet, bove perlitare juſſus. De provinciis deinde conſultus ſenatus Piſas et Ligures provincias conſulibus decrevit. Cui Piſae provincia obveniſſet, cum magiſtratuum creandorum tempus eſſet, ad comitia reverti juſſit. additum decreto, ut binas legiones novas ſcriberent, et trecenos equites: et dena millia peditum ſociis nominique Latino, et ſexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum eſt imperium in id tempus, quo in provinciam conſul veniſſet.

XV. Dum de his rebus in ſenatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, cum templo egreſſus eſſet, paulo poſt rediit confuſo vultu, et expoſuit Patribus conſcriptis, bovis ſeſcenaris, quem immolaviſſet, jecur defluxiſſe. id ſe victimario nuntianti parum credentem, ipſum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, juſſiſſe: et vidiſſe ceteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter abſumtum. Territis eo prodigio Patribus, et alter conſul curam adjecit: qui ſe, quod caput jocinori defuiſſet, tribus bubus perlitaſſe negavit. Senatus majoribus hoſtiis usque ad litationem ſacrificari juſſit, Ceteris Diis perlitatum ferunt: Saluti Petillium perlitaſſe negant. Inde conſules praetoresque provincias ſortiti. Piſae Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Praetores, L. Papirius Maſo urbanam, M. Aburius inter peregrinos, ſortiti ſunt. M. Cornelius

Scipio

Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam provinciam pacare, et T. Aebutium praetorem adjutorem ab ſenatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque ſucceſſoris, quae noſcendis prius, quam agendis, rebus imbuenda ſit, ſaepe bene gerendae rei occaſiones intercidere.* Probata Popillii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus ſacrificiis ſe impediri ſollemnibus excuſabat, ne in provinciam iret. Citerior Hiſpania obvenerat. Ceterum aut ire juſſus, aut jurare pro concione, ſollemni ſacrificio ſe prohiberi. id ubi in P. Licinio ita ſtatutum eſt, et ab ſe uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius poſtulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Praetores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius et T. Fontejus, proconſules, manere cum eodem imperii jure in Hispania juſſi: et ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſociûm Latini nominis, et trecenti equites mitterentur.

XVI. Latinae feriae fuere ante diem tertium Nonas Maji, in quibus, quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id cum ad ſenatum relatum eſſet, ſenatusque ad pontificum collegium rejeciſſet; pontificibus, quia non recte factae Latinae eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera inſtauratae eſſent, hoſtias praebere. Acceſſerat ad religionem, quod Cn. Cornelius conſul, ex monte Albano rediens, concidit: et, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingraveſcente morbo, Cumis deceſſit. Sed inde mortuus Romam allatus, et funere magnifico elatus ſepultusque eſt. Pontifex idem fuerat. Conſul Q. Petillius, cum primum per auſpicia poſſet, collegae ſubrogando comitia habere juſſus, et Latinas edicere. comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles edixit. Plenis religionum animis, prodigia inſuper nuntiata: Tuſculi facem in coelo viſam; Gabiis

Gabiis aedem Apollinis et privata aedificia complura, Graviſcis murum portamque de coelo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices cenſuiſſent, juſſerunt. Dum conſules primum religionis, deinde alterum alterius mors, et comitia, et Latinarum inſtaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum, quam oppugnare coeperat, receptam ex hoſtibus, colonis reſtituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros caeſa; literaeque Romam extemplo ſcriptae, quibus non modo rem exponeret, ſed etiam gloriaretur, ſua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hoſtem populi Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim poſſet.

XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis ſecundis proeliis Sardos perdomuit. quindecim millia hoſtium ſunt caeſa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. ſtipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obſidibusque ex tota inſula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, miſſi; quique ab ſenatu peterent, ut ob eas res, ductu auſpicioque Ti. Sempronii proſpere geſtas, Diis immortalibus honos haberetur, ipſique decedenti de provincia exercitum ſecum deportare liceret. Senatus, in aede Apollinis legatorum verbis auditis, ſupplicationem in biduum decrevit, et quadraginta majoribus hoſtiis conſules ſacrificare juſſit: Ti. Sempronium proconſulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde conſulis unius ſubrogandi, quae in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipſo die ſunt confecta. Q. Petillius conſul collegam, qui extemplo magiſtratum occiperet, creavit C. Valerium Laevinum. Is, jam diu cupidus provinciae, cum opportunae cupiditati ejus literae allatae eſſent, Ligures rebellaſſe, Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus cauſa legionem tertiam ad C. Claudium proconſulem in Galliam proficiſci juſſit; et duumviros navales cum claſſe Piſas ire, qui Ligurum oram, maritimum quo-

quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius conſul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconſul, audita rebellione Ligurum, praeter eas copias, quas ſecum Parmae habebat, ſubitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

XVIII. Hoſtes ſub adventum C. Claudii, a quo duce ſe meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis praeſidio adverſus infeliciter expertam vim, quam armis, ſe defenſuri, duos montes Letum et Baliſtam ceperunt, muroque inſuper amplexi. Tardius ex agris demigrantes oppreſſi, ad mille et quingentos perierunt. Ceteri montibus ſe tenebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, ſaeviunt in praedam, quae Mutinae parta erat. captivos cum foeda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius paſſim, quam rite ſacrificant. Satiati caede animantium, quae inanima erant, parietibus affigunt, vaſa omnis generis uſui magis, quam ornamento in ſpeciem, facta. Q. Petillius conſul, ne abſente ſe debellaretur, literas ad C. Claudium miſit, ut cum exercitu ad ſe in Galliam veniret: campis Macris ſe eum exſpectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus caſtra movit, exercitumque ad campos Macros conſuli tradidit. Eodem paucis poſt diebus C. Valerius conſul alter venit. Ibi, diviſis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus luſtraverunt. tum ſortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hoſtem placebat, regiones, quas peterent. Valerium auſpicato ſortitum conſtat, quod in templo fuiſſet: in Petillio id vitio factum, poſtea augures reſponderunt; quod extra templum ſortem in ſitellam in templum latam foris ipſe poſuerit. Profecti inde in diverſas regiones. Petillius adverſus Baliſtae et Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorſo inter ſe jungit, caſtra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, *ſe eo die Letum capturum eſſe.* Duabus ſimul partibus ſubire in adverſos montes coepit. Ea pars, in qua ipſe erat, impigre ſuccedebat. Alteram hoſtes cum propuliſſent,

lissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita

* * *

periti religionum jurisque publici, quando duo ordinarii consules ejus anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum consulem negabant recte comitia habere posse.

* * *

deduxit.

XIX. Cis Apenninum Garuli, et Lapicini, et Hercates; trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit: omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, et quadraginta hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem Gallicus et Ligustinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina: et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renuntiaverantque, bellum in Dardania esse. Simul venerant et ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse videri posset. Dardani, cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod spera-

ſperaverant, ſed graviores fieri in dies cernerent, ſubniſſos Thracum accolarum et Scordiſcorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum caſtris Baſtarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiſcique in fines ſuos abirent. quod ubi ita factum, et ſolos jam eſſe Baſtarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad laceſſendum ex aperto iret; pars, devio ſaltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum, priusquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt; victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim millia ab caſtris Baſtarnarum aberat. Victores confeſtim circumſidunt urbem, haud dubie poſtero die aut metu dedituris ſe hoſtibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis ſuorum, caſtra Baſtarnarum ſine praeſidio relicta

* * *

XX. ***more, ſella eburnea poſita, jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum. adeoque nulli fortunae adhaerebat animus, per omnia genera vitae errans, uti nec ſibi, nec aliis, quinam homo eſſet, ſatis conſtaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentia inaequali ſeſe aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque aeſtimantibus ſe puerilia, ut eſcae aut luſus, munera dare; alios nihil exſpectantes ditare. Itaque neſcire, quid ſibi vellet, quibusdam videri. quidam ludere eum ſimpliciter, quidam haud dubie inſanire ajebant. In duabus tamen magnis honeſtisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, et Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus, majoremque partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere inſtituit. Cyzici in Prytaneum, (id eſt penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus eſt, veſcuntur) vaſa aurea menſae unius poſuit. Rhodiis, ut nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quaeque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentiae vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoa-

choatum pro magnitudine Dei, poteſt teſtis eſſe. Sed et Delon aris inſignibus ſtatuarumque copia exornavit: et Antiochiae Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit; reliquorum ſui moris, et copia Graecorum artificum. Gladiatorum munus Romanae conſuetudinis, primo majore cum terrore hominum, inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate, dedit: deinde ſaepius dando, et modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam, et familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, et armorum ſtudium plerisque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis praemiis paratos gladiatores arceſſere ſolitus erat, jam ſuo

* * *

XXI. ***pio inter peregrinos. M. Atilio praetori provincia Sardinia obvenerat: ſed cum legione nova, quam conſules conſcripſerant, quinque millibus peditum trecentis equitibus, in Corſicam juſſus eſt transire. dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et ſociûm Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio ſine ſupplemento decreta. Duas praeterea legiones conſules ſcribere juſſi, cum juſto numero peditum equitumque, et decem millia peditum ſociis imperare, et ſexcentos equites. Delectus conſulibus eo difficilior erat, quod peſtilentia, quae priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. qui inciderant, haud facile ſeptimum diem ſuperabant: qui ſuperaverant, longinquo, maxime quartanae, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum ſtrages per omnes vias inſepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina ſufficiebat. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes abſumebat: ſatisque conſtabat, nec illo, nec priore

 anno,

anno in tanta ſtrage boum hominumque vulturium usquam viſum. Sacerdotes publici ea peſtilentia mortui ſunt, Cn. Servilius Caepio pontifex, pater praetoris, et Ti. Sempronius Ti. F. Longus decemvir ſacrorum, et P. Aelius Paetus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. pontifices ſuffecti ſunt, C. Sulpicius Galba *** in locum Tuditani. Augures ſuffecti ſunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Aelii Q. Aelius Paetus. Decemvir ſacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio ſufficitur. Cum peſtilentiae finis non fieret, ſenatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum ſupplicatio fuit. et, Q. Marcio Philippo verba praeeunte, populus in foro votum concepit: *Si morbus peſtilentiaque ex agro Romano emota eſſet, biduum ferias ac ſupplicationem ſe habiturum.* In Vejenti agro biceps natus puer, et Sinueſſae unimanus, et Auximi puella cum dentibus; et arcus interdiu ſereno coelo ſuper aedem Saturni in foro Romano intentus, et tres ſimul ſoles effulſerunt: et faces eadem nocte plures per coelum lapſae ſunt in Lanuvino: Caeritesque anguem in oppido ſuo jubatum, aureis maculis ſparſum, apparuiſſe affirmabant. et, in agro Campano bovem locutum eſſe, ſatis conſtabat.

XXII. Legati Nonis Juniis ex Africa redierunt, qui, convento prius Maſiniſſa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quae Carthagine acta eſſent, ab rege reſcierant, quam ab ipſis Carthaginienſibus. compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perſeo veniſſe, iisque noctu ſenatum in aede Aeſculapii datum eſſe. ab Carthagine legatos in Macedoniam miſſos, et rex affirmaverat, et ipſi parum conſtanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos ſenatus cenſuit. tres miſſi ſunt, C. Laelius, M. Valerius Meſſalla, Sex. Digitius. Perſeus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, ſub jus judiciumque ſuum totam

coëgit

coëgit gentem. Inde, per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos ascendit. Cum in media repente Graecia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus ejus venit. Triduum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem, Achajam, Thessaliamque, sine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos, aut literas dimisit, petens, *ne diutius simultatum, quae cum patre suo fuissent, meminissent. nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint, ac debuerint, finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.* Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae viam quaerebat.

XXIII. Haec una ex omni Graecia gens, et Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaja fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia, cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus, literas ***. ceterum, ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum praetorem, qui privatae gratiae aditum apud regem quaerebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia; Callicrates ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum foedus servaretur, *Parva*, inquit, *aut mediocris res, Achaei, quibusdam videtur agi; ego maxime gravissimam omnium, non agique tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum, scilicet, ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur; ii concionantem quodam modo absentem audimus regem, et, si Diis placet, orationem ejus probamus. Et, cum ferae bestiae cibum ad fraudem suam*

positum plerumque adspernentur et refugiant, nos caeci, specie parvi beneficii, inescamur: et, servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui et tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiae societatis quaeri, qua Romanum foedus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et quod vivo Philippo exspectatum morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe praestitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat praemium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanae amicitiae initae, occidit: Persea, quem populus Romanus prius poenae, quam regni, heredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Graecia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: immo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provinciis de controversiis ad disceptationem populum Romanum adivit. inde, transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Graeciae conspiceretur, Delphos ascendit. Haec usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. quod sine ullius eorum, quos oderat, noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, et cogitare jubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus; hoc est, ut decretum, quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, et hospitia cum principibus, et mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur, vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia

et

et commercium ſit: nunc de eo cogitare periculoſum et immaturum videtur.

XXIV. Poſt hunc Arco, frater Xenarchi praetoris, ita diſſeruit: *Difficilem orationem Callicrates, et mihi, et omnibus, qui ab eo diſſentimus, fecit: agendo enim Romanae ſocietatis cauſam ipſe, tentarique et oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat, effecit, ut, qui ab ſe diſſentiret, adverſus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tanquam non hic nobiscum fuiſſet, ſed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis intereſſet, omnia ſcit et nuntiat, quae occulte facta ſunt. Divinat etiam, quae futura fuerant, ſi Philippus vixiſſet: quid ita Perſeus regni heres ſit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam cauſam, nec quemadmodum perierit Demetrius, ſcimus, nec quid Philippus, ſi vixiſſet, facturus fuerat, ad haec, quae palam geruntur, conſilia noſtra accommodare oportet. Ac ſcimus, Perſea, regno accepto, ad legatos Romanos veniſſe, ac regem Perſea a populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos veniſſe ad regem, et eos benigne exceptos. Haec omnia pacis equidem ſigna eſſe judico, non belli: nec Romanos offendi poſſe, ſi, ut bellum gerentes eos ſecuti ſumus, nunc quoque pacis auctores ſequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium ſoli bellum adverſus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipſa Macedoniae ſumus; an infirmiſſimi omnium, tanquam, quos nuper ſubjecit, Dolopes? immo contra ea, vel viribus noſtris, Deûm benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed ſumus aeque ſubjecti ac Theſſali Aetolique; nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adverſus Romanos, qui ſemper ſocii atque amici fuimus, quam Aetoli, qui paulo ante hoſtes fuerunt. Quod Aetolis, quod Theſſalis, quod Epirotis, omni denique Graeciae cum Macedonis juris eſt, idem et nobis ſit. et cur exſecrabilis iſta nobis ſolis velut deſertio juris humani eſt? Fecerit aliquid Philippus, cur adverſus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perſeus, novus rex, omnis injuriae inſons, ſuo beneficio paternas ſimultates obliterans, meruit? cur ſoli omnium hoſtes ei*

 ſumus?

*sumus? Quanquam et illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quae forte fuerunt, *utique post mortem. Cum classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elatiae esset, triduum in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos, an Philippum, sequeremur. Nonnihil metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat: id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. nemo novae societatis aut novi foederis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris praebendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana foedera est? quid rem parvam, et apertam, magnam et suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam, si non odia finiuntur, intermittantur.* Cum iidem huic orationi, qui literis regis assentierant, assentirentur, indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam judicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV. Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quae novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exsulibus Hypataeis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram

teram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum ſalutatione benigne excepti eſſent, dextraeque datae, ingredientes portam, fidem datam Deosque teſtes nequidquam invocantes, interfecti ſunt. Inde gravius de integro bellum exarſit. C. Valerius Laevinus, et Ap. Claudius Pulcher, et C. Memmius, et M. Popillius, et L. Canulejus miſſi ab ſenatu venerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, cum cauſa, tum eloquentia, praeſtare viſus eſt; qui paucos poſt dies ab Orthobula uxore veneno eſt ſublatus: damnataque eo crimine, in exſilium abiit. Idem furor et Cretenſes lacerabat. adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus miſſus ad ſedanda eorum certamina erat, in ſpem pacis venerant. ceterum induciae et antea ſex menſium fuerunt: inde multo gravius bellum exarſit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter ſe bella, quo quaeque modo geſta ſunt, perſequi non operae eſt, ſatis ſuperque oneris ſuſtinenti res a populo Romano geſtas ſcribere.

XXVI. Celtiberi in Hispania, qui belli domiti ſe Ti. Graccho dediderant, pacati manſerant M. Titinio praetore obtinente provinciam. rebellarunt ſub adventum Ap. Claudii, orſique bellum ſunt ab repentina oppugnatione caſtrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum ſtationibus erant, cum vidiſſent procul venientem hoſtem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, ſigno propoſito pugnae, ac paucis adhortatus milites, tribus ſimul portis eduxit. Obſiſtentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque proelium fuit, quia propter anguſtias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urgentes deinde alii alios ſecuti evaſerunt extra vallum, ut pandere aciem, et exaequari cornibus hoſtibus, a quibus circumibantur, poſſent. ita repente eruperunt, ut ſuſtinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam ſecundam pulſi ſunt: ad quindecim millia caeſa aut capta: ſigna ademta duo et triginta. Caſtra etiam eo die expugnata, debellatumque. nam, qui ſuperfuere proelio,

 lio,

lio, in oppida ſua dilapſi ſunt. quieti deinde paruerunt imperio.

XXVII. Cenſores eo anni creati Q. Fulvius Flaccus et A. Poſtumius Albinus legerunt ſenatum: princeps lectus M. Aemilius Lepidus pontifex maximus. De ſenatu novem ejecerunt. inſignes notae fuerunt M. Cornelii Maluginenſis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat; et L. Cornelii Scipionis praetoris, cujus tum inter cives et peregrinos jurisdictio erat: et Cn. Fulvii, qui frater germanus, et, ut Valerius Antias tradit, conſors etiam cenſoris erat. Conſules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti ſunt. Ex iis M. Aemilio ſenatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia ſeditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe, et ipſorum legati attulerant. Legati, qui in Aetoliam ad ſimiles motus comprimendos ierant, renuntiarunt, coërceri rabiem gentis non poſſe. Patavinis ſaluti fuit adventus conſulis: neque aliud, quod ageret in provincia, cum habuiſſet, Romam rediit. Cenſores vias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſubſtruendas marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos: et ſcenam aedilibus praetoribusque praebendam; et carceres in circo, et ova ad notas curriculis numerandis, et *dam, et metas trans * et caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano conſulibus, et clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt, et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide ſtraverunt, ſtipitibusque ſepſerunt: et porticum Aemiliam reficiendam curarunt: gradibusque aſcenſum ab Tiberi in emporium fecerunt. et extra eandem portam in Aventinum porticum ſilice ſtraverunt, et eo publico ab aede Veneris fecerunt. Iidem Calatiae et Auximi muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis conſumſerunt. et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Poſtumius nihil, niſi ſenatus Romani populive juſſu, ſe locaturum ipſorum pecunia * Jovis aedem Piſauri

et

et Fundis, et Pollentiae etiam aquam adducendam, et Pifauri viam filice fternendam, et Sinueffam a ga*aviariae. In his et clo*um circumducend*et forum porticibus tabernisque claudendum, et Janos tres faciendos. Haec ab uno cenfore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et fevera cenfura fuit. multis equi ademti.

XXVIII. Exitu prope anni diem unum fupplicatio fuit ob res profpere geftas in Hispania ductu aufpicioque Ap. Claudii proconfulis: et majoribus hoftiis viginti facrificatum. et alterum diem fupplicatio ad Cereris, Liberi, Liberaeque fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam rediffet, decrevit fenatus, ut ovans urbem iniret. Jam confularia comitia appetebant; quibus, magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Poftumius Albinus et M. Popillius Laenas. Praetores inde facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicerejus, M. Furius Craffipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in aerarium tulit. Flamen Dialis inaugaratus eft Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in aedem Matris Matutae cum indice hoc pofita eft: *Ti. Sempronii Gracchi confulis imperio aufpicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam fubegit. in ea provincia hoftium caefa aut capta fupra octoginta millia. Republica feliciffime gefta, atque libertatis vectigalibus * reftitutis, exercitum falvum atque incolumem pleniffimum praeda domum reportavit. iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.* Sardiniae infulae forma erat, atque in ea fimulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera infigne fuit T. Flaminini, quod mortis caufa patris fui, cum vifceratione epuloque et ludis fcenicis, quatriduum dedit. magni tamen muneris ea fumma fuit, ut per triduum quatuor et feptuaginta homines pugnarint.

* * *

EPITO-

EPITOME LIBRI XLII.

Q. Fulvius Flaccus cenſor templum Junonis Laciniae tegulis marmoreis ſpoliavit, ut aedem, quam dedicabat, tegeret. tegulae ex ſenatusconſulto reportatae. Eumenes, Aſiae rex, in ſenatu de Perſeo, Macedoniae rege, queſtus eſt: cujus injuriae in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Craſſus conſul, cui id mandatum erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equeſtribus proeliis, in Theſſalia cum Perſeo parum felici eventu pugnavit. Inter Maſiniſſam et Catthaginienſes de agro fuit arbiter ad diſceptandum a ſenatu datus. Legati miſſi ad civitates ſocias et reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta ſeptem millia ducenta triginta unum. Res praeterea adverſus Corſos et Ligures proſpere geſtas continet.

LIBER XLVII.

I. L. Poſtumius Albinus, M. Popillius Laenas, cum omnium primum de provinciis exercitibusque ad ſenatum retuliſſent, Ligures utrique decreti ſunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binae ſingulis decretae) et ſociûm Latini nominis dena millia peditum et ſexcenos equites, et ſupplementum Hispaniae tria millia peditum Romanorum ſcriberent, et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus ſcribi juſſi; cum quibus praetor, cui Sardinia obtigiſſet, in Corſicam transgreſſus bellum gereret; interim N. Atilius, vetus praetor, provinciam obtinet Sardiniam. Praetores deinde provincias ſortiti ſunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Craſſipes Siciliam, C. Cicerejus Sardiniam. Priusquam magiſtratus proficiſcerentur, ſenatui placuit, L. Poſtumium conſu-

confulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cujus ingentem modum poffidere privatos, paulatim proferendo fines, conftabat. Hic, iratus Praeneftinis, quod, cum eo privatus facrificii in templo Fortunae faciundi caufa profectus effet, nihil in fe honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Praeneftinis effet, priusquam ab Roma proficifceretur, literas Praenefte mifit, ut fibi magiftratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur, jumentaque, cum exiret inde, praefto effent. Ante hunc confulem nemo unquam fociis in ulla re oneri aut fumtui fuit. ideo magiftratus mulis tabernaculisque, et omni alio inftrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent fociis. privata hofpitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romae hofpitibus patebant, apud quos ipfis diverti mos effet. Legati, qui repente aliquo mitterentur, fingula jumenta per oppida, iter qua faciundum erat, imperabant: aliam impenfam focii in magiftratus Romanos non faciebant. Injuria confulis, etiamfi jufta, non tamen in magiftratu exercenda, et filentium nimis aut modeftum, aut timidum Praeneftinorum, jus, velut probato exemplo, magiftratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio hujus anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam miffi erant, renuntiarunt, *fibi conveniendi regis Perfei, cum alii abeffe eum, alii aegrum effe, falfo utrumque, fingerent, poteftatem non factam. Facile tamen apparuiffe fibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia feditionem glifcere in dies, neque discordiarum principes auctoritate fua coërceri potuiffe.* Cum bellum Macedonicum in exfpectatione effet, priusquam id fufciperetur, prodigia expiari, pacemque Deûm peti precationibus, quae editae ex fatalibus libris effent, placuit. Lanuvii claffis magnae fpecies in coelo vifae dicebantur; et Priverni lana pulla terra enata; et in Vejenti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locuftarum coopertum effe; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, fub exfiftentibus glebis pifces emerfiffe. Ob haec prodigia libri fatales infpecti,

editum-

editumque ab decemviris est, et quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quae priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriaeque essent. itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedes Junonis Laciniae detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae Equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulae marmoreae essent, profectus in Bruttios, aedem Junonis Laciniae ad partem dimidiam detegit. id satis fore ratus ad tegendum, quod aedificaretur. Naves paratae fuerunt, quae tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulae, expositae de navibus, ad templum portabantur. quanquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacerare: *Templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda, more majorum traditum esset; eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta aedium sacrarum, vagari: et, quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id Deûm immortalium templa demolientem facere: et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa aedificantem: tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Cum, priusquam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt, ut hae tegulae reportandae in templum locarentur, piaculariaque Junoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta:

facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nuntiarunt.

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Maſſiliae moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, cum id nuntiatum a Maſſilienſibus legatis eſſet, ſenatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus ſuccedebatur, inter ſe ſortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit; P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, cum agri Liguſtini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, ſenatusconſultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex ſenatusconſulto creavit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Caſſium, T. Aebutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appulejos, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviſerunt dena jugera in ſingulos, ſociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de discordiis ſeditionibusque ſuis, et Theſſali legati, nuntiantes, quae in Macedonia gererentur.

V. Perſeus, jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Graeciae, ſed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam praeſtando, ſibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propenſiores: cum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati eſſent: et ita ſe in regno ſuo gereret, ut, quae ſub ditione ejus, urbes nullius liberae civitatis fortunam ſecum mutatam vellent. contra Perſea fama erat poſt patris mortem uxorem manu ſua occidiſſe: Apellem, miniſtrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requiſitum a Philippo ad ſupplicium, exſulantem, arceſſitum poſt patris mortem ingentibus promiſſis ad praemia tantae perpetratae rei, clam interfeciſſe. inteſtinis externisque praeterea multis caedibus infamem, nec

nec ullo commendabilem merito, praeferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam juſto in cives, tam munifico erga omnes homines regi, ſeu fama et majeſtate Macedonum regum praeoccupati ad ſpernendam originem novi regni; ſeu mutationis rerum cupidi; ſeu quia eum objectum eſſe Romanis volebant. Erant autem non Aetoli modo in ſeditionibus, propter ingentem vim aeris alieni, ſed Theſſali etiam: ea contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id pervaſerat malum. Cum Theſſalos in armis eſſe nuntiatum eſt, Ap. Claudium legatum ad eas res aſpiciendas componendasque ſenatus miſit. Qui, utriusque partis principibus caſtigatis, cum injuſto foenore gravatum aes alienum, ipſis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levaſſet, juſti crediti ſolutionem in * annorum penſiones distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compoſitae in Perrhaebia res. Aetolorum cauſas Marcellus Delphis per idem tempus hoſtilibus actas animis, quas inteſtino geſſerant bello, cognovit. Cum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem ſuo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione praeteritorum, discordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipſos fides, obſidibus ultro citroque datis, firmata eſt. Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, convenitur.

VI. A Delphis et Aetolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit, quo Achaeis edixerat conventum. Ubi, collaudata gente, quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent, inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens ſecum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem miſſi, qui res in Macedonia aſpicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae cauſa proficiſci juſſi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege ſub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius, in

ſenatum

ſenatum introductus, multis juſtisque cauſis regem excuſavit: *Quod ſtipendium ſerius quoad diem praeſtaret. id ſe omne advexiſſe, ne cujus, niſi temporis, gratia regi fieret. Donum praeterea afferre, vaſa aurea quingentûm pondo. Petere regem, ut, quae cum patre ſuo ſocietas atque amicitia fuiſſet, ea ſecum renovaretur; imperaretque ſibi populus Romanus, quae bono fidelique ſocio regi eſſent imperanda. ſe nullo usquam ceſſaturum officio. Ea merita in ſe ſenatus fuiſſe, cum Romae eſſet, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obſide, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne reſponſum, et ſocietatem renovare cum Antiocho, quae cum patre ejus fuerat, A. Atilius praetor urbanus juſſus. Quaeſtores urbani ſtipendium, vaſa aurea cenſores acceperunt: eisque negotium datum eſt, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium aeris munus miſſum, et aedes liberae hoſpitio datae, ſumtusque decretus, donec in Italia eſſet. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt, in maximo eum honore apud regem eſſe, amiciſſimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicerejus praetor in Corſica ſignis collatis pugnavit: ſeptem millia Corſorum caeſa; capti amplius mille et ſeptingenti. Voverat in ea pugna praetor aedem Junoni Monetae. Pax deinde data petentibus Corſis, et exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corſica ſubacta Cicerejus in Sardiniam transmiſit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Caryſtum. Eo ſe magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo ſub adventum M. Popilii conſulis moenibus ſeſe continebant: deinde, poſtquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progreſſi ante portas, aciem ſtruxerunt: nec conſul (ut qui id ipſum oppugnatione comminanda quaeſiſſet) moram certamini fecit. Pugnatum eſt amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret ſpes. Quod ubi conſul vidit, nulla parte moveri Ligurum ſigna, imperat equitibus, ut equos conſcendant, ac tribus ſimul partibus in hoſtes, quanto maximo poſſent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam trajecit aciem, et ad terga pugnantium per-

vasit. Inde terror injectus Liguribus. diversi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. et pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. Decem millia hominum caesa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octingenta duo. Nec incruenta victoria fuit. amplius tria millia militum amissa; cum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se saeviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit; ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campania occupatus, aberat) atrox res visa senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omni ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: et distractos passim justis quondam hostibus populi Romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis, quidquid ejus recuperari possit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri in ea gente. consulem de provincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non saeviendo in afflictos, fieri.*

IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandem ad non parendum senetui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus

bus, infeſtus praetori, Romam rediit; ſenatusque extemplo ad aedem Bellonae vocato, multis verbis invectus eſt in praetorem: *qui, cum ob rem bello bene geſtam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad ſenatum debuiſſet, adverſus ſe pro hoſtibus ſenatusconſultum feciſſet, quo victoriam ſuam ad Ligures transferret, dedique iis prope conſulem praetor juberet. Itaque mulctam ei ſe dicere: a Patribus poſtulare, ut ſenatusconſultum in ſe factum tolli juberent: ſupplicationemque, quam abſentes ex literis, de bene geſta republica miſſis, decernere debuerint, praeſentes honoris Deorum primum cauſa, deinde et ſui aliquo tandem reſpectu, decernerent.* Nihilo lenioribus, quam abſens, ſenatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re, in provinciam redit. Alter conſul Poſtumius, conſumta aeſtate in recognoſcendis agris, ne viſa quidem provincia ſua, comitiorum cauſa Romam rediit. conſules C. Popillium Laenatem, P. Aemilium Ligurem creavit. Praetores exinde facti C. Licinius Craſſus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. Eo anno luſtrum conditum eſt. Cenſores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Poſtumius Albinus. Poſtumius condidit. Cenſa ſunt civium Romanorum capita ducenta ſexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Poſtumius conſul pro concione edixerat, qui ſociûm Latini nominis ex edicto C. Claudii conſulis redire in civitates ſuas debuiſſent, ne quis eorum Romae, ſed omnes in ſuis civitatibus cenſerentur. Concors et e republica cenſura fuit. omnes, quos ſenatu moverunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt, et tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae Equeſtris, quam proconſul in Hispania, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos ſex poſt, quam voverat, dedicavit: et ſcenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir ſacrorum, eo anno mortuus eſt. in locum ejus ſuffectus A. Poſtumius Albinus. Locuſtarum tantae nubes a mari vento repente in Apuliam illatae ſunt, ut examinibus ſuis agros

late operirent. ad quam peſtem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor deſignatus, cum imperio in Apuliam miſſus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis abſumſit. Principium inſequentis anni, quo C. Popillius et P. Aelius fuerunt conſules, reſiduas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique ſenatusconſultum volebant, et conſul Aelius referebat. Popillius et collegam et ſenatum pro fratre deprecabatur; prae ſe ferens, ſi quid decèrnerent, interceſſurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter conſulum infenſi, in coepto perſtabant. Itaque, cum de provinciis ageretur, et Macedonia, jam imminente Perſei bello, peteretur, Ligures ambobus conſulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Poſtulantibus deinde, ut novos exercitus ſcribere, ut ſupplementum veteribus liceret, utrumque negatum eſt. Praetoribus quoque in Hispaniam ſupplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Craſſus urbanam jurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat ſortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Conſules, ob ea irati ſenatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros eſſe denuntiarunt; nec quidquam reipublicae acturos, praeterquam quod ad provinciarum adminiſtrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his conſulibus ſcribit, ad deferenda de Perſeo crimina, indicandosque apparatus belli. Plurium annales, et quibus crediſiſſe malis, ipſum Eumenem veniſſe tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, ſed beneficiis etiam ſuis, ingentia quae in eum congeſta erant, exiſtimaret deberi populus Romanus, in ſenatum eſt introductus. *Cauſam veniendi ſibi Romam fuiſſe*, dixit, *praeter cupiditatem viſendi Deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna eſſet, ſupra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret ſenatum, ut Perſei conatis obviam iret.* Orſus inde a Phi-

Philippi consiliis, *necem Demetrii filii* retulit, *adversantis Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Haec eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. itaque Persea, hereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere praeterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. Quae cum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Jam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Jam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quae longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.*

XII. *Nam apud Graeciae atque Asiae civitates vereri majestatem ejus omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiae precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem, captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achajam daretur. At, Hercule, suos honores, cujus merita in eam gentem privatim, an publice, sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam, Aetolos,*

tolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causa possit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat: praeter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subjectam esse.

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego haec*, inquit, *incertis jactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, affero ad vos, Patres conscripti; sed comperta et explorata, haud secus, quam si speculator missus a vobis subjecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiae et Graeciae civitates, in dies magis denudantes judicia sua, mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad poenitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam impar esset sors, cum ille vobis bellum, vos ei securam pacem praestaretis; quanquam mihi quidem non parare, sed gerere paene bellum videbatur. Abrupolim, socium atque amicum vestrum, regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quaedam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Eversam et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos, quae agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus foedus tulit, Dolopiae bella intulit, Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret.*

geret. Confudit et miſcuit omnia in Theſſalia Perrhaebiaque ſpe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates opprimeret. Haec cum vobis quieſcentibus et patientibus fecerit, et conceſſam ſibi Graeciam eſſe a vobis videat; pro certo habet, neminem ſibi, antequam in Italiam trajecerit, armatum occurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certe mihi turpe eſſe duxi, prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad praedicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti Deos Deasque precer, ut vos et veſtrae reipublicae, et nobis ſociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?

XIV. Haec oratio movit Patres conſcriptos. ceterum in praeſentia nihil, praeterquam fuiſſe in curia regem, ſcire quisquam potuit: eo ſilentio clauſa curia erat. bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque reſponſa eſſent, emanavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Ceterum, praeoccupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis et defenſio et deprecatio legatorum reſpuebatur: et exaſperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem et laborare*, dixit, *regem, ut purganti, ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe, fides habeatur: ceterum, ſi pervicacius cauſam belli quaeri videat, forti animo defenſurum ſe. Martem communem eſſe, et eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Graeciae atque Aſiae curae erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet; et propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miſerant pleraeque civitates, alia in ſpeciem praeferentes, legatos. et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque ſuam Perſei criminibus junxiſſet. Itaque omni modo per patronos hoſpitesque diſceptandi cum rege locum in ſenatu quaerebat. Quod cum contigiſſet, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adverſus Rhodios concitaſſet, graviorque Aſiae eſſet, quam Antiochus fuiſſet:

popularem quidem ac gratam populis Asiae (nam eo quoque jam favor Persei venerat) orationem habuit, ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanis fecit ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, cum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret, non dilaturos; et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cujus sanguine ordiens bellum, Evandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad caedem regis subornat; literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum Evandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. Ascendentibus ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva semitae paulum exstans a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro, tela in praetereuntem conjicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiae agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti, saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus. ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis, et ceteri quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt, Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

XVI.

XVI. Latrones, cum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in jugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, cum usque ad jugum Parnasi, nequidquam fatigati, pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter coeptum, nec consulte et timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: a Corintho, per Isthmi jugum navibus traductis, Aeginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. nam et cum uxore fratris, et praefecto arci, tanquam jam haud dubius regni haeres, est locutus. Quae postea non fefellere Eumenem: et, quanquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis ejus speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat. simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi per-

familiaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis petere instituit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. cujus scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere. pluribus consciis comparari. eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum ullo signo deprendi posset.* Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

XVIII. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus judicaretur: quippe quem non justum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules rejecta est, in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, scribere milites placuit; qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, et copias per commodum exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris praetoribus jam in provincias profectis, M. Junius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigato saepe idem petendo senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones:

nes; in ſocialem exercitum quinque millia peditum, et trecentos equites, imperare ſociis juſſi. Hec copiarum in Hiſpanias cum praetoribus novis portatum eſt.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Poſtumii conſulis magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent: quod factum tot annis poſt captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum in exſpectatione ſenatus eſſet, bello etſi non indicto, tamen jam decreto, qui regum ſuam, Perſei qui ſecuturi amicitiam eſſent, legati Ariarathis, puerum filium regis ſecum adducentes, Romam venerunt. quorum oratio fuit, ***regem educandum filium Romam miſiſſe, ut jam inde a puero aſſueſceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non ſub hoſpitium modo privatorum cuſtodia, ſed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent eſſe.*** Ea regis legatio grata ſenatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes inſtructas locaret, ubi filius regis comiteſque ejus habitare poſſent. Et Thracum legatis, apud ſe diſceptantibus, et ſocietatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum eſt, et munera binûm millium aeris ſummae in ſingulos miſſa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia eſſet, aſſumtos in ſocietatem gaudebant. Sed ut in Aſia quoque et inſulis explorata omnia eſſent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miſerunt. adire eos Cretam et Rhodum juſſerunt, ſimul renovare amicitiam, ſimul ſpeculari, num ſollicitati animi ſociorum ab rege Perſeo eſſent.

XX. In ſuſpenſa civitate ad exſpectationem novi belli, nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio * bello Punico conſulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. Ea res, prodigii loco habita, ad ſenatum relata eſt. Patres ad haruſpices referre, et decemviros adire libros juſſerunt. Decemviri, luſtrandum oppidum, ſupplicationem obſecrationemque habendam, victimis majoribus ſacrificandum et in Capitolio

tolio Romae, et in Campania ad Minervae promontorium, renuntiarunt: ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Haruſpices, in bonum verſurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi, reſponderunt; quod ex hoſtibus ſpolia fuiſſent ea roſtra, quae tempeſtas disjeciſſet. Acceſſerunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae, nuntiatum erat, ſanguine per triduum in oppido pluiſſe: Calatiae aſinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Auximi terra pluiſſe. Horum quoque prodigiorum cauſa res divinae factae, et ſupplicatio unum diem feriaeque habitae.

XXI. Conſules ad id tempus in provincias non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, ſenatui obſequebantur, et, nihil aliud decernere prius, ſtatutum Patribus erat. Aucta etiam invidia eſt Popillii literis ejus, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconſul pugnaſſe ſe ſcripſit, ac ſe decem millia eorum occidiſſe. propter cujus injuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non abſens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intuliſſet, et pacatos ad rebellium incitaſſet, ſed conſules, quod non exirent in provinciam, in ſenatu increpiti. hoc conſenſu Patrum accenſi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et conſulibus mulctam ſe dicturos, niſi in provinciam exirent, denuntiarunt; et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in ſenatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex Statiellis deditis in libertatem reſtitutus ante Kalendas Sextiles primas non eſſet, cujus dolo malo is in ſervitutem veniſſet, ut juratus ſenatus decerneret, qui eam rem quaereret animadverteretque.* Ex auctoritate deinde ſenatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiſcerentur conſules, C. Cicerejo praetori prioris anni ad aedem Bellonae ſenatus datus eſt. Is, expoſitis, quas in Corſica res geſſiſſet, poſtulatoque fruſtra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut ſine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem

Mar-

Marciam de Liguribus magno conſenſu plebes ſcivit juſſitque. ex eo plebiſcito C. Licinius praetor conſuluit ſenatum, quem quaerere ea rogatione vellet. Patres ipſum eum quaerere juſſerunt.

XXII. Tum demum conſules in provinciam profecti ſunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne cauſam diceret, adverſo ſenatu, infeſtiore populo, apud praetorem, qui de quaeſtione in ſe poſita ſenatum conſuluiſſet. Huic detrectationi ejus tribuni plebis, alterius rogationis denuntiatione, occurrerunt: ut, ſi non ante Idus Novembres in urbem Romam introiſſet, de abſente eo C. Licinius ſtatueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo cum rediſſet, ingenti cum invidia in ſenatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum eſſet, ſenatusconſultum factum eſt, ut, qui Ligurum poſt Q. Fulvium, L. Manlium conſules hoſtes non fuiſſent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem reſtituendos curarent, agrumque iis trans Padum conſul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc ſenatusconſulto reſtituta in libertatem, transductisque Padum ager eſt aſſignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium cauſam dixit: tertio praetor, gratia conſulis abſentis et Popilliae familiae precibus victus, Idibus Martiis adeſſe reum juſſit, quo die novi magiſtratus inituri erant honorem; ne diceret jus, qui privatus futurus eſſet. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci eluſa eſt.

XXIII. Legati Carthaginienſes eo tempore Romae erant, et Guluſſa filius Maſiniſſae: inter eos magnae contentiones in ſenatu fuere. Carthaginienſes querebantur, *praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praeſenti cognoſcerent, miſſi eſſent, amplius ſeptuaginta oppida caſtellaque agri Carthaginienſis biennio proxima Maſiniſſam vi atque armis poſſediſſe. Id illi, cui nihil penſi ſit, facile eſſe. Carthaginienſes foedere illigatos ſilere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam ſciant, in ſuis finibus, ſi inde Numidas pellerent, ſe geſturos bellum; illo haud ambiguo capite foederis deter-*

ter-

terreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam ejus non pati posse Carthaginienses. missos esse, qui onerarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut vel ex aequo apud socium populum, quid cujusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensibus, ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello, vel ad extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissae vellent. Modestius certe daturos eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, praeterquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masinissae, malle. Perire namque semel ipsis satis esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub haec dicta lacrimantes procubuerant; stratique humi, non sibi magis misericordiam, quam regi *.

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, exprομeret, super qua re Romam venisset. Gulussa, *Neque sibi facile esse,* dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In aede Aesculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent.* His utrinque auditis, senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita jussit: *Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat; denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid*

aliquid possent Masinissae honoris causa, et fecisse et facturos esse: jus gratiae non dare. Agrum, qua cujusque sit, possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Carthaginiensibus victis se et urbes, et agros concessisse; non ut in pace eriperent per injuriam, quae jure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi missi, redierunt: qui jam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae vidissent, quaeque audissent. *Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Cum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam: postremo, cum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse, foedus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracae praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatum Asiae regem habuisse. Pro his injuriis satisfieri, senatum aequum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus foederis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter: quod alii super alios legati venirent speculari dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse. scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Foedus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum foedus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: et,*

si

si in animum induxerent, ut ex aequo foedus fieret, et se visurum, quid sibi faciundum esset, et illos credere reipublicae consulturos. Atque ita se proripuisse, et submoveri e regia omnes coeptos. Tum se amicitiam et societatem renuntiasse. qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicae eo anno consules gesserant. magis e republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Cum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi, fines suos secundo populatum, simul nuntiantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellum: et specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse auctore missos, ut, quid ageretur, scirent.* Illyrii vocati in senatum. qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quaesitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, *qui socii quererentur apud senatum, exustum a rege agrum. non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret injuriam.* In hanc legationem missi, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicerejus. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, legati redierunt, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quae populus Roma-*

Romanus imperasset, praestaturos. et civitates socias adisse: ceteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse. Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo jactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, cum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas, quae in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius praetor scribere jussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem praetor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius praetor qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguribus erat, et socios Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundisii adesse juberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinius praepositus: duodecim ex Sicilia missae. Ad frumentum classi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius conſul Romam rediit aliquanto ſerius, quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creari, cum tantum bellum immineret, juſſum erat. Itaque non ſecundis auribus Patrum auditus eſt conſul, cum in aede Bellonae de rebus in Liguribus geſtis diſſereret. ſucclamationes frequentes erant interrogationesque, cur ſcelere fratris oppreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet? Comitia conſularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kalendas Martias ſunt habita. Creati conſules, P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canulejus Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus provinciae decretae: duae jure Romae dicendo, Hispania, et Sicilia, et Sardinia; ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. Conſulibus deſignatis imperavit ſenatus, ut, qua die magiſtratum iniſſent, hoſtiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id proſperum eveniret. Eodem die decrevit ſenatus, C. Popillius conſul ludos per dies decem Jovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, ſi respublica decem annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio vovit conſul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decreſſet ſenatus, cum centum et quinquaginta non minus adeſſent. praeeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum ſusceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir ſacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. Hic foeda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum deceſſiſſe, alterum gravi et periculoſo morbo aegrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus metusque: mane ingreſſi cubiculum ſervi laqueo dependentem invenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotem fuiſſe ſui: vulgo Junonis Laciniae iram ob ſpoliatum templum alienaſſe mentem ferebant. Suffectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Meſſala; in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adoleſcens ſacerdos lectus.

XXIX.

XXIX. P. Licinio, C. Caſſio conſulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, ſed omnes reges civitatesque, quae in Europa, quaeque in Aſia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium ſtimulabat, tum recens ira, quod ſcelere ejus prope ut victima mactatus Delphis eſſet. Pruſias, Bithyniae rex, ſtatuerat abſtinere armis, eventumque exſpectare. nam neque pro Romanis ſe aequum cenſere adverſus fratrem uxoris arma ferre; et apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis ſuo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo eſt junctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque ſe conſociaverat conſilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, et pueritiam regis, et inertiam tutorum ſpernens; et ambigendo de Coele Syria cauſam belli ſe habiturum exiſtimabat, geſturumque ſine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per ſuos legatos ſenatui, et ipſe legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores et bellum adverſus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Maſiniſſa et frumento juvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Miſagenemque filium mittere ad bellum parabat. conſilia autem in omnem fortunam ita diſpoſita habebat: ſi penes Romanos victoria eſſet, ſuas quoque in eodem ſtatu manſuras res: neque ultra quidquam movendum: non enim paſſuros Romanos, vim Carthaginienſibus afferri. Si fractae eſſent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur ſuſpectus eſſet Romanis, quam ſatis ſtatuerat, utram foveret partem; impetuque magis, quam conſilio, his aut illis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odryſarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Haec ſententia regibus cum eſſet de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem Macedonasque inclinata;

nata; principum diverſa cerneres ſtudia. pars ita in Romanos effuſi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis juſtitia imperii Romani capti; plures ita, ſi praecipuam operam navaſſent, potentes ſeſe in civitatibus ſuis futuros rati. pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum et deſperatio rerum ſuarum, eodem manente ſtatu, praecipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventoſum ingenium, quia Perſeus magis aurae popularis erat. tertia pars, optima eadem et prudentiſſima, ſi utique optio domini potioris daretur, ſub Romanis, quam ſub rege, malebat eſſe. ſi liberum inde arbitrium fortunae eſſet, neutram partem volebant potentiorem altera oppreſſa fieri; ſed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo manere. ita inter utrosque optimam conditionem civitatum fore; protegente altero ſemper inopem ab alterius injuria. Haec ſentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto ſpectabant. Conſules, quo die magiſtratum inierunt, ex ſenatusconſulto cum circa omnia fana, in quibus lectiſternium majorem partem anni eſſe ſolet, majoribus hoſtiis immolaſſent, inde preces ſuas acceptas ab Diis immortalibus ominati, ſenatui, rite ſacrificatum, precationemque de bello factam, renuntiarunt. Haruſpices ita reſponderunt, *ſi quid rei novae inciperetur, id maturandum eſſe. victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres, *quod fauſtum felixque populo Romano eſſet, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum conſules*, juſſerunt, *ut, quod Perſeus, Philippi filius, Macedonum rex, adverſus foedus cum patre Philippo ictum, et ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis populi Romani arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbesque occupaſſet; quodque belli parandi adverſus populum Romanum conſilia iniſſet, arma, milites, claſſem ejus rei cauſa comparaſſet; ut, niſi de iis rebus ſatisfeciſſet, bellum cum eo iniretur.* Haec rogatio ad populum lata eſt.

XXXI. Senatusconſultum inde factum eſt, *Ut conſules inter ſe provincias Italiam et Macedoniam compararent, ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem*

regem Perſea, quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi populo Romano ſatisfeciſſent, bello perſequeretur. Legiones quatuor novas ſcribi placuit, binas ſingulis conſulibus. Id praecipue provinciae Macedoniae datum, quod, cum alterius conſulis legionibus quina millia et ducenti equites ex vetere inſtituto darentur in ſingulas legiones, in Macedoniam ſena millia peditum ſcribi juſſa; equites treceni aequaliter in ſingulas legiones. et in ſociali exercitu conſuli alteri auctus numerus: ſexdecim millia peditum, octingentos equites (praeter eos, quos Cn. Sicinius duxiſſet, ſexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiae ſatis viſa duodecim millia ſociorum peditum, ſexcenti equites. Illud quoque praecipuum datum ſorti Macedoniae, ut centuriones militesque veteres ſcriberet, quos vellet, conſul usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod conſules ex ſenatusconſulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno ſuffragiis crearentur, ſed conſulum praetorumque in iis faciendis judicium arbitriumque eſſet. Inter praetores ita partita imperia. praetorem, cujus ſors fuiſſet, ut iret, quo ſenatus cenſuiſſet, Brundiſium ad claſſem ire placuit; utque ibi recognoſceret ſocios navales, dimiſſisque, ſi qui parum idonei eſſent, ſupplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civium Romanorum, tertia ſociorum eſſet. Commeatus claſſi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque ſubveherentur, praetoribus, qui eas provincias ſortiti eſſent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus eſt ſortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canulejus Hiſpaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo ſenatus cenſuiſſet, ſors evenit.

XXXII. Inter conſules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Caſſius, *ſine ſorte ſe Macedoniam oppugnaturum*, dicebat, *nec poſſe collegam, ſalvo jurejurando, ſecum ſortiri. Praetorem eum, ne in provinciam iret, in concione juraſſe, ſe ſtato loco ſtatisque*

que diebus ſacrificia habere, quae, abſente ſe, recte fieri non poſſent: quae non magis conſule, quam praetore, abſente recte fieri poſſent. Si ſenatus, non quid vellet in conſulatu potius, quam quid in praetura juraverit P. Licinius, animadvertendum eſſe cenſeat, ſe tamen futurum in ſenatus poteſtate. Conſulti Patres, cui conſulatum populus Romanus non negaſſet, ab ſe provinciam negari, ſuperbum rati, ſortiri conſules juſſerunt. P. Licinio Macedonia, C. Caſſio Italia obvenit. Legiones inde ſortiti ſunt. prima et tertia in Macedoniam trajicerentur, ſecunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus conſules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque ſcribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adverſus Antiochum in Aſia, ſtipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque, citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad conſules rejiciebant: *Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum eſſet.* ceteri, *cognituros ſe, de quo appellati eſſent*, ajebant; *et, ſi injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

XXXIII. Ad ſubſellia tribunorum res agebatur. eo M. Popillius conſularis, advocatus, centuriones, et conſul venerunt. Conſuli inde poſtulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante conſul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines et ſtipendia juſta, et corpora, et aetate, et aſſiduis laboribus, confecta habere: nihil recuſare tamen, quo minus operam reipublicae dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, cum militaſſent, habuiſſent, attribuerentur.* P. Licinius conſul ſenatusconſulta recitari juſſit: primum, quod bellum ſenatus Perſeo juſſiſſet: deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum ſcribi cenſuiſſet, nec ulli, qui non major annis quinquaginta eſſet, vacationem militiae eſſe. Deprecatus eſt deinde

inde, *ne novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent; aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari e republica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum rejicerent.*

XXXIV. Postquam consul, quae voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. *Sp. Ligustinus tribus Crustuminae, ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Cum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secum nihil attulit, praeter libertatem pudicitiamque, et cum his foecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duae filiae sunt: utraeque jam nuptae. Filii quatuor togas viriles habent, duo praetextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem hastatum assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivunt, acriorem virtutis spectatorem ac judicem fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longa militia experti sunt. hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum prioris centuriae assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Aetolos et Antiochum regem est missus. a M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus in Italiam: et deinceps bis, quae annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho praetore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum*

a Tiberio Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater et tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi. viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et major annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum aetas vacationem daret, tamen, cum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, aequum erat me dimitti. Sed haec pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem judicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum judicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu praestet, dabo operam: ut semper ita fecisse me et imperatores mei, et qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis jus, cum adolescentes nihil adversus magistratuum senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis.

XXXV. Haec ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. ceteri centuriones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kalendis Juniis fuere: eoque sollemni perfecto, C. Lucretius praetor, omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis, Brundisium est profectus. Praeter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas justo numero peditum equitumque; iisque quatuor tribunos militum ex senatu legeret, qui praeessent: sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii, (incertus numerus, quantum rogati auxi-

auxilia Cretenſes miſiſſent; Numidae item equites elephantique. In eam rem legati ad Maſiniſſam Carthaginienſesque miſſi, L. Poſtumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Poſtumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perſeo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, cum jam bellum regi eorum et Macedonibus et ſenatus decreſſet, et populus juſſiſſet. In aedem Bellonae in ſenatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Perſea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati eſſent. Si impetrari a ſenatu poſſet, ut ii revocentur, regem de injuriis, ſi quas ſociis factas quererentur, arbitratu ſenatus ſatisfacturum eſſe.* Sp. Carvilius, ad eam ipſam rem ex Graecia remiſſus ab Cn. Sicinio, in ſenatu erat. is Perrhaebiam expugnatam armis, Theſſaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret, aut pararet rex, cum argueret, reſpondere ad ea legati juſſi. Poſtquam haeſitabant, negantes ſibi ultra quidquam mandatum eſſe, juſſi renuntiare regi, *Conſulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia eſſe. ad eum, ſi ſatisfacere in animo eſſet, mitteret legatos. Romam quod praeterea mitteret, non eſſe: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimiſſis, P. Licinio conſuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conſcendiſſent, cuſtodiret. Haec Romae acta, nondum profectis in provinciam conſulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priusquam magiſtratu abiret, Brundiſium ad claſſem et ad exercitum praemiſſus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphaeum in agro Apolloniati caſtra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Daſſaretiorum et Illyriorum caſtella, ipſis arceſſentibus praeſidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum eſſent, miſit.

XXXVII. Paucis poſt diebus Q. Marcius, A. Atilius, et P. et Ser. Cornelii Lentuli, et L. Decimius, legati

gati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare; aut etiam ad belli societatem perlicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Aetolia, et Thessalia circumeundae assignantur. Inde Boeotiam atque Euboeam aspicere jussi; tum in Peloponnesum trajicere. ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literae a Perseo allatae sunt, quibus quaerebat, quae causa Romanis aut in Graeciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuntio ipsius, qui literas attulerat, dici, *praesidii causa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achaeis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Macedonici belli praestitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaicum contributi concilium, velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia ab mari, cum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: et quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nuntiare jussi, *Quae Philippi primum, Antiochi deinde bello,*

bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo junxisse. iis, cum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, *appariturum id esse*, Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissae fuit concilium. ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; et legatis, quod, et Philippi prius et post Antiochi belli, enise adjuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, *Et se ita a patre suo accepisse*, dixit, *amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio Dium esset, praemissis, qui nuntiarent regi, venturos.*

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit se, levi aura spei objecta, quod Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum satelli tum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Larissa multis prosequentibus, et legationibus civitatum, quae convenerant Larissam, et renuntiare domum certa, quae audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. aliquid illi regiae ma-

majeſtati, aliquid hi populi Romani nomini, cum praeſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad majorem, et* (quod Philippo ipſi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile perſuaſum id regi eſt. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, aequum cenſebat: legati vel cum tribus venire jubebant, vel, ſi tantum agmen traduceret, obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miſerat, principes amicorum, obſides dedit. Nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit; poſitisque ſedibus conſederunt.

XL. Cum paulisper ſilentium fuiſſet: *Exſpectari, nos*, inquit Marcius, *arbitror, ut reſpondeamus literis tuis, quas Corcyram miſiſti; in quibus quaeris; quid ita legati cum militibus venerimus, et praeſidia in ſingulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non reſpondere vereor, ne ſuperbum ſit, et vera reſpondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed cum aut verbis caſtigandus, aut armis ſit, qui foedus rumpit; ſicut bellum adverſus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adverſus hoſpitem, utcunque eſt, ſubibo: ſicut medici, cum ſalutis cauſa triſtiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, ſenatus feciſſe cenſet; quod legatos Romam ad renovandum *** judicat potius, quam, cum renovatum eſſet, violandum. Abrupolim, ſocium atque amicum populi Romani, regno expuliſti. Artetari interfectores, ut caede (ne quid ultra dicam) laetatum appareret, recepiſti, qui omnium Illyriorum fidiſſimum Romano nomini regulum occiderant. Per Theſſaliam et Malienſem agrum cum exercitu contra foedus Delphos iſti: Byzantiis item contra foedus miſiſti auxilia. Cum Boeotis, ſociis noſtris, ſecretam tibi ipſi ſocietatem, quam non licebat, jurejurando pepigiſti. Thebanos legatos, Everſam et Callicritum, venientes a nobis, quaerere malo,*

quis

quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinum et caedes principum per quos, nisi per tuos, factae videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma cum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quae hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta tibi omnia ob Roma esse, et legatos tuos renuntiasse. Haec ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quaerendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. Quaerenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae, et opto, ut aliquam mihi materiam praebeas agendae tuae apud senatum causae.

XLI. Ad ea rex: *Bonam causam, si apud judices aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et judices agam. Eorum autem, quae objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quae fateri non erubescam; partim, quae verbo objecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, (quem neque unquam ante videram. nec eram postea visurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Artetari caedis mihi reddenda ratio est. in qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exsulasse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicunque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliae gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, Hercule, quid attinet cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos*

abire

abire ex regno jussi, et in perpetuum interdixi finibus meis. Et haec quidem mihi, tanquam causam dicenti reo, objecta sunt: illa, tanquam regi, et quae de foedere, quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam, si est in foedere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim, socium populi Romani, defenderim, foedus violatum esse. Sin autem hoc et ex foedere licuit, et jure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam et in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem justo sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque ea, quae victis accidunt, pati: quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim: quia, etsi non merito eorum, jure feci meo; cum mei regni, meae ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non vobis, nec foederatis, sed iis, qui ne in servos quidem saeva atque injusta imperia probant, plus aequo et bono saevisse in eos videri possum. quippe Euphranorem, praefectum a me impositum, ita occiderunt, ut mors poenarum ejus levissima fuerit.

XLII. *At, cum processissem inde ad visendas Larissam, et Antrona, et Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic, criminis augendi causa, cum exercitu me fuisse adjicitur. Scilicet, ut, quod nunc nos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem praesidia. Vocate in concilium Graeciae civitates, per quas iter feci; queratur unusquilibet militis mei injuriam; non recusabo, quin, simulato sacrificio, aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis praesidia misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. Haec, qualiacunque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro:*

vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat; qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis conaretur, non posse Graeciam in libertate esse, et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae incolume esset. Circumagetur hic orbis; erit mox, qui arguat, nequidquam Antiochum ultra juga Tauri remotum: graviorem multo Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit. eam arcem supra capita finitimarum civitatum impositam. Ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis objecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: et, si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi; at frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quae vix querela et expostulatione dignae sunt, arma capitis, et regibus sociis bella infertis.

XLIII. Haec dicenti tum assensus Marcius auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendam spem ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud colloquio petisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: cum Perseus (ni spes vana pacis occaecasset consilia) omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Boeotiam comparati sunt. Ibi jam motus coeperat esse, discedentibus a societate communis concilii Boeotorum quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, apparitu-

rum,

rum, quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio: quîs legati, nullo in praesentia responso dato, Chalcidem se sequi jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis praetoriis Boeotorum victa pars, injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum et concilium habuissent, exilio mulctarentur. Novus deinde praetor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen. utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae, et Ismenias ipse.

XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. et turba Coronaeorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo, et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem jussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt, auctoresque et his separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam

riam mittendi Romam legatos. Ante omnia exſules reſtitui juſſerunt, et auctores regiae ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, diſcuſſo Boeotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arceſſito. Argis praebitum eſt iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. id praeſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Graeciam trajiceretur, miſſum eſt. Marcius et Atilius, peractis, quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa: tres erant legati, Ti. Claudius, P. Poſtumius, M. Junius. ii circumeuntes hortabantur ſocios ad ſuscipiendum adverſus Perſea pro Romanis bellum: et, quo quaeque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores ſecuturae majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, ſed adjuvare etiam viribus ſuis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegeſilocho comparatis. qui, cum in ſummo magiſtratu eſſet, (Prytanin ipſi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut, omiſſa, quam ſaepe vanam experti eſſent, regum fovendorum ſpe, Romanam ſocietatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide ſtabilem) retinerent. *Bellum imminere cum Perſeo: deſideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidiſſent. trepidaturos tum repente paranda claſſe, cum mittenda eſſet; niſi reficere naves, niſi inſtruere navalibus ſociis coepiſſent. Id eo magis eniſe faciendum eſſe, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium claſſem inſtructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exſpectatam adhortationem eſſe appareret, oſtenderunt. Et haec legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Aſiae momentum fuit. Decimius unus ſine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum ſuſpicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perſeus, cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepiſſet ſeſe, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis miſit: et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem ſententia ad omnes erat: *collocutum ſe cum Romanorum legatis.* quae audiſſet, quaeque dixiſſet, ita diſpoſita, ut ſuperior fuiſſe in disceptatione videri poſſet. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram. auctoribus enim Marcio atque Atilio, miſſos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac poteſtas ad unum populum perveniat. Cum ceterorum id intereſſe, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quae ſerva atque obnoxia fore, ſi nullus alio ſit, quam ad Romanos, reſpectus.* Magis et literae et verba legatorum benigne ſunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior eſſe partis melioris auctoritas coeperat. Reſponſum ex decreto eſt: *Optare pacem Rhodios. ſi bellum eſſet, ne quid ab Rhodiis ſperaret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disjungeret ſibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Boeotiae quoque civitates, et Thebas, et Coroneam, et Haliartum, adierunt; quibus expreſſum invitis exiſtimabatur, ut, relicta regia ſocietate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti ſunt: quanquam nonnihil, et damnatis principibus, et reſtitutis exſulibus, ſuccenſebant Romanis. Coronaei et Haliartii, favore quodam inſito in reges, legatos in Macedoniam miſerunt, praeſidium petentes, quo ſe adverſus impotentem ſuperbiam Thebanorum tueri poſſint. Cui legationi reſponſum ab rege eſt, *praeſidium ſe propter inducias cum Romanis factas mittere non poſſe: tamen ſuadere, ita a Thebanorum injuriis, qua poſſent, ut ſe vindicarent, ne Romanis praeberent cauſam in ſe ſaeviendi.*

XLVII. Marcius et Atilius Romam cum veniſſent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, ut nulla re magis

magis gloriarentur, quam decepto per inducias et ſpem pacis rege. *Adeo enim apparatibus belli fuiſſe inſtructum, ipſis nulla parata re, ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam trajiceretur. Spatio autem induciarum ſumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus inſtructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque ſe concilium arte distraxiſſe, ne conjungi amplius ullo conſenſu Macedonibus poſſent.* Haec, ut ſumma ratione acta, magna pars ſenatus approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant, *ſe in ea legatione Romanas agnoſcere artes. Non per inſidias et nocturna proelia, nec ſimulatam fugam improviſosque ad incautum hoſtem reditus, nec ut aſtu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella majores geſſiſſe. indicere prius, quam gerere, ſolitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi eſſent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitae ejus inſidiantem: eadem Faliſcis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Haec Romana eſſe, non verſutiarum Punicarum, neque calliditatis Graecae: apud quos fallere hoſtem, quam vi ſuperare, glorioſius fuerit. Interdum in praeſens tempus plus profici dolo, quam virtute: ſed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confeſſio expreſſa ſit, ſe neque arte, neque caſu, ſed collatis cominus viribus, juſto ac pio bello eſſe ſuperatum.* Haec ſeniores, quibus nova haec minus placebat ſapientia. vicit tamen ea pars ſenatus, cui potior utilis, quam honeſti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rurſus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetur que cetera, uti e republica maxime viſum eſſet, agere. A. quoque Atilium miſerunt ad occupandam Lariſſam in Theſſalia, timentes, ne, ſi induciarum dies exiſſet, Perſeus, praeſidio eo miſſo, caput Theſſaliae in poteſtate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam juſſus. et P. Lentulo, qui ex Achaja redierat, trecenti milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in poteſtate Boeotia eſſet.

XLVIII. His praeparatis, quanquam ad bellum conſilia erant deſtinata, ſenatum tamen praeberi legatis placuit.

cuit. Eadem fere, quae in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, et maxima cura, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denuntiatum, extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra tricesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Praemissus a praetore est frater Lucretius cum quinquereme una: jussusque ab sociis ex foedere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi occurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, praeter oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae trajicerentur, simul, ut onerariae, ex agmine suo per altum dissipatae, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac majestate geritur: praecipue tamen convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus, communisque Mars belli sit: adversa,

secunda.

ſecunda, quaeque inſcitia et temeritate ducum clades ſaepe acciderint; quae contra bona prudentia et virtus attulerit. Quem ſcire mortalium, utrius mentis, utrius fortunae conſulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore ſcandentem Capitolium ad eosdem Deos, a quibus proficiſcatur, viſuri; an hoſtibus eam praebituri laetitiam ſint? Perſi autem regi, adverſus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa proſpere geſta Romano etiam nobilitatus bello, praebebat; tum ipſius Perſei nunquam, ex quo regnum accepiſſet, deſitum belli exſpectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiſcentem conſulem proſecuti ſunt. Duo conſulares tribuni militum cum eo miſſi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illuſtres juvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini. alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis conſul Brundiſium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphaeum in Apolloniati agro poſuit caſtra.

L. Paucos ante dies Perſeus, poſtquam legati, ab Roma regreſſi, praeciderant ſpem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diverſis ſententiis certatum eſt. Erant, quibus vel ſtipendium pendendum, ſi injungeretur, vel agri parte cedendum, ſi mulctarent; quidquid denique aliud pacis cauſa patiendum eſſet, non recuſandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti caſus ſe regnumque daret. *Si poſſeſſio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre poſſe, quibus non amiſſa modo recuperare, ſed timendus ultro iis eſſe, quos nunc timeret, poſſet.* Ceterum multo major pars ferocioris ſententiae erat: *Quidquid ceſſiſſet, cum eo ſimul regno protinus cedendum eſſe*, affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: ſed hoc ſcire, cum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia ſub caſibus multis eſſe. Carthaginienſium opes fregiſſe ſeſe, et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem impoſuiſſe, Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum eſſe Macedoniae regnum, et regione propinquum, et quod, ſicubi populo Romano ſua fortuna*

 labet,

*habet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Cum integrae res * * apud animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemtu atque inopia consenescat, malit: an, armatus vindex fortunae dignitatisque suae, ita ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcunque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse. neque, Hercule, videre, qui conveniat, fratri, affectanti per injuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quaeri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse.*

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc concilium erat. *Geramus ergo*, inquit, *Diis bene juvantibus quando ita videtur, bellum:* literisque circa praefectos dimissis, Citium (Macedoniae oppidum est) copias omnes contrahit. ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitae erant. Hippias Beroeaeus praeerat. Delecta deinde et viribus et robore aetatis, ex omni cetratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Praefectos habebant Leonatum et Thrasippum Eulyestas. Ceterorum cetratorum, trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones, et ex Parorea et Parstrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciae) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant,

erant, praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur: Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achaeorum, literis ad Persea deprensis. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

LII. Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia et progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non justo decursu tamen) ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: injuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem*

nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quae trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum; quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, et Phrygas, et Numidas esse; sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, praeter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quae Deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas. animum habendum esse, quem habuerint majores eorum; qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At, Hercule, nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum. nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello, et facere imperata velint.

LIII. Cum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. tantum jussis ad iter parari, (jam enim dici, movere castra ab Nymphaeo Romanos) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniae se contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quaeque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omni-

Omnibus gratiae actae, remissum omnibus; satis regios apparatus ad ea dictum sufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim praeparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordaeam petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, et Dolichen incolentes. Haec tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, victa tamen praesenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhaebos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus jaculati sunt. quae res, cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrinque animis et oppugnatae sunt, et defensae. Multitudo Macedonum ad subeundum invicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo, sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. quarto die cum et scalae undique ad muros erigerentur, et porta vi majore oppugnaretur; oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. quae cum irae magis inconsultae, quam verae fiduciae virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt; fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est. libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte et incenso oppido profectus, ad Phalannam castra

 movit:

movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo cum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum praetorem, cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione, praetergressus, Elatiam et Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, quae Tempe adeunt; magis Gonnus. itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit: simul et frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro. namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. qua in meridiem vergit, subjectos habet Thessaliae campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumjectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit: cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemtus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, cum tria millia ferme abesset a Tripoli, (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenaeus praepositus. Et alia eodem

eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant: et Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achaei juventutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor, qui navibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, praetoris verbis, qui abscedere eum inde juberet, misit. Boeotorum juventute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit. namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit a Creusa praetor. Ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. Praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Boeotia esset, Perseus, cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheraeorum misit: ratus ad juvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animadvertisset, praedam quidem, praeterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) divisit ad epulandum militibus.

LVII.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri. itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheraeis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in concilio) trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, cum paulo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum jussit. praegressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites: duae alae erant magna ex parte Gallorum, (Cassignatus praeerat) et levis armaturae centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Proelium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua, et plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur. inde certamine orto cum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Poſtquam inceptum non ſuccedebat, caſtra propius hoſtem movit rex, et a quinque millibus paſſuum communiit. inde, luce prima in eodem, quo ſolebat, loco peditum acie inſtructa, equitatum omnem leveinque armaturam ad caſtra hoſtium ducit. Viſus et plurium et propior ſolito pulvis trepidationem in caſtris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti eſt, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hoſtis apparuerat. tum ſolis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et curſu a portis dubitatio exemta eſt, tumultus ingens oboritur. tribuni, praefectique, et centuriones in praetorium; miles ad ſua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos paſſus a vallo inſtruxerat Perſeus ſuos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus ſuae gentis: equitum ordines levis armatura interpoſita diſtinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenſes. Huic armaturae Milo Beroeaeus, equitibus et ſummae partis ejus Meno Antigonenſis praeerat. Proximi cornibus conſtiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonenſis hic et Paeoniae praefectus Didas erant praepoſiti. Medius omnium rex erat. circa eum agema, quod vocant, equitumque ſacrae alae. Ante ſe ſtatuit funditores jaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Theſſalonicenſem et Timanora Dolopem iis praefecit. ſic regii conſtiterant. Conſul, intra vallum peditum acie inſtructa, et ipſe equitatum omnem cum levi armatura emiſit. pro vallo inſtructi ſunt. Dextro cornu praepoſitus C. Licinius Craſſus, conſulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: ſiniſtro M. Valerius Laevinus ſociorum ex Graecis populis equites habebat, ejusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante ſigna horum inſtructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Theſſali quadringenti equites parvo intervallo ſuper laevum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

LIX.

LIX. In hunc modum maxime instructae acies, par ferme utrinque numerus equitum ac levis armaturae, concurrunt, a funditoribus jaculatoribusque, qui praecesserunt, proelio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentae ferae, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt; ut usu belli et ingenio impavida gens turbaretur. gladiis hastas petere pedites, nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Graecos primo impetu avertit: quibus cum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui a laevo cornu brevi spatio disjunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adjunxerunt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et, cum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, sparsi jam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conferere audebant. Cum, victor equestri proelio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset; opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae, Cretensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, et monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Evandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet; equitibus receptui canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites. ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedi-

pedites interfecti. Poſtquam rediere in caſtra victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum inſolens laetitia eminebat: cum cantu enim ſuperfixa capita hoſtium portantes redierunt. Apud Romanos non moeſtitia tantum ex male geſta re, ſed pavor etiam erat, ne extemplo caſtra hoſtis aggrederetur. Eumenes ſuadere, ut trans Peneum transferret caſtra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculſi milites animos colligerent. Conſul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, ſilentio noctis transductis copiis, caſtra in ulteriore ripa communit. Rex, poſtero die ad laceſſendos proelio hoſtes progreſſus, poſtquam trans amnem in tuto poſita caſtra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non inſtitiſſet victis; ſed aliquanto majorem culpam eſſe, quod nocte foret ceſſatum. nam, ut neminem alium ſuorum moveret, levi armatura immiſſa, trepidantium in transitu fluminis hoſtium deleri magna ex parte copias potuiſſe. Romanis quidem praeſens pavor demtus erat, in tuto caſtra habentibus: damnum inter cetera praecipue fama movebat. et in concilio apud conſulem pro ſe quisque in Aetolos conferebant cauſam; *ab iis fugae terrorisque principium ortum. ſecutos pavorem Aetolorum et ceteros ſocios Graecorum populorum.* Quinque principes Aetolorum primi terga vertentes conſpecti dicebantur. Theſſali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis cauſa donati.

LXI. Ad regem ſpolia caeſorum hoſtium referebantur. dona ex his, aliis arma inſignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat. ſcuta erant ſupra mille quingenta; loricae thoracesque mille amplius ſummam explebant, galearum gladiorumque et miſſilium omnis generis major aliquanto numerus. Haec, per ſe ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quae ad concionem vocato exercitu habuit. *Praejudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hoſtium, equitatum Romanum, quo invictos ſe eſſe gloriabantur, fudiſtis. Equites enim illis principes juventutis, equites ſeminarium ſenatus: inde lectos in Patrum numerum conſules, inde imperatores creant. horum ſpolia paulo ante diviſimus inter vos. Nec minorem*

de

de legionibus peditum victoriam habetis. quae, nocturna fuga vobis subtractae, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quae hodie cepissemus, ui fugissent. Aut, si acie decernere volent, eundem pugnae pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit. Et qui vicerant alacres, spolia caesorum hostium humeris gerentes, ante ora sua audivere, ex eo, quod acciderat, spem futuri praecipientes: et pedites, aliena gloria accensi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandae rei operae, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopsium posuit castra. tumulus hic inter Tempe et Larissam medius est.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies concilium habenti regi de summa, cum jam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestae pacis uteretur potius, quam, spe vana evectus, in casum irrevocabilem se daret. *Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem a T. Quinctio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa aspernarentur, Deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiae, futuros testes.* Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti concilio, auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus*

lippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes. *urbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum.* haec legati. Submotis his, cum consultarent, Romana constantia vicit in concilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit: *Ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi jus.* Haec cum renuntiassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. ultro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: et, summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae, vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. non enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, laeti eam famam accepere: non ob aliam causam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor oppugnarat: et, quanquam nec habebant externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorum juniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis, quam viribus, resistebant. nam et eruptiones in opera crebro faciebant: et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant: et, si qua declinarent, qui agebant, ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinae strage congestis saxis, exstruebant. Cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor jussit, ut corona undique moenia aggressurus; eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec

poterat. Ipſe ab ea parte, qua duae turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipſe transſcendere ruinas conaretur, concurſu adverſus ſe oppidanorum facto, ſcalis vacua defenſoribus moenia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani vim ejus arcere parant. nam ſuper ſtratum ruinis locum, faſcibus aridis ſarmentorum injectis, ſtantes cum ardentibus facibus accenſuros ea ſe ſaepe minabantur, ut, incendio interſepti ab hoſte, ſpatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit. nam tantus repente effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur, et exſtingueret accenſa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci praeſidium omnibus verſis, moenia quoque pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis ſeniores impubesque, quos caſus obvios obtulit, paſſim caeſi: armati in arcem confugerunt: et poſtero die, cum ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta, ſub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti: ornamenta urbis, ſtatuae et tabulae pictae, et quidquid pretioſae praedae fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbem tradidit exſulibus, et qui Romanorum partis erant: adverſae factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias ſub corona vendidit. his geſtis in Boeotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Cum haec in Boeotia gererentur, Perſeus ad Sycurium ſtativa dierum aliquot habuit. Ubi cum audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentum convehere, deinde ante ſua quemque tentoria ſpicas falcibus deſecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota caſtra ſtramentorum feciſſe: ratus incendio opportuna eſſe, faces, taedamque, et malleolos ſtuppae illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggreſſus falleret. Nequidquam primae ſtationes oppreſſae tumultu ac terrore ſuo ceteros exciverunt: ſignumque datum eſt arma extemplo capiendi; ſimulque in vallo, ad portas, miles inſtructus erat,

erat, et intentus propugnationi caſtrorum. Perſeus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire. deinde peditum ſigna ferri juſſit. ipſe cum equitatu et levi armatura ſubſtitit ad agmen cogendum, ratus, id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpenda hoſtes. Breve certamen levis armaturae maxime cum procurſatoribus fuit. equites peditesque ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum caſtra movent. Ibi cum ſecuri, et propter caſtrorum longinquitatem, et viae inopis aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona eſt, ſtativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura viſus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen ſub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos: qui poſtquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium ſigna juberet; ipſe mox inſecutus. Romani equites, modico intervallo ſequentes, ſicubi ſparſos ac diſſipatos invadere poſſent, poſtquam conſertos abire, ſigna atque ordines ſervantes, viderunt, et ipſi in caſtra redeunt.

LXV. Inde, offenſus longinquitate itineris, rex ad Mopſium caſtra movit; et Romani, demeſſis Cranonis ſegetibus, in Phalannaeum agrum transeunt. Ibi cum ex transfuga cognoſſet rex, ſine ullo armato praeſidio paſſim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretenſium profectus, cum, quantum accelerare poterat, effuſo agmine iſſent, improviſo aggreſſus eſt Romanos. juncta vehicula, pleraque onuſta, mille admodum capiuntur, ſexcenti ferme homines. Praedam cuſtodiendam ducendamque in caſtra trecentis Cretenſium dedit. ipſe, revocato ab effuſa caede equite et reliquis peditum, ducit ad proximum praeſidium, ratus haud magno certamine opprimi poſſe. L. Pompejus tribunus militum praeerat, qui perculſos milites repentino hoſtium adventu in propinquum tumulum recepit, loci ſe praeſidio, quia numero et viribus

bus impar erat, defenſurus. Ibi cum in orbem milites coëgiſſet, ut denſatis ſcutis ab jactu ſagittarum et jaculorum ſeſe tuerentur, Perſeus, circumdato armatis tumulo, alios aſcenſum undique tentare jubet, et cominus proelium conſerere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumſtabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui aſcendere in tumulum conabantur, poterant: et, ubi ordines procurſando ſolviſſent, patebant jaculis ſagittisve. Maxime ceſtroſphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum eſt. Bipalme ſpiculum haſtili ſemicubitali infixum erat, craſſitudine digiti: huic ad libramen pinnae tres, velut ſagittis ſolent, circumdabantur; funda media duo funalia imparia habebat. cum majori ſinu liberatum funditor habena rotaret excuſſum, velut glans, emicabat. Cum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum eſſet, nec facile jam arma feſſi ſuſtinerent, inſtare rex, ut dederent ſe, fidem dare, praemia interdum polliceri: nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; cum ex inſperato jam obſtinatis mori ſpes affulſit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in caſtra nuntiaſſent conſuli, circumſideri praeſidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (acceſſerant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephanti) caſtris egreditur: et tribunis militum imperat, ut legionum ſigna ſequantur. Ipſe, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis, ad tumulum praecedit. conſulis latera tegunt Eumenes, Attalus, et Miſagenes, regulus Numidarum.

LXVI. Cum in conſpectu prima ſigna ſuorum circumſeſſis fuerunt, Romanis quidem ab ultima deſperatione recreatus eſt animus: Perſeus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito ſucceſſu, captis aliquot frumentatoribus occiſisque, non tereret tempus in obſidione praeſidii; ſecundum, ea quoque tentata utcunque, cum ſciret nihil roboris ſecum eſſe, dum liceret intacto, abire; et ipſe hoſtium adventum, elatus ſucceſſu, manſit, et, qui phalangem arceſſerent, propere miſit.

misit. qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo proelium consefuit. Primi resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. phalanx, abs trepido nuntio accita, cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis caesis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, utcunque explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per praeceps impedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis, cum stimularentur, in turba saevientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint. octo millia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistrae alae quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopsium moratus, sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philam, jussum Magnetas et propinquos tentare. Cum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum, et Corragum Eumenis praefectum, in Cotyis fines impetum fecisse: et regionem, Marenen quam vocant, cepisse.

Itaque, dimittendum Cotyn ad ſua tuenda ratus, magnis proficiſcentem donis proſequitur. ducenta talenta, ſemeſtre ſtipendium, equitatui numerat, cum primo annuum dare conſtituiſſet. Conſul, poſtquam profectum Perſea audivit, ad Gonnum caſtra movet, ſi potiri oppido poſſet. Ante ipſa Tempe in faucibus ſitum, Macedoniae clauſtra tutiſſima praebet, et in Theſſaliam opportunum Macedonibus decurſum. Cum et loco et praeſidio valido inexpugnabilis res eſſet, abſtitit incepto. In Perrhaebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhaebia recepta, Lariſſam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remiſſis, Miſagenem Numidasque in hiberna in proximis Theſſaliae urbibus distribuit. et partem exercitus ita per totam Theſſaliam diviſit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et praeſidio urbibus eſſent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam miſit. Graecarum civitatum ſocios omnes praeter Achaeos dimiſit. cum exercitus parte profectus in Achajam Phthiotim, Pteleum deſertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Lariſſam deinde exercitum admovit. urbs deſerta erat; in arcem omnis multitudo conceſſerat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium praeſidium, metu exceſſerant. a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Boeotia aſpiciendae res. Thebani, vexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam arceſſebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magneſia erat, in Boeotiam duxit.

EPITOME LIBRI XLIII.

Praetores aliquot, eo quod avare et crudeliter provincias adminiſtraſſent, damnati ſunt. P. Licinius Craſſus proconſul complures in Graecia urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo ſub corona venierant, ex ſenatusconſulto poſtea reſtituti ſunt. Item a prae-

praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interemto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

LIBER XLIII.

I. Eadem aestate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit: et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquilejensium legatis cognovit: qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquilejam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa: et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquilejenses, nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum; et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret: exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nominet legatos, qui

eo die proficiſcantur ex urbe; et quantum accelerare poſſent, Caſſium conſulem, ubicunque ſit, perſequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, niſi cum qua ſenatus gerendum cenſuerat. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de conſule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquilejae curam.

II. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in ſenatum introducti. Ii, de magiſtratuum Romanorum avaritia ſuperbiaque conqueſti, niſi genibus ab ſenatu petierunt, ne ſe ſocios foedius ſpoliari vexarique, quam hoſtes, patiantur. Cum et alia indigna quererentur, manifeſtum autem eſſet, pecunias captas; L. Canulejo praetori, qui Hispaniam ſortitus erat, negotium datum eſt, ut in ſingulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine ſenatorio daret, patronosque, quos vellent, ſumendi poteſtatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum eſt ſenatusconſultum, juſſique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui praetor A. Manlio, M. Junio conſulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores ſumſerunt. Bis ampliatus, tertio abſolutus eſt reus. Diſſenſio inter duarum provinciarum legatos eſt orta: citerioris Hispaniae populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paullum et Gallum Sulpicium patronos ſumſerunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Poſtumio, Q. Mucio conſulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Poſtumio, M. Popilio conſulibus, praetor fuerat. Graviſſimis criminibus accuſati ambo ampliatique: cum dicenda de integro cauſa eſſet, excuſati exſilii cauſa ſolum vertiſſe. Furius Praeneſte, Matienus Tibur exſulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam ſuſpicionem Canulejus praetor, quod, omiſſa ea re, delectum habere inſtituit. dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita, praeteritis ſilentio obli-

obliteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt, ne frumenti aestimationem magistratus Romanus haberet; neve cogeret vicesimas vendere Hispanos, quanti ipse vellet; et ne praefecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, *uti nomina sua apud L. Canulejum profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse, libertinorumque appellari.* Eodem tempore ex Africa et Gulussa, Masinissae regis filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit; et, si qua praeterea vellent imperare, praestaturum merito populi Romani est pollicitus: et monuit Patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium caverent. *classis eos magnae parandae consilium cepisse; specie pro Romanis, et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant.*

* * *

IV. ***. tantum pavorem ingressi castra, ostentantes capita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent: civitatesque complures, eo nuntio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, cum veniam dedisset praetor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pa-

catum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arſerat, peragravit. Haec lenitas praetoris, qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Graecia bellatum, et ab conſule Licinio et ab Lucretio praetore, erat. Lucretium tribuni plebis abſentem concionibus aſſiduis lacerabant, cum reipublicae cauſa abeſſe excuſaretur: ſed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locaſſe dicitur. tabulis quoque pictis ex praeda ſanum Aeſculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortenſium ſucceſſorem ejus Abderitae legati, flentes ante curiam, querentesque, *oppidum ſuum ab Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſam excidii fuiſſe urbi, quod, cum centum millia denariûm, et tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, ſpatium petierunt, quo de ea re et ad Hoſtilium conſulem, et Romam mitterent legatos. Vixdum ad conſulem ſe perveniſſe, et audiſſe oppidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub corona ceteros veniſſe.* Indigna ſenatui viſa: decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coronaeis decreverant priore anno; eademque pro concione edicere Q. Maenium praetorem juſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blaeſus, Sex. Julius Caeſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iisdem mandatum, ut et Hoſtilio conſuli, et Hortenſio praetori nuntiarent, ſenatum, Abderitis injuſtum bellum illatum, conquirique omnes, qui in ſervitute ſint, et reſtitui in libertatem, aequum cenſere.

V. Eodem tempore de C. Caſſio, qui conſul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelae ad ſenatum delatae ſunt, et legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in ſenatu fecit, queſtus, Alpinorum populorum agros ſociorum ſuorum depopulatum C. Caſſium eſſe, et inde multa millia hominum in ſervitutem abripuiſſe. Sub id tempus Carnorum Iſtrorumque et Japydum legati venerunt: *Duces ſibi ab conſule Caſſio primum imperatos, qui*

in

in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se, tanquam ad aliud bellum gerendum, abisse: inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque et incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti, et his populis responsum est, *Senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem virum, injurium esse, cum is reipublicae causa absit. Ubi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris censuerunt. duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Haec missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Laelius, M. Aemilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

VI. Multarum simul Graeciae Asiaeque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii, *se, quod navium habuerint militumque, P. Licinio consuli, et C. Lucretio praetori misisse* exposuerunt, *quibus eos non usos frumenti sibi centum millia imperasse: quod, quanquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia, quae imperarentur, praestare paratos esse.* Milesii, nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, praestare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romae se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divae instituisse: et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo

mo maximo, attulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui jussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere, et sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni, octoginta pondo coronam afferentes, petebant, commemorantes, *Discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub ditione Persei et ante Philippi fuissent. Pro eo, et, quod imperatoribus Romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur: et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor jussus. munera omnibus in singulos binûm millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium, tritici decies centum millia et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. *Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani et voluntate sua: sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque sociûm muneribus functos esse.* Item Masinissae legati, tritici eandem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos: et, si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus: aeque propenso animo, ac quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. Gratiae et Carthaginiensibus et regi actae; rogatique, ut ea, quae pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binûm millium aeris munera missa.

VII. Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, cum interrogati non infitiarentur, *apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare*, responsum est: *Si Cretenses bene ac gnaviter destinarent potiorem populi Romani, quam Regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis, tanquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra praesidia regis*

regis Perſei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent. Cretenſibus cum hoc reſponſo dimiſſis, Chalcidenſes vocati; quorum legatio ipſo introitu, ob id quod Mictio princeps eorum pedibus captus lectica eſt introlatus, ultimae neceſſitatis extemplo viſa res: in qua ita affecto excuſatio valetudinis, aut ne ipſi quidem petenda viſa foret, aut data petenti non eſſet. Cum ſibi nihil vivi reliquum, praeterquam linguam ad deplorandas patriae ſuae calamitates, praefatus eſſet, expoſuit civitatis primum ſuae benefacta, et vetera, et ea, quae Perſei bello praeſtitiſſent ducibus exercitibusque Romanis: tum quae primo C. Lucretius in populares ſuos praetor Romanus ſuperbe, avare, crudeliter feciſſet: deinde quae tum cum maxime L. Hortenſius faceret. Quemadmodum omnia ſibi, etiam iis, quae patiantur, triſtiora, patienda eſſe ducant potius, quam ſe dedant Perſi. *Quod ad Lucretium Hortenſiumque attineret, ſcire, tutius fuiſſe claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui excluſiſſent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes eſſe: apud ſe templa omnibus ornamentis compilata; ſpoliataque ſacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexiſſe, libera corpora in ſervitutem abrepta, fortunas ſociorum populi Romani direptas eſſe, et quotidie diripi. Nam, ex inſtituto C. Lucretii, Hortenſium quoque in tectis hieme pariter atque aeſtate navales ſocios habere, et domos ſuas plenas turba nautica eſſe; verſari inter ſe, conjuges, liberosque ſuos, quibus nihil neque dicere penſi, neque facere.*

VIII. Arceſſere in ſenatum Lucretium placuit, ut diſceptaret coram, purgaretque ſeſe. Ceterum multo plura praeſens audivit, quam in abſentem jacta erant; et graviores potentioresque acceſſere accuſatores duo tribuni plebis, M'. Juventius Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in ſenatu modo eum lacerarunt, ſed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus juſſu Calcidenſibus Q. Maenius praetor reſpondit: *Quae bene meritos ſeſe, et ante, et in eo bello, quod geratur, de populo Romano dicant, ea et ſcire vera eos referre ſenatum, et, perinde ac debeant, grata eſſe.*

Quae

Quae facta a C. Lucretio, fierique ab A. Hortensio praetoribus Romanis querantur; ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare? qui sciat, bellum Persi, et ante Philippo patri ejus, intulisse populum Romanum pro libertate Graeciae: non ut ea a magistratibus sociis atque amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium praetorem daturos esse, quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere: si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, praeter magistros, in hospitia deduci aequum censere. Haec Hortensio jussu senatus scripta. Munera binûm millium aeris legatis missa, et vehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundisium commode pervehe-rent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium aeris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: et, satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit. sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praeerat. duo millia militum in eas naves sunt imposita, quae Q. Maenius praetor ex senatusconsulto in ea parte Italiae, quae objecta Illyrico est, conscripsit: et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab sociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

X.

X. Haud procul inde Uſcana oppidum finium plerumque Perſei erat. decem millia civium habebat, et modicum, cuſtodiae cauſa, Creténſium praeſidium. Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant: *Si propius copias admoviſſet, pàratos fore, qui proderent urbem. Et operae pretium eſſe, non ſe amicosque tantum, ſed etiam milites praeda expleturum.* Spes cupiditati admota ita obcaecavit animum, ut nec ex iis, qui venerant, quenquam retineret; nec obſides, pignus futuros furto et fraude agendae rei, poſceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. die tantum ſtatuta profectus a Lychnidò, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, poſuit caſtra. Quarta inde vigilia ſigna movit, mille ferme ad praeſidium caſtrorum relictis: incompoſiti, longo agmine effuſi, infrequentes, cum nocturnus error diſſiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, poſtquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum ſub jactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur; et ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique aeris: et incondita multitudo, turba immixta ſervili, variis vocibus perſonabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne ſuſtinere primam procellam eruptionis Romani poſſent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti ſunt: vix duo millia hominum cum ipſo legato in caſtra perfugerunt. Quo longius iter in caſtra erat, eo plures feſſos conſectandi hoſtibus copia fuit. Ne moratus quidem in caſtris Appius, ut ſuos diſſipatos fuga colligeret, (quae res palatis per agros ſaluti fuiſſet) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

XI. Haec et alia, haud proſpere in Macedonia geſta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui ſacrificii cauſa Romam venerat, ſunt audita. Propter quae veriti Patres, ne quae major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum, et M. Caninium Rebilum, miſerunt, qui comperta, quae agerentur, referrent: et ut A. Hoſtilius conſul comitia conſulibus ſubrogandis ita ediceret, uti menſe Januario comitia haberi poſſent, et

ut

ut primo quoque tempore in urbem rediret. interim M. Raecio praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui reipublicae causa abessent) Romam revocaret. Qui Romae essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Kalendas Septembres fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Caepio. post diem tertium praetores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fontejus Capito. Designatis praetoribus praeter duas urbanas, quatuor provinciae sunt decretae, Hispania, et Sardinia, et Sicilia, et classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. *Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, et magna ex parte tumultario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum jussi: destinataeque provinciae iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercalatum est; tertio die post Terminalia Kalendae intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus ** pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni cum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum sex millia,

millia, ſociorum nominis Latini ſex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, ſocios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in ſingulas Romanas legiones ne plus ſena millia peditum, trecenti equites eſſent. Alteri conſuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in ſupplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones ſcriberet, quae quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum major, quam collegae, decretus numerus: peditum decem millia et ſexcenti equites. quatuor praeterea legiones ſcribi juſſae, quae, ſi quo opus eſſet, deducerentur. Tribunos his, non permiſſum, ut conſules facerent: popùlus creavit. Sociis nominis Latini ſexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, ſi quo res poſceret. Macedonia maxime curam praebebat. in claſſem mille ſocii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italia* ſcribi juſſi; totidem ut ex Sicilia ſcriberentur: et, cui ea provincia eveniſſet, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicunque claſſis eſſet, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in ſupplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, trecenti et triceni equites. Et ſociis imperare praetor, cui Hispania obveniſſet, juſſus quatuor millia peditum, et trecentos equites.

XIII. Non ſum neſcius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. ceterum et mihi, vetuſtas res ſcribenti, neſcio quo pacto, antiquus fit animus; et quaedam religio tenet, quae illi prudentiſſimi viri publice ſuscipienda cenſuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno ſunt nuntiata: facem in coelo conſpectam, et bovem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies coeli ardentis ſpecies affulſerat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. in urbe Romana duo aeditui nuntiarunt, alter, in aede Fortunae

anguem jubatum a compluribus visum esse: alter, in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est, duo diversa prodigia, parmam in area enatam, et sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in privato loco factum esset, palmam enatam impluvio suo T. Marcius Figulus nuntiabat: alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi; quadraginta majoribus hostiis, quibus Diis consules sacrificarent, et addiderunt, uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri praeïerunt, facta.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Laevinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scaevola, M. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Cum delectus habendi major, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod et juniores non responderent. Adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius tribuni plebis causam egerunt. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent et Patres conscripti, praetores, quibus et vis imperii minor et auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id praetoribus magna Patrum * non sine sugillatione consulum, mandatum est. Censores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem censui censendo dicturos esse, ut, praeter commune omnium civium jusjurandum, haec adjurarent: Tu minor annis sex et quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito: et, quotiescunque delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambi-

ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus, P. Aelio, C. Popillio consulibus, postve eos consules in Macedoniam scriptis, *Ut, qui eorum in Italia essent, intra dies triginta, censi prius apud sese, in provinciam redirent. qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque causas sese cognituros esse: et, quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri jussuros.* Hoc edicto literisque censorum per fora et conciliabula dimissis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

XV. Praeter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio praetore scriptae legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt. nam praetores propter jurisdictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fontejus Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latinisque actis, Marcius extemplo est profectus. Caepione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praetores ex his, quas scripsissent, legionibus, quas videretur, consuli darent. Indigne patiente praetorum arbitrio consulem subjectum, dimisso senatu, ad tribunal praetorum stans postulavit, ex senatusconsulto destinarent sibi duas legiones. praetores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertiis jam censoribus lectus. Septem e senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant: et, cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant: *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?*

XVI. In equitibus recenſendis triſtis admodum eorum atque aſpera cenſura fuit: multis equos ademerunt. in ea re cum equeſtrem ordinem offendiſſent, flammam invidiae adjecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Poſtumio cenſoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxiſſent, ad haſtam ſuam accederet, ſociusve aut affinis ejus conductionis eſſet.* Saepe id querendo veteres publicani cum impetrare nequiſſent ab ſenatu, ut modum poteſtati cenſoriae imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatae contentione iratum cenſoribus, patronum cauſae nacti ſunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adverſus aedes publicas demoliri juſſerant, quod publico inaedificatus eſſet. appellati a privato tribuni. cum praeter Rutilium nemo intercederet, cenſores ad pignora capienda miſerunt, mulctamque pro concione privato dixerunt. Hic contentione orta, cum veteres publicani ſe ad tribunum contuliſſent, rogatio repente ſub unius tribuni nomine promulgatur: *Quae publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locaſſent, ea rata locatio ne eſſet. de integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiſcue jus eſſet.* Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui poſtquam venit, ut cenſores ad diſſuadendum proceſſerunt, Graccho dicente, ſilentium fuit. cum Claudio obſtreperetur, audientiam facere praeconem juſſit. Eo facto, avocatam a ſe concionem tribunus queſtus, et in ordinem ſe coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Poſtero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona conſecravit, quod in mulcta pignoribusque ejus, qui tribunum appellaſſet, interceſſioni non parendo, ſe in ordinem coëgiſſet. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab ſe avocaſſet, et utrique cenſori perduellionem ſe judicare pronuntiavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit. Non recuſantibus cenſoribus, quo minus primo quoque tempore judicium de ſe populus faceret, in ante dies octavum et ſeptimum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Cenſores extemplo in atrium Libertatis aſcenderunt: et, ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoque tabulario, et dimiſſis ſervis publicis, nega-

negarunt, ſe prius quidquam publici negotii geſturos, quam judicium populi de ſe factum eſſet. Prior Claudius cauſam dixit: et, cum ex duodecim centuriis equitum octo cenſorem condemnaſſent, multaeque aliae primae claſſis, extemplo principes civitatis in conſpectu populi, annulis aureis poſitis, veſtem mutarunt, ut ſupplices plebem circumirent. Maxime tamen ſententiam vertiſſe dicitur Ti. Gracchus, quod, cum clamor undique plebis eſſet, periculum Graccho non eſſe, conceptis verbis juravit, ſi collega damnatus eſſet, non exſpectato de ſe judicio, comitem exſilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum ſpei venit reus, ut octo centuriae ad damnationem defuerint. Abſoluto Claudio, tribunus plebis negavit ſe Gracchum morari.

XVII. Eo anno, poſtulantibus Aquilejenſium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille et quingentae familiae ex ſenatusconſulto ſcriptae, triumvirique, qui eas deducerent, miſſi ſunt, T. Annius Luſcus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Graeciam miſſi erant, ſenatusconſultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponneſi urbes circumtulerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magiſtratibus Romanis conferret, praeterquam quod ſenatus cenſuiſſet.* Hoc fiduciam in poſterum quoque praebuerat, levatos ſe oneribus impenſisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaïco concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregia ſpe futuri ſtatus fidiſſima gente relicta, in Aetoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem ſeditio erat, ſed omnia ſuſpecta, criminumque inter ipſos plena. ob quae obſidibus poſtulatis, neque exitu rei impoſito, in Acarnaniam inde profecti legati ſunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt. ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum poſtulare, ut praeſidia in urbes ſuas inducerentur adverſus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: pars recuſare, ne, quod bello captis et hoſtibus mos eſſet, id pacatae et ſociae civitates ignominiae acciperent. Juſta deprecatio haec viſa. Lariſſam ad Hoſtilium proconſulem (ab eo enim

miſſi erant) legati redierunt. Octavium retinuit ſecum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam miſit.

XVIII. Perſeus, principio hiemis egredi Macedoniae finibus non auſus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, ſub tempus brumae, cum inexſuperabiles ab Theſſalia montes nivis altitudo facit, occaſionem eſſe ratus frangendi finitimorum ſpes animosque, ne quid, averſo ſe in Romanum bellum, periculi ſubeſſet, cum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praeſtarent, Dardanos recens domuiſſet bello, ſolum infeſtum eſſe Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipſis quietis Illyriis, et aditum praebentibus Romanis, ſi domuiſſet proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in ſocietatem perlici poſſe, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitae erant, et duobus millibus levium armatorum, et quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum ſumto, juſſoque apparatu oppugnandarum urbium ſequi, tertio die ad Uſcanam (Peneſtianae terrae ea maxima urbs eſt) poſuit caſtra: prius tamen, quam vim admoveret, miſſis, qui tentarent nunc praefectorum praeſidii, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum praeſidium. Poſtquam nihil pacati referebant, oppugnare eſt adortus, et corona eam capere conatus eſt. cum ſine intermiſſione interdiu noctuque alii aliis ſuccedentes, pars ſcalas muris, ignem portis inferrent, ſuſtinebant tamen eam tempeſtatem propugnatores urbis; quia ſpes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto poſſe, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut poſſet morari. Ceterum, poſtquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia eſt. nam, praeterquam quod adverſus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obſidione. Itaque cum ſpei nihil ad reſiſtendum eſſet, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a praeſidio Romano miſſi, qui a Perſeo peterent, primo, ut armatos ſuaque ſecum ferentes abire ſineret; dein,

dein, ſi id minus impetrarent, vitae tantum libertatisque fidem acciperent. Promiſſum id benignius eſt ab rege, quam praeſtitum. exire enim ſua ſecum efferentibus juſſis primum arma ademit. his urbe egreſſis, et Illyriorum cohors, (quingenti erant) et Uſcanenſes ſe urbemque dediderunt.

XIX. Perſeus, praeſidio Uſcanae impoſito, multitudinem omnem deditorum, quae prope numero exercitum aequabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia autem hominum erant) praeter principes, in cuſtodiam civitatum diviſis, Uſcanenſibus Illyriisque venditis, in Peneſtiam exercitum reducit ad Oaeneum oppidum in poteſtatem redigendum. et alioqui opportune ſitum, et transitus ea eſt in Labeates, ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens caſtellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, *nihil Oaeneo capto opus eſſe*, ait, *niſi in poteſtate et Draudacum ſit. opportunius etiam ad omnia poſitum eſſe.* Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt ſeſe. Qua ſpe celeriore deditione erectus, poſtquam animadvertit, quantus agminis ſui terror eſſet, undecim alia caſtella eodem metu in poteſtatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: et in his recepti mille et quingenti diſpoſiti per praeſidia milites Romani. Magno uſui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipſos ſaevitum. Ad Oaeneum perventum eſt, quod ſine juſta oppugnatione capi non poterat; et majore aliquanto, quam cetera, juventute, et validum oppidum moenibus erat. et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons praealtus et aditu difficilis cingebat. haec ſpem ad reſiſtendum oppidanis dabant. Perſeus, circumvallato oppido, aggerem a parte ſuperiore ducere inſtituit, cujus altitudine muros ſuperaret. quod opus dum perficitur, crebris interim proeliis, quibus per excurſiones et moenia ſua oppidani tutabantur, et opera hoſtium impediebant, magna eorum multitudo variis caſibus abſumta eſt: et, qui ſupererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro eſt, et cohors regia, quos Nicatoras appellant, transſcendit, et ſcalis multis ſimul partibus impe-

impetus in urbem factus. puberes omnes interfecti ſunt: conjuges liberique eorum in cuſtodiam dedit: praedae alia militum ceſſere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exſulantem apud ſe, et Aputeum Macedonem a Beroea, mittit. Iis mandat, ut exponerent aeſtatis prius hiemisque acta ſua adverſus Romanos Dardanosque. Adjicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera. hortarentur Gentium in amicitiam ſecum et cum Macedonibus jungendam.

XX. Hi, transgreſſi jugum Scordi montis, per Illyrici ſolitudines, quas de induſtria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam eſſent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Liſſi rex Gentius erat. eo acciti legati, mandata exponentes, benigne auditi ſunt: qui reſponſum ſine effectu tulerunt, *Voluntatem ſibi non deeſſe ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deeſſe.* Haec Stuberam retulere regi tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero cuſtodum corporis, remittuntur ſine mentione pecuniae, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perſeus, in Peneſtas rurſum exercitum reducit: firmatisque Uſcanae, et circa eam per omnia caſtella, quae receperat, praeſidiis, in Macedoniam ſeſe recipit.

XXI. L. Coelius, legatus Romanus, praeerat Illyrico: qui, moveri non auſus, cum in iis locis rex eſſet, poſt profectionem demum ejus conatus in Peneſtis Uſcanam recipere, a praeſidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulſus, Lychnidum copias reduxit. Inde poſt dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum ſatis valida manu in Peneſtas miſit ad obſides ab his urbibus, quae in amicitia cum fide permanſerant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obſides dare pepigerant) juſſit: ab utraque gente ſine tumultu exigi. Peneſtarum obſides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Graecis

Graecis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque, praeter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit: neque operae pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perseo erat, cum valido praesidio defendente. Et Perseus, in Elimeam profectus, et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Aetoliae erat. sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est, et equitibus trecentis: quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris aegre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, praecipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicaeum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis, diei progressus iter, obvium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

XXII. Eo die ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem castris positis, cum exspectaret, effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipsa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui praesentis Archidami auctoritate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore et Dinarchus, praefectus equitum gentis Aetolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tanquam ad Persea tendentem, Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia

 erat.

erat. claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosque cum juventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio advocato, cum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus; cum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt. is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus.

XXIII. Rex cum minore vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Clevas, cum praesidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Elaeona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas, assumto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in Agrum Antigonensem transscendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. in palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus praecipitant. ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotae erant, praesidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit.

Per-

Perſeus ex Peneſtarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Caſſandriam, praeſidio ut eſſent, miſit. Ab Gentio eadem afferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum deſtitit, cum appareret, quantum in eo praeſidii eſſet; nec tamen impetrare ab animo poſſet, ut impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * *

EPITOME LIBRI XLIV.

Q. Marcius Philippus per invios ſaltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii miſere legatos Romam, minantes, ſe Perſeo auxilio futuros, niſi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam jungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Aemilio Paullo, ſequentis anni conſuli iterum, mandatum eſſet, Paullus, in concione precatus, ut, quidquid diri populo Romano immineret, in domum ſuam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Perſen, totamque Macedoniam in poteſtatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura eſſet. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellaſſet, ab Anicio praetore victus, venit in deditionem, et cum uxore, et liberis, et propinquis, Romam miſſus eſt. Alexandria legati a Cleopatra et Ptolemaeo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perſes, ſollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, et Gentio rege Illyriorum, quia his pecuniam, quam promiſerat, non dabat, ab iis relictus eſt.

LIBER XLIV.

Principio veris, quod hiemem eam, qua haec geſta ſunt, inſecutum eſt, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus conſul cum quinque millibus (quod in ſupplementum legio-

legionum secum trajecturus erat) Brundisium pervenit. M. Popillius consularis, et alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus praetor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit: et simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor, superato Leucata, Corinthium sinum invectus, et Creusae relictis navibus, terra et ipse per mediam Boeotiam diei unius expedito itinere Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, et sociis cum fide cultis, et ab omni genere injuriae defensis. Audito successoris adventu, cum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis*. Proconsul enim ad exercitum**. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adjecit: *post scelere partum regnum, veneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra foedus, ea omnia quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quae populus Romanus ad tantum fastigii venerit.* Vires deinde populi Romani, jam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit. *Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas esse?*

II. Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli coepit. Eo et C. Marcius praetor a Chalcide, classe accepta, venit. Placuit, non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam; et praetorem dare operam, ut eodem tempore clas-

sis

ſis quoque invehatur hoſtium litoribus. Praetore dimiſſo, conſul, menſtruum juſſo milite ſecum ferre, profectus decimo poſt die, quam exercitum acceperat, caſtra movit: et, unius diei progreſſus iter, convocatis itinerum ducibus, cum, exponerent in concilio, juſſiſſet, qua quisque ducturus eſſet; ſubmotis iis, quam potiſſimum peteret, retulit ad concilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hoſtilius conſul; aliis praeter Aſcuridem paludem. Reſtabat aliquantum viae communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum caſtra poſituri erant, deliberatio ejus rei differtur. In Perrhaebiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen ſtativa habuit ad conſulendum rurſus, quam potiſſimum capeſſeret viam. Per eosdem dies Perſeus, cum appropinquare hoſtem ſciret, quod iter petiturus eſſet ignarus, omnes ſaltus inſidere praeſidiis ſtatuit. In jugum Cambuniorum montium (Voluſtana ipſi vocant) decem millia levis armaturae juvenum cum duce Aſclepiodoto mittit: ad caſtellum, quod ſuper Aſcuridem paludem erat, (Lepathus vocatur locus) Hippias tenere ſaltum cum duodecim millium Macedonum praeſidio juſſus. Ipſe cum reliquis copiis primo circa Dium ſtativa habuit. deinde, adeo ut obtorpuiſſe inops conſilii videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat, eodem inde curſu Dium repetens.

III. Interim conſuli ſententia ſtetit eo ſaltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis caſtra *. Praemitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit: quîs praepoſiti ſunt M. Claudius, Q. Marcius conſulis filius. confeſtim et univerſae copiae ſequebantur. Ceterum adeo ardua et aſpera et confragoſa via fuit, ut praemiſſi expediti biduo quindecim millium paſſuum aegre itinere confecto caſtra poſuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum appellant. Inde poſtero die ſeptem millia progreſſi, tumulo haud procul hoſtium caſtris capto, nuntium ad conſulem remittunt: *perventum ad hoſtem eſſe, loco ſe tuto, et ad omnia opportuno conſediſſe; ut, quantum extendere iter poſſet, conſequeretur.*

retur. Sollicito conſuli, et propter itineris difficultatem, quod ingreſſus erat, et eorum vicem, quos paucos inter media praeſidia hoſtium praemiſerat, nuntius ad Aſcuridem paludem occurrit. Addita igitur et ipſi fiducia eſt, conjunctisque copiis, caſtra tumulo, qui tenebatur, qua aptiſſimum ad loci naturam erat, ſunt acclinata. Non hoſtium modo caſtra, quae paulo plus mille paſſuum aberant, ſed omnis regio ad Dium et Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo proſpectu, oculis ſubjicitur. Quae res accendit militi animos, poſtquam ſummam belli, ac regias omnes copias, terramque hoſtilem tam e propinquo conſpexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad caſtra hoſtium, conſulem hortarentur; dies unus feſſis labore viae ad quietem datus eſt. tertio die, parte copiarum ad praeſidium caſtrorum relicta, conſul ad hoſtem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum ſaltum ab rege miſſus erat: qui, ex quo caſtra Romana in tumulo conſpexit, praeparatis ad certamen animis ſuorum, venienti agmini conſulis obvius fuit: et Romani expediti ad pugnam exierant, et hoſtes. levis armatura erat, promtiſſimum genus ad laceſſendum certamen. Congreſſi igitur extemplo, tela conjecerunt. multa utrinque vulnera temerario incurſu et accepta, et illata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in poſterum diem animis, majoribus copiis atque infeſtius concurſum ab illis, ſi loci ſatis ad explicandam aciem fuiſſet: jugum montis, in anguſtum dorſum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque, paucis pugnantibus, cetera multitudo, praecipue qui gravium armorum erant, ſpectatores pugnae ſtabant. levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, et ab lateribus cum levi armatura conſerere, per iniqua atque aequa loca pugnam petere. ac, pluribus ea die vulneratis, quam interfectis, proelium nocte diremtum eſt. Tertio die egere conſilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi ſine flagitio, atque etiam periculo; ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum pertinaci audacia, quae

quae prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. sed, cum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur rex, et ab duodecim millibus prope clamorem et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini adfuit: cum Romanus imperator, major sexaginta annis, et praegravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit: et, Popillio relicto in custodia jugi, per invia transgressus, praemissis, qui repurgarent iter, Attalum et Misagenem, cum suae gentis utrumque auxiliaribus, praesidio esse saltum aperientibus jubet. ipse, equites impedimentaque prae se habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina jumentorum sarcinarumque: progressis vixdum quatuor millia passuum nihil optabilius esse, quam redire, qua venerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebant: qui, ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per proclive, sumto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus, quam quanta belluae latitudo est. in eos transversi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons esset, injungebantur: humusque insuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo similis alter pons: dein tertius, et plures ex ordine, qua rupes abscisae erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cujus priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis, prolabi eum leniter cogebat. alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabebantur. ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem vallem perventum est. Paulo plus septem millia die Romani processerunt: minimum pedibus itineris

neris confectum. plerumque provolventes ſe ſimul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis, proceſſerunt: adeo ut ne dux quidem et auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuiſſe. Nocte ad modicam planitiem pervenerunt: neque, an infeſtus is locus eſſet, ſeptus undique, circumſpiciendi ſpatium fuit. vix tandem ex inſperato ſtabilem ad inſiſtendum nactis locum poſtero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, neceſſe fuit: quos et ipſos, cum ab nulla parte hoſtis terruiſſet, locorum aſperitas hoſtiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per ſaltum, quem incolae Callipeucen appellant. quarto inde die per aeque invia, ſed aſſuetudine peritius, et meliore cum ſpe, quod nec hoſtis usquam apparebat, et mari appropinquabant, degreſſi in campos, inter Heracleum et Libethrum poſuerunt caſtra peditum: quorum pars major tumulos tenebat. ii vallem, campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum, hoſtes adeſſe. quo nuntio cum pavidus exſiluiſſet e ſolio, victum ſe ſine proelio clamitans proripuit; et, ſubinde per alia atque alia pavida conſilia et imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Aſclepiodotum, ubi pecunia depoſita erat, ex praeſidiis revocat; omnesque aditus aperit bello. Ipſe, ab Dio auratis ſtatuis omnibus raptim, ne praeda hoſti eſſent, in claſſem congeſtis, ocius demigrare Pydnam cogit: et, quae temeritas conſulis videri potuiſſet, quod eo proceſſiſſet, unde invito hoſte regredi nequiret, eam non inconſultam audaciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde evadere poſſent, habebant Romani: unum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam praeter Dium; quae utraque regiis tenebantur praeſidiis. Itaque ſi dux intrepidus decem dies primam ſpeciem approquinquantis terroris ſustinuiſſet, neque receptus Romanis per Tempe in Theſſaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe ſaltus, etiamſi non bello fiat infeſtus, transitu difficilis. nam praeter anguſtias per quinque millia, qua exi-

exiguum jumento onuſto iter eſt, rupes utrinque ita abſciſae ſunt, ut deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret et ſonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus, tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca praeſidiis regis fuit inſeſſus. unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum viae ipſi, qua et media, et anguſtiſſima vallis eſt, impoſitum, quam vel decem armatis tueri facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu, ipſi montes, per quos deſcenderant, repetendi erant. quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant: et experta difficultas ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes: quod, niſi Dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam cum Olympi radices montis paulo plus, quam mille paſſuum, ad mare relinquant ſpatium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis, partem planitiae aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum foſſa modica valloque claudi poterat, et ſaxorum ad manum ſilveſtrisque materiae tantum erat, ut vel murus objici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil cum diſpexiſſet caecata mens ſubito terrore, nudatis omnibus praeſidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit.

VII. Conſul, plurimum et praeſidii et ſpei cernens in ſtultitia et ſegnitie hoſtis, remiſſo nuntio ad Sp. Lucretium Lariſſam, ut caſtella, relicta ab hoſte, circa Tempe occuparet, praemiſſo Popillio ad explorandos tranſitus circa Dium, poſtquam patere omnia in omnes partes animadvertit, ſecundis caſtris pervenit ad Dium: metarique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe, urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine ſtatuarum, munitamque egregie, vix ſatis credere, in tantis rebus ſine cauſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, caſtra movet:

ſatisque credens, paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit. Poſtero die progreſſus, Agaſſam urbem, tradentibus ſe ipſis, recepit: et, ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus, ſine praeſidio relinquere ſe eis urbem, immunesque ac ſuis legibus victuros, eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Aſcordum flumen poſuit caſtra: et, quantum procederet longius a Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt; dubitatione omnibus exemta, quid interclu ſo ab Theſſalia patiendum fuiſſet, cui procul inde abſcedere tutum non eſſet. Perſeus, contractis in unum omnibus copiis ducibusque, increpare praefectos praeſidiorum, ante omnes Aſclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere clauſtra Macedoniae tradita Romanis eſſe: cujus culpae reus nemo juſtius, quam ipſe, fuiſſet. Conſuli poſtquam ex alto conſpecta claſſis ſpem fecit, cum commeatu naves venire, (ingens enim caritas annonae ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magneſiae relictas eſſe. Incerto inde, quidnam agendum foret, (adeo ſine ulla ope hoſtis quae aggravaret, cum ipſa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literae a Sp. Lucretio allatae ſunt: caſtella ſe, quae ſuper Tempe eſſent et circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in uſum rerum copiam inveniſſe.

VIII. His magnopere laetus conſul ab Dio ad Philan ducit, ſimul ut praeſidium ejus firmaret, ſimul ut militi frumentum, cujus tarda ſubvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam ſecundam habuit. nam alii, metu receſſiſſe eum ab hoſte, ferebant, quia manenti imperatori proelio dimicandum foret: alii ignarum, belli quae in dies fortuna novaret; ut qui, offerentibus ſeſe rebus, omiſiſſet e manibus ea, quae mox repeti non poſſent. Simul enim ceſſit poſſeſſione Dii, excitavit hoſtem, ut nunc tandem ſentiret, recuperanda eſſe, quae prius culpa amiſſa forent. Audita enim profectione conſulis, regreſſus Dium, quae disjecta ac vaſtata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decuſſas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia paſſuum

ab

ab urbe citra ripam Enipei amnis caſtra ponit; amnem ipſum, transitu perdifficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, aeſtate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: et ſupra rupes ingentes gurgitibus facit, et intra prorupta, in mare evolvendo terram, praealtas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrinque praecipites. Hoc flumine Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus aeſtatis in animo habebat. Inter haec conſul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. abeſt a Phila quinque millia ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente poſitum.

IX. Popillius, priusquam armatos muris admoveret, miſit, qui magiſtatibus principibusque ſuaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris apparebant. Tum terra marique (et claſſis appulſa ab litore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machinisque, oppugnari coepti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro Circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec, ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparitoribus ludi armati inducebantur. horum inductio in parte ſimulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum uſum. Cum alios decurſus edidiſſent motus, quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſubmiſſioribus, tertiis magis et quartis, poſtremis etiam genu niſis, faſtigatam, ſicut tecta aedificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum ſpatio diſtantes duo armati procurrebant, comminatique inter ſe, ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta cum evaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremae teſtudinis, nunc in media inter ſe concurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo per-

persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur: depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transscenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, et in fronte extrema, et ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora; sed praetecta pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, et testudini injecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto jam Heracleo, castra eo promovit; tanquam Dium, atque, inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed, hiberna jam praeparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri jubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi diversari portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem a pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare dejici Pellae, Thessalonicae navalia jusserat incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus, id ipsum quod accidit, poenitentiae relinquens locum. incautior Nicias Pellae projiciendo pecuniae partem, quod fuerat nactus: sed in rem emendabilem visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est. tantusque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici jusserit; deinde Andronicum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius existeret. Inter haec C. Marcius, cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus, et agrum pluribus locis, expositis per litora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe, secundis aliquot proeliis, trepidos intra moenia compulit. jamque ipsi urbi terribilis erat, cum, dispositis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros, temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicae oppugnatione, Aeniam inde petunt. quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt. ibi, egressi in terram,

ram, primo et vaſtarunt agros paſſim, et aliqantum praedae contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugientes effuſe ad mare perſecuti, quingentos ferme occiderunt, et non minus ceperunt. Nec aliud, quam ultima neceſſitas, cum recipere ſe tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum, ſimul deſperatione alia ſalutis, ſimul indignitate, irritavit. Redintegrata in litore pugna eſt. adjuvere et, qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme caeſi; par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta, ad agrum Pallenenſem exſcenſionem ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſium erat, longe fertiliſſimus omnis orae, quam praetervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus, obvius fuit; et quinque miſſae a Pruſia rege tectae naves.

XI. Hac virium acceſſione animus crevit praetori, ut Caſſandream oppugnaret. Condita eſt a Caſſandro rege in ipſis faucibus, quae Pallenenſem agrum ceterae Macedoniae jungunt, hinc Toronaïco, hinc Macedonico ſepta mari. Eminet namque in altum lingua, in qua ſita eſt: nec minus, quam in altum magnitudine Atho mons, excurrit, obverſa in regionem Magneſiae duobus imparibus promontoriis; quorum majori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtraeum. Diviſis partibus oppugnare adorti; Romanus ad Clitas, quas vocant, munimenta, cervis etiam objectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaïcum mare perducit. ab altera parte euripus eſt: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper objecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regeſta e foſſa terra foret, monſtrati ſunt fornices: *non ad eandem craſſitudinem, qua veterem murum, ſed ſimplici laterum ordine, ſtructos eſſe.* Conſilium igitur cepit, transfoſſo pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita ſe poſſe, ſi, muros a parte alia ſcalis adortus, tumultu injecto, in cuſtodiam ejus loci propugnatores urbis avertiſſet. Erant in praeſidio Caſſandrea, praeter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti

Agrianes, et duo millia Peneſtarum Illyriorum, a Pleurato inde miſſi, bellicoſum utrumque genus. His tuentibus muros, cum ſubire Romani ſumma vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfoſſi urbem patefecerunt. quod ſi, qui irrupere, armati fuiſſent, extemplo cepiſſent. Hoc ubi perfectum eſſe opus militibus nuntiatum eſt, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrupturis.

XII. Hoſtes primum admiratio cepit, quidnam ſibi repentinus clamor vellet. poſtquam patere urbem accepere praefecti praeſidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupaſſet aggredi, opus factum eſſe rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coïbant convocabanturque, ut ſigna in urbem inferrent, incompoſitos atque inordinatos fugant, perſequunturque ad foſſam: in quam compulſos ruina cumulant. ſexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum foſſamque deprehenſi erant, vulnerantur. Ita ſuo ipſe conatu perculſus praetor, ſegnior ad alia factus conſilia erat: et ne Eumeni quidem, ſimul a mari, ſimul a terra aggredienti, quidquam ſatis procedebat. Placuit igitur utrique, cuſtodiis firmatis, ne quod praeſidium ex Macedonia intromitti poſſet, quoniam vis aperta non proceſſiſſet, operibus moenia oppugnare. Haec parantibus his, decem regii lembi, ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, cum in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpexiſſent; ipſi, obſcura nocte, ſimplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi praeſidii fama abſiſtere oppugnatione ſimul Romanos regemque coëgit. circumvecti promontorium, ad Toronen claſſem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta moenia armatis vidiſſent, praetervecti ad Iolcon claſſem appulerunt; inde, agro vaſtato, Demetriadem quoque aggreſſuri.

XIII. Inter haec et conſul, ne ſegnis ſederet tantum in agro hoſtico, M. Popillium cum quinque millibus mili-

militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita eſt in radicibus Oſſae montis, qua parte in Theſſaliam vergit, opportune imminens ſuper Demetriadem. Primus adventus hoſtium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac moenia, qua ſuſpecti aditus erant: ſpemque extemplo inciderunt, capi primo impetu poſſe. Obſidio igitur parabatur, et opera oppugnationum fieri coepta. Perſeus, cum audiſſet, ſimul Meliboeam a conſulis exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iolci ſtare, ut inde Demetriadem aggrederetur, Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut, ſi a Meliboea ſubmoviſſet Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem caſtra moverent Romani. Et ab oppugnatoribus Meliboeae, cum in ſuperioribus locis repente apparuiſſet, cum trepidatione multa relicta opera ſunt, ignisque injectus. ita a Meliboea abſceſſum eſt. Euphranor, ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum moenia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe a populationibus tueri poſſe: et eruptiones in vagos populatores non ſine vulneribus hoſtium factae ſunt. Circumvecti tamen moenia ſunt praetor et rex, ſitum urbis contemplantes, ſi qua parte tentare aut opere aut vi poſſent. Fama fuit, per Cydantem Cretenſem et Antimachum, qui Demetriadi praeerat, transactas inter Eumenem et Perſea conditiones amicitiae. ab Demetriade certe abſceſſum eſt. Eumenes ad conſulem navigat: gratulatus, quod proſpere Macedoniam intraſſet, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus praetor, parte claſſis in hiberna Sciathum miſſa, cum reliquis navibus Oreum Boeotiae petit, eam urbem aptiſſimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Theſſalia erant, mitti commeatus poſſent. De Eumene rege longe diverſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec claſſe adjutum ab eo praetorem eſſe, cum ſaepe eum literis arceſſiſſet, tradit; nec cum gratia ab conſule profectum in Aſiam, indignatum, quod, ut iisdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos ſecum adduxèrat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. Attalum

fratrem ejus et remansisse apud consulem, et sinceram ejus fidem aequali tenore egregiamque operam in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraque missa, torquis aureus duo pondo, et paterae aureae quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos Pamphyli legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque iis, ut id donum in cella Jovis optimi maximi ponere, et sacrificare in Capitolio liceret, permissum. benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binûm millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia, et paulo post ab Rhodiis, de eadem re longe aliter differentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quam postulatio fuere, profitentis, *et ad id tempus se cum Romanis stetisse, et, quoad bellum foret, staturum. Ceterum cum ad se a Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pactis posse uti.* haec regii legati. Rhodii, superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, et pene victoriae, utique de Antiocho rege, majore parte ad se vindicata, adjecerunt: *Cum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam. eam se invitos, nullo ejus in se merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa ejus incommoda belli sentire. mari intercluso, inopia insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere, pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nuntiatum missos. Per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset,*

eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Nenunc quidem haec ſine indignatione legi audirive poſſe, certum habeo. inde exiſtimari poteſt, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil reſponſum, auctor eſt: tantum ſenatusconſultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos eſſe juberet populus Romanus. literasque extemplo ad utramque gentem * ſcirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruiſſe. Alii reſponſum eſſe tradunt, *Populum Romanum et principio hujus belli haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege adverſus rempublicam ſuam occulta conſilia iniſſe: et, ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paulo ante verba ad certum redegiſſe: et plerumque ipſam ſe fraudem, etiamſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere: Deorum nutu arma ſumturos poſituroſque Romanos eſſe. jam non Deos foederum teſtes, ſed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur, exercituſque de Macedonia deportentur? Viſuros eſſe, quid ſibi faciendum ſit. Quid Rhodii viſuri ſint, ipſos ſcire. Populum certe Romanum, devicto Perſeo, quod propediem ſperent fore, viſurum, ut pro meritis cujusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in ſingulos binûm millium aeris miſſum eſt: quod ii non acceperunt.

XVI. Literae deinde recitatae Q. Marcii conſulis ſunt, *Quemadmodum, ſaltu ſuperato, in Macedoniam tranſiſſet: ibi et ex aliis locis commeatus a praetore proſpectos in hiemem habere, et ab Epirotis viginti millia modiûm tritici, decem hordei ſumſiſſe; ut pro eo frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Veſtimenta militibus ab Roma mittenda eſſe: equis ducentis ferme opus eſſe, maxime Numidis: nec ſibi in his locis ullam copiam eſſe.* Senatusconſultum, ut ea omnia ex literis conſulis fierent, factum eſt. C. Sulpicius praetor ſex millia togarum, triginta tunicarum, et equos deportanda in Macedoniam, praebendaque arbitratu conſulis locavit, et lega-

tis Epirotarum pecuniam pro frumento ſolvit; et Oneſimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in ſenatum introduxit. Is pacis ſemper auctor regi fuerat, monueratque, ſicut pater ejus Philippus inſtitutum usque ad ultimum vitae diem ſervabat, quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegendi; ut eum morem, ſi non ſemper, crebro tamen uſurparet. Poſtquam deterrere eum a bello nequiit, primo ſubtrahere ſeſe per alias atque alias cauſas, ne intereſſet iis, quae non probabat, coepit: poſtremo, cum ſuſpectum ſe eſſe cerneret, et proditionis interdum crimine inſimulari, ad Romanos transfugit: magno uſui conſuli fuit. Ea introductus in curiam cum memoraſſet, ſenatus in formulam ſociorum eum referri juſſit: locum, lautia praeberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani eſſet, ducenta jugera dari, et aedes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Cenſores cenſum Idibus Decembribus, ſeverius quam ante, habuerunt: multis equi ademti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accuſarat: tribu quoque is motus, et aerarius factus. Ad opera publica facienda cum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex ſenatusconſulto a quaeſtoribus eſſet; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipſi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni ſignum, lanienasque et tabernas conjunctas in publicum emit, baſilicamque faciendam curavit, quae poſtea Sempronia appellata.

XVII. Jam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime belli curam in ſermonibus homines habebant, quos in annum conſules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque ſenatusconſultum factum eſt, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconſultum Sulpicius praetor ad conſulem *poſt paucos dies recitavit, quibus ante diem **in urbem venturum. Et conſul maturavit, et comitia eo die, qui dictus erat, ſunt perfecta. Conſules creati L. Aemilius Paullus iterum, ſeptimo decimo anno poſtquam primo conſul fuerat, et C. Licinius Craſſus. Praetores poſtero die facti Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn.

Cn. Octavius, P. Fontejus Balbus, M. Aebutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici ſtimulabat cura. itaque deſignatos extemplo ſortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia conſuli, cuique praetori claſſis veniſſet, ſciretur: ut jam inde cogitarent pararentque, quae bello uſui forent, ſenatumque conſulerent, ſi qua re conſulto opus eſſet. *Latinas, ubi magiſtratum iniſſent, quod per religiones poſſet, primo quoque tempore fieri placere; neque conſulem, cui eundum in Macedoniam eſſet, teneri.* His decretis, conſulibus Italia et Macedonia, praetoribus, praeter duas jurisdictiones in urbe, claſſis, et Hispania, et Sicilia, et Sardinia provinciae nominatae ſunt. Conſulum, Aemilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Praetores, Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, et ſi quo ſenatus cenſuiſſet, Cn. Octavius claſſem, P. Fontejus Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, Cn. Papirius Sardiniam eſt ſortitus.

XVIII. Extemplo apparuit omnibus, non ſegniter id bellum L. Aemilium geſturum; praeterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea ſola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum a ſenatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus viſendos claſſemque, et comperta referenda, quid aut terreſtribus aut navalibus copiis opus eſſet: praeterea ut explorarent copias regias, quantum poſſent, quaque provincia noſtra, qua hoſtium foret: utrum intra ſaltus caſtra Romani haberent, an jam omnes anguſtiae exſuperatae, et in aequa loca perveniſſent: qui fideles nobis ſocii, qui dubii ſuſpenſaeque ex fortuna fidei, qui certi hoſtes viderentur: quanti praeparati commeatus, et unde terreſtri itinere, unde navibus ſupportarentur: quid ea aeſtate terra marique rerum geſtarum eſſet: ex his bene cognitis certa in futurum conſilia capi poſſe ratus. Senatus Cn. Servilio conſuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio videretur, legaret. Legati biduo poſt profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Baebius. Bis in exitu anni ejus lapidatum eſſe nuntiatum eſt; in Romano agro, ſimul in Vejentibus. novemdiale ſacrum factum eſt. Sacer-

cerdotes eo anno mortui ſunt, P. Quinctilius Varus, flamen Martialis; et M. Claudius Marcellus decemvir: in cujus locum Cn. Octavius ſuffectus. Et jam magnificentia creſcente notatum eſt, ludis circenſibus P. Cornelii Scipionis Naſicae et P. Lentuli aedilium curulium ſexaginta tres Africanas, et quadraginta urſos et elephantos luſiſſe.

XIX. L. Aemilio Paullo, C. Licinio conſulibus, Idibus Martiis principio inſequentis anni, cum in exſpectatione Patres fuiſſent, maxime quidnam conſul de Macedonia, cujus ea provincia eſſet, referret; *nihil ſe habere*, Paullus, *quod referret, cum nondum legati rediſſent*, dixit. *Ceterum Brundiſii legatos jam eſſe, bis ex curſu Dyrrachium ejectos. Cognitis mox, quae noſci prius in rem eſſet, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem ſuam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis eſſe conſtitutam diem. Sacrificio rite perfecto, ſe et Cn. Octavium, ſimul ſenatus cenſuiſſet, exituros eſſe. C. Licinio collegae ſuo fore curae, ſe abſente, ut, ſi qua parari mittive ad id bellum opus ſit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri poſſe.* Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini, legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus, vocati ſunt. Sordidati, barba et capillo promiſſo, cum ramis oleae ingreſſi curiam, procubuerunt: et oratio, quam habitus, fuit miſerabilior. Antiochus Syriae rex, qui obſes Romae fuerat, per honeſtam ſpeciem majoris Ptolemaei reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Peluſium navali proelio victor fuerat, et, tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgreſſus cum exercitu, obſidione ipſam Alexandriam terrebat: nec procul abeſſe, quin potiretur regno opulentiſſimo, videbatur. Ea legati querentes orabant ſenatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferret. *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem eſſe, ut, ſi legatos miſiſſent, qui denuntiarent, non placere ſenatui ſociis regibus bellum fieri, extemplo abſceſſurus a moenibus Alexandriae, abducturusque exercitum in Syriam eſſet. Quod ſi cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemaeum*

et

et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani; quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem, et C. Decimium, et C. Hostilium legatos, ad finiendum inter reges bellum, miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire jussi, et nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.

XX. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nuntiant, *Majore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur, neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse, in otio militem ali, nec plus quam sex ** frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem; nunc et Appium, et quod cum eo praesidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumtam; partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse. qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque ejus, tanquam vento allatas naves, sine causa et venisse, et abisse: nec animum ejus regis constare satis visum* Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem*

ges-

gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Aemilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, sollemni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octavius praetor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius praetor, cujus inter peregrinos jurisdictio erat. eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. is septem millia civium Romanorum et equites ducentos scribere jussus; et sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus. neque in ea provincia plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesque in praesidiis disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem praeterea millia peditum imperata sociis, et octingenti equites. Id praesidii additum Anicio, praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum et ducenos habentes, trecenos equites: et in classem quinque millia navalium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, et sexcentos equites.

XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemque talem habuit. *Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam cum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam causam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimatis dignum majestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus gerendis affuturos esse. Haec partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope annisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quae ad bellum opus sunt, et senatus decre-*

*decrevit, et (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, aeque enise parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quae scripsero senatui, aut vobis, credite. rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc praecipue bello, animadverti, nemo tam famae contemtor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitibus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant: quae loca praesidiis occupanda; quando, aut quô saltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda: qua terra, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conserendae; quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed, quidquid aliter, quam ipsi censuere, factum est, consulem veluti dicta die accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus sunt. nec enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum judico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, et proprie rei militaris peritis, et usu doctis, monendi imperatores sunt; deinde ab his, qui intersunt gerendis * loco, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, quod e republica sit, suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat: ne deneget operam reipublicae, et in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me juvabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum militiae laboribus praeoptat, e terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa praebet urbs. loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat.* Ab hac concione, Latinis, quae pridie Kalendas Apriles fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde et consul et praetor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriae, majore, quam solita, frequentia prosequentium con-

consulem celebratum; ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod jam inchoatum perficere, quia impensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; cum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terrae Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi et jusjurandum ab rege, et obsides accepit. missus et a Gentio est legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum a Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, et, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Morcus destinantur. quibus ita mandatum, uti, jurejurando, obsidibusque, et pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: *duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adjunctam civitatem, pene quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis* Venientibus Illyriis Perseus, ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea, quae convenerant, circumfuso agmine equitum facta; quos adesse foederi sancitae cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. et obsides in conspectu omnium dati acceptique: et, Pellam ad thesauros regios missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Thessalonicae conscendere jussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis ejus, affirmabat, Rhodios paratos ad bellum esse. is princeps junctae cum Illyriis legationis datus est.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem et ad Antiochum communia mandata, quae subjicere conditio rerum poterat.

poterat. *Natura inimica inter se esse liberam civitatem et regem. Singulos populum Romanum aggredi, et, quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore, patrem suum oppressum. Eumene adjuvante, et quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum. in se nunc et Eumenem et Prusiam armatos esse. Si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse; quam jam ex parte, sub specie liberandarum civitatum, suam fecerint: deinde Syriam. Jam Prusiam Eumeni honore praeferri, jam Antiochum victorem praemio belli ab Aegypto arceri. Haec cogitantem providere* jubebat, *ut aut ad pacem secum faciendum compelleret Romanos, aut perseverantes in bello injusto communes duceret omnium regum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia invisum quidem et suspectum Romanis Eumenem falsis gravioribus * *. Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis moenibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quae colloquia occulta et legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita sese habuit.

XXV. Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odiis inter se accensae. Non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas adipisci opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat et Persea, jam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentasse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogi-

tare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et ipsos duces, et senatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam, modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandae cum Romanis pacisscebatur mercedem: ne bello interesset, mille et quingenta talenta. in utroque non fidem modo se, sed obsides quoque, dare paratum esse, ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promtissimus erat, cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniae mentionem ventum erat, ibi haesitabat: et utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, et danti et magis accipienti, mercedem esse. Malebat in spem Romanae pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Samothracae in templo depositurum. Ea insula cum ipsius ditionis esset, videri Eumenes nihil interesse, an Pellae pecunia esset: id agere, ut partem aliquam praesentem ferret. Ita, nequicquam inter se captati, nihil praeter infamiam movere.

XXVI. Nec haec tantum Perseo par avaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenem, quae vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, et hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, et tum Gallorum, effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, et ipsorum jungentium cursum equis, et invicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte, denuntiare per vicos urbesque, quae viae propinquae sunt, coepit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset. ipse equos, phalerasque, et sagula donum

donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam urbem pervenit, et in ripa fluminis Axii posuit castra. circa Desudabam in Maedica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui juberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. septuaginta quinque millia ab Axio flumine e castris regis aberant. Haec mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adjecissetque, per viam quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cogituros respondent. illud, quod praesens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset? Cum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi*, *renuntia ergo*, inquit, *regi*, *nisi aurum obsidesque accepissent*, *nusquam inde Gallos longius vestigium moturos*. Haec relata regi cum essent, advocato concilio, cum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse, pecuniae, quam regni, melior custos, instituit de perfidia et feritate Gallorum disserere. *Multorum jam ante cladibus expertum*, *periculosum esse*, *tantam multitudinem in Macedoniam accipere*, *ne graviores eos socios habeant*, *quam hostes Romanos*. *Quinque millia equitum sat esse*, *quibus et uti ad bellum possent*, *et quorum multitudinem ipsi non timeant*.

XXVII. Apparebat in omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: sed, cum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus, quod convenisset, numeraret? Cum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio, (quod vix sperá-

verat ipse posse contingere) retro ad Istrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viae, redierunt. Quae manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perrhaebiae saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere, amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum *** qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. nam, cum trecenta talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus. Inde decem talenta ad Pantauchum missa, eaque praesentia dari regi jussit: reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis praecipit, parvis itineribus veherent: dein, cum ad finem Macedoniae ventum esset, subsisterent ibi, ac nuntios ab se opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniae accepta, cum assidue Pantaucho ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam conjecit. Hoc audito, Perseus, contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, misit: velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima posset, praeda ex victo Romanis reservaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis, quae occulte acta erant, redit. De captivis actum esse et ipsi evulgaverant, et Eumenes consulem, vitandae suspicionis causa, certiorem fecit.

XXVIII. Perseus, post reditum ab Eumene Eropontis spe dejectus, Antenorem et Calippum praefectos classis cum quadraginta lembis (adjectae ad hunc numerum quinque pristes erant) Tenedum mittit; ut inde sparsae per Cycladas insulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreae deductae naves in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari cum trajecissent, stantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque praefectum earum, inviola-

violatas, atque etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse; circumvectis propere, ac submotis terrore hostium navibus, onerarias, datis, qui prosequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem, jam ad Sigeum stantem, redierunt. Inde Subota (insula est interjecta Elaeae et Atho) trajiciunt. Forte postero die, quam Subota classis tenuit, quinque et triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elaea profectae cum equitibus Gallis equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri cum ex specula signum datum Antenori esset, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua arctissimum fretum est, iis occurrit. Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed cum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum, directaeque in se prorae, hostes appropinquare aperuissent; tunc injecta trepidatio est, cum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere, et Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythraeam enarunt: pars, velis datis, ad Chium naves ejecere, relictisque equis, effusa fuga urbem petebant. Sed, propius urbem lembi accessuque commodiore cum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum caesi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fractis navibus, absumti; partim nervos succiderunt in litore Macedones. viginti eximiae equos formae cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit.

Phanas inde progreſſi ſunt, et, ſpe celerius reverſis decem lembis, evecti Aegaeo mari Delum trajecerunt.

XXIX. Dum haec geruntur, legati Romani, C. Popillius, et C. Decimius, et C. Hoſtilius, a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum cum veniſſent, lembos ibi Macedonum quadraginta, et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi inſulaeque inviolatos praeſtabat omnes. Itaque permixti Romanique et Macedones, et Eumenis navales ſocii in templo, inducias religione loci praebente, verſabantur. Antenor, Perſei praefectus, cum aliquas alto praeferri onerarias naves ex ſpeculis ſignificatum foret, parte lemborum ipſe inſequens, parte per Cyclades diſpoſita, praeterquam ſi quae Macedoniam peterent, omnes aut ſupprimebat, aut ſpoliabat naves. quibus poterat, Popillius aut Eumenis naves ſuccurrebat: ſed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique ſimul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, paſſim per Cycladas atque Aegaeum vagantium mare, ſed etiam conjunctio ipſa regum Perſei Gentiique, et fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam cum acceſſiſſent animi Dinoni ac Polyarato, qui Perſei partium erant, non benigne modo reſponſum regibus eſt, ſed palam pronuntiatum, *bello finem ſe auctoritate ſua impoſituros eſſe. itaque ipſi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant; conſul Aemilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad claſſem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adverſus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum et matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus ſuſpecto, Platorem occidit et duos amicos ejus, Etritum et Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri

fratri eum invidisse, tanquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem. et similius id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto. Gravis deinde, demto fratris metu, popularibus esse coepit: et violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit. quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem, vi aut terrore subigendam, cum mille peditibus et quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum. itaque per missos nuntios prius tentati, obsidionem pati, quam dedere sese, maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit. et, cum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Jam et Ap. Claudius, assumtis ad eum exercitum, quem habebat, Bulinorum, et Apolloniatium, et Dyrrachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusuum amnem castra habebat; audito foedere inter Persea et Gentium, et legatorum violatorum injuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius praetor, eo tempore Apolloniae auditis, quae in Illyrico gererentur, praemissisque ad Appium literis, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo et ipse in castra venit: et ad ea, quae habebat, auxilia assumtis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum et equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Agalsus praeerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. tenuit impetum ejus fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrachinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo tradiderunt se.

XXXI. Deinceps et urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes et justitia praetoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo solum,

quod Gentius eam ſibi ceperat velut regni totius arcem, ſed etiam quod Labeatium gentis munitiſſima longe eſt, et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clauſala latere urbis, quod in orientem patet, praefluens, Barbana ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod, ortum ex monte Scodro, multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus, longe altiſſimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam ſubjectam habet, a meridie Macedoniam, ab occaſu Illyricum. Quanquam munitum ſitu naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipſe tuebatur, tamen praetor Romanus, quia prima ſucceſſerant proſpere, fortunam totius rei principia ſecuturam eſſe ratus, et repentinum valiturum terrorem, inſtructo exercitu ad moenia ſuccedit. Quod ſi clauſis portis muros portarumque turres, diſpoſitis armatis, defendiſſent, vano cum incepto moenibus pepuliſſent Romanos. nunc, porta egreſſi, proelium loco aequo majore animo commiſerunt, quam ſustinuerunt. Pulſi enim et fuga conglobati, cum ducenti amplius in ipſis faucibus portae cecidiſſent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de ſtatu rerum ſuarum poſſet. Triduo in hoc dato, cum caſtra Romana quingentos ferme paſſus ab urbe abeſſent, navem conſcendit, et flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut ſecretum locum petens ad conſultandum; ſed, ut apparuit, falſa ſpe excitus, Caravantium fratrem, multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam miſſus erat, adventare. qui poſtquam evanuit rumor, tertio poſt die navem eandem ſecundo amni Scodram demiſit: praemiſſisque nuntiis, ut ſibi appellandi praetoris poteſtas fieret, copia facta, in caſtra venit. Et principium orationis ab accuſatione ſtultitiae orſus ſuae, poſtremo ad preces lacrimasque effuſus, genibus praetoris accidens, in poteſtatem ſeſe dedit. Primo, bonum animum habere juſſus, ad coenam etiam invitatus, in urbem ad ſuos rediit, et cum praetore eo die honorifice eſt epulatus: deinde in cuſtodiam C. Caſſio tribuno militum traditus, vix gladiatorio

torio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodra recepta, nihil prius quam requiſitos Petillium Perpernamque legatos ad ſe duci, juſſit. quibus ſplendore ſuo reſtituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui, Medeonem, Labeatium gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilaedo Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in caſtra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuntium victoriae Perpernam Romam miſit: et poſt dies paucos Gentium regem ipſum cum parente, conjuge, liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam coeptum, Romae auditum eſt. Quibus diebus haec agebantur, Perſeus quoque in magno terrore erat, propter adventum ſimul Aemilii novi conſulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, ſimul Octavii praetoris. Nec minus terroris a claſſe Romana et periculo maritimae orae habebat. Theſſalonicae Eumenes et Athenagoras praeerant cum parvo praeſidio duorum millium cetratorum. Eo et Androclem praefectum mittit, juſſum ſub ipſis navalibus caſtra habere. Aeniam mille equites cum Antigono miſit ad tutandam maritimam oram: ut, quocunque litore applicuiſſe naves hoſtium audiſſent, extemplo ferrent aggreſſibus opem. quinque millia Macedonum miſſa ad praeſidium Pythii et Petrae, quibus praepoſiti erant Hiſtiaeus, et Theogenes, et Milo. His profectis, ripam munire Enipei fluminis aggreſſus eſt, quia ſicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminae, ex propinquis urbibus coactae, cibaria in caſtra afferebant: miles juſſus ex propinquis ſilvis.

* * *

XXXIII. *** poſtremo ſequi ſe utrarios ad mare, quod minus trecentos paſſus aberat, juſſit, et in litore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis ſpem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum

 venae

venae in mare permanantes undae miſcerentur. Vix deducta ſumma arena erat, cum ſcaturigines turbidae primo et tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deûm dono, coeperunt. Aliquantum ea quoque res duci famae et auctoritatis apud milites adjecit. Juſſis deinde militibus expedire arma, ipſe cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua deſcenſus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus aſcenſus eſſet. His ſatis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac ſine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus ſimul pronuntiaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto, alios, ab ſe adjicientes, plus eo, quod imperatum ſit, alios minus facere. clamores deinde diſſonos oriri omnibus locis, et prius hoſtes, quam ipſos, quid paretur, ſcire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis ſecretum edere imperium: illum, et dein ſingulos, proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto ſit; ſive a primis ſignis ad noviſſimum agmen, ſive ab extremis ad primos perferendum imperium ſit. Vigiles etiam novo more ſcutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, ſed ad vigilandum, ut, cum ſenſerit hoſtium adventum, recipiat ſe, excitetque ad arma alios. Scuto prae ſe erecto ſtare galeatos: deinde ubi feſſi ſint, innixos pilo, capite ſuper marginem ſcuti poſito, ſopitos ſtare: ut fulgentibus armis procul conſpici ab hoſte poſſint, ipſi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes; et frenatis equis equites, diem totum perſtabant. id cum aeſtivis diebus, urente aſſiduo ſole, fieret, tot horarum aeſtu et languore ipſos equosque feſſos integri ſaepe adorti hoſtes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina ſtatione ad meridiem decedi, et in poſtmeridianam ſuccedere alios juſſit: ita nunquam fatigatos recens hoſtis aggredi poterat.

XXXIV. Haec cum ita fieri placere, concione advocata, pronuntiaſſet, adjecit urbanae concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere*

dere et consulere, quid agendum sit, debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocaverit in consilium. qui non sint advocati, eos nec palam, nec secreto jactare consilia sua. Militem haec tria curare debere, corpus ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cetera scire de se Diis immortalibus et imperatori suo curae esse. in quo exercitu milites, consul, et imperator rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. illos nihil, quod futurum sit, quaerere: ubi datum signum sit, tum militarem operam navare. Ab his praeceptis concionem dimisit: vulgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die, tanquam tirones, quid agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audissent verba consulis, ostenderunt; sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios: alii galeas bucculasque, scuta alii loricasque tergere: alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque cum, adventu consulis simul et veris principio, strepere omnia moverique apud hostes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila castra in adversa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

* * *

norum esse.

XXXV. Quae res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam ejus rei est conatus, missis, qui Pantauchum inde venientem appropinquare castris vetarent. sed jam et pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios duci: et, quo quaeque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra

castra venerunt cum iisdem de pace mandatis, quae Romae ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a castrensi concilio auditi sunt. Itaque cum alii praecipites sine responso * agendos castris, pronuntiavit, post diem quintumdecimum se responsum daturum. Interim, ut appareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibusdam, et maxime majoribus natu, per Enipei ripam munitionesque vim facere: *confertis et vim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quae validis praesidiis insedissent, priore anno dejectos.* aliis placebat, Octavium cum classe Thessalonicam petere, et populatione maritimae orae distringere copias regias: ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipse natura et operibus inexsuperabilis ripa videbatur: et, praeterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius et certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque concilio Perrhaebos mercatores, Schoenum et Menophilum, notae et fidei jam sibi et prudentiae homines, arcessitos secreto percontatur, qualis ad Perrhaebiam transitus sit. Cum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improviso valida manu aggressus necopinantes esset, dejici praesidia posse. *Jacula enim et sagittas et cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul provideri nequeat, inutilia esse. gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat.* His ducibus usurus, praetorem Octavium arcessitum, exposito, quid pararet, Heracleum cum classe petere jubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniae, quod in concilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, cibaria his praeparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent.

possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium proelium commisit. pugnatumque utrinque est levi armatura: nec gravioribus armis in tam inaequali alveo pugnari poterat. Descensus ripae utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrinque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus stabilior et tutior, aut parma, aut scuto Ligustino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul jussit. ita eo die diremtum proelium est haud paucis utrinque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus, quod in oculis erat,

* * *

XXXVI. *** anni post circumactum solstitium erat: hora diei jam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere et incalescente sole factum erat. lassitudo et sitis jam sentiebatur, et, meridie instante, magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. deinde, quantum incresceret aestus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant,

et

et quidam incumbentes ſcutis, niſique pilis ſtabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem caſtrorum, et impedimenta conſtituerent. Quod ubi fieri milites ſenſere, alii gaudere palam. quod feſſos viae labore flagrantiſſimo aeſtu non coëgiſſet pugnare. legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum conſulem credebant; neque enim ne his cunctationem aperuerat ſuam. tunc mutatione conſilii ſubita cum alii ſilerent, Naſica unus ex omnibus auſus eſt monere conſulem, *Ne hoſtem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen, manibus emittere. Vereri, ne nocte abeat, ſequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae; exercitusque, ſicut prioribus ducibus, per calles ſaltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere ſuadere, dum in campo patenti hoſtem habeat, aggrediatur, nec oblatam occaſionem vincendi amittat.* Conſul, nihil offenſus libera admonitione tam clari adoleſcentis, *Et ego,* inquit, *animum iſtum habui, Naſica, quem tu nunc habes: et, quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli caſibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna ſit. Non operae ſit ſtanti nunc in acie docere, quibus de cauſis hodie quieſſe melius ſit. rationes alias repoſcito; nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adoleſcens; haud dubie videre aliqua impedimenta pugnae conſulem, quae ſibi non apparerent.

XXXVII. Paullus, poſtquam metata caſtra impedimentaque collocata animadvertit, ex poſtrema acie triarios primos ſubducit: deinde principes, ſtantibus in prima acie haſtatis, ſi quid hoſtis moveret: poſtremo haſtatos, ab dextro primum cornu ſingulorum paulatim ſignorum milites ſubtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hoſti oppoſitis, ſine tumultu abducti: nec ante, quam prima frons valli ac foſſa perducta eſt, ex ſtatione equites revocati ſunt. Rex quoque, cum ſine detrectatione paratus pugnare eo die fuiſſet, contentus, quod per hoſtem moram fuiſſe pugnae ſcirent, et ipſe in caſtra copias reduxit. Caſtris permunitis, C. Sul-

Sulpicius Gallus tribunus militum ſecundae legionis, qui praetor ſuperiore anno fuerat, conſulis permiſſu ad concionem militibus vocatis pronuntiavit, *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora ſecunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam eſſe. Id, quia naturali ordine ſtatis temporibus fiat, et ſciri ante et praedici poſſe. Itaque quemadmodum, quia certi ſolis lunaeque et ortus et occaſus ſint, nunc pleno orbe, nunc ſeneſcente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obſcurari quidem, cum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres inſecuta eſt dies, edita hora luna cum defeciſſet, Romanis militibus Galli ſapientia prope divina videri: Macedonas, ut triſte prodigium, occaſum regni perniciemque gentis portendens, movit: nec aliter vates. clamor ululatusque in caſtris Macedonum fuit, donec luna in ſuam lucem emerſit. Poſtero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et regem et conſulem ſuorum quidam, quod ſine proelio diſceſſum eſſet, accuſarent. Regi promta defenſio erat, non eo ſolum, quod hoſtis prior, aperte pugnam detrectans, in caſtra copias reduxiſſet; ſed etiam, quod eo loco ſigna conſtituiſſet, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non poſſet. Conſul ad id, quod pridie praetermiſiſſe pugnandi occaſionem videbatur, et locum dediſſe hoſti, ſi nocte abire vellet, tunc quoque per ſpeciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce prima ſignum propoſitum pugnae ad exeundum in aciem fuiſſet. Tertia demum hora, ſacrificio rite perpetrato, ad concilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendae tempus eſſet, loquendo et intempeſtive conſultando videbatur quibusdam extrahere. poſt ſermones tamen conſul orationem habuit.

XXXVIII. *P. Naſica, egregius adoleſcens, ex omnibus unus, quibus heſterno die pugnari placuit, denudavit mihi ſuum conſilium: idem poſtea, ita ut transiſſe in ſententiam meam videri poſſet, tacuit. Quibusdam aliis abſentem carpere imperatorem, quam praeſentem monere, melius viſum eſt. Et tibi, P. Naſica, et quicunque idem, quod*

quod tu, occultius senserunt, non gravabor reddere dilatae pugnae rationem. Nam tantum abest, ut me hesternae quietis poeniteat, ut servatum a me exercitum eo consilio credam. in qua me opinione esse ne quis sine causa vestrûm credat, recognoscat, agedum, mecum, si videtur, quam multa pro hoste, et adversus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos praestent, neminem vestrûm nec ante ignorâsse, et hesterno die implicatam intuentes aciem animadvertisse, certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum praesidio impedimentis relicta erat: nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes. parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, Diis bene juvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum militem, quem neque viae labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem et corpore et animo educas? an longo itinere fatigatum, et onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano sole, hosti objiciat recenti, quieto, qui nulla re ante consumtas vires ad proelium afferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus, vel iners atque imbellis, fortissimum virum non vicerit? Quid? quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus? nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, et incompositis concurrendum?

XXXIX. *At, Hercule, aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter praesidiis impositis, explorata circa omnia; an nihil nostri habentes praeter nudum campum, in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnae receptum haberent. ideo, cum munimentis ea sepissent, praesidio quoque valido firmabant; quod, qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur.*

retur. caſtra ſunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus proſpera pugnae fortuna fuit, intra vallum compulſi, tempore ſuo, interdum momento poſt, eruptione facta, victorem hoſtem pepulerunt? patria altera eſt militaris haec ſedes, vallumque pro moenibus, et tentorium ſuum cuique militi domus ac penates ſunt. Sine ulla ſede vagi dimicaſſemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus et impedimentis pugnae illud opponitur: Quid ſi hoſtis hac interpoſita nocte abiſſet, quantum rurſus ſequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem, neque manſurum eum, neque in aciem copias educturum fuiſſe, certum habeo, ſi cedere hinc ſtatuiſſet. quanto enim facilius abire fuit, cum procul abeſſemus, quam nunc, cum in cervicibus ſumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem eſt nobis optatius, quam ut, quorum caſtra, praealta fluminis ripa tuta, vallo inſuper ſepta ac crebris turribus, oppugnare adorti ſumus, eos, relictis munimentis, agmine effuſo abeuntes, in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hae dilatae pugnae ex heſterno die in hodiernum cauſae fuerunt. Pugnare enim et ipſi mihi placet; et ideo, quia per Enipeum amnem ſepta ad hoſtem via erat, alio ſaltu, dejectis hoſtium praeſidiis, novum iter aperui; neque prius, quam debellavero, abſiſtam.

XL. Poſt hanc orationem ſilentium fuit, partim traductis in ſententiam ejus, partim verentibus nequidquam offendere in eo, quod utcunque praetexmiſſum, revocari non poſſet. Ac ne illo ipſo quidem die, aut conſule, aut rege, (rege, quod nec feſſos, ut pridie, ex via, neque trepidantes in acie inſtruenda et vixdum compoſitos aggreſſurus erat; conſule, quod in novis caſtris non lingua, non pabulum convectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e caſtris exierat) neutro imperatorum volente, Fortuna, quae plus conſiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hoſtium caſtris, ex quo et Macedones et Romani aquabantur, praeſidiis ex utraque ripa poſitis, ut id facere tuto poſſent. Duae co-

cohortes a parte Romanorum erant, Marucina et Peligna; duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: et aliud pro castris stativum erat praesidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis; duae turmae equitum, Placentina et Aesernina. Cum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta jumentum, e manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. quod cum per aquam, ferme genu tenus altam, tres milites sequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in suam ripam trahentes; altero eorum occiso, receptoque eo jumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat, ex his pauci primo, aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, et cum praesidio,

* *
*

proelium ducit.

XLI. Movebat imperii majestas, gloria viri, ante omnia aetas, quod major sexaginta annis juvenum munia in parte praecipua laboris periculique capessebat. Intervallum, quod inter cetratos et phalanges erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adversus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem jussus. ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commissum proelium erat, elephantes inducti, et ala sociorum: et hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, cum agi, non, quemadmodum agantur, edisseri, oportet, sine ullo effectu evanescunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepulerantque laevum cornu. In medio secunda legio immissa dissipavit phalangem. neque ulla evidentior causa victoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantem, tur-

turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem; cujus confertae et intentis horrendis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine et gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicantur: ſi vero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur. ſicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur: et Romani, quacunque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui ſi univerſa acie in frontem adverſus inſtructam phalangem concurriſſent, quod Pelignis, principio pugnae incaute congreſſis adverſus cetratos, evenit, induiſſent ſe haſtis, nec confertam aciem ſustinuiſſent.

XLII. Ceterum ſicut peditum paſſim caedes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt; ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugae rex ipſe erat. jam a Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat: confeſtim Coſtocus ſequebatur Odryſarumque equitatus. ceterae quoque Macedonum alae integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus caedes victores tenebat, immemores fecerat ſequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caeſa eſt: poſtremo, qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos, qui in claſſe erant, tendentes, ſuppliciter vitam orabant: et cum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progreſſi ſunt. Sed cum hoſtiliter e ſcaphis caederentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam foediorem peſtem incidebant. elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis nunquam una acie tantum Macedonum interfectum. Caeſa enim ad viginti millia hominum ſunt: ad ſex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pervenerunt: et vagi e fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo major pars Peligni. vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi

maturius pugnari coeptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletae omnes copiae forent: nunc imminens nox et fugientes texit: et Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

XLIII. Perseus ad Pieriam silvam via militari, frequenti agmine equitum et regio comitatu, fugit. Simul in silvam ventum est, ubi plures diversae semitae erant, et nox appropinquabat; cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites, sine duce relicti, alii alia in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore et variis difficultatibus viae vexatus est. In regia Perseo, qui Pellae praeerat, Euctus regiique pueri praesto erant. contra ea amicorum, qui, alii alio casu servati, ex proelio Pellam venerant, cum saepe arcessiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugae comites, Evander Cretensis, Neo Boeotius, et Archidamus Aetolus. cum iis, jam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitus, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, cum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea, deleta Carthagine, appellatus, naturalis consulis Pauli, adoptione Africani nepos. Is, septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: et, serius cum redisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriae tantae gaudium consul sensit. Amphipolim cum jam fama pugnae pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui praeerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per

fallas

ſallaciam in tabellarii ſpeciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam claſſem Romanam appulſam eſſe, agrosque circa vexari. orare praefectos Emathiae, ut praeſidium adverſus populatores mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiae oram proficiſcantur. magnam eos caedem praedamque, palatis paſſim per agros Romanis, facturos. Simul elevat famam adverſae pugnae: quae ſi vera foret, alium ſuper alium recentes ex fuga venturos fuiſſe.* Per hanc cauſam Thracibus ablegatis, ſimul transgreſſos eos Strymonem vidit, portas clauſit.

XLV. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paullum miſit. Interim Hippias, et Milo, et Pantauchus, principes amicorum regis, Beroeam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem et aliae deinceps metu perculſae parabant facere. Conſul, nuntiis victoriae Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum literis Romam miſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conceſſit, equitibus praedam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra movit. Beroea primum, deinde Theſſalonica, et Pella, et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita plurium ſimul gentium, turbaque, quae ex acie fuga in unum compulſa erat, conſilium et conſenſum civitatis impediebat: nec clauſae modo portae, ſed etiam inaedificatae erant. Miſſi Milo et Pantauchus ſub muros ad colloquium Solonis, qui praeſidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus, una tantum ſpe Biſaltarum auxilii tentata, ad quos nequidquam miſerat legatos, in concionem proceſſit, Philippum ſecum filium habens: ut et ipſos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut ſemper ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem cum lacrymae praepediſſent; quia ipſe dicere nequiit, Evandro Cretenſi editis, quae agi cum mul-

multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat lacrimaveratque, ita Evandri orationem aspernabatur: et quidam ausi sunt media ex concione succlamare, *Abite hinc, ne, qui pauci superſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se committere non ausi, domos dilapsi, et aliae militaris generis turbae: Cretenses spem pecuniae secuti. et, quoniam in dividendo plus offensionum, quam gratiae, erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentûm pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paullus, per omnes deditas civitates dimissis, qui praeessent, ne qua injuria in nova pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugae regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul ut Sinticen evastaret, et ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter haec Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Aeginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: et, cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique adspiciens: quam non sine causa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in occidentem hibernum. cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis imposita: qui et murum sustineat, et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis conjuncta procul videtur. divisa est intermurali amni, et eadem pon-

ponte juncta: ut nec, oppugnante externo, aditum ab ulla parte habeat; nec, ſi quem ibi rex includat, ullum niſi per facillimae cuſtodiae pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: ſed tum nihil praeter trecenta talenta, quae miſſa Gentio regi, deinde retenta fuerunt, inventum eſt. Per quos dies ad Pellam ſtativa fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratulandum convenerant, maxime ex Theſſalia, auditae ſunt. Nuntio deinde accepto, Perſea Samothracam trajeciſſe, profectus a Pella conſul quartis caſtris Amphipolim pervenit. Effuſa omnis obvia turba cuivis indicio erat, non bono ac juſto rege orba

* * *

EPITOME LIBRI XLV.

Perſeus ab Aemilio Paullo in Samothrace captus eſt. Cum Antiochus, Syriae rex, Ptolemaeum et Cleopatram, Aegypti reges, obſideret, et miſſis ad eum a ſenatu legatis, qui juberent, ab obſidione ſocii regis abſiſteret, editisque mandatis conſideraturum ſe ille, quid faciendum eſſet, reſpondiſſet; unus ex legatis Popillius virga regem circumſcripſit: juſſitque, antequam circulo excederet, reſponſum daret. qua aſperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in ſenatum admiſſae. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſa. poſtero die, cum de eo quaereretur, ut iis bellum indiceretur, cauſam in ſenatu patriae ſuae legati egerunt. nec tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi. Macedonia in provinciae formam redacta eſt. Aemilius Paullus, repugnantibus militibus ejus propter minorem praedam, et contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphavit: et Perſen cum tribus filiis ante currum duxit. cujus triumphi laetitia ne ſolida ei contingeret, duorum filiorum funeribus inſignita eſt: quorum alterius mors patris triumphum praeceſſit, alterius ſecuta eſt. Luſtrum conditum eſt a cenſori-

ſoribus. Cenſa ſunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Pruſias, Bithyniae rex, Romam, ut ſenatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit; et Nicomedem filium ſenatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum ſe populi Romani dicebat.

LIBER XLV.

I. Victoriae nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi feſtinatio, celeriter Romam cum veniſſent, praecerptam tamen ejus rei laetitiam invenerunt. Quarto poſt die, quam cum rege eſt pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota ſpectacula pervaſit, *pugnatum in Macedonia, et devictum regem eſſe.* Dein fremitus increbuit: poſtremo clamor plauſusque, velut certo nuntio victoriae allato, eſt exortus. Mirari magiſtratus, et quaerere auctorem repentinae laetitiae: qui poſtquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertae rei gaudium; omen tamen laetum inſidebat animis. Quod poſtquam veris nuntiis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum eſt, cum victoria ipſa, tum augurio animorum ſuorum, laetabantur. Et aliter traditur circenſis turbae non minus ſimilis veri laetitia. Ante diem decimum Kalendas Octobres, ludorum Romanorum ſecundo die, C. Licinio conſuli, ad quadrigas mittendas eſcendenti, tabellarius, qui ſe ex Macedonia venire diceret, * laureatas literas dicitur: quadrigis miſſis, conſul currum conſcendit: et, cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo oſtendit. Quibus conſpectis, repente immemor ſpectaculi populus in medium decurrit. eo ſenatum conſul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denuntiavit populo: *L. Aemilium collegam ſignis collatis cum rege Perſeo pugnaſſe. Macedonum exercitum caeſum fuſumque. Regem cum paucis fugiſſe. civitates omnes Macedoniae in ditionem populi Romani veniſſe.* His auditis, clamor cum ingenti plauſu ortus: ludis relictis, domos magna pars ho-

hominum ad conjuges liberosque laetum nuntium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum eſt.

II. Poſtero die ſenatus in curia habitus, ſupplicationesque decretae, et ſenatusconſultum factum eſt, ut conſul, quos, praeter milites ſociosque navales, conjuratos haberet, dimitteret. de militibus ſociiſque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio conſule, a quibus praemiſſus tabellarius eſſet, *. Ante diem ſextum Kalendas Octobres, hora fere ſecunda, legati urbem ingreſſi ſunt, ingentem ſecum occurrentium, quacunque ibant, proſequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos conſul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantae regiae copiae peditum equitumque fuiſſent, quot millia ex his caeſa, quot capta forent: quam paucorum militum jactura tanta hoſtium ſtrages facta; quam cum paucis rex fugiſſet: exiſtimari Samothraciam petiturum, paratam claſſem ad perſequendum eſſe: neque terra, neque mari elabi poſſe:* eadem haec paulo poſt in concionem traducti expoſuerunt: renovataque laetitia, cum conſul edixiſſet, *ut omnes aedes ſacrae aperirentur*, pro ſe quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis; ingentique turba, non virorum modo, ſed etiam feminarum, conferta tota urbe Deorum immortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, ſupplicationes, ob rem egregie geſtam ab L. Aemilio conſule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hoſtiisque majoribus ſacrificari juſſit. Naves, quae in Tiberi paratae inſtructaeque ſtabant, ut, ſi rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, et in navalibus collocari; ſocios navales, dato annuo ſtipendio, dimitti, et cum his omnes, qui in conſulis verba juraverant: et quod militum Corcyrae, Brundiſii, ad mare ſuperum, aut in agro Larinati eſſet, (omnibus his locis diſpoſitus exercitus fuerat, cum quo, ſi res poſceret, C. Licinius collegae ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta eſt, ex ante diem quintum Idus Octobres cum eo die in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius, nuntiarunt, *exercitum Illyriorum caesum: Gentium regem captum, in ditione populi Romani et Illyricum esse.* Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii praetoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinae edictae a consule sunt in ante quartum et tertium et pridie Idus Novembres. Tradidere quidam, legatos Rhodios, nondum missos, post victoriam nuntiatam, velut ad ludibrium stolidae superbiae, in senatum vocatos esse. Ibi Agesipolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam; quod id bellum grave atque incommodum Graeciae omni, sumtuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando, finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Haec ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, *Rhodios nec utilitatum Graeciae, neque cura impensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam, si ea fuisset cura, quae simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cum Perseus, in Thessaliam exercitu inducto, per biennium Graecas urbes, alias obsideret, alias denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audirent, et inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum.* cum hoc responso legatos dimissos.

IV. Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, et argenti ad summam sestertii decies in aerarium retulit. Paullus Aemilius consul, cum castra, ut supra dictum est, ad Siras terrae Odomanticae haberet, cum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, et ipse illacrimasse dicitur sorti humanae: quod, qui paulo ante, non contentus regno Macedoniae, Dardanos, Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum excivisset auxilia, is tum, amisso exercitu extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani re-

religione, non viribus ſuis, tutus eſſet. Sed poſtquam, *Regem Perſea conſuli Paullo ſalutem*, legit; miſerationem omnem ſtultitia ignorantis fortunam ſuam exemit. Itaque quanquam in reliqua parte literarum minime regiae preces erant, tamen ſine reſponſo ac ſine literis ea legatio dimiſſa eſt. Senſit Perſeus, cujus nominis oblivifcendum victo eſſet: itaque alterae literae cum privati nominis titulo miſſae, et petiere, et impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de ſtatu et conditione ſuae fortunae poſſet. Miſſi ſunt tres legati, P. Lentulus, A. Poſtumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum eſt, Perſeo regium nomen omni vi amplectente, Paullo, ut ſe ſuaque omnia in fidem et clementiam populi Romani permitteret, contendente.

V. Dum haec aguntur, claſſis Cn. Octavii Samothracam eſt appulſa. Is quoque, praeſenti admoto terrore, modo minis, modo ſpe perlicere, ut ſe traderet, cum conaretur; adjuvit in hoc eum res, ſeu caſu contracta, ſeu conſilio. L. Atilius illuſtris adoleſcens, cum in concione eſſe populum Samothracum animum advertiſſet, a magiſtratibus petiit, ut ſibi paucis alloquendi populi poteſtatem facerent. Permiſſo, *Utrum nos, hoſpites Samothraces, vere accepimus, an falſo, ſacram hanc inſulam, et auguſti totam atque inviolati ſoli eſſe?* Cum creditae ſanctitati aſſentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida ſanguine regis Eumenis violavit? et, cum omnis praefatio ſacrorum eos, quibus non ſint purae manus, ſacris arceat, vos penetralia veſtra contaminari cruento latronis corpore ſinetis?* Nobilis fama erat, apud omnes Graeciae civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata caedes. Itaque, praeterquam quod in poteſtate Romanorum ſeſe inſulamque totam et templum cernebant eſſe, ne immerito quidem ea ſibi exprobrari rati, Theondam, qui ſummus magiſtratus apud eos erat, (regem ipſi appellant) ad Perſea mittunt, qui nuntiaret, *Argui caedis Evandrum Cretenſem. eſſe autem judicia apud ſeſe more majorum comparata de iis, qui inceſtas manus intuliſſe intra terminos ſacra-*

ſacratos templi dicantur. Si conſideret Evander, innoxium ſe rei capitalis argui, veniret ad cauſam dicendam: ſi committere ſe judicio non auderet, liberaret religione templum, ac ſibimet ipſe conſuleret. Perſeus, evocato Evandro, *judicium ſubeundi nullo pacto auctor eſſe: nec cauſa, nec gratia parem fore.* Suberat et ille metus, ne damnatus auctorem ſe nefandi facinoris protraheret. *reliqui quid eſſet, niſi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Evander: ſed cum, veneno ſe malle mori, quam ferro, dixiſſet; occulte fugam parabat. quod cum renuntiatum regi eſſet, metuens, ne tanquam a ſe ſubtracto poenae reo, iram Samothracum in ſe converteret: interfici Evandrum juſſit. Qua perpetrata temere caede, ſubiit extemplo animum, in ſe nimirum receptam labem, quae Evandri fuiſſet: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab ſe Samothracae Evandrum occiſum. ita duo ſanctiſſima in terris templa, ſe uno auctore, ſanguine humano violata. Hujus rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renuntiaret populo, Evandrum ſibi ipſum mortem conſciſſe.

VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipſo per tot caſus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab ſe abalienavit animos. Pro ſe quisque tranſire ad Romanos: fugaeque conſilium capere ſolum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretenſem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut ſe ſublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium eſt portus in promontorio quodam Samothracae: ibi lembus ſtabat. Sub occaſum ſolis deferuntur, quae ad uſum neceſſaria erant: defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipſe nocte media cum tribus conſciis fugae, per poſticum aedium in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam aegre transgreſſus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris ſolverat navem, ac per altum Cretam petebat. Poſtquam in portu navis non inventa eſt, vagatus Perſeus aliquamdiu in litore, poſtremo timens lucem jam appropinquantem, in hoſpitium redire non auſus, in

latere templi prope angulum obſcurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad miniſterium electi regis: ea cohors, perſecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec juſſu Cn. Octavii pronuntiatum eſt per praeconem, *Regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracae eſſent, ſi tranſirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque et ſua omnia ſervaturos, quae aut ſecum haberent, aut in Macedonia reliquiſſent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta eſt, nominaque dabant ad C. Poſtumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Theſſalonicenſis Octavio tradidit: nec quisquam praeter Philippum, maximum natu e filiis, cum rege relictus. Tum ſeſe filiumque Octavio tradidit; fortunam Deosque, quorum in templo erant, nulla ope ſupplicem juvantes, accuſans. in praetoriam navem imponi juſſus: eodem et pecunia, quae ſuperfuit, delata eſt: extemploque claſſis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in caſtra ad conſulem miſit, praemiſſis literis, ut in poteſtate eum eſſe et adduci ſciret.

VII. Secundam eam Paullus, ſicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuntio; et, conſilio advocato, literas praetoris cum recitaſſet, Q. Aelium Tuberonem obviam regi miſit, ceteros manere in praetorio frequentes juſſit. Non alias ad ullum ſpectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in caſtra Romana adductus erat: praeterquam quod nec ſua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque acceſſio Punici belli fuerat, ſicut Gentius Macedonici. Perſeus caput belli erat: nec ipſius tantum, patris avique, quos ſanguine ac genere contingebat, fama conſpectum eum efficiebat, ſed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui ſummum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo Perſeus ingreſſus eſt caſtra, nullo ſuorum alio comite, qui ſocius calamitatis miſerabiliorem eum faceret. progredi prae turba occurrentium ad ſpectaculum non poterat, donec conſul lictores miſiſſet, qui ſubmovendo iter ad praetorium facerent. Conſurrexit conſul, et, juſſis ſedere aliis, progreſ-

gressusque paulum, introëunti regi dextram porrexit. submittentemque se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere jussit.

VIII. Prima percontatio fuit, *qua subactus injuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset: quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Cum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: *Si juvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorasse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset populus Romanus. nunc vero, cum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum et vim bello, et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse, quam pacem, malle?* Nec interrogatus, nec accusatus cum responderet: *Utcunque tamen haec, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus cognita populi Romani clementia, non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis, praebet.* Haec Graeco sermone Perseo: Latine deinde suis, *Exemplum insigne cernitis*, inquit, *mutationis rerum humanarum. Vobis hoc praecipue dico, juvenes. ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec praesenti credere fortunae; cum, quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferet, nec adversa infringet.* Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus, et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europam plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regna-

gnavit, Perſea numerabant. Perſeus, Q. Fulvio, L. Manlio conſulibus, regnum accepit: a ſenatu rex eſt appellatus, M. Junio, A. Manlio conſulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obſcura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit; inde ac per eum creſcere cum coepiſſet, Europae ſe tamen finibus continuit, Graeciam omnem et partem Thraciae atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde ſe in Aſiam: et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Perſarum prope immenſo ſpatio imperium fuerat, ſuae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad ſe quisque opes rapiunt, lacerantes viribus: a ſummo culmine fortunae ad ultimum finem centum quinquaginta annos ſtetit.

X. Victoriae Romanae fama cum pervaſiſſet in Aſiam, Antenor, qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum praeſidio navibus Macedoniam petentibus erat, poſtquam debellatum in Macedonia, et ſtatione ſubmotos hoſtium lembos audivit, dimiſſis et ipſe Atticis navibus, ad ſusceptam legationem peragendam navigare Aegyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho poſſet, quam ad Alexandreae moenia accederet. Cum praetervcherentur Aſiam legati, et Loryma veniſſent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex adverſo urbi ipſi poſitus; principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriae fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam ſalutemque civitatis, noſcere ipſos omnia, quae acta eſſent, agerenturque Rhodi, et comperta per ſe, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro ſalute ſociae urbis paterentur. Poſtquam Rhodum ventum eſt, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quae ſinguli univerſique eo bello hoſtiliter dixerant,

rant, fecerantque, retulit. et, vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, vultu truci et accusatoria voce: ut, cum propriae simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui, *in plerisque eorum, quae commemorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi esse,* dixit. *eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiae assentationis fecisse: et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam poeniteret. Quae omnia, si tamen populo foret, in capita noxiorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius objecerat, diluere utcunque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse, convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius indicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas *.

XI. Cum haec gererentur, Antiochus frustra tentatis moenibus Alexandriae abscesserat: ceteraque Aegypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemaeo, cui regnum quaeri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandreae, et sorore adjuvante, et non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus, non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cetera Aegypto sibi tradita, Pelusii validum

dum relictum erat praeſidium. apparebat, clauſtra Aegypti teneri, ut, cum vellet, rurſus exercitum induceret: bello inteſtino cum fratre eum exitum fore, ut victor, feſſus certamine, nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Haec, prudenter animadverſa a majore, cum aſſenſu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: ſoror plurimum adjuvit, non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque, conſentientibus cunctis pace facta, Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adverſante: quae in bello, non per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam a moenibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Aegypto ſubvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum laetari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſa exercitum Aegyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiae et Graeciae civitates, legationibus recipiendis literisque dimittendis, uſus erat, adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiusque adverſus duos, quam ante adverſus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo claſſem miſit: ipſe, primo vere cum exercitu Aegyptum petens, in Coelen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſſet, petentibusque, ut ſuum munus tueretur, et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hoſtis ex ſocio factus, vi atque armis ageret, reſpondit: *Non aliter neque claſſem revocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi et tota Cypro, et Peluſio, agroque, qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſſet, cederet:* diemque praeſtituit, intra quam de conditionibus peractis reſponſum acciperet.

XII. Poſtquam dies data induciis praeteriit, *navigantibus oſtio Nili ad Peluſium, per deſerta Arabiae* ad Memphim incolebant, et ab ceteris Aegyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandream modicis itineribus deſcendit. Ad Leuſinem transgreſſo flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandrea abeſt, legati Romani occurrerunt. quos cum advenientes ſalutaſſet, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius ſcriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet. quibus perlectis, cum ſe conſideraturum, adhibi-

tis amicis, quid faciendum fibi effet, dixiffet; Popillius, pro cetera afperitate animi, virga, quam in manu gerebat, circumfcripfit regem: ac, *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde refponfum, fenatui quod referam.* Obftupefactus tam violento imperio parumper cum haefitaffet, *Faciam*, inquit, *quod cenfet fenatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tanquam focio atque amico, porrexit. Die deinde finita cum exceffiffet Aegypto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate fua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: et inde, quae jam vicerat proelio Aegyptias naves, claffem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie ademta Antiocho Aegyptus habenti jam, redditumque patrium regnum ftirpi Ptolemaei fuerat. Confulum ejus anni, ficut alterius clarus confulatus infigni victoria, ita alterius obfcura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non aufpicato templum intravit. vitio diem dictam effe augures, cum ad eos relatum eft, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam et Papinum ftativa habuit: deinde circa eadem loca cum fociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanae, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romae manferant. Et praetores, praeter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eum jus dicere Romae (nam eam quoque fortem habebat) inter cives et peregrinos Patres cenfuerant.

XIII. Ut Popillius et ea legatio, quae miffa ad Antiochum erat, Romam rediit; retulit, controverfias inter reges fublatas effe, exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum. Poft ipforum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quae fenatui placuiffet, vifam: eumque haud fecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juffis paruiffe.* Gratulati deinde victoriam funt, *ad quam fumma ope, fi quid imperatum foret, affuturum regem fuiffe.* Ptolemaei legati, communi nomine regis et Cleopatrae, gratias egerunt, *Plus eos fenatui populoque Romano,*

mano, quam parentibus suis, plus, quam Diis immortalibus, debere: per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent. Responsum ab senatu est: *Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque id esse senatui populoque Romano.* Regibus Aegypti, Ptolemaeo Cleopatraeque: *si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum laetari: daturumque operam, ut regni sui maximum semper praesidium positum esse in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum. Literae deinde Macedonia allatae, quae victoriae laetitiam geminarent: *Persea regem in potestatem consulis venisse.* Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos: Pisanis querentibus, agro se a colonis Romanis pelli; Lunensibus affirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum sibi assignatum esse. Senatus, qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinqueviros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, Ti. Sempronium Muscam, L. Naevium Balbum, C. Appulejum Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenaeo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Masgabae, regis Masinissae filio, Puteolis navem egresso, praesto fuit, obviam missus cum pecunia, L. Manlius quaestor, qui Romam eum publico sumtu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, ut, quae rebus grata erunt, gratiora verbis faceret. Commemoravit, *quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset. Sed duas res ei rubori fuisse: unam, quod rogasset eum per legatos senatus, quae ad bellum opus essent, et non imperasset: alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse, regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere: usu regni contentum scire, dominium et jus eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare, aequum esse, neque emere ea, ex fructibus agri ab se dati quae ibi proveniant. Id Masinissae satis esse, et fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis a patre profectum postea consecutos equites, qui* de-

devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque senatui juberent indicare, tantae eam rem laetitiae patri suo esse, ut Romam venire velit, Jovique optimo maximo in Capitolio sacrificare, et grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere.

XIV. Responsum regulo est: *Facere patrem ejus Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique opera adjutum; et illum, favente populo Romano, regnum adeptum; aequitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani laetari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunae regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates Diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, et Africa excedere, praeterquam quod illi inutile esset, non esse e republica populi Romani, senatum censere.* Petenti Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses in locum * exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quaestor jussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumtum, quoad in Italia esset, praebere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masinissae filio Misagene literae allatae sunt, *missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis, navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari, Brundisium tribus navibus aegrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quae data Romae fratri ejus erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus: jussusque curare, ut aedes hospi-

* * *

XV. ***in quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni major ex senatusconsulto esset. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: et eos, qui praedium praediave rusti-

ruſtica pluris ſeſtertiûm triginta millium haberent, cenſendi jus factum eſt. Hoc cum ita ſervatum eſſet, negabat Claudius, *ſuffragii lationem injuſſu populi cenſorem cuiquam homini, nedum ordini univerſo, adimere poſſe. Neque enim, ſi tribu movere poſſet, quod ſit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere poſſe: id eſt, civitatem libertatemque eripere; non, ubi cenſeatur, finire, ſed cenſu excludere.* Haec inter ipſos disceptata: poſtremo eo deſcenſum eſt, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis ſortirentur, in quam omnes, qui ſervitutem ſerviſſent, conjicerent. Esquilinae ſors exiit: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit, libertinos omnes cenſeri placere. Magno ea res honori cenſoribus apud ſenatum fuit. gratiae actae et Sempronio, qui in bene coepto perſeveraſſet; et Claudio, qui non impediſſet. Plures, quam a ſuperioribus, et ſenatu emoti ſunt, et equos vendere juſſi. omnes iidem ab utroque et tribu remoti, et aerarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, et ad opera, quae locaſſent, probanda, anni et bimenſis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in ſenatum, interceſſit. Eodem anno C. Cicerejus aedem in monte Albano dedicavit quinquennio poſt, quam vovit. Flamen Martialis inauguratus eſt eo anno L. Poſtumius Albinus.

XVI. Q. Aelio, M. Junio conſulibus de provinciis referentibus, cenſuere Patres, duas provincias Hispaniam rurſus fieri, quae una per bellum Macedonicum fuerat: et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paullum et L. Anicium, obtinere, donec de ſententia legatorum et res bello turbatas, et ſtatum alium ejus regni formando compoſuiſſent. Conſulibus Piſae et Gallia decretae cum binis legionibus peditum, et equitum quadringentenis. Praetorum ſortes fuere, Q. Caſſii urbana, M'. Juventii Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervae ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat:

rat:

rat nequiit ire in provinciam, ad res capitales quaerendas ex ſenatusconſulto retentus. De prodigiis deinde nuntiatis ſenatus eſt conſultus. Aedes Deorum Penatium in Velia de coelo tacta erat: et in oppido Minervio duo portae et muri aliquantum. Anagniae terra pluerat; et Lanuvii fax in coelo viſa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat, e foco ſuo ſanguinem per triduum et duas noctes manaſſe. Ob id maxime decemviri libros adire juſſi, ſupplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro ſacrificaverunt. et aliorum prodigiorum cauſa diem alterum ſupplicatio circa omnia pulvinaria fuit, et hoſtiis majoribus ſacrificatum eſt, et urbs luſtrata. Inde, quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decrevit ſenatus, *Ut, quoniam perduelles ſuperati, Perſeus et Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in poteſtate populi Romani eſſent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio conſulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria eſſent, tanta Q. Caſſius et M'. Juventius praetores curarent danda.*

XVII. Legatos deinde, quorum de ſententia imperatores L. Paullus, L Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam ſunt hi nominati, A. Poſtumius Luſcus, C. Claudius, ambo cenſorii, C. Licinius Craſſus, collega in conſulatu Paulli; tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His conſularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Antiſtium Labeonem, T. Numiſium Tarquinienſem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus conſularis, C. Cicerejus, et Cn. Baebius Tamphilus, (hic priore anno, Cicerejus multis ante annis praetor fuerat) P. Terentius Tuſciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde conſules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his ſuccedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter ſe, aut ſortirentur, ſortiti ſunt. M. Junio Piſae

ob-

obvenerunt, (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quae undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in ſenatum placuit) Q. Aelio Gallia. Ceterum quanquam tales viri mitterentur, quorum de conſilio ſperari poſſet, imperatores nihil indignum nec clementia, nec gravitate populi Romani decreturos eſſe, tamen in ſenatu quoque agitata eſt ſumma conſiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores poſſent.

XVIII. *Omnium primum liberos eſſe* placebat *Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis ſervitutem, ſed contra ſervientibus libertatem aſſerre; ut et in libertate gentes quae eſſent, tutam eam ſibi perpetuamque ſub tutela populi Romani eſſe, et, quae ſub regibus viverent, et in praeſens tempus mitiores eos juſtioresque reſpectu populi Romani habere ſe, et, ſi quando bellum cum populo Romano regibus fuiſſet ſuis, exitum ejus victoriam Romanis, ſibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque praediorum ruſticorum tolli* placebat. *nam neque ſine publicano exerceri poſſe; et, ubi publicanus eſt, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem ſociis nullam eſſe. Ne ipſos quidem Macedonas idem exercere poſſe. ubi in medio praeda adminiſtrantibus eſſet, ibi nunquam cauſas ſeditionum et certaminis defore. Commune concilium gentis eſſet, ne improbum vulgus a ſenatu aliquando libertatem ſalubri moderatione datam ad licentiam peſtilentem traheret. In quatuor regiones deſcribi Macedoniam, ut ſuum quaeque concilium haberet*, placuit; *et dimidium tributi, quam quod regibus ferre ſoliti erant, populo Romano pendere.* Similia his et in Illyricum mandata. cetera ipſis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praeſens tractatio rerum certiora ſubjectura erat conſilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in ſe omnium oculos animosque. exceptus enim eſt ab his, qui ſimul eo bello militaverunt, haud paulo be-

benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duae in speciem honestae res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adjuvisset: altera, querimonia Gallici tumultus, Advertaeque gladiis regnum in dubium adductum esse. Suberat et secreta spes honorum praemiorumque ab senatu, quae vix salva pietate ejus contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent: *Eam opinionem de Attalo et Eumene Romae esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quae pro se, an, quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere, et illi vero negare.* Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus, gestienti secundis rebus, imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas jam aures sollicitatumque jam animum cum venisset, aggressus tempestivis temporibus rem prope prolapsam restituit, *alios alia regna crevisse rebus*, dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia: quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia aetate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas praesentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum prope diem regnaturum eum infirmitate aetateque Eumenis esset, nullam stirpem liberûm habentis:* (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit). *Quid attineret vim afferre rei, sua sponte mox ad eum adventurae? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu et concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse; nec aliud eum, quam, ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri regnum, et eripuisse; servati tamen*

regni,

regni, quae juncta pietati ſit, potiorem laudem fuiſſe. Sed enimvero cum deteſtabilis altera res et proxima parricidio ſit, quid ad deliberationem dubii ſupereſſe? Utrum enim partem regni petiturum eſſe, an totum erepturum? ſi partem; ambo infirmos, distractis viribus, et omnibus injuriis obnoxios fore: ſi totum; privatumne ergo majorem fratrem, an exſulem illa aetate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori juſſurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Perſei exitum videri, qui ex fraterna caede raptum diadema in templo Samothracum, velut praeſentibus Diis exigentibus poenas, ad pedes victoris hoſtis proſtratus poſuerit. Eos ipſos, qui, non illi amici, ſed Eumeni infeſti, ſtimulent eum, pietatem conſtantiamque laudaturos, ſi fidem ad ultimum fratri praeſtitiſſet.

XX. Haec plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in ſenatum, gratulatus victoriam, et ſua merita eo bello fratrisque, ſi qua erant, et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat, expoſuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Aenum ſibi et Maroneam petiit. Ita deſtituta eorum ſpe, qui, fratre accuſato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam exceſſit. Ut raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium aſſenſu eſt auditus, omnibus honoribus muneribusque, et praeſens eſt cultus, et proficiſcentem proſecuti ſunt. Inter multas Aſiae Graeciaeque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. nam cum primo in veſte candida viſi eſſent, quod gratulantes decebat, et, ſi ſordidam veſtem habuiſſent, lugentium Perſei caſum praebere ſpeciem poterant; poſtquam conſulti ab M. Junio conſule Patres, ſtantibus in comitio legatis, an locum, lautia, ſenatumque darent, nullum hoſpitale jus in iis ſervandum cenſuerunt; egreſſus e curia conſul, cum Rhodii, gratulatum ſe de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes veniſſe, petiſſent, ut ſenatus ſibi daretur, pronuntiat: *Sociis et amicis et alia comiter atque hoſpitaliter praeſtare Romanos, et ſenatum dare conſueſſe:*

Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint. His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque et cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis aequum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordida sumta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

XXI. M'. Juventius Thalna praetor, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat; rogationemque promulgaverat, *Ut Rhodiis bellum indiceretur: et ex magistratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur*, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed et praetor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret, *Vellent juberentne, Rhodiis bellum indici?* cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum; et tribuni plebis, cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset; eoque persaepe evenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentium, intercederent; et, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo,

* * *

in adventum in-

* * *

XXII. **** peccaverimusne, adhuc dubium est: poenas, ignominias omnes jam patimur. Antea, Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Ro-*

Romam veniſſemus, ex publico hoſpitio in curiam gratulatum vobis, Patres conſcripti, ex curia in Capitolium ad Deos veſtros dona ferentes; nunc ex ſordido deverſorio, vix mercede recepti, ac prope hoſtium more extra urbem manere juſſi, in hoc ſqualore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos praemiis atque honoribus ampliſſimis donaſtis. Et Macedonas Illyriosque liberos eſſe, (ut audimus) jubetis, cum ſervierint, antequam vobiscum bellarent: (nec cujusquam fortunae invidemus, immo agnoſcimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hoſtes ex ſociis facturi eſtis? Certe quidem vos eſtis Romani, qui ideo felicia bella veſtra eſſe, quia juſta ſint, prae vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non ſine cauſa ſuscipiatis, gloriamini. Meſſana in Sicilia oppugnata Carthaginienſes, Athenae oppugnatae et Graecia in ſervitutem petita, et adjutus Hannibal pecunia, auxiliis, Philippum hoſtem fecerunt. Antiochus ipſe, ultro ab Aetolis hoſtibus veſtris arceſſitus, ex Aſia claſſe in Graeciam trajecit; Demetriade, et Chalcide, et ſaltu Thermopylarum occupato, de poſſeſſione imperii vos dejicere conatus. Cum Perſeo ſocii veſtri oppugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, cauſa belli vobis fuere. Quem tandem titulum noſtra calamitas habitura eſt, ſi perituri ſumus? Nondum ſegrego civitatis cauſam a Polyarato et Dinone, civibus noſtris, et iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii aeque noxii eſſemus, quod noſtrum in hoc bello crimen eſſet? Perſei partibus favimus; et, quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adverſus reges, ſic nunc pro rege adverſus vos ſtetimus. Quemadmodum ſoleamus ſocios juvare, et quam impigre capeſſere bella, C. Livium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui claſſibus veſtris in Aſia praefuerunt. Nunquam veſtrae naves pugnavere ſine nobis. noſtra claſſe pugnavimus ſemel ad Samum, iterum in Pamphylia adverſus Hannibalem imperatorem. quae victoria nobis eo glorioſior eſt, quod, cum ad Samum magnam partem navium adverſa pugna et egregiam juventutem amiſiſſemus, ne tanta quidem clade

ter-

territi, iterum ausi sumus regiae classi ex Syria venienti obviam ire. Haec non gloriandi causa retuli, (neque enim ea nunc nostra est fortuna) sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

XXIII. *Praemia, Philippo et Antiocho devictis, amplissima accepimus a vobis. Si, quae vestra nunc est fortuna Deûm benignitate et virtute vestra, ea Persei fuisset, et praemia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane a nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod praesidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quaereret, ubi miles noster, ubi navis intra praesidia sua fuisset: quid responderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen et periculum esset. Quanquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis, quae ad bellum opus essent; navalibus, armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne praestaremus, per vos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quidquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti praestare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non, quod factum est, defensurus sum, (non adeo insanio) sed publicam causam a privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas, quae non et improbos cives aliquando, et imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur: et secessisse aliquando a vobis plebem, nec in potestate vestra rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud nos, qui, regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam*

quam ut in officio cessaremus. Non praeteribo id, quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostrae. Legatos eodem tempore et ad vos, et ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tanquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad submovendos a bello Antiochum et Ptolemaeum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea, sive superbia, sive stultitia appellanda est, eadem, quae apud vos, et apud Persea fuit. Tam civitatum, quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces, quaedam timidae: in vinum, in Venerem proniores aliae sunt. Atheniensium populum fama est celerem et supra vires audacem esse ad conandum; Lacedaemoniorum cunctatorem, et vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, et totam Asiae regionem inaniora parere ingenia, et nostrorum tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur; et id ipsum non tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac judiciis. Satis quidem et tunc in praesentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiae pensum est, haec certe tam miserabilis ac supplex legatio etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam verborum praesertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; utique si inferioris adversus superiorem est: capitali poena nemo unquam dignam judicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent: Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audimus.

XXIV. *Quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum hostile ullum nostrum est, et verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis nostrae tacitae velut litem aestimari vestris inter vos sermonibus audio, Patres conscripti: favisse nos regi, et illum vincere maluisse: ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrûm, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse,*

ut,

ut, si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos poena, non crimine, liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem: si omnes voluimus, quod arguimur, non distinguimus voluntatem a facto: omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt; non postulo, ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam civitas ipsa; et hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt. alii, damnati a nobis, in potestate vestra erunt, Patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Persea, tanquam tres sententias, ponite. duae nos absolvunt: una dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si judicarent, damnati essemus. vos judicate, Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in ira, tempus a vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus; ac, relictis penatibus publicis privatisque, Romam veniemus: et, omni auro et argento, quidquid publici, quidquid privati est, in comitio, in vestibulo curiae vestrae, cumulato, corpora nostra conjugumque ac liberorum vestrae potestati permittemus, hic passuri, quodcunque patiendum erit. procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani judicare possunt: est tamen et nostrum aliquod de nobis judicium, quo nunquam judicabimus nos vestros hostes: nec quidquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.

XXV.

XXV. Secundum talem orationem universi rursus prociderunt, ramosque oleae supplices jactantes, tandem excitati, curia excesserunt. Tunc sententiae interrogari coeptae. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules praetoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui, asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi, quae dixerit, referendo: ipsius oratio scripta exstat, originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socii permanerent. Philocrates et Astymedes principes legationis erant. Partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romae subsistere, quae agerentur, sciret, certioresque suos faceret. In praesentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque jusserunt praefectos. Haec Rhodum nuntiata, quae per se tristia fuissent, quia majoris mali levatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renuntiata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum, praefectum classis, in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, nisi impetrarent, major repulsis ignominia esset. Praefecti classis id unius erat jus, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali foedere se cum Romanis non illigarent, ob nullam aliam causam, qua ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate et fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur; non quae tutiores eos ab aliis faceret, (nec enim timebant quemquam, praeter Romanos) sed quae ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his, et Mylasenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademta ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur, includi se insulae parvae, et sterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tantae urbis populum posset. missa

igitur juventute, propere et Caunios, quanquam Cibyratarum adſciverant auxilia, coëgerunt imperio parere; et Mylaſenſes Alabandenosque, qui Euromenſium provincia ademta, ad ipſos conjunto exercitu venerunt, circa Orthoſiam acie vicerunt.

XXVI. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, ſicut ante dictum eſt, in poteſtatem redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praeſidio impoſito Gabinium praefecit, Rhizoni et Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Praepoſitis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum eſt profectus. ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effuſa. hic praeſidio impoſito, in Moloſſidem transgreſſus: cujus omnibus oppidis, praeter Paſſaronem, et Tecmonem, et Phylacen, et Horreum, receptis, primum ad Paſſaronem ducit. Antinous et Theodotus principes ejus civitatis erant, inſignes et favore Perſei, et odio adverſus Romanos: iidem univerſae genti auctores deſciſcendi ab Romanis. Hi conſcientia privatae noxae, quia ipſis nulla ſpes veniae erat, ut communi ruina patriae opprimerentur, clauſerunt portas, multitudinem, ut mortem ſervituti praeponerent, hortantes. Nemo adverſus praepotentes viros hiſcere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis et ipſe adoleſcens, cum major a Romanis metus timorem a principibus ſuis viciſſet, *Quae vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxae civitatis acceſſionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetiſſent, ſaepe fando audivi; qui patriam pro ſe perire aequum cenſerent, hi primi inventi ſunt. Quin aperimus portas, et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Haec dicentem cum multitudo ſequeretur, Antinous et Theodotus in primam ſtationem hoſtium irruperunt, atque ibi, offerentes ſe ipſi vulneribus, interfecti. urbs dedita eſt Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clauſum Tecmonem, ipſo interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diviſisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regreſſus ipſe in Illyricum, Scodrae,

quo

quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de ſententia conſilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios eſſe liberos jubere. praeſidia ex omnibus oppidis, arcibus, et caſtellis ſeſe deducturum. Non ſolum liberos, ſed etiam immunes fore Iſſenſes, et Taulantios, Daſſaretiorum Piruſtas, Rhizonitas, Olciniatas, quod, incolumi Gentio, ad Romanos defeciſſent. Daorſeis quoque immunitatem dare; quod, relicto Caravantio, cum armis ad Romanos tranſiſſent. Scodrenſibus, et Daſſarenſibus, et Selepitanis, ceterisque Illyriis, vectigal dimidium ejus, quod regi pendiſſent.* Inde in tres partes Illyricum diviſit. unam eam fecit, quae ſupra dicta eſt; alteram Labeatas omnes; tertiam Agrauonitas et Rhizonitas, et Olciniatas, accolasque eorum. hac formula dicta in Illyrico, ipſe in Epiri Paſſaronem in hiberna rediit.

XXVII. Dum haec in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, jam ab Roma regreſſum, ad Aeginium et Agaſſas diripiendas mittit: Agaſſas, quod, cum Marcio conſuli tradidiſſent urbem, petita ultro ſocietate Romana, defecerant rurſus ad Perſea: Aeginienſium novum crimen erat. famae de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum, urbem ingreſſos, hoſtiliter ſaevierant. Ad Aeniorum quoque hoſtiliter urbem diripiendam L. Poſtumium miſit, quod pertinacius, quam finitimae civitates, in armis fuerant. Autumni fere tempus erat; cujus temporis initio circumeundam Graeciam, viſendaque, quae nobilitata fama magis auribus accepta ſunt, quam oculis noſcuntur, ut ſtatuit, praepoſito caſtris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio et Athenaeo Eumenis regis fratre, per Theſſaliam Delphos petit, inclitum oraculum: ubi, ſacrificio Apollini facto, inchoatas in veſtibulo columnas, quibus impoſituri ſtatuas regis Perſei fuerant, ſuis ſtatuis victor deſtinavit. Lebadiae quoque templum Jovis Trophonii adiit. ibi cum vidiſſet os ſpecus, per quod oraculo utentes ſciſcitatum Deos deſcendunt,

dunt, ſacrificio Jovi Hercynnaeque facto, quorum ibi templum eſt, Chalcidem ad ſpectaculum Euripi * aevoque ante inſulae, ponte continenti junctae, deſcendit. A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium ſpatio diſtantem, portum inclitum ſtatione quondam mille navium Agamemnoniae claſſis, Dianaeque templum, ubi navibus curſum ad Trojam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticae ventum eſt; ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetuſtum eſt, fontibus rivisque circa amoenum. Athenas inde, plenas quidem et ipſas vetuſtate famae, multa tamen viſenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, ſimulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium inſignia.

XXVIII. Sacrificio Minervae praeſidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc praeclara ante excidium. arx quoque et Iſthmus praebuere ſpectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, ſcatens fontibus: Iſthmus duo maria, ab occaſu et ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, ſed inclitam Aeſculapii nobili templo; quod, quinque millibus paſſuum ab urbe diſtans, nunc veſtigiis revulſorum donorum, tum donis dives erat, quae remediorum ſalutarium aegri mercedem ſacraverant Deo. Inde Lacedaemonem adit, non operum magnificentia, ſed diſciplina inſtitutisque memorabilem: unde per Megalopolin Olympiam aſcendit. Ubi et alia quidem ſpectanda viſa, et, Jovem velut praeſentem intuens, motus animo eſt. Itaque, haud ſecus quam ſi in Capitolio immolaturus eſſet, ſacrificium amplius ſolito apparari juſſit. Ita peragrata Graecia, ut nihil eorum, quae quisque Perſei bello privatim aut publice ſenſiſſet, inquireret, ne cujus metu ſollicitaret animos ſociorum, Demetriadem cum revertit, in itinere ſordidata turba Aetolorum occurrit, mirantique et percontanti, quid eſſet, defertur, quingentos quinquaginta principes ab Lyciſco et Tiſippo, circumſeſſo ſenatu per

milites Romanos, miſſos a Baebio praeſide, interfectos; alios in exſilium actos eſſe: bonaque eorum, qui interfecti eſſent, et exſulum poſſidere, qui arguebant. Juſſis Amphipolim adeſſe, ipſe, convento Cn. Octavio Demetriade, poſtquam fama accidit, trajeciſſe jam mare decem legatos, omnibus aliis omiſſis, Apolloniam ad eos pergit. quo cum Perſeus obviam Amphipoli nimis ſoluta cuſtodia proceſſiſſet, (id diei iter eſt) ipſum quidem benigne allocutus eſt: ceterum, poſtquam in caſtra ad Amphipolim venit, graviter increpuiſſe traditur C. Sulpicium: primum, quod Perſea tam procul a ſe vagari per provinciam paſſus eſſet: deinde, quod adeo indulſiſſet militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula ſua pateretur. referrique tegulas et reſarciri tecta, ſicut fuerant, juſſit. Et Perſea quidem cum majore filio Philippo, traditos A. Poſtumio, in cuſtodiam miſit: filiam cum minore filio, a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipſe, ubi dies venit, quo adeſſe Amphipoli denos principes civitatum juſſerat, literasque omnes, quae ubique depoſitae eſſent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfuſa omni multitudine Macedonum, in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal, ſubmotor aditus, praeco, accenſus, inſueta omnia oculis auribusque; quae vel ſocios, nedum hoſtes victos, terrere poſſent. Silentio per praeconem facto, Paullus Latine, quae ſenatui, quae ſibi ex concilii ſententia viſa eſſent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius praetor (nam et ipſe aderat) interpretata ſermone Graeco referebat. *Omnium primum liberos eſſe jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus ſuis, annuos creantes magiſtratus: tributum dimidium ejus, quod pependiſſent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam. unam fore et primam partem, quod agri inter Strymonem et Neſſum amnem ſit: acceſſurum huic parti trans Neſſum, ad orientem verſum, qua Perſeus tenuiſſet vicos, caſtella, oppida, praeter Aenum, et Maroneam, et Abdera;*

trans Strymonem autem vergentia ad occaſum, Biſalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, praeter Sinticen Heracleam et Biſaltas: ab occaſu qua Axius terminaret fluvius, additis Paeonibus, qui prope Axium flumen regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occaſu, cingunt: ad ſeptemtrionem Bora mons objicitur. adjecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occaſu praeter Axium amnem porrigitur: Edeſſa quoque et Beroea eodem conceſſerunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, ſecundae Theſſalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit. Eo concilia ſuae cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magiſtratus creari juſſit. Pronuntiavit deinde, *neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorumque inter ſe placere cuiquam extra fines regionis ſuae eſſe. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri et aeris permitti.* vectigal exercentibus dimidium ejus impoſitum, quod pependiſſent regi. Et ſale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et ſua fuiſſet, et continens eſſet finibus ſuis, *omnibus dare libertatem* pronuntiavit, *qui ſub regno Perſei fuiſſent.* Poſt non impetratam Paeoniam, ſalis commercium dedit: tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent, pretiumque ſtatuit. Navalem materiam et ipſos caedere, et alios pati vetuit. Regionibus, quae affines barbaris eſſent, (excepta autem tertia, omnes erant) permiſit, ut praeſidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Haec, pronuntiata primo die conventus, varie affecerunt animos. Libertas praeter ſpem data arrexit, et levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tanquam animalia in artus, alterum alterius indigentes, distracta: adeo, quanta Macedonia eſſet, quam diviſui facilis, et a ſe ipſa quaeque contemta pars eſſet, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Biſaltas habet, fortiſſimos viros, (trans Neſ-

ſum

ſum amnem incolunt et circa Strymonem) et multas frugum proprietates, et metalla, et opportunitatem Amphipolis: quae objecta claudit omnes ab oriente ſole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Theſſalonicen et Caſſandriam, habet; ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei praebent portus ad Toronen ac montem Atho, (Aeneae vocant hunc) alii ad inſulam Euboeam, alii ad Helleſpontum opportune verſi. Tertia regio nobiles urbes, Edeſſam et Beroeam et Pellam, habet, et Vettiorum bellicoſam gentem: incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, impigros cultores. Quartam regionem Eordaei et Lynceſtae et Pelagones incolunt; juncta his Atintania, et Stymphalis, et Elimiotis. frigida haec omnis, duraque cultu, et aſpera plaga eſt: cultorum quoque ingenia terrae ſimilia habet. ferociores eos et accolae barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miſcentes ritus ſuos. Diviſae itaque Macedoniae partium uſibus ſeparatis, quanta univerſos teneat Macedonas, formula dicta, cum leges quoque ſe daturum oſtendiſſet.

XXXI. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis, utra pars Romanis, utra regi faviſſet, quaeſitum eſt, quam utri feciſſent injuriam, aut accepiſſent. Noxa liberati interfectores: exſilium pulſis aeque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Baebius unus eſt damnatus, quod milites Romanos praebuiſſet ad miniſterium caedis. Hic eventus Aetolorum cauſae in omnibus Graeciae gentibus populisque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem ſuperbiam animos; et obnoxios pedibus eorum ſubjecit, quos aliqua parte ſuſpicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quae adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, ſibi privatim opes oppreſſis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adverſum, libertatem et leges tuebatur. His ut major apud ſuos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, ſoli tum in magiſtratibus, ſoli in legationibus

erant. Hi cum frequentes et ex Peloponneſo, et ex Boeotia, et ex aliis Graeciae conciliis adeſſent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui ſe propalam per vanitatem jactaſſent, tanquam hoſpites et amicos Perſei, ſed multo plures alios ex occulto faviſſe. reliquos per ſpeciem tuendae libertatis in conciliis adverſus Romanos omnia inſtruxiſſe, nec aliter eas manſuras in fide gentes, niſi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum ſpectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Aetolia, Acarnaniaque, et Epiro, et Boeotia, qui Romam ad cauſam dicendam ſequerentur: in Achajam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipſi edicto evocarent. Id duabus de cauſis factum: una, quod fiduciae plus animorumque eſſe Achaeis ad non parendum credebant, et forſitan etiam in periculo fore Callicratem et ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur praeſentes evocarent, cauſa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehenſas in commentariis regiis habebant: in Achaeis caecum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Aetolis dimiſſis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, niſi quod Leucas exemta eſt Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuiſſent, in Aſiam quoque cognitionem extendere: et ad Antiſſan in Lesbo inſula diruendam, traducendos Methymnam Antiſſaeos, Labeonem miſerunt; quod Antenorem, regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum eſt vagatus, portu receptum commeatibus juviſſent. Duo ſecuri percuſſi viri inſignes; Andronicus Andronici filius Aetolus, quod, patrem ſecutus, arma contra populum Romanum tuliſſet; et Neo Thebanus, quo auctore ſocietatem cum Perſeo junxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpoſitis, Macedonum rurſus advocatum concilium: pronuntiatum, *Quod ad ſtatum Macedoniae pertinebat, ſenatores, quos Synedros vocant, legendos eſſe, quorum conſilio reſpublica adminiſtraretur.* Nomina deinde ſunt

reci-

recitata principum Macedonum, quos cum liberis, majoribus quam quindecim annos natis, praecedere in Italiam placeret. Id, prima ſpecie ſaevum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate ſua eſſe factum. nominati ſunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, praefecti navium aut praeſidiorum; ſervire regi humiliter, aliis ſuperbe imperare aſſueti: praedivites alii, alii, quos fortuna non aequarent, his ſumtibus pares: regius omnibus victus veſtitusque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis aequae patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus miniſteriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, juſſi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruiſſet imperio, mors denuntiata. Leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hoſtibus victis, ſed ſociis bene meritis, dare videretur: et quas ne uſus quidem lóngo tempore (qui unus eſt legum corrector) experiendo argueret. Ab ſeriis rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato, et in Aſiae civitates, et ad reges miſſis, qui denuntiarent, et cum circumiret ipſe Graeciae civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, et athletarum, et nobilium equorum convenit: et legationes cum victimis, et quidquid aliud Deorum hominumque cauſa fieri magnis ludis in Graecia ſolet. Ita factum eſt, ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis, ad quae rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae, et opulentia et cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, et convivium inſtruere, et ludos parare, ejusdem eſſe, qui vincere bello ſciret.

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeisque aereis in naves impoſitis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque matrem, et ceteros Deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus fasque eſt, ipſe imperator, face ſubdita, ſuccendit. deinde circumſtantes tribuni miltum pro ſe quisque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europae Aſiaeque, undique partim ad gratulatio-

tionem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terreſtribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonae, ut et privatis, et civitatibus, et gentibus, dona data pleraque ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo praeſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quae venerat, turbae non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam praeda Macedonica omnis, ut viſeretur, expoſita ſtatuarum, tabularumque, textilium, et vaſorum ex auro et argento et aere et ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in praeſentem modo ſpeciem, qualibus referta regia Alexandriae erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Haec, in claſſem impoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus, benigne legatis dimiſſis, transgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Praetergreſſus urbem, ad Spelaeum (quod vocant) biduum moratus, P. Nalicam, et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit, juſſos ad Oricum ſibi occurrere: ipſe, Epirum petens, quintisdecimis caſtris Paſſaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii caſtra aberant. ad quem literis miſſis, ne quid ad ea, quae fierent, moveretur; *ſenatum praedam Epiri civitatum, quae ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe*, ſubmiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad praeſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotae, ſicut Macedones, eſſent, denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus: quibus, cum denuntiaſſet, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimiſit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quae agerentur: mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti ſunt;

ſunt: ea fuere oppida circa ſeptuaginta. Vendita praeda omnium, de ea ſumma militi numeratum eſt. Paullus ad mare Oricum deſcendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tanquam nullum in Macedonia geſſiſſent bellum, expertes regiae praedae eſſe indignabantur. Orici cum miſſas cum Scipione Naſica Maximoque filio copias inveniſſet, exercitu in naves impoſito, in Italiam trajecit. Et poſt paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, juſſisque in Italiam ſequi principibus, quorum cognitionem cauſae reſervarat: et ipſe, navibus exſpectatis, quibus uſus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Cum haec in Macedonia Epiroque geſta ſunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem miſſi erant, in Aſiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, et Galli domos abierant, et rex in hiberna conceſſerat Pergamum, gravique morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, cum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi et Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, et Attalus cum eis profectus; ſed caſtra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum eſt locutus, retulitque, feriorem eum deprecando factum: ut mirum videri poſſet, inter tam opulentos reges, Antiochum Ptolemaeumque, tantum legatorum Romanorum verba valuiſſe, ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuiſſe.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perſeus et Gentius, in cuſtodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Graeciae. nam hi quoque non ſolum praeſentes exciti erant, ſed etiam, ſi qui apud reges eſſe dicebantur, literis arceſſiti ſunt. Paullus ipſe poſt dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant, ornata Macedonicis ſpoliis, non inſignium tantum armorum, ſed etiam regiorum textilium, adverſo Tiberi ad urbem eſt ſubvectus, completis ripis obviam effuſa multitudine.

Paucos poſt dies Anicius et Octavius claſſe ſua advecti. Tribus iis omnibus decretus eſt ab ſenatu triumphus: mandatumque Q. Caſſio praetori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium eſſet. Intacta invidia media ſunt: ad ſumma ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum eſt: Paullum, cui ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat; de praeda parcius, quam ſperaverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis, (ſi aviditati indulgeretur) quod in aerarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter affuturus comitiis ferendae legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum ſecundae legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prenſando ipſe, et per ſuae legionis milites ſollicitando, ſtimulaverat, ut frequentes ad ſuffragium adeſſent: *Imperioſum ducem et malignum antiquando rogationem, quae de triumpho ejus ferretur, ulciſcerentur. plebem urbanam ſecuturam eſſe militum judicia. Pecuniam illum dare non potuiſſe, militem honorem dare poſſe? ne ſperaret ibi fructum gratiae, ubi non meruiſſet.*

XXXVI. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et privatis lege dicendi locus eſſet, nec ad ſuadendum, ut in re minime dubia, quisquam procederet; Ser. Galba repente proceſſit, et a tribuno poſtulavit, *Ut, quoniam hora jam octava diei eſſet, nec ſatis temporis ad demonſtrandum haberet, cur L. Aemilium non juberent triumphare, in poſterum diem differrent, et mane eam rem agerent. Integro ſibi die ad cauſam eam orandam opus eſſe.* Cum tribunus dicere eo die, ſi quid vellet, juberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiae; plus laboris, plus periculi, quam deſideraſſet res, injunctum; contra in praemiis, in honoribus, omnia arctata: militiamque, ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Mace-*

Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos, esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid et in militum manu esse. His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli praeterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatae primae tribus cum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, *Indignum facinus esse* clamitantium, *L. Paullum, tanti belli victorem, dispoliari triumpho. obnoxios imperatores tradi licentiae atque avaritiae militari: in uno nimis se per ambitionem peccare. Quid, si domini milites imperatoribus imponantur?* In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni, cum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere coeperunt, revocaturosque se easdem tribus renuntiarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Aemilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, vel hoc satis erat, quod, cum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiqua disciplina habiti, neque fecerunt. Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, et documentum eloquentiae dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus justum esse judicaverat: sed postero die, quam triumphatum est: privatum eum visurus esset, nomen deferret, et legibus interrogaret; aut serius paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto; et poenam, si quid et vetere gloria sua, et nova indignum fecisset. Sed vide-*

videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit; quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitae tot horis expromi non possent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, si causam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris judicii, et a favore et odio, universo judicante populo Romano. Apud concionem togatam et urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abscisa oratio esset: „In statione severius et intentius „institisti; vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt; „operis plus, quam antea, fecisti, cum ipse imperator „et exactor circumires; eodem die et iter fecisti, et in „aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te ac„quiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. „Cum te praeda partienda locupletem facere posset, pecu„niam regiam translaturus in triumpho est, et in aerarium „laturus." Haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parum avaritiae suae inservitum censent; ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui, ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quae ambitione imperatorum clades acceptae sint, quae severitate imperii victoriae partae, proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum, et Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, et supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, et verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.

XXXVIII. *Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis, milites? Aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit? et eum non iisdem mani-*

manibus discerpitis, quibus Macedonas viciſtis? Vincere vos prohibuiſſet, ſi potuiſſet, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, ſi triumphum imperatoris tantum, et non militum quoque et univerſi populi Romani, eſſe decus cenſetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab ſenatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici poteſt, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio ſecundi, quam illis, qui poſt eos triumphaverunt. Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc univerſique populi Romani fama agitur. primum ne invidiae et ingrati animi adverſus clariſſimum quemque civem opinionem habeat, et imitari in hoc populum Athenienſem, lacerantem invidia principes ſuos, videatur. Satis peccatum in Camillo a majoribus veſtris eſt, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem violarunt: ſatis inſuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium et ſedem fuiſſe domitoris Africae! Literni ſepulcrum oſtendi! Erubeſcamus, gloria ſi par illis viris L. Paullus, injuria veſtra exaequetur. Haec igitur primum infamia deleatur, foeda apud alias gentes, damnoſa apud noſtros. Quis enim aut Africani, aut Paulli, ſimilis eſſe in ingrata et inimica bonis civitate velit? Si infamia nulla eſſet, et de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hiſpanis, tot de Poenis, ipſorum tantum imperatorum, an populi Romani, dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hannibale, ſed de Epirotis Carthaginienſibusque triumphi acti ſunt; ſic non M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, ſed Romani triumpharunt. Militum quidem propria eſt cauſa; qui et ipſi laureati, et quisque donis, quibus donati ſunt, inſignes, triumphum nomine cient, ſuasque et imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum ſint, fremunt: et tamen tum quoque ſe abſentes, quod ſuis manibus parta victoria ſit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati; et non ſtatim, confecta provincia, dimiſſi

ſitis?

ſitis? quid Romam frequentes ſub ſignis veneritis, quid moremini hic, et non diverſi domos quisque abeatis veſtras? quid alíud reſpondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conſpici velle debebatis.

XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, et de Antiocho eſt. ambo regnabant, cum de his triumphatum eſt. De Perſeo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod ſi in curru ſcandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus privatus interroget: L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho eſſe, an me, cenſetis? currum ei ceſſuri, et prae pudore videntur inſignia ipſi ſua tradituri. Et vos Gentium, quam Perſea, duci in triumphum mavultis, Quirites, et de acceſſione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatae urbem inibunt, et navales ſocii? Macedonicae legiones, ſuo abrogato, triumphos alienos ſpectabunt? Quid deinde tam opimae praedae, tam opulentae victoriae ſpolíis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum, detracta corporibus hoſtium? an in Macedoniam remittentur? Quo ſigna aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti caelati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiva, in aerarium deportabuntur? Quid illud ſpectaculum maximum, nobiliſſimus opulentiſſimusque rex captus, ubi victori populo oſtendetur? Quos Syphax rex captus, acceſſio Punici belli, concurſus fecerit, plerique meminimus. Perſeus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, ſubtrahentur civitatis oculis? Ipſum L. Paullum, bis conſulem, domitorem Graeciae, omnium oculi conſpicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus conſulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore noſtro tractum, perficeret. cui ſortito provinciam, cui proficiſcenti praeſagientibus animis victoriam triumphumque deſtinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum, ſed Deos etiam ſuo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non ſolum hominibus, debetur. Utrum majores veſtri omnium magnarum rerum et principia exorſi*

ab

ab Diis ſunt, et finem eum ſtatuerunt? Conſul, proficiſcens, praetorve, paludatis lictoribus, in provinciam et ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans ad eosdem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit. pars non minima triumphi eſt victimae praecedentes; ut appareat, Diis grates agentem imperatorem ob rempublicam bene geſtam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio caedente, mactate. illas quidem epulas ſenatus, quae nec privato loco, nec publico profano, ſed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis cauſa, an Deorum hominumque, auctore Ser. Galba, turbaturi eſtis? L. Paulli triumpho portae claudentur? Rex Macedonum Perſeus cum liberis et turba alia captivorum, ſpolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tanquam rure rediens, a porta domum ibit. Et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paullo ſenatus decrevit potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi: et hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille nihil, praeterquam loqui, et ipſum maledice ac maligne, didicit: ego ter et vicies cum hoſte per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conſerui, ſpolia retuli. inſigne corpus honeſtis cicatricibus, omnibus adverſo corpore exceptis, habeo. Nudaſſe deinde ſe dicitur, et, quo quaeque bello vulnera accepta eſſent, retuliſſe. quae dum ostentat, adapertis forte, quae velanda erant, tumor inguinum proximis riſum movit. Tum, *Hoc quoque quod ridetis*, inquit, *in equo dies noctesque perſedendo habeo: nec magis me ejus, quam cicatricum harum, pudet poenitetque; quando nunquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiaeque fuit. Ego hoc ferro ſaepe vexatum corpus vetus miles adoleſcentibus militibus oſtendi. Galba nitens et integrum denudet. Revocate, ſi videtur, tribuni, ad ſuffragium tribus; ego ad vos milites,*

* * *

XL. Summam omnis captivi auri argentique tranſlati ſeſtertiûm millies ducenties fuiſſe, Valerius Antias tra-

tradit: quae haud dubie major aliquanto ſumma ex numero plauſtrorum ponderibusque, auri, argenti, generatim ab ipſo ſcriptis, efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum abſumtum, aut in fuga, cum Samothracen peteret, diſſipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos poſt bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus, Perſeus contra praedives, bellare cum Romanis coepit. Ipſe poſtremo Paullus in curru magnam, cum dignitate alia corporis, tum ſenecta ipſa, majeſtatem prae ſe ferens: poſt currum inter alios illuſtres viros filii duo, Q. Maximus et P. Scipio: deinde equites turmatim, et cohortes peditum ſuis quaeque ordinibus. Pediti in ſingulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti. tantum pediti daturum fuiſſe credunt, et pro rata aliis, ſi aut non refragati honori ejus fuiſſent, aut benigne, hac ipſa ſumma nuntiata, acclamaſſent. Sed non Perſeus tantum per illos dies documentum humanorum caſuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hoſtium ductus; ſed etiam victor Paullus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem, ſolos nominis, ſacrorum, familiaeque heredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, major, quatuordecim annorum, triduo poſt triumphum deceſſit: quos praetextatos curru vehi cum patre, ſibi ipſos ſimiles praedeſtinantes triumphos, oportuerat. Paucis poſt diebus, data a M. Antonio tribuno plebis concione, cum de ſuis rebus geſtis more ceterorum imperatorum diſſeruiſſet, memorabilis ejus oratio et digna Romano principe fuit.

XLI. *Quanquam et quam feliciter rempublicam adminiſtraverim, et quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, cum ſpectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis, quaeſo, ſinatis me cum publica felicitate comparare eo, quo debeo, animo privatam meam fortunam. Profectus ex Italia, claſ-*

*classem a Brundisio sole orto solvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me, exercitibusque, et classibus lustra sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quae magna impedimenta victoriae erant, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter praesidia ejus saltum ad Petram evasi, et, ad pugnam rege coacto, acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, et, quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus. civitates omnes Macedoniae se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere coepi, in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, et victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, cum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius, quam respublica, sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, cum ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru in *** ex Capitolio prope jam exspirantem veni: neque ex tanta stirpe liberûm superest, qui L. Aemilii Paulli nomen ferat. Duos enim, tanquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia et Fabia gens habent; Paulli in domo, praeter se, nemo superest. Sed hanc cladem domus meae vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur.*

XLII. Haec, tanto dicta animo, magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. Cn. Octavius Kalendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus est. Patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bitis, regis Thracum filius, cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies, quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. Eis, in senatum introductis, et id ipsum argumenti praetendentibus orationis, non sua voluntate Cotyn bello juvisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est: *Populum Romanum meminisse amicitiae, quae cum Cotye, majoribusque ejus, et gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem, esse: cum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etsi Cotys Persei gratiam praetulisset amicitiae populi Romani, magis, quid se dignum esset, quam quid merito ejus fieri posset, aestimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam praesens exigere.* Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: et Thracibus munera data in singulos binûm millium aeris. Bitis, cum ceteris obsidibus a Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiae, captae de Macedonibus inusitatae ante magnitudinis, in campo Martio subductae sunt.

XLIII. Haerente adhuc, non in animis modo, sed paene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius

cius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria, minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio, et jure imperii praetor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens: ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, locisque munitis fretam, gentem Illyriorum: regem regiaeque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia, et supellectilem regiam: auri pondo: viginti et septem, argenti decem et novem pondo: denarium tria millia, et centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge et liberis, et Caravantius frater regis, et aliquot nobiles Illyrii. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertium ducenties ex ea praeda redactum esse, auctor est Antias, praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis, et conjuge, et fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus, ceteri captivi Romae in carcerem conjecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Igiturvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyraeis, et Apolloniatibus, et Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus nunquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt; et primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde praetores postero die L. Julium, L. Appulejum Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Cal-

vum, P. Quinctilium Varum, M. Fontejum. Hic praetoribus duae urbanae provinciae ſunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno: poſtridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus eſt C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Pruſias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingreſſus, ad forum a porta tribunalque Q. Caſſii praetoris perrexit: concurſuque undique facto, *Deos, qui urbem Romam incolerent, ſenatumque et populum Romanum ſalutatum ſe* dixit *veniſſe: et gratulatum, quod Perſea Gentiumque reges viciſſent; Macedonibusque et Illyriis in ditionem redactis, auxiſſent imperium.* Cum praetor ſenatum ei, ſi velit, eo die daturum dixiſſet; biduum petiit, quo templa Deûm urbemque et hoſpites amicosque viſeret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaeſtor; qui et Capuam ei obviam miſſus fuerat: et aedes, quae ipſum comitesque ejus benigne reciperent, conductae. Tertio poſt die ſenatum adit: gratulatus victoriam eſt; merita ſua in eo bello commemoravit; petiit, *Ut votum ſibi ſolvere, Romae in Capitolio decem majores hoſtias, et Praeneſte unam Fortunae, liceret. ea vota pro victoria populi Romani eſſe. Et ut ſocietas ſecum renovaretur; agerque ſibi, de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli poſſiderent, daretur.* Filium poſtremo Nicomedem ſenatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore eſt adjutus. Itaque cetera, quae petebat, conceſſa: de agro reſponſum eſt, *Legatos ad rem inſpiciendam miſſuros. Si ager populi Romani fuiſſet, nec cuiquam datus eſſet, digniſſimum eo dono Pruſiam habituros eſſe. Si autem Antiochi non fuiſſet, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut, ſi datus Gallis eſſet, ignoſcere Pruſiam debere, ſi ex nullius injuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum eſſe donum poſſe, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum eſſe ſciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptole-*

lemacum Aegypti regem esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex* sestertiis jussa dari, et vasorum argenteorum pondo quinquaginta. et filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabae filio regis Masinissae data essent: et ut victimae aliaque, quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, praeberentur: et ut ex classe, quae Brundisii esset, naves longae viginti assignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi et comitibus praeberet, donec navem conscendisset. Mire laetum et ea benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse; filium jussisse donum populi Romani accipere. Haec de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum majestate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre; et ideo insignia ordinis ejus gerere. Romae quoque, cum veniret in curiam, submisisse se, et osculo limen curiae contigisse: et *Deos servatores suos* senatum appellasse, aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa urbem triginta haud amplius dies, in regnum est profectus.

EPITOMAE LIBRORUM DEPERDITORUM.

EPITOME LIBRI XLVI.

Eumenes rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis judicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur; in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos popularetur: dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus juncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius ejus Ariarathes regnum accepit, et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. Res praeterea adversus Ligures, et Corsos, et Lusitanos, vario eventu gestas, et motus Syriae, mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore Demetrius, Seleuci filius, qui Romae obses missus fuerat, clam, quia minime dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paullo, qui Persen vicerat, mortuo, tanta ejus abstinentia fuit, ut, cum ex Hispania et ex Macedonia opes retulisset, vix ex auctione ejus redactum sit, unde uxori ejus dos redderetur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

XLVII.

XLVII.

Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo injuriose contenderat: sacrorumque, quam magistratuum, jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappodociae rex, consilio Demetrii, regis Syriae, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Carthaginienses de agro judicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim et Nicaeam, vastabant, subegit. Praeterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo actavo ab urbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam et Carthaginienses missi, renuntiaverunt, vim navalis materiae se Carthagine deprehendisse. Aliquot praetores, a provinciis avaritiae nomine accusati, damnati sunt.

XLVIII.

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum, specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos, accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente

P. Cornelio Nasica, placuit, legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra foedus et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente. sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pariturum se judicio legatorum dixisset. ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nuntiantes, infestum jam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in praetura mortui, funus tenuissimo, ut valuit, (nam pauper erat) sumtu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam aeris denos, consumerent: imaginum specie, non sumtibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia, nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, cum praetori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa, Masinissae filius, denuntiavit, Carthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciundum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules, cum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem conjecti sunt. Cum Hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus, quodcunque imperatum esset, professus est. quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, cum lacessere omnes Celtiberiae populi

puli viderentur, Vaccaeos, et Cantabros, et alias adhuc incognitas nationes in Hispania ſubegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, ſed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: et in oppugnatione Intercatiae urbis, majus multo etiam periculum adiit. nam murum primus tranſcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adverſus Luſitanos pugnavit. Cum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginienſium, et Guluſſa Maſiniſſae filio, rediſſent, dicerentque, et exercitum ſe et claſſem Carthagine deprehendiſſe, perrogari ſententias placuit. Catone et aliis principibus ſenatui ſuadentibus, ut in Africam confeſtim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Naſica dicebat, nondum ſibi juſtam cauſam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, ſi Carthaginienſes claſſem exuſſiſſent, et exercitum dimiſiſſent: ſin minus, proximi conſules de Punico bello referrent. Cum locatum a cenſoribus theatrum exſtrueretur; P. Cornelio Naſica auctore, tanquam inutile et nociturum publicis moribus, ex ſenatusconſulto deſtructum eſt, populusque aliquamdiu ſtans ludos ſpectavit. Carthaginienſes cum adverſus foedus bellum Maſiniſſae intuliſſent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, et ſine pulpamine mandere et guſtare panem tantum ſolito, inſuper Romanum bellum meruerunt.

XLIX.

Tertii Punici belli initium altero et ſexcenteſimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat coeptum, conſummatur. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Naſicam, quorum alter ſapientiſſimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a ſenatu judicatus erat, diverſis certatum ſententiis eſt; Catone ſuadente bellum, et ut tolleretur deleretur que Carthago; Naſica diſſuadente. Placuit tamen, quod contra foedus naves haberent, quod exercitum extra fines duxiſſent, quod ſocio populi Romani et amico Maſiniſſae arma intuliſſent, quod filium ejus Guluſſam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepiſſent, bellum iis indici. Priusquam ullae copiae in naves imponerentur, Uticenſes legati Romam venerunt, ſe ſuaque omnia dedentes. Ea legatio,

 veluti

veluti omen, grata Patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex praecepto librorum Sibyllinorum, facti: qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab urbe condita, facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, et armis, omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant; tunc, cum ex auctoritate Patrum juberent, ut in alium locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique coepta est Charthago ab L. Marcio, M'. Manlio consulibus. In qua oppugnatione cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent, et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant, paucis equitibus juvantibus, liberatum est: castrorumque, quae Carthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea, cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui et prudentiae ejus et virtuti invidebant, sententiis, et ipse saltum ingressus est. cumque, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus, et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, et incolumes reduxit. Quam virtutem ejus et Cato, vir promtioris ad vituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere: *et populus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent, cum hoc per aetatem non liceret. Cum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui,*

qui, in fidem populi Romani dediti, a Ser. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba: ipse quoque Galba, cum se damnarî videret, complexus duos filios praetextatos, et Sulpicii Galli filium, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstant tres orationes ejus: duae adversus Libonem tribunum plebis rogationemque ejus, habitae de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes caesos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo, Persei regis se filium ferens, et mutato nomine Philippus vocatus, cum ab urbe Romana, quo illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam ejus fabulam, velut ad veram, coëuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat. Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquot velut semen regiae stirpis exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, cum prope ad vitae finem ultimum esset, detectam tandem sibi originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Perseî regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem aetatem venisset: obtestationesque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scientem mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse: atque ibi primum, quis esset, palam exprimere ausum.

L.

L.

Thessalia, cum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achaeorum defensa est. Prusias, rex Bithyniae, omniumque humillimorum vitiorum; a Nicomede filio, adjuvante Attalo, rege Pergami, occisus est. Habebat alium filium, qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam Romani misissent, et unus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tempore ex stirpe generis Persei, regis Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiae regem habebat, jacente eo in ganea et lustris, Ammonius regnabat; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiae rex, major nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cetera opera juvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus, maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, qui etiam Graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus (cum commune eis pater regnum reliquisset, et dividere eos arbitro Scipione jussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamaeae Himilconi, praefecto equitum Carthaginiensium, viro forti, et cujus praecipua opera Poeni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis suspectum, in curia occiderunt: quae suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussae, Romanorum auxilia juvantis. P. Scipio Aemilianus, cum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis, et repugnantibus aliquamdiu Patribus, legi-

legibus solutus, et consul creatus est. M'. Manlius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Juventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est, et recepta Macedonia.

LI.

Carthago, in circuitu viginti tria millia passuum patens, magno labore obsessa, et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto, et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. Spoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio, cum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor ejus, quae paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis objecit. Belli Achaici semina referuntur haec: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LII.

Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit. in cujus locum Diaeus, Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est. qui, omni Achaja in deditionem accepta, Corinthon ex senatusconsulto diruit, quia ibi

ibi legati Romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit. nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthos habuit, in domum ejus pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispania primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox justi quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit; M. Vetilium praetorem, fuso ejus exercitu, cepit: post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit, tantumque terroris in hostes intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce, et exercitu. Praeterea motus Syriae, et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege: in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contemta socordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cujus filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemaeus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit; atque in locum ejus frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subjectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit. signa aerea, marmoreaque, et tabulas pictas in triumpho tulit.

LIII.

Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars magna Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Julius senator Graece res Romanas scribit.

LIV.

LIV.

Q. Pompejus consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa civium capita trecenta viginti octo millia, quadringenta quadraginta duo. Cum Macedonum legati conquestum de D. Junio Silano praetore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere; T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit, impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur: et, domi causa cognita, filium condemnavit, abdicavitque; ac ne funeri quidem ejus (cum suspendio vitam finisset) interfuit, sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho aequis conditionibus facta. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Caepionis, interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus, ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus, et per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

LV.

P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum, et D. Junio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusque, sub furca diu virgis caesus est, et sestertio nummo venit. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci jusserunt. Junius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. conscendenti deinde na-

navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, Mane, Mancine: *quae auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, cum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Lusitaniam, triginta urbium expugnationibus, usque ad occasum et oceanum perdomuit: et, cum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriae, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est: corruptis medicis, qui, eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.*

LVI.

D. Junius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Gallaecos pugnavit. dissimili eventu M. Aemilius Lepidus proconsul adversus Vaccaeos rem gessit, clademque similem Numantinae passus est. Ad exsolvendum Numantini foederis religione populum, Mancinus, cum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus consul Vardaeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordicis prospere pugnavit. Cum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus: quem cum illi capere ob legem, quae vetabat, quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile, in Sicilia ortum, cum opprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui, contracta agrestium servorum manu, et solutis ergastulis, justi exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis junctis, contra populum Romanum exercitumque ejus bellum saepe gesserunt.

LVII.

LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit. omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a castris ejecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat. aegre propter onus incedenti dicebat, Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. *Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius justo ferre jussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, virgis, cecidit. Jumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis conjugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho rege Syriae, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esset dixit, omniaque ea referre quaestorem in publicas tabulas jussit: ex iis se viris fortibus dona daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos fame videret urgeri; hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi; quod diceret, velocius eos absumturos, frumenti quod haberent, si plures fuissent.*

LVIII.

Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus, quam quingenta jugera, possideret, *in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae, causam diversae partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seque, et Gracchum fratrem, et Ap. Claudium socerum, triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret*, ut iidem triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset, *deinde, cum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis, (quoniam eos ad cupiditatem amplum mo-*

dum ſperandi incitaverat) legem ſe promulgaturum oſtendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuiſſet, divideretur. *Haeredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter ſenatus, ante omnes P. Mucius conſul, qui, cum in ſenatu in Gracchum peroraſſet, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rurſus in eum pro roſtris concionatus eſt. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Naſica, in Capitolio ab optimatibus occiſus eſt, ictus primum fragmentis ſubſelliorum, et inter alios, qui in eadem ſeditione occiſi erant, inſepultus in flumen projectus. Res praeterea in Sicilia vario eventu adverſus fugitivos geſtas continet.*

LIX.

Numantini, fame coacti, ipſi ſe per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de ea triumphavit, quartodecimo anno poſt Carthaginem deletam. P. Rupilius conſul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Ariſtonicus, regis Eumenis filius, Aſiam occupavit; cum, teſtamento Attali regis legata populo Romano, libera eſſe deberet. Adverſus eum P. Licinius Craſſus conſul, cum idem pontifex maximus eſſet, (quod nunquam antea factum erat) extra Italiam profectus, proelio victus et occiſus eſt. M. Perperna conſul victum Ariſtonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti cenſores, luſtrum condiderunt. Cenſa ſunt civium capita trecenta ſeptemdecim millia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus cenſor cenſuit, ut omnes cogerentur ducere uxores, liberorum creandorum cauſa. exſtat oratio ejus, quam Auguſtus Caeſar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora ſcriptam in ſenatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum cenſorem, a quo in ſenatu legendo praeteritus erat, de ſaxo dejici juſſit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tuliſſet, ut eundem tribunum plebis, quoties vellet,

vellet, creare liceret; rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit; in qua dixit, Ti. Gracchum jure caeſum videri. *Gracchus contra ſuaſit rogationem: ſed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriae, et Phraatem Parthorum regem geſta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus, Evergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem ſuis inviſus, incenſa a populo regia, clam Cypron profugit. et, cum ſorori ejus Cleopatrae, quam (filia ejus virgine per vim compreſſa, atque in matrimonium ducta) repudiaverat, regnum a populo datum eſſet, infenſus filium, quem ex illa habebat, Cypri occidit, caputque ejus et manus, et pedes matri miſit. Seditiones a triumviris Fulvio Flacco, et C. Graccho, et C. Papirio Carbone, agro dividendo creatis, excitatae: quibus cum P. Scipio Africanus adverſaretur: fortisque ac validus de die domum ſe recepiſſet, mortuus in cubiculo inventus eſt. Suſpecta fuit, tanquam ei venenum dediſſet, Sempronia uxor, hinc maxime, quod ſoror eſſet Gracchorum; cum quibus ſimultas Africano fuerat. de morte tamen ejus nulla quaeſtio acta. Eo defuncto, ſeditiones triumvirales acrius exarſerunt. C. Sempronius conſul contra Japydas primo rem male geſſit: mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Junii Bruti, ejus, qui Luſitaniam ſubegerat.*

LX.

L. Aurelius conſul rebellantes Sardos ſubegit. M. Fulvius Flaccus primus Transalpinos Ligures bello domuit, miſſus in auxilium Maſſilienſibus adverſus Salluvios Gallos, qui fines Maſſilienſium populabantur. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Peſtilentia in Africa ab ingenti locuſtarum multitudine, et deinde necatarum ſtrage, fuiſſe traditur. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta nonaginta millia ſeptingenta triginta ſex. C Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, pernicioſas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, ut ſemiſſe et

triente frumentum plebi daretur: *alteram legem agrariam, quam et frater ejus tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet:* ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: et quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur: *id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Carthaginis; quo, ipse triumvir creatus, coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello consule adversus Baliares gestas continet: quas Graeci Gymnesias appellant, quia aestatem nudi exigant: Baliares a teli missu appellati, aut a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata quod, occiso patre ejus a se, injussu suo diadema sumsisset, intermit.*

LXI.

C. Sextius proconsul, victa Saluviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e calidis frigidisque fontibus, atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Tentomalium, Salluviorum regem, fugientem recepissent, et omni ope juvissent; quodque Aeduorum agros, sociorum populi Romani, vastassent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, cum Aventinum quoque armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est; et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius ejusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Pauli nepos, adversus Allobrogas et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum viginti. Ipse, cum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum

quo-

quoque est, ut Congentiatus, filius ejus, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti, L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LXII.

Q. Marcius consul Stoenos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, et Jugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Jugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit: Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

LXIII.

Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatae sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.

LXIV.

Adherbal, bello petitus a Jugurtha, et in oppido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Jugurthae bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere jussus, pacem cum Jugurtha injussu populi et senatus fecit. Jugurtha, fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: et, propter caedem, admissam in regulum

quemdam, nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi affectabat, Romae interfectum, cum periclitaretur, caus m capitis dicere jussus, clam profugit, et, cedens urbe, fertur dixisse: O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit! *A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Jugurtham gesto pacem quoque adjecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.*

LXV.

Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Jugurtham fudit, totamque Numidiam vastavit. M. Junius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit. legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est. milites, qui ex ea clade superaverunt, obsidibus datis, et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LXVI.

Jugurtha, pulsus a C. Mario Numidia, auxilio Bocchi, Maurorum regis, adjutus est: et, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est: in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

LXVII.

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu, captus est; et, cum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret, Romanos vinci non posse, a Bojorige rege, feroci juvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius consul et Q. Servilius Caepio proconsul, victi proelio castrisque binis exuti sunt. militum millia octo-

octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta. Secundum populi Romani jussionem, Caepionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. in triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis conjunxerunt.

LXVIII.

M. Antonius praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa vi oppugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit. duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Manius absens quintum consul creatus est. triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, cum, virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consecuti, in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli et C. Marii exercitibus, proelio victi sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisa, primus insutus culeo, in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbri-

bricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

LXIX.

L. Appulejus Saturninus, adjuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, cum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non juraverat, diem dixit: qui cum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exilium voluntarium Rhodum profectus est: ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur. Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. Idem Appulejus Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, occidit. quibus rebus concitato senatu, (in cujus causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, cum eum tueri minime posset) oppressus armis cum Glaucia praetore, et aliis ejusdem furoris sociis, bello quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exilio, ingenti totius civitatis favore, reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum servile exitatum confecit.

LXX.

Cum M'. Aquillius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse judices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemaeus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus haeredem populum Romanum reliquit, et ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi, venerunt

nerunt ad Sullam, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Sentius praetor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus, cum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis: qui, ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionum plebem concitavit. Praeterea motus Syriae regum continet.

LXXI.

M. Livius Drusus, tribunus plebis, ut majoribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis Romanae sollicitavit: iisque adjuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, judiciariam quoque pertulit; ut aequa parte judicia penes senatum et equestrem ordinem essent. *Cum deinde promissa sociis civitas praestari non posset, irati Italici defectionem agitare coeperunt. Eorum coitus, conjurationesque, et orationes in conciliis principum referuntur. propter quae Livius Drusus, invisus etiam senatui factus, velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.*

LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto. Q. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est. saga populus sumsit. Ser. Galba, a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam devertebatur, captivitate exemtus est. Aesernia et Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde Latini nominis externarumque gentium missa populo Romano, et expeditiones invicem expugnationesque urbium referuntur.

LXXIII.

L. Julius Caesar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis interfectus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius consul male adversus hostes Marsos pugnasset, et in proelio cecidisset, C. Marius, legatus ejus, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio, legatus Rutilii, cum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Julius Caesar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. ob eam victoriam Romae saga posita sunt. et, ut varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio, praetore Marrucinorum, occiso. C. Caecilius in Gallia Transalpina Salluvios rebellantes vicit.

LXXIV.

Cn. Pompejus Picentes proelio fudit, et obsedit: propter quam victoriam Romae praetexta et alia magistratuum insignia sumta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius praetor Marsos, cum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompejus consul Marsos acie vicit. Cum aere alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis, qui foenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXV.

A. Postumius Albinus legatus, cum classi praeesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est.

L.

L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul, rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam ejus proelii dedit. Cosconius et Luccejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proeliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murena, et Caecilio Pinna legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompejo captum est, caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo Pompaedius, dux Marsorum, auctor hujus rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXVII.

Cum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, et ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, *et adversantibus consulibus Q. Pompejo et L. Sullae vim intulisset, occiso Q. Pompejo consulis filio, genero Sullae; L. Sulla consul cum exercitu in urbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit. ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, judicati sunt. P. Sul-*

Sulpicius, cum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. servus, ut praemium promissum indici haberet, manumissus, et ob scelus proditi domini de saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: et, cum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus, majestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus consul, ad accipiendum a Cn. Pompejo proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulso Aquillio legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

LXXVIII.

Mithridates Asiam occupavit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum, in vincula conjecit: jussuque ejus, quidquid civium Romanorum in Asiae fuit, uno die trucidatum est. Urbem Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus recessit. Archelaus, praefectus regis, in Graeciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Praeterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus, continet.

LXXIX.

L. Cornelius Cinna, cum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus urbe a Cn. Octavio collega, cum sex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum urbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exulibus: in quo bello duo fratres; alter ex Pompeji exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt: et, cum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumtus est.

Et

Et cum opprimi inter initia potuissent, Cn. Pompeji fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitie confirmati Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

LXXX.

Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnae et Mario se conjunxerunt. ab iis Plautius cum exercitu caesus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devastavit. Cum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in urbem recepti sunt: qui, velut captam, eam caedibus et rapinis vastarunt. Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae occisus. pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra nulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt: eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit; editisque multis sceleribus, Idibus Januariis decessit: vir, cujus si examinemur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, praefectus Mithridatis, occuparat, circumsedit, et cum magno labore expugna-

pugnavit, urbi libertatem, et civibus, quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Praeterea Thracum in Macedonia continet gesta.

LXXXII.

Sulla copias regis, quae, Macedonia occupata, in Thessaliam venerant, proelio vicit, caesis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

LXXXIII.

C. Fimbria in Asia fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Urbem Ilion, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla multis proeliis Thracas cecidit. Cum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est. Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit: ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit: impetravitque de servo suo, praebens cervicem, ut se occideret.

LXXXIV.

LXXXIV.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur. quae conditio cum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est: senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

LXXXV.

Sulla in Italiam cum exercitu trajecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum proelio vicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, cum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Praeterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LXXXVI.

Cum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter cru-

crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erupturus civitatem et suffragii jus nuper datum, foedus percussit. Idemque, ex fiducia jam certae victoriae, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre jussit, cum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor, ex voluntate, C. Marii consulis cum senatum contraxisset, omnem, quae in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a. L. Murena adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LXXXVII.

Sulla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Praeneste obsedit. urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Praeterea res a legatis ejus, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

LXXXVIII.

Sulla Carbonem, exercitu ejus fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli ex Italicis populis nondum arma posuerant, juxta urbem Romanam ante portam Collinam debellavit: recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit: tabulam proscriptionis posuit: urbem ac totam Italiam caedibus replevit: inter quas omnes Praenestinos inermes concidi jussit: Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus praesectis, et effossis oculis, necavit. C. Marius, Praeneste obsessus a Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, cum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit. id est, in ipso cuniculo, cum sentiret se

evadere

evadere non posse, cum Pontio Telesino, fugae comite, stricto utrimque gladio, concurrit: quem cum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

LXXXIX.

M. Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompejus esset, et circumventus a navibus, quas Pompejus miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompejus, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicae statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim: senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit. redactum est sestertiûm ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, jussit occidi in foro: et, cum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, se jussisse dixit. Cn. Pompejus in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in urbe Rhodo cum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret; itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit. quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post

victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

XC.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Aemilius Lepidus, cum acta Sullae tentaret rescindere, bellum excitavit: et a Q. Catulo collega Italia pulsus est: et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompejo occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius proconsul et M. Domitius legatus ab Herculejo quaestore proelio victi sunt. Praeterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

XCI.

Cn. Pompejus, cum adhuc eques esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculejum, quaestorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

XCII.

Cn. Pompejus dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit: cujus victoriae partem cupiens ferre Pompejus parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniae Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Praeterea ob Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet; qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

XCIII.

P. Servilius proconſul in Cilicia Iſauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniae rex, moriens populum Romanum fecit haeredem, regnumque ejus in provinciae formam redactum eſt. Mithridates, foedere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedeſtrium navaliumque: et, occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta conſul ad Chalcedonem proelio a rege victus eſt. resque a Pompejo et Metello adverſus Sertorium geſtas continet; qui omnibus belli militiaeque artibus par fuit. quos etiam, ab obſidione Calagurris oppidi depulſos, coëgit diverſas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompejum Galliam.

XCIV.

L. Licinius Lucullus conſul adverſus Mithridatem equeſtribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot proſperas fecit, poſcentesque pugnam milites a ſeditione inhibuit. Dejotarus, Gallograeciae tetrarchus, praefectos Mithridatis, bellum in Phrygia moventes, cecidit. Praeterea res a Cn. Pompejo in Hispania contra Sertorium proſpere geſtas continet.

XCV.

C. Curio proconſul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor et ſeptuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt: et, congregata ſervitiorum ergaſtulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum praetorem proelio vicerunt. L. Lucullus proconſul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulſumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum caſibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

XCVI.

Q. Arrius praetor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus conſul male adverſus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius conſul et Q. Arrius praetor acie victi ſunt. Sertorius a M'. Antonio, et M. Perperna, et aliis conjuratis in convivio interfectus eſt, octavo ducatus ſui anno: magnus dux, et adverſus duos imperatores, Pompejum et Metellum, ſaepe par, vel frequentius victor: ad ultimum deſertus et proditus. Imperium partium ad Marcum tranſlatum eſt: quem Cn. Pompejus victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Caſſius proconſul et Cn. Manlius praetor male adverſus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Craſſo praetori mandatum eſt.

XCVII.

M. Craſſus praetor primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque conſtabat, feliciter pugnavit, caeſis hoſtium triginta quinque millibus, et duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellavit, caeſis cum ipſo millibus ſexaginta. M. Antonius praetor bellum adverſus Cretenſes, parum proſpere ſuſceptum, morte ſua finivit. M. Lucullus proconſul Thracas ſubegit. L. Lucullus in Ponto adverſus Mithridatem feliciter pugnavit, caeſis hoſtium amplius quam ſexaginta millibus. M. Craſſus et Cn. Pompejus conſules facti (ſed Pompejus, antequam quaeſturam gereret, ex equite Romano) tribunitiam poteſtatem reſtituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos tranſlata ſunt. Mithridates, deſperatione rerum ſuarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit.

XCVIII.

Machares, filius Mithridatis, Boſpori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus eſt. C. Lentulus et L. Gellius

lius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis: a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio consumtum ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem, et ingentes utriusque regis copias, pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriae imponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant: id est, quia legiones Valerianae, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

XCIX.

Q. Metellus proconsul Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. Cn Pompejus, lege ad populum lata, persequi piratas jussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet: et epistolas Metelli et Cn. Pompeji in vicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompejo praeripi; qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompejus rationem reddit, hoc se facere debuisse.

C.

C. Manilius tribunus plebis magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompejo Mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn.

 Pom-

Pompejus, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri proelio Mithridatem vicit. Praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

CI.

Cn. Pompejus Mithridatem, nocturno proelio victum, coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademtis Syria, Phoenice, Cilicia, regnum Armeniae restituit. Conjuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus oppressa est. Cn. Pompejus, cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas continet.

CII.

Cn. Pompejus in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, cum veneno sumto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitoeto, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompejus Judaeos subegit: fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore, et Cethego, et pluribus aliis, conjuravit de caede consulum et senatus, incendiis urbis, et opprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis conjuratis supplicium sumtum est.

CIII.

Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium,

rium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius praetor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit: eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompejum, M. Crassum, C. Caesarem. Leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exilium missus est. Caesar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quae, sedem quaerens, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat. Praeterea situm Galliarum continet. Pompejus de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio, triumphavit: Magnusque a tota concione consalutatus est.

CIV.

Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar, cum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompejo inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae, ab exilio reductus est. Cn. Pompejo per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quae bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent: ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro, et publican-

de pecunia regia, M. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemaeus, Aegypti rex, ob injurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus, Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem oceano junctam, navali proelio vicit. Praeterea res a legatis ejus eadem fortuna gestas continet.

CV.

Cum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio, repulsam tulit. idem, cum legem impediret, qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompejo Hispaniae, Crasso Syria et Parthicum bellum, Caesari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, ejecto Archelao, quem sibi regem asciverant. Caesar, victis Germanis in Gallia caesisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit: ac deinde oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, trajecit; iterum parum felicius: magnaque multitudine hostium caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

CVI.

Julia, Caesaris filia, Pompeji uxor, decessit: honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt; a quibus Cotta et Titurius, legati Caesaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt. et cum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis praeerat, Q. Cicero; ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque proelio, in quo et filius ejus cecidit, cum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

CVII.

CVII.

C. Caesar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persecutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Cum seditiones inter candidatos consulatus Hypsaeum, Scipionem et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant: ad comprimendas eas Cn. Pompejus legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii umquam contigit. Quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur, invito et contradicente M. Catone. Praeterea res gestas a C. Caesare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingetorige Arverno duce, defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviae Avernorum.

CVIII.

C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transscenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio. M. Marcello C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Praeterea contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, cum is lege lata in id tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

CIX.

Causa civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Caesari mittendo, cum se dimissurum

surum exercitus negaret, nisi a Pompejo dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, dein pro Caesare actiones continet. Cum senatusconsultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, urbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus et Cn. Pompejo, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Caesar, bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio et L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompejum ceterosque partium ejus Italia expulit.

CX.

C. Caesar Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit: et, relictis in obsidione urbis ejus legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium et M. Petrejum, legatos Cn. Pompeji, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque legato Pompeji cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus proeliis victi, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Caesaris, male contra Pompejanos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini Transpadani, Caesaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius, quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Caesaris in Africa, cum prospere adversus Varum, Pompejanarum partium ducem, pugnasset, a Juba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam trajecit.

CXI.

M. Coelius Rufus praetor, cum seditiones in urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit. uterque, cum bellum

bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Aegypti regina, a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus a partibus Caesaris desciverunt. Cn Pompejus, ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, et, praesidiis ejus cum magna clade diversae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus: omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

CXII.

Trepidatio victarum partium in diversas orbis terrarum partes et fuga referuntur. Cn. Pompejus, cum Aegyptum petisset, jussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodote praeceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, et Pothino, occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompejus filius Cypron refugerunt. Caesar, post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeji et annulum obtulisset, et infensus est, et illacrimavit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Caesar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompejum interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. Praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

CXIII.

Confirmatis in Africa Pompejanis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex aequo deferebatur imperium, cedente. Et cum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis ejus in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Juba suadente,

dente, ut dirueretur; tutela ejus et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompejus Magni filius in Hispania, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petrejus excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Cum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatae essent, et ex ea causa plebs tumultuaretur; inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti e plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit: et, cum in Africam trajecisset, contra copias Jubae regis cum discrimine magno pugnavit.

CXIV.

Bellum in Syria Caecilius Bassus, eques Romanus Pompejanarum partium excitavit, relicto a legione Sex. Caesare, quae ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar Scipionem praetorem, Afranium, Jubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato, audita re, cum se percussisset Uticae, et, interveniente filio, curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo nono. Petrejus Jubam seque interfecit. P. Scipio in nave circumventus honestae morti vocem quoque adjecit: quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit, Imperator bene se habet. *Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Caesaris, in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.*

CXV.

Caesar quatuor triumphos duxit: ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit. Qui Marcellus beneficio ejus frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompejum, multis utrinque expeditionibus factis,

factis, et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompejus Sextus effugit.

CXVI.

C. Caesar ex Hispania quintum triumphum egit. Et, cum plurimi maximique honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut Pater Patriae *appellaretur, et sacrosanctus, ac dictatore in perpetuum esset, invidiae causam adversus eum praestitere, quod senatui deferendi hos honores, cum ante aedem Veneris Genitricis sederet, non assurrexit: et quod a M. Antonio consule collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit: et quod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tamquam regnum affectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta, (cujus capita fuerunt M. Brutus, et C. Cassius, et ex Caesaris partibus D. Brutus, et C. Trebonius) in Pompeji curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde caedis ejus a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, conjurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris haeres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Caesaris corpus, cum in campum Martium ferretur, a plebe ante rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.*

CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit, (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus) ominibusque prosperis exceptus etiam nomen Caesaris *sumsit. In confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul, cum impotenter dominaretur, legemque de permutatione pro-*

provinciarum per vim tuliſſet, et Caeſarem quoque, petentem, ut ſibi adverſus percuſſores avunculi adeſſet, magnis injuriis affeciſſet: Caeſar, et ſibi, et reipublicae vires adverſus eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta et Martia ſigna ab Antonio ad Caeſarem tulerunt. Deinde et complures ſaevitia M. Antonii, paſſim in caſtris ſuis trucidati, quia et ſuſpecti erant, ad Caeſarem deſciverunt. D. Brutus, ut petenti Ciſalpinam Galliam Antonio obſiſteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Praeterea diſcurſus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatusque belli continet.

CXVIII.

M. Brutus in Graecia ſub praetextu reipublicae et ſuſcepti contra M. Antonium belli exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in poteſtatem ſuam redegit. C. Caeſari, qui primus reipublicae arma ſumſerat, propraetoris imperium a ſenatu datum eſt cum conſularibus ornamentis: adjectumque, ut ſenator eſſet. M. Antonius D. Brutum Mutinae obſedit. miſſique ad eum a ſenatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus ſaga ſumſit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu poteſtati ſuae ſubjecit.

CXIX.

C. Trebonius in Aſia fraude P. Dolabellae occiſus eſt. Ob id facinus Dolabella hoſtis a ſenatu judicatus eſt. Cum Panſa conſul male adverſus Antonium pugnaſſet, A. Hirtius conſul cum exercitu ſuperveniens, fuſis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis aequavit. Victus deinde ab Hirtio et Caeſare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae ſub ipſo erant, ſibi junxit: hoſtisque a ſenatu cum omnibus, qui intra praeſidia ejus eſſent, judicatus eſt. A. Hirtius, qui poſt victoriam in ipſis hoſtium caſtris ceciderat, et C. Panſa, e vulnere, quod in adverſo proelio acceperat, defunctus, in

in campo Martio ſepulti ſunt. Adverſus C. Caeſarem, qui ſolus e tribus ducibus ſuperverat, parum gratus ſenatus fuit: qui, D. Bruto, obſidione Mutinenſi a Caeſare liberato, honore triumphi decreto, Caeſaris militumque ejus mentionem non ſatis gratam habuit: ob quae C. Caeſar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et, perculſis adventu ejus iis, qui in eum iniqui erant, cum annos novemdecim haberet, conſul creatus eſt.

CXX.

Caeſar conſul legem tulit de quaeſtione habenda in eos, quorum opera pater occiſus eſſet: poſtulatique ea lege M. Brutus, C. Caſſius, D. Brutus, abſentes damnati ſunt. Cum M. Antonio vires Aſinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus ſuis adjuncti, ampliaſſent, et D. Brutus, cui ſenatus, ut perſequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus ſuis, profugiſſet; juſſu Antonii, in cujus poteſtatem venerat, a Capeno Sequano interfectus eſt. C. Caeſar pacem cum M. Antonio et Lepido fecit: ita ut Tresviri reipublicae conſtituendae per quinquennium eſſent, ipſe, et Lepidus, et Antonius: et ut ſuos quisque inimicos proſcriberent. In qua proſcriptione plurimi equites Romani, centum triginta ſenatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, et L. Caeſaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis. hujus, occiſi a Popilio legionario milite, cum haberet annos ſexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in roſtris poſitum eſt. Praeterea res a M. Bruto in Graecia geſtas continet.

CXXI.

C. Caſſius, cui mandatum a ſenatu erat, ut Dolabellam hoſtem judicatum bello perſequeretur, auctoritate reipublicae adjutus Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in poteſtatem ſuam redegit: Dolabellam, in urbe Laodicea obſeſſum, mori coëgit. M. quoque Bruti juſſu C. Antonius captus, occiſus eſt.

CXXII.

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit: omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem ejus et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Puplicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt.

CXXIII.

Sex. Pompejus, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cujusquam possessione, praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occisoque A. Pompejo Bithynico praetore, Q. Salvidienum legatum Caesaris navali proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam trajecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sestium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit.

CXXIV.

C. Caesar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utriusque cornua vincerent, et castra quoque utrinque ab iis; qui vicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassii fecit: qui, cum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde proelio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret. Romanorum principum circiter quadraginta, idem fecerunt: inter quos Q. Hortensius occisus est.

CXXV.

C. Caesar, relicto Antonio, transmarinae provinciae ex parte imperium ei cessit: reversus in Italiam, veteranis agros divisit. Seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus imperato-

rem

rem ſuum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius conſul, M. Antonii frater, eadem Fulvia conſiliante, bellum Caeſari intulit; receptis in patres ſuas populis, quorum agri veteranis aſſignati erant, et M. Lepido, qui cuſtodiae urbis cum exercitu praeerat, fuſo, hoſtiliter in urbem irrupit.

CXXVI.

C. Caeſar, cum eſſet annorum viginti trium, obſeſſum in oppido Peruſia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, et repulſum, fame coëgit in deditionem venire; ipſique et omnibus militibus ejus ignovit. Peruſiam diruit. redactisque in poteſtatem ſuam omnibus diverſae partis exercitibus, bellum citra ullum ſanguinem confecit.

CXXVII.

Parthi, Labieno, qui Pompejanarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius, cum ad bellum contra Caeſarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimiſſa; ne concordiae ducum obſtaret, pace facta cum Caeſare, ſororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, conſilia nefaria contra Caeſarem molitum, indicio ſuo protraxit, isque damnatus mortem ſibi conſcivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, proelio victos, Syria expulit, Labieno eorum duce occiſo. Cum vicinus Italiae hoſtis Sex. Pompejus Siciliam teneret, et commercium annonae impediret, cum eo poſtulatam pacem Caeſar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Praeterea motus Africae et bella ibi geſta continet.

CXXVIII.

Cum Sex. Pompejus rurſus latrociniis mare infeſtum redderet, nec pacem, quam acceperat, praeſtaret; Caeſar, neceſſario adverſus eum bello ſuſcepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria proelio vicit, regemque eorum occidit.

dit. Judaei quoque a legatis Antonii subacti sunt. Praeterea belli Siculi apparatum continet.

CXXIX.

Adversus Sex. Pompejum vario eventu navalibus proeliis pugnatum est: ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret; altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompejus in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli, contra Sex. Pompejum a Caesare gerendi, trajecerat, cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Caesare donatus est: qui honos nulli ante eum habitus erat.

CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur, tarde Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum Parthis intulit: et cum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente, retro rediret, insecutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione, et magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est, viginti et uno diebus trecenta millia fuga emensus: circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas, super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est; quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

CXXXI.

Sex. Pompejus, cum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus a legatis ejus, occisus est. Caesar seditionem veteranorum, cum magna pernicie motam, inhibuit: Japydas, et Dalmatas, et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniae regem, fide data perductum, in vincula conjici jussit, regnumque Armeniae filio suo, ex Cleopatra nato, dedit; quam uxoris loco, jam pridem captus amore ejus, habere coeperat.

CXXXII.

CXXXII.

Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque, finito triumviratus tempore, imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

CXXXIII.

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Caesare, in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus, tres triumphos egit: unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra; imposito fine civilibus bellis altero et vicesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, conjuratione contra Caesarem facta, bellum moliens, oppressus et occisus est.

CXXXIV.

Caesar, rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis, Augustus *quoque cognominatus est: et mensis Sextilis in honorem ejus appellatus est. Cum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum adversus Bastarnas, et Moesos, et alias gentes, a M. Crasso gestum, refertur.*

CXXXV.

Bellum a M. Crasso adversus Thracas, et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur: et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

CXXXVI.

CXXXVI.

Rhaetia a Ti. Nerone et Druſo, Caeſaris privignis, domita. Agrippa, Caeſaris gener, mortuus; et a Druſo cenſus actus eſt.

CXXXVII.

Civitates Germaniae, cis Rhenum et trans Rhenum poſitae, oppugnantur a Druſo; et tumultus, qui ob cenſum exortus in Gallia erat, compoſitus. Ara D. Caeſari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, ſacerdote creato C. Julio Vercondaridubio Aeduo.

CXXXVIII.

Thraces domiti a L. Piſone; item Cheruſci, Tenchtheri, Catti, aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes ſubactae a Druſo referuntur. Octavia, ſoror Auguſti, defuncta, antea amiſſo filio Marcello: cujus monumenta ſunt theatrum et porticus, nomine ejus dedicata.

CXXXIX.

Bellum adverſus Transrhenanas gentes a Druſo geſtum refertur. In quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius, tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Druſi, ſubegit. Pax cum Parthis facta eſt, ſignis a rege eorum, quae ſub Craſſo, et poſtea ſub Antonio capta erant, redditis.

CXL.

Bellum adverſus Germanorum trans Rhenum civitates, geſtum a Druſo, refertur. Ipſe ex fractura, equo ſuper crus ejus collapſo, triceſimo die, quam id acciderat, mortuus eſt. Corpus a Nerone fratre, qui, nuntio valetudinis evocatus, raptim accurrerat, Romam pervectum, et in C. Julii tumulo conditum. Laudatus eſt a Caeſare Auguſto vitrico, et ſupremis ejus plures honores additi.

An

Vorsteher gelehrter Schulen.

In der Buchhandlung des Waisenhauses sind folgende Verlagsbücher zu bekommen:

Aeschyli Prometheus vinctus. Cum indice graeco latino, in usum scholarum. 8. 5 Gr.

Xenophontis de Cyri expeditione commentarii, scholarum usui accommodati et indice graecitatis copioso instructi. 8. 16 Gr.

und durch beyde die Zahl unsrer wohlfeilen Ausgaben der Klassiker vermehrt worden. Die Herausgabe beyder Werke haben zwey bekannte Philologen mit größter Genauigkeit besorgt, und beyde zeichnen sich auch durch correcten und sehr saubern Druck, schönes Papier und Wohlfeilheit vor den bisher erschienenen Ausgaben vortheilhaft aus. Nach und nach werden wir auch die übrigen Stücke des Aeschylus, so wie Xenophontis Cyropaedia liefern, wobey wir zugleich auf die 1802 in unserm Verlage erschienenen Xenophontis Memorabilium Socratis dictorum libri quatuor à 10 Gr. aufmerksam machen.

An die Stelle der vorher in unserm Verlage erschienenen, jetzt aber einer andern Buchhandlung überlassenen Werke des Homer von Herrn F. A. Wolf, ist nunmehr eine andere wohlfeile Schulausgabe unter folgenden Titeln, in zwey Bänden erschienen:

Homeri Odyssea. Edit. nov. in usum scholarum librorum summariis aucta. Accedit Batrachomiomachia. 8 maj. 1819. 24½ Bogen. 20 Gr.

— *Ilias. Edit. nova in usum scholarum librorum summariis aucta. Accedunt Hymni Homeridarum et Epigrammata.* 8 maj. 1817. 35 Bogen. 1 Thlr. 8 Gr.

Sie

Sie ist für Schulen bestimmt, correct, mit sauberer Schrift und auf gutes Papier gedruckt. Dies sowohl, als der niedrige Preis und die hinzugekommenen Argumente vor jedem Buche der Odyssee und der Ilias, von einem allgemein geschätzten Humanisten, werden sie Schulmännern empfehlen.

Ferner sind in den letztern drey Jahren neu aufgelegt:

Ciceronis, M. T., orationes omnes ex rec. J. A. Ernesti. III Tomi. Edit. nova. 8. 1815. 2 Thlr.

Ciceronis, M. T., Epistolae ad familiares. libr. XVI. Ex recens. J. A. Ernesti. In usum scholarum. Ed. nova. 8. 1814. 8 Gr.

Grammatica, verb. und erleichterte griechische. 32ste Aufl. 8. 1817. 6 Gr.

Justini historiarum. libr. XLIV. Edit. VII. 8. 1819. 6 Gr.

Nepotis (Cornelii) Vitae excellentium Imperatorum. Edit. nova. 8. 1818. 2 Gr.

Ovidii, P. Nasonis, fastorum libri sex priores. Edit. nova. 8. 1816. 4 Gr.

Ovidii, P. Nasonis, Tristium libri V. Edit. III. In usum scholarum. 8. 1814. 3 Gr.

Sophocles tragoediae. In usum scholarum ad exemplar Brunckianum diligentissime expressa. Accessit insignoris lectionem varietatis notatio. Edit. altera emendat. 8. 1813. 1 Thlr.

Schul-Grammatik der lateinischen Sprache von Schulz. 8. 1819. 10 Gr.

